

„ARHIVSKI POGLEDI” 1

Izdavač:
Društvo arhivskih zaposlenika
Tuzlanskog kantona

Za izdavača:
Selma Išić

Redakcija:
Mr. Omer Zulić (predsjednik), dr. Silvija
Babić, dr. Miroslav Novak, dr. Sead
Selimović, dr. Izet Šabotić, mr. Adnan Tinjić,
mr. Jasmin Jajčević, Selma Išić,
Hatidža Fetahagić

Sekretar Redakcije:
Mr. Adnan Tinjić

Glavni i odgovorni urednik:
Mr. sc. Omer Zulić

Urednik:
Prof. dr. Izet Šabotić

Lektor:
Hatidža Fetahagić

Korektori:
Selma Išić
Mr. Jasmin Jajčević

Prevod na engleski jezik:
Mr. Adnan Tinjić

Prevod sa slovenačkog jezika:
Maksida Hajdarević

Dizajn korica:
Mr. Adnan Tinjić

Štampa:
"OFF-SET" Tuzla

Za štampariju:
Mirela Aljić

Tiraž:
200 primjeraka

Svi rukopisi se šalju na e-mail adresu
glavnog i odgovornog urednika:
omer.arhiv@gmail.com; daztk.tz@gmail.com

Stavovi autora izneseni u radovima
objavljenim u ovom časopisu nisu istovremeno i
stavovi Redakcije, nego su isključivo stavovi
autora.

„ARCHIVAL VIEWS” 1

Publisher:
Association of Archival Employees in
Tuzla Canton

For Publisher:
Selma Išić

Editorial Board:
Mr. Omer Zulić (president), dr. Silvija
Babić, dr. Miroslav Novak, dr. Sead
Selimović, dr. Izet Šabotić, mr. Adnan Tinjić,
mr. Jasmin Jajčević, Selma Išić,
Hatidža Fetahagić

Secretary of the Editorial Board:
Mr. Adnan Tinjić

Editor-in-Chief:
Mr. sc. Omer Zulić

Editor:
Prof. dr. Izet Šabotić

Proofreading:
Hatidža Fetahagić

Copy editing:
Selma Išić
Mr. Jasmin Jajčević

English translations:
Mr. Adnan Tinjić

Slovenian translations:
Maksida Hajdarević

Cover design:
Mr. Adnan Tinjić

Printed by:
"OFF-SET" Tuzla

Printing office representative:
Mirela Aljić

Edition:
200 copies

All manuscripts should be sent to
the Editor-in-Chief e-mail address:
omer.arhiv@gmail.com; daztk.tz@gmail.com

Opinions of authors expressed in their
papers published in the journal do not reflect
views or stances of the Editorial Board, they are
solely views of the authors.

UDK/UDC: 930.25

ISSN 2712-2344

arhivskipogledi.daztk.net

DRUŠTVO ARHIVSKIH ZAPOSLENIKA
TUZLANSKOG KANTONA
ASSOCIATION OF ARCHIVAL EMPLOYEES
IN TUZLA CANTON

ARHIVSKI POGLEDI
ARCHIVAL VIEWS

1

ARHIVSKI POGLEDI/ARCHIVAL VIEWS
GOD./ VOL. I, BR./ NO. 1, TUZLA 2020.

SADRŽAJ // CONTENTS

RIJEĆ UREDNIKA..... 9

A WORD FROM THE EDITOR..... 13

I ARHIVSKI ČLANCI // ARCHIVAL ARTICLES

Dr. sc. Miroslav NOVAK

O mogućnostima i potrebama korištenja umjetne inteligencije u arhivima // About the possibilities and needs of using artificial intelligence in archives..... 19

Doc. dr. sc. Vlatka LEMIĆ

Time Machine projekt: arhivske perspektive // Time Machine project: archival perspectives..... 33

Mr. sc. Omer ZULIĆ

Uloga propisa u uspostavljanju sistema upravljanja e-zapisima u Bosni i Hercegovini // The role of regulations in establishing a management system e-records in Bosnia and Herzegovina..... 43

Др. Јасмина ЖИВКОВИЋ

Заштита података о личности као изазов у времену електронских записа // Protection of personal data as a challenge in the time of electronic records..... 53

Tatjana SEGEDINČEV

Korišćenje „E-archive“ u istraživanju na primeru čitaonice Istorijskog arhiva Subotice // Use of “E-Archives” for research in the reading room of the Historical archives in Subotica..... 74

Милене ПОПОВИЋ СУБИЋ

Јавни регистри – основа e-управе // Public registries – the basis of e-government..... 83

Stjepan PRUTKI

Mogući metapodaci i njihovo povezivanje u opisu i korištenju digitaliziranih zemljišnih knjiga Državnog arhiva u Vukovaru // Potential metadata and their linking in describing and use of digitized land registries of croatian State archives in Vukovar..... 99

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ

Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona u funkciji razvoja arhivske djelatnosti // Association of archival employees of Tuzla canton in the function of development of archival profession..... 116

II HISTORIJSKA GRAĐA // HISTORICAL RECORDS**Prof. dr. Sead SELIMOVIĆ**

Bratunac od 1991. do 2013. godine: Promjene u etničkoj strukturi stanovništva pod utjecajem agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima // Bratunac from 1991 to 2013: Changes in the ethnic structure of the population under the influence of aggression on the Republic of Bosnia and Herzegovina and genocide against Bosniaks..... 147

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ

Документи истргнути из контекста – опасност од манипулисања науком // Documents torn out of context - the danger of manipulating science..... 172

Dr. sc. Gašper ŠMID

Zbirka stenografskih bilješki zapisnika sjednica Predstavništva, Senata i Skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije (1919-1939) // SI AS 2058, collection of the minutes from stenographic notes taken at the meetings of the Representative bodies, the Senate and the Assembly of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the Kingdom of Yugoslavia (1919-1939)..... 188

III NOVA IZDANJA // NEWLY PUBLISHED**Selma ISIĆ**

„ARHIVSKA GRAĐA VJERSKIH ZAJEDNICA“, Zbornik radova, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Institut za društvena i religijska istraživanja u Tuzli, Tuzla 2020..... 201

Hatidža FETAHAGIĆ

„HISTORIJSKI POGLEDI // HISTORICAL VIEWS“, God. III, br. 3, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, Tuzla 2020..... 205

Mr. Adnan TINJIĆ

„COMMA“, Međunarodni časopis o arhivima, Volume 2019 (2020), Issue 1. Yaounde konferencija 2018/Ostalo, ICA/Liverpool University Press, Paris 2020..... 209

IV NOVOSTI // NEWS**Mr. Jasmin JAJČEVIĆ**

*Izvještaj sa Međunarodne konferencije „TUZLANSKI ARHIVSKI DANI“, Tuzla, 27.
i 28. septembar 2019.....*.....215

UPUTE SARADNICIMA // INSTRUCTIONS TO ASSOCIATES.....223

O AUTORIMA.....231

RIJEČ UREDNIKA

Od 2020. godine, stručna i naučna, arhivska i historijska javnost bogatija je za novi časopis koji donosi radove iz oblasti arhivske struke i historiografije. Časopis *Arhivski pogledi* izlazi u godini pandemije, u kojoj je izdavačka djelatnost doživjela stagnaciju, zahvaljujući grupi entuzijasta okupljenoj oko Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, koji je i izdavač časopisa.

Doprinos prvom broju časopisa, pored Redakcije i recenzentata dale su uvažene kolege, eminentni arhivski stručnjaci iz Slovenije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije.

Tradicija edukacije arhivista i arhivara, u organizaciji arhivskih stručnjaka sa područja Tuzle i tuzlanske regije traje već nekoliko decenija. Kroz edukaciju arhivista u arhivima i arhivara u registraturama, kontinuirano se davao doprinos afirmaciji i popularizaciji arhivske struke, te unapređenju arhivskog znanja i struke u Bosni i Hercegovini, ali i šire. Važan doprinos u tom smislu dalo je Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, počev od osnivanja 1998. godine, pa sve do danas. Doprinos Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona se ogleda kroz mnogobrojne segmente stručnog, naučnog, edukativnog, izdavačkog, te kulturnog djelovanja. Na izdavačkom planu, svakako najznačajniji doprinos vezan je za publikovanje respektabilnog časopisa *Arhivska praksa* (publikovan 21 broj), koji je bio zajednički izdavački projekat Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona i Arhiva Tuzlanskog kantona. Nažalost, uslijed djelovanja destruktivnih snaga navedeni projekat je ugašen.

Stoga se rukovodstvo Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona odvažilo na pokretanje novog samostalnog časopisa, pod nazivom *Arhivski pogledi*. Ideja je bila da se u navedenom časopisu publikuju radovi sa Međunarodne arhivske konferencije, koju je 2019. godine organiziralo Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. Kako je planirano, tako je i realizirano, te je 27. septembra u Tuzli, otvorena prva Međunarodna arhivska konferencija pod nazivom „Tuzlanski arhivski dani“. Konferencija je imala za cilj da dâ doprinos afirmaciji i popularizaciji arhivske djelatnosti i arhivske struke u Bosni i Hercegovini, te stručnom osposobljavanju arhivskih kadrova u Bosni i Hercegovini i šire. Stoga, svjedočimo činjenici da rad i upornost, s jedne, te znanje i stručnost, s druge strane, na kraju, uvijek daju željeni rezultat. To je potvrđeno uspješnom organizacijom konferencije „Tuzlanski arhivski dani“, uprkos mnogobrojnim napadima i opstrukcijama, koji su imali za cilj rušenje i gašenje Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona.

Prvi broj časopisa *Arhivski pogledi* donosi radove autora, koji su iste predstavili na pomenutoj Konferenciji 2019. godine. Riječ je o vrlo interesantnoj temi, koja je zaintrigirala ne samo arhiviste, nego i informacijske stručnjake, te historičare. Naime, 21. stoljeće pred arhivske, informacijske stručnjake, te historičare, nameće brojne izazove vezane za nastajanje, čuvanje, zaštitu, vrednovanje, te

korištenje e-zapisa. Svjesni činjenice važnosti ove problematike, Organizacioni odbor Konferencije odlučio je da tema Prve Međunarodne arhivske konferencije bude: *Elektronski zapisi kao historijski izvori četvrte generacije-značaj, zaštita i korištenje*. Na taj način se nastojalo da se kroz stavove arhivista, informacijskih stručnjaka i historičara, sagledaju, otvore važne teme i pitanja, ista problematiziraju i na koncu daju određena stajališta, stavove i smjernice daljem djelovanju. Na kraju, izlaganja sa Konferencije pretočena su u radove koji su publikovani u prvom broju časopisa *Arhivski pogledi*. Nažalost, pandemija uzrokovana korona virusom, je onemogućila da svi autori dostave svoje radove. Stoga se od ukupno 17 predstavljenih radova na Konferenciji, u konačnici u časopisu publikovano jedanaest radova, eminentnih stručnjaka iz Bosne i Hercegovine, Slovenije, Hrvatske i Srbije.

Riječ je o zanimljivim radovima koji se odnose na važne i aktuelne teme. Tako istaknuti arhivski stručnjak i naučni radnik, Miroslav Novak iz Slovenije, donosi rad na temu: *O mogućnostima i potrebama korištenja umjetne inteligencije u ahivima*. Kolega dr. Gašper Šmid, također iz Slovenije, u svom radu donosi do sada nepoznate informacije i podatke, vezane za temu: *Zbirka stenografskih bilješki zapisnika sjednica predstavnštva, senata i skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije (1919-1939)*. Dr. Vlatka Lemić, arhivski stručnjak iz Hrvatske, u svom radu promišlja na temu: *Time Machine projekt: arhivske perspektive*. Kolegica Slobodanka Cvetković, iz Srbije, tretira značajno i aktuelno pitanje na temu: *Dokumenti istrgnuti iz konteksta - opasnost od manipulisanja naukom*. Jasmina Živković, također iz Srbije, se bavi analizom arhivskih propisa, a kroz temu: *Zaštita podataka o ličnosti kao izazov u vremenu elektronskih zapisa*. Tatjana Segedinčev, iz Istoriskog arhiva Subotica, iznosi pozitivno iskustvo vezano za *Korišćenje „E-archive“ u istraživanju na primeru čitaonice Istoriskog arhiva Subotice*. Stjepan Prutki, iz Državnog arhiva u Vukovaru (Hrvatska), u svom radu, otvara pitanje pod nazivom: *Mogući metapodaci i njihovo povezivanje u opisu i korištenju digitaliziranih zemljишnih knjiga Državnog arhiva u Vukovaru*. Bosanskohercegovački arhivist, Omer Zulić, bavi se istraživanjem i analizom pitanja: *Uloga propisa u uspostavljanju sistema upravljanja e-zapisima u Bosni i Hercegovini*. Značaj stručnih, arhivskih asocijacija na planu unapređenja i razvoja arhivske struke, na primjeru Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, je tema interesovanja i istraživanja mladog arhiviste, Jasmina Jajčevića.

U koncepcijском smislu časopis *Arhivski pogledi* se sastoji iz nekoliko cjelina. Budući da je časopis *Arhivski pogledi* težišno arhivski časopis, to će se i većina publikovanih radova odnositi na teme koje tretiraju pitanja iz arhivske struke. Budući da su arhivistika i historija tijesno povezane, te da ovakvi stručni časopisi podrazumijevaju blisku i obostranu saradnju i interesovanje arhivista i historičara, to se druga rubrika odnosi na radove koji se bave historijskim temama, a na osnovu arhivske građe. Ova rubrika, će donositi i radove koji se odnose na naučno-obavještajna sredstva u arhivima i prezentiranje arhivske građe.

Budući da je časopisima neophodno donositi informacije vezane za nova izdanja, kako stručna-arhivistička, tako i naučna, prevashodno historijska, to će se posebno poglavje časopisa *Arhivski pogledi* odnositi na navedenu problematiku. Novosti vezane za stručne, naučne i kulturne aktivnosti arhivskih i srodnih ustanova kulture i arhivskih asocijacija, iz Bosne i Hercegovine i zemalja okruženja, te Evrope, bit će sadržane u posebnoj rubrici časopisa *Arhivski pogledi*. Na kraju časopisa, bit će štampani osnovni biobibliografski podaci autorâ radova.

U vremenu pandemije i sveopšte stagnacije izdavačke djelatnosti, praćene nedostatnim izvorima finansiranja, bitno je istaći da je prvi broj časopisa *Arhivski pogledi* publikovan zahvaljujući nesebičnoj finansijskoj podršci Ministarstva za kulturu, sport i mlade Tuzlanskog kantona, te Fondaciji za izdavaštvo Sarajevo. Stoga im se na ovaj način srdačno zahvaljujemo.

Cilj časopisa *Arhivski pogledi* je okupiti što veći broj eminentnih arhivskih i informacijskih stručnjaka, te historičara, koji će kroz svoja istraživanja, rade, stavove, gledišta i zaključke davati smjer savremenoj arhivskoj struci, iznalažiti odgovore na mnogobrojna otvorena pitanja, prevashodno u dijelu zaštite, korištenja i upravljanja e-zapisima, te iznijeti dobra pozitivna iskustva, kao i odgovore na određene dileme. Bit će nam zadovoljstvo ukoliko na ovaj način i kroz rade publikovane u časopisu, te iznesena znanja, iskustva i stavove, doprinesemo boljoj pozicioniranosti arhivske struke u Bosni i Hercegovini, te boljoj i izvjesnijoj zaštiti arhivske građe, kao kulturnog naslijeđa, kako u arhivima, tako i registraturama.

Uredništvo

A WORD FROM THE EDITOR

From 2020, the professional and scientific, archival and historical public is richer for a new journal that presents papers in the field of archival profession and historiography. The journal „Arhivski pogledi“ (Archival Views) was published in the year of the pandemic, in which the publishing activity experienced stagnation, thanks to a group of enthusiasts gathered around the Association of Archival Employees in Tuzla Canton, which is also the publisher of the journal.

The contribution to the first issue of the journal, in addition to the Editorial Board and reviewers, was given by respected colleagues, eminent archival experts from Slovenia, Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia.

The tradition of educating archivists, organized by archival experts from the area of Tuzla and the Tuzla region, has lasted for several decades. Through the education of archivists in archives and archivists in registries, they continuously contributed to the affirmation and popularization of the archival profession, and the improvement of archival knowledge and profession in Bosnia and Herzegovina and beyond. An important contribution in this regard was made by the Association of Archival Employees in Tuzla Canton, from its founding in 1998. until today. The contribution of the Association of Archival Employees of Tuzla Canton is reflected in numerous segments of professional, scientific, educational, publishing and cultural activities. In terms of publishing, certainly the most significant contribution is related to the publication of the respectable journal „Arhivska praksa“ (Archival practice, 21 issues published), which was a joint publishing project of the Association of Archival Employees of Tuzla Canton and the Archives of Tuzla Canton. Unfortunately, due to the action of destructive forces, that project was shut down.

Therefore, the management of the Association of Archival Employees in Tuzla Canton dared to launch a new, independent journal, called Archival Views. The idea was to publish papers from the international archival conference, which was organized in 2019. by the Association of Archival Employees in Tuzla Canton. As planned, it was realized on September 27th in Tuzla, as the first International Archives Conference, called “Tuzla Archives Days”. The conference aimed to contribute to the affirmation and popularization of the archival activity and the archival profession in Bosnia and Herzegovina, as well as the professional training of archival staff in Bosnia and Herzegovina and beyond. Therefore, we witness the fact that work and perseverance, on the one hand, and knowledge and expertise, on the other hand, in the end, always give the desired result. This was confirmed by the successful organization of the conference “Tuzla Archive Days”, despite numerous attacks and obstructions, which aimed to demolish and shut down the Association of Archival Employees in Tuzla Canton.

The first issue of the magazine Archival Views brings the works of the authors, who presented them at the mentioned Conference in 2019. This is a very

interesting topic, which intrigued not only archivists, but also information experts and historians. Namely, the 21st century imposes numerous challenges on archival, information experts and historians related to the creation, preservation, protection, evaluation, and use of e-records. Aware of the fact of the importance of this issue, the Organizing Committee of the Conference decided that the topic of the First International Archival Conference will be: *Electronic records as historical sources of the fourth generation - importance, protection and use*. In this way, through the views of archivists, information experts and historians, they tried to analyze, open important topics and issues, problematize them and finally give certain views, attitudes and guidelines for further action. Finally, the presentations from the Conference were prepared into papers published in the first issue of the journal Archival Views. Unfortunately, the pandemic, caused by the corona virus, made it impossible for all authors to submit their works. Therefore, out of a total of 17 papers presented at the Conference, eleven papers by eminent experts from Bosnia and Herzegovina, Slovenia, Croatia and Serbia were finally published in the journal.

These are interesting works related to important and current topics. A prominent archival expert and researcher, Miroslav Novak from Slovenia, brings a paper on the topic: *On the possibilities and needs of using artificial intelligence in archives*. Colleague dr. Gašper Šmid, also from Slovenia, brings hitherto unknown information and data related to the topic: *Collection of shorthand notes of minutes of sessions of the Representation, Senate and Assembly of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, ie the Kingdom of Yugoslavia (1919-1939)*. Dr. Vlatka Lemić, an archival expert from Croatia, reflects on the topic: *Time Machine project: archival perspectives*. Colleague Slobodanka Cvetković, from Serbia, treats a significant and current issue on the topic: *Documents torn out of context - the danger of manipulating science*. Jasmina Živković, also from Serbia, deals with the analysis of archival regulations through the topic: *Protection of personal data as a challenge in the time of electronic records*. Tatjana Segedinčev, from the Historical Archive of Subotica, presents a positive experience related to the use of the “E-archive” in research on the example of the reading room of the Historical Archives of Subotica. Stjepan Prutki, from the State Archives in Vukovar (Croatia), in his work, opens a question entitled: *Possible metadata and their connection in the description and use of digitized land registers of the State Archives in Vukovar*. The Bosnian archivist, Omer Zulić, is engaged in research and analysis of the issue: *The role of regulations in establishing an e-record management system in Bosnia and Herzegovina*. The importance of professional, archival associations in terms of improvement and development of the archival profession, on the example of the Association of Archival Employees in Tuzla Canton, is the topic of interest and research of the young archivist, Jasmin Jajčević.

In conceptual terms, the journal consists of several sections. Since „Archival Views“ is mainly an archival journal, most of the published papers will refer to topics that deal with issues from the archival profession. Since archival science and

history are closely connected, and such professional journals imply close and mutual cooperation and interest of archivists and historians, the second section refers to works dealing with historical topics, based on archival records. This section will also bring works related to scientific and intelligence means in archives and the presentation of archival material.

Since it is necessary for journals to bring information related to new editions and releases, both professional-archival and scientific, primarily historical, this special chapter of the journal Archival Views will address the above mentioned issues. News related to professional, scientific and cultural activities of archival and related cultural institutions and archival associations, from Bosnia and Herzegovina and the surrounding countries, and Europe, will be contained in a special section of the journal Archival Views. At the end of the journal, the basic biobibliographic data of the authors will also be provided.

In the time of pandemic and general stagnation of publishing, accompanied by insufficient sources of funding, it is important to point out that the first issue of the journal Archival Views was published thanks to the financial support of the Ministry of Culture, Sports and Youth of Tuzla Canton and the Publishing Foundation Sarajevo. Therefore, we offer them our sincere thanks.

The aim of the journal Archival Views was to gather as many eminent archival and information experts and historians as possible, who through their research, works, attitudes, views and conclusions will give direction to the modern archival profession, find answers to many open questions, primarily in the field of protection, use and manage of e-records, and present good positive experiences as well as answers to certain dilemmas. We will be pleased if in this way and through papers published in the journal, presented knowledge, experiences and attitudes, we contribute to a better state of the archival profession in Bosnia and Herzegovina, and better and more certain protection of archival records, as cultural heritage, both in archives and registries.

Editors

I

ARHIVSKI ČLANCI //
ARCHIVAL ARTICLES

Dr. sc. Miroslav NOVAK
Pokrajinski arhiv Maribor
miroslav.novak@almamater.si

Pregledni naučni rad/Scientific review
UDK/UDC: 930.25:004:004.8

O MOGUĆNOSTIMA I POTREBAMA UMJETNE INTELIGENCIJE U ARHIVIMA

Apstrakt: *U ovom radu su predstavljene osnovne karakteristike informacijskih rješenja, koja označavamo s pojmom "umjetna inteligencija". Mnoge arhivske ustanove već upotrebljavaju usluge te vrste. Spomenimo samo društvene mreže, sintetizatore govora, kompleksnu digitalizaciju itd. Mogućnosti neposredne upotrebe rješenja te vrste pokazala su se dobro i kod svakodnevnog arhivskog stručnog rada, pri čemu se pojavljuju različite olakšice. One stvaraju mnoga stručna, etička, pravna, tehnološka i druga pitanja, na koja treba brzo i osnovano odgovoriti.*

Poseban izazov za arhivsku stručnu zajednicu predstavlja adaptacija postojeće arhivske doktrine prema novim okolnostima, koje su određene u kombinaciji umjetne inteligencije s velikim količinama podataka (Big Data) i lančanom tehnologijom (Block Chain). Nova rješenja već danas na razne načine utiču na cjelokupno arhivsko gradivo, koje je u skladu s profesionalnih arhiva ili će tek nastati kod stvaralaca u njihovim okruženjima i na novim tehnološkim osnovama. Spomenimo samo oblikovanje različitih vrsta podataka, vrednovanje sadržaja i okolnosti obezbjedenje i očuvanje elektronskog gradiva, upotreba arhivskog gradiva itd.

Ključne riječi: *Umjetna inteligencija, inteligentna rješenja, arhivsko gradivo, odgovarajuće društvo, arhivska doktrina.*

ABOUT THE POSSIBILITIES AND NEEDS OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ARCHIVES

Abstract: *This paper presents the basic features of information solutions, which we are referring to as "artificial intelligence". Many archival institutions already use such services. We shall mention only social networks, speech synthesizers, complex digitization, etc. Possibilities of direct in-depth use of such solutions are evident in daily archival professional work. In this process different deviations also occur. These raise many professional, ethical, legal, technological and other issues. Archivists will need to answer on it promptly and reasonably.*

A special challenge for the archival professional community is the adaptation of the existing archival doctrine to new circumstances. These we are defining in a combination of artificial intelligence with big data and block chain technology. Today, however, new solutions affect the entirety of archives, which archivists are keeping in the repositories of professional archives, or the creators will create them in new environments and on new platforms. Just to mention designing different types of metadata, evaluating content and environments, protection and preservation of electronic material, use of archival material, etc.

Key words: Artificial intelligence, intelligent solution, archival material, modern society, archival doctrine.

Uvod

U odgovarajućem društvu postoji mnogo rasprava, kao i suprotnih stavova o neposrednoj upotrebi umjetne inteligencije. Čini se, kao da informacijsko-tehnološka rješenja u tom segmentu već prevazilaze granice trenutno dozvoljenog, odnosno, prihvatljivog za pojedince, ili bar ostavljaju takav dojam. Kod njih se pojavljuje strah, koji je inače osjećaj potrebe za samoodržanjem, kao nekakva vrsta korekcije na tom području među stvarnim i mogućim, odnosno između teoretskog i praktičnog. Upravo zbog toga se u periodu široke implementacije rješenja, na osnovu umjetne inteligencije, mnogo intenzivnije nego u drugim razvojnim periodima informacijske tehnologije, pojavljuju mnogi moralno-etički, socijalno-ekonomski, vojno-sigurnosni, stručno-razvojni, kao i religiozni i drugi vidici. Oni koji se odnose na posebna pitanja upotrebe umjetne inteligencije, združuju ili razdružuju odgovarajuće informacijsko društvo.

Dostignuti stepen razvoja umjetne inteligencije možemo odrediti na razne načine. Najčešće je to na osnovu brojnih patenata, određenih prije svega s visinom uloženog kapitala za tu vrstu istraživanja. S tim metodama ne možemo objektivno odrediti njene praktične mogućnosti. Zato je teško precizno odrediti njen stvarni domet u različitim područjima, a s tim također i moguće oblasti njene stvarne upotrebe. Razloge za to treba tražiti, prije svega, u brzom razvoju cjelokupnog sektora umjetne inteligencije, pri čemu važnu ulogu očito ima najšire obezbjeđivanje konkurenckih, sigurnosnih i drugih prednosti pojedinačnih rješenja.¹

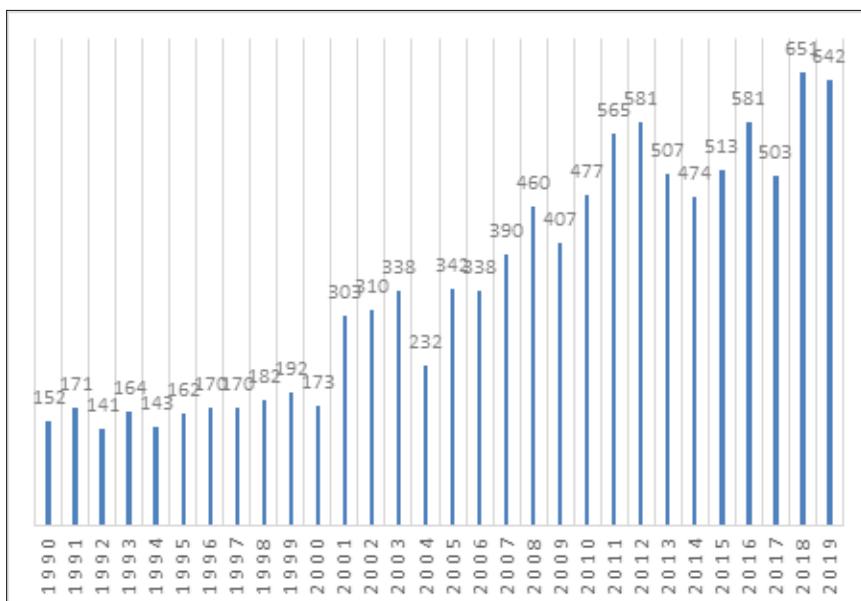
Poznato je, da pitanja u vezi sa obradom podataka sežu nekoliko stoljeća u prošlost. Često su povezana s izradom prve mehaničke računske mašine, koju je izradio francuski matematičar Blais Pascal sredinom 17. stoljeća.² Tehnološki napredak je u prvoj polovici 19. stoljeća donio prvi programirani stroj, koji su

¹ WIPO Technology Trends 2019 Artificial Intelligence. Dobijeno 10.1.2020. s web strane https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_1055.pdf.

² Pascaline. Dobijeno 10. 1. 2020. s web strane <https://www.britannica.com/technology/Pascaline>.

napravili Charles Babbage i Ada Lovelace.³ Slijedeća važna prekretnica, koja ide u smjeru implementacije umjetne inteligencije, bila je izvedena 1950. godine, kada je Alan Turing predstavio svoj test mašinske inteligencije.⁴ Nakon toga su uslijedila još dva kraća intenzivna perioda razvoja iz oblasti razumijevanja i implementacije tehnologije.⁵ U zadnjoj deceniji primjećen je intenzivan razvoj, što se ogleda u činjenici da univerziteti uvode studije sadržaja iz oblasti umjetne inteligencije, ustanovljavaju posebne razvojno-istraživačke grupe, laboratorije itd.

Stepen općeg interesa stručne i istraživačke zajednice za tu vrstu pitanja možemo odrediti kroz javno dostupne i objavljene, stručne i istraživačke rade. U bibliotekarskom informacionom sistemu COBISS+⁶ dobivamo na osnovu sistema pretraživanja pojma "umjetna inteligencija" više od 11.000 odgovora. Pri tome možemo primjetiti, da se u periodu od 1990. godine do kraja 2019. godine pokazuje izuzetan porast stručnog interesa te vrste, a posebno od 2008. godine i dalje.

Prilog 1. Broj naslova s ključnom riječi "umjetna inteligencija" u sistemu COBIS+ od 1990. do 2019. godine.

Pojam "umjetna inteligencija" kroz historiju je doživio evoluciju. U početku je to bio generički pojam za određenje kompleksnije mašinske (strojne) obrade

³ *Analytical Engine*. Dobijeno 10. 1. 2020. s web strane <https://www.britannica.com/technology/Analytical-Engine>.

⁴ *Turing Machines*. Dobijeno 10. 1. 2020. s web strane <https://plato.stanford.edu/entries/turing-machine/>.

⁵ *History of artificial intelligence*. Dobijeno 10. 1. 2020. s web strane https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_artificial_intelligence.

⁶ *COBISS+ iskalnik – bralci*. Dobijeno 10. 1. 2020. s web strane <https://www.cobiss.si/>.

podataka. Danas je to kompleksan pojam, koji u svojoj definiciji obuhvata više obimnu podršku mašinske i programske opreme u različitim područjima ljudskog djelovanja.

Na sam razvoj umjetne inteligencije možemo gledati s više stanovišta, iz više uglova, pri čemu tražimo limitere, kao što su događaji, dostignuća ili karakteristike, koji su odredili njen razvoj. Drugi autori određuju razvoj umjetne inteligencije s načinom učenja različitih tehnoloških rješenja. Kao primjer navest ćemo petostepenu sistematizaciju razvoja inteligencije:

1. "Ponavljam" način učenja, koji se izvodi na osnovu naivnih algoritama – period traje od prvih začetaka izgradnje mašinske (strojne) obrade podataka pa do 1960. godine.
2. "Snimatam", koji se izvodi na osnovu mašinskog (strojnog) učenja – period traje od 1960. godine do 2010. godine.
3. "Učim", način učenja, koji se izvodi na osnovu tzv. dubokog učenja – period traje od 2010. do 2018. godine.
4. "Učim se učiti", način učenja, koji se izvodi po osnovu tzv. duboko ojačanog učenja – taj period je određen do 2021. godine.
5. "Doprinosim i razmjenjujem", način učenja, koje će se izvoditi uz pomoć distribuiranih agenata, te masovnog duboko ojačanog učenja poslije 2021. godine.⁷

Sisteme, koji se zasnivaju na rješenjima umjetne inteligencije, možemo sistematizirati na slijedeće sisteme:

- s "uskom ali oštrom umjetnom inteligencijom"⁸
- s "opštom, ali jakom umjetnom inteligencijom"⁹ i
- s "super umjetnom inteligencijom".¹⁰

Sva danas poznata rješenja spadaju u kategoriju uže umjetne inteligencije.¹¹ Pri tome važi saznanje, da se rješenja te vrste uvijek pojavljuju u odnosu prema nekom izazovu, zadatku, zahtjevu.

Ako je do nedavno važilo, da su različita intelligentna rješenja, kako u mašinskom (strojnom), tako i u programskom okruženju, određena kao "umjetna

⁷ AI & academic history. Dobijeno 15. 1. 2020. s web strane https://atos.net/wp-content/uploads/2018/07/IA-infography_mini.pdf.

⁸ Pod pojmom "uska umjetna inteligencija" podrazumijevamo onu umjetnu inteligenciju koja je jednaka ili premašuje ljudske performance određenih, visoko prilagođenih zadataka.

⁹ Pod pojmom "opšta umjetna inteligencija" podrazumijevamo onaj nivu umjetne inteligencije koji je jednak ljudskoj inteligenciji za bilo koji zadatak.

¹⁰ "Super umjetnu inteligenciju" definiramo kao onu umjetnu inteligenciju koja premašuje ljudsku inteligenciju za bilo koji zadatak.

¹¹ Odbor za znanost in tehnologijo (STC), Pododbor za tehnološki razvoj in varnost (STCTTS), *Umetna inteligencija: posljedice za oborožene sile nato*, Poročilo Matej Tonin (Slovenija) Poročevalce 088STC 19E, Izvor: engleski, 22. marec 2019. Dobijeno 15. 1. 2020. s web strane <https://imss.dz-rs.si/imis/1a16df40f0da165e8254.pdf>.

inteligencija”, pa je u zadnje vrijeme postalo jasno da je potrebno razlikovati pojma “intelligentna rješenja” od pojma “umjetna inteligencija”. Osnovna razlika između ova dva pojma je u tome, da su intelligentna rješenja rezultat čovjekovoguma i ona su sposobna da izvode vrlo zapletene logičke ili fizičke operacije, iako nisu sposobna donositi vlastite zaključke na osnovu dobivenih podataka. Na drugoj strani su rješenja, čija je osnovna karakteristika da se zasnivaju na umjetnoj inteligenciji, te da se rješenje uči i na osnovu vlastitih iskustava predlaže rješenja bez posredne ili neposredne čovjekove aktivnosti.¹²

Tehnologije i namjenski programi, koji se zasnivaju na umjetnoj inteligenciji, imaju već danas veliki uticaj. Trenutno najveći uticaj je poznat u:

- telekomunikacijama,
- transportu,
- biološkim i medicinskim naukama,
- ličnim napravama,
- kompjuterima i interakciji između kompjutera i čovjeka,
- bankarstvu,
- zabavnoj industriji,
- sigurnosti,
- industriji i proizvodnji,
- poljoprivredi,
- društvenim digitalnim mrežama itd.¹³

Intelligentna rješenja u arhivskoj teoriji i praksi

O “intelligentnim”, odnosno “pametnim” rješenjima u arhivskoj teoriji i praksi ne nalazimo mnogo zapisanog. Razlog je očito u tome, da se ta terminološka rješenja još nisu ustalila u arhivskoj struci. Ipak se u arhivskoj stručnoj literaturi pojavljuju poveznice riječi, kao što su “kompleksna programska rješenja”, “racionalizacija postupka”, “paketna rješenja” i slično.

Spojmom “intelligentna/pametna rješenja”(engl. Smart Solution) određujemo sva rješenja, koja su zamišljena s optimiziranim postupcima i racionaliziranu upotrebu ljudskih i drugih izvora za postizanje željenog cilja na najširem području arhivske teorije i prakse.¹⁴

12 *Sindrom sjajnih novih igračaka ili kako umjetna inteligencija mijenja marketing.* (2018). Dobijeno 15. 1. 2020. s web strane <https://smk.si/sindrom-sijocih-novih-igrac-ali-kako-umetna-inteligencia-spreminja-marketing/>.

13 *WIPO Technology Trends 2019 Artificial Intelligence.* Dobijeno 10. 1. 2020. s web strane https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_1055.pdf.

14 *What are Smart Solutions?* Dobijeno 27. 2. 2020. s web strane <https://apollogic.com/it-for-companies/internet-of-things-for-companies>.

Arhivisti u pravilu prihvataju i uvode inteligentna rješenja, mada ih tačno ne nazivaju (pojmovno). Pregled starije arhivske literature realno pokazuje, da je bilo na nekim područjima mnogo uvedenih različitih racionalizacija, odnosno intelligentnih rješenja, kako u arhivskim skladištima¹⁵ tako i u oblasti uređivanja i popisivanja arhivskog gradiva¹⁶ ili preuzimanja njegove upotrebe.

Mnogo intelligentnih rješenja se pojavilo s implementacijom različitih tehnoloških rješenja, koja su uticala na poboljšanje poslovanja pojedinačnih arhiva. Na području arhivskih informacionih sistema možemo među takva rješenja ubrojiti istraživanje sa upitima za punim tekstom, obuhvat koji će uzajamno povezati i obuhvatiti podatke, uspostavljanje zbirk i podataka, koje se temelje na međusobnim relacijama i slično.

Intelligentna rješenja su bila u prošlosti tijesno povezana s profesionalnim odnosom, ličnim angažovanjem i na kraju sa zdravom pamću. Često su se uvažavala zbog nedostatka ljudskih ili finansijskih izvora. Upravo zbog toga možemo reći, da u svakoj arhivskoj ustanovi sigurno možemo naći intelligentna, racionalna, odnosno pametna rješenja, koja nisu odgovarajuća, ili uopšte nisu promovisana, tako da ih okruženje ne prepoznaje i ne prihvata kao takva.

Neka već upotrijebljena rješenja, koja se zasnivaju na umjetnoj inteligenciji

U arhivskoj teoriji i praksi prepoznajemo sporadičnu upotrebu rješenja na osnovu umjetne inteligencije. Zato te pojave treba razmatrati objektivno i sa cijelokupnom stručnom odlučnošću. Konačan rezultat zasnivamo na spoznaji, da je odgovarajuća informacijsko-tehnološka podrška nastanku, upravljanju i upotrebi arhivskog i dokumentarnog gradiva, jako zaljuljala tvrde temelje tradicionalne arhivske struke. Zato da spomenemo samo pojavu dematerijalizacije odgovarajuće dokumentacije, poteškoće s obezbjeđivanjem univerzalne vjerodostojnosti arhivskog gradiva, umnoženog očuvanog sadržaja, itd.

Zbog kompleksnosti izazova, s kojima se susreće odgovarajuća arhivska struka, kao i zbog ograničenih čovjekovih i drugih izvora, arhivska struka se koncentriše prije svega na teškoće i izazove, koji su povezani sa arhivskim gradivom. Opšteg i masovnog uvođenja usluga ili rješenja na području kompleksnih procesa u arhivima, a koji bi se temeljili na umjetnoj inteligenciji, još nije moguće primjetiti. Rješenja na osnovu umjetne inteligencije se pojavljuju kao podrška promociji arhivske djelatnosti. Zato možemo zaključiti, da umjetnu inteligenciju implementiramo u arhivskim ustanovama vrlo neprimjetno, s relativno pojednostavljenim stručnim razmišljanjima. O njenim pozitivnim i mogućim negativnim posljedicama za razvoj

15 Spomenimo samo mrežne planove skladišnih kapaciteta, ventilacione sisteme skladišta, osiguravanje selektivne dostupnosti u skladišnim prostorijama, uvođenje bar koda, itd.

16 Spomenimo samo uzajamno zahvatanje podataka, umjetno stvaranje inventara arhivske građe, semantičku integraciju sadržaja, itd.

same arhivske struke u globalnim ili lokalnim kontekstima, još nemamo izrađenih rezultata.

Danas skoro svaka arhivska ustanova svoju djelatnost promoviše preko društvenih mreža. U tom kontekstu da spomenemo samo implementaciju odgovarajućih servisa, kao što su Google, Facebook, Twitter, YouTube itd.¹⁷ Preko njih arhivske ustanove posreduju podatke i kao posljedicu, također dobivaju bolje usluge na osnovu rješenja s područja umjetne inteligencije.

Značajan skok u toj oblasti nalazimo i u servisima široke primjenjivosti. Da spomenemo samo Google Translate¹⁸ i s tim povezana rješenja, kao što su npr. razni sintetički zvučnici (vi samo slušate).¹⁹ Oni otvaraju ne samo invalidima, nego, i drugim korisnicima široke mogućnosti pristupa arhivskim sadržajima. Istovremeno s tim utiču na način predstavljanja arhivskog gradiva, npr, na oblikovanje popisa arhivskog gradiva u arhivskim informacionim sistemima.²⁰

Isto važi za strojno raspoznavanje sadržaja, odnosno informacionih nivoa na kompleksnim arhivskim dokumentima, kao i za njihovu interpretaciju u elektronskim okruženjima.²¹ Ovdje možemo ubrojiti i rješenja vezana za raspoznavanje i prevođenje audio-video sadržaja, stavljanje u podnaslove iste vrste sadržaja na različitim jezicima i slično.²²

Za zahtjevниje korisnike informacionih sistema se pojavljuje vrlo zanimljivo rješenje semantičnog povezivanja različitih zbirk i podataka za potrebe oblikovanja kontekstnih meta podataka u okviru sistema Wolfram Alpha.²³ Pored toga moramo dodati i rješenja namijenjena dugoročnom čuvanju jako velikih količina podataka u datotekama, u elektronskim skladištima, koji se zasnivaju na rješenjima iz oblasti umjetne inteligencije.²⁴

Neke implementacije umjetne inteligencije su ukazale na pojavu neočekivanih rezultata obrade u obliku odstupanja. Pokazuju se na različite načine.

17 Nina Gostenčnik, (2013). *Regional Archives Maribor in Web 2.0 and the overall situation in Slovenian archives*. Dobijeno 10. 2. 2020. s web strane <https://archive20.hypotheses.org/518>.

18 Google Translate. Dobijeno 10. 2. 2020. s spletnne strani https://en.wikipedia.org/wiki/Google_Translate.

19 eBralec bere, kar je zapisano. Vi samo poslušate. Dobijeno 10. 2. 2020. s web strane <https://ebralec.si/>.

20 Mojca Kosi, Ocena dostopnosti digitaliziranega gradiva v podatkovni bazi Arhiva Republike Slovenije za invalide, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Digitalno in digitalizirano. Arhivsko gradivo včeraj, danes in jutri*, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2017, 212-230. Dobijeno 10.2.2020. s web strane http://www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/Radenci/radenci_2017/16_kosi_2017.pdf.

21 High-Performance Digitisation. Project duration 2018-2020. Dobijeno 10. 2. 2020. s web strane <https://www.csc.fi/en/-/high-performance-digitisation>.

22 Kung-Hsiang, Huang (Steeve). (2018). *Automatic Speech Recognition Data Collection with Youtube V3 API, Mask-RCNN and Google Vision API*. Dobijeno 21. 2. 2020 s web strane <https://towardsdatascience.com/automatic-speech-recognition-data-collection-with-youtube-v3-api-mask-rcnn-and-google-vision-api-2370d6776109>.

23 What Is Wolfram|Alpha? Dobijeno 10. 2. 2020 s web strane <https://www.wolframalpha.com>.

24 ARCHANGEL - Trusted Archives of Digital Public Records. Dobijeno 21. 2. 2020. s web strane <https://www.archangel.ac.uk/>.

S arhivskog stručnog stanovišta, posebno su osjetljiva pravna i moralno-etička pitanja. Slijedeća je postavio Microsoftov projekat umjetne inteligencije Tay.AI bot s rasističkim homofobnim i drugim neprimjerenim tvitovima (Tweets). Istovremeno moramo istaći saznanja toga pokusa, koji je vezano s njegovom brzinom i obimom širenja diskutabilno moralno-etičkih sadržaja po cjelokupnoj svjetskoj mreži.²⁵

Druga grupa arhivskih stručnih pitanja se odnosi na široku oblast, koja je poznata pod imenom “deep fake” ili duboke laži (prevare, neistine, nepravilnosti). Izvedene su uz pomoć programskih rješenja, zasnovanih na umjetnoj inteligenciji i izvode se na posebnoj mehaničkoj opremi.

Arhivska teorija i praksa se suočava s nepravilnostima još od srednjovjekovnih dokumenata. Nepravilnosti arhivisti dobro raspoznavaju uz pomoć raznih metoda, kao na primjer historijska kritika izvora ili analiza sadržaja itd.²⁶ Značaj određenih nepravilnosti je u tome, da utiču ne samo na potencijalno arhivsko gradivo uskog spektra, kao što su fotografije ili video snimci i s tradicionalnim arhivskim pristupima nije ih moguće sigurno odrediti, nego imaju mnogo širi uticaj na odgovarajuće društvo, a s tim i na nastalo arhivsko gradivo u najširem značenju riječi.²⁷

O perspektivama upotrebe umjetne inteligencije u arhivima

Rezultat rasprave o mogućnostima upotrebe umjetne inteligencije u arhivima zasniva se na dokumentu s nazivom Etičke smjernice za umjetnu inteligenciju, vrijednu povjerenja, koji je napravila posebna radna grupa u okviru EU.²⁸ Arhivske stručne ambicije na tom području treba ograničiti još na realnu mogućnost implementacije tzv. uske ili slabe umjetne inteligencije. Pri tome moramo uvažavati poznata ograničenja, kao što su moguće teškoće s podacima i pristrasnost djelovanja sistema, pojavu crne kutije umjetne inteligencije i problem njene raspoloživosti.²⁹

Teoretski se rješenja na osnovu umjetne inteligencije mogu implementirati prije svega za velike količine arhivskih sadržaja. Ti sadržaji su u pravilu u različitim

25 Hope Heese, *Why Microsoft's 'Tay' AI bot went wrong*, (2016). Dobijeno 20. 2. 2020. s web strane <https://www.techrepublic.com/article/why-microsofts-tay-ai-bot-went-wrong/>.

26 Hope Heese, *Why Microsoft's 'Tay' AI bot went wrong*, (2016). Dobijeno 20. 2. 2020. s web strane <https://www.techrepublic.com/article/why-microsofts-tay-ai-bot-went-wrong/>.

27 Paul Kari, *California makes 'deepfake' videos illegal, but law may be hard to enforce*, (2019). Dobijeno 20. 2. 2020. s web strane <https://www.theguardian.com/us-news/2019/oct/07/california-makes-deepfake-videos-illegal-but-law-may-be-hard-to-enforce>.

28 Radna grupa osnovana je sredinom 2018. godine i u osnovi se sastojala od 52 stručnjaka iz područja razvoja i upotrebe umjetne inteligencije. Službeno se grupa naziva Stručna grupa za umjetnu inteligenciju na visokom nivou (High-Level Expert Group on Artificial Intelligence). O njenom radu detaljnije na web strani *High-Level Expert Group on Artificial Intelligence*. Dobijeno 27. 2. 2020. s web strane <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/high-level-expert-group-artificial-intelligence>.

29 *Etične smernice za zaupanja vredno umetno inteligenco*. Dobijeno 27. 2. 2020. s web strane <https://ec.europa.eu/futurium/en/ai-alliance-consultation/guidelines#Top>.

međusobnim relacijama, koje su ovisne od vremena i prostora, te su predstavljene kao zamršene strukture podataka.³⁰ Za to su potrebni prilagođeni programski i drugi alati, koji su poznati pod imenom “topic modeling”³¹.

Vrednovanje stvaralaca i nadzor nad registrom stvaralaca

Pitanja vezana za vrednovanje i vođenje odgovarajućih registara stvaralaca arhivskog gradiva, zahtijevaju od javne arhivske službe znatne napore. Problem je u tome, što se u praksi kod stvaralaca događaju brze promjene vlasništva i druge statusne izmjene, koje utiču i dinamički mijenjaju obaveze prema nadležnoj arhivskoj ustanovi. S tim se dinamično mijenjaju i obaveze i postupci nadležnih arhivskih ustanova u vezi ovlaštenja i djelovanja vanjske službe, te načina kako će se izvesti preuzimanje arhivskog gradiva od stvaralaca.

Uporedo s tim pojavljuju se pitanja mogućnosti posudbe registra stvaralaca javnog arhivskog gradiva. Dinamično mijenjanje ovlaštenih lica za upravljanje arhivskim gradivom, a time i njihovih statusa, predstavlja dosta obimne zadatke iz oblasti održavanja prilagođenih podataka. Te podatke bi mogli u perspektivi održavati sa sistemima i rješenjima, koji bi se zasnivali na algoritmima umjetne inteligencije.

Vrednovanje i preuzimanje velikih količina arhivskog gradiva

U oblasti vrednovanja arhivskog gradiva, u arhivima se suočavaju s jako velikim količinama dokumentacije, koja je u fizičkom obliku. Obim dokumentacije, koja je nastala i koja se čuva u elektronskoj formi kod stvaralaca, nije moguće odgovarajuće odrediti. Problem je toliko veći jer se kod elektronskih oblika radi o različito (ne)uređenom arhivskom gradivu, koje je često i djelimično ili u cijelosti nestrukturiranih oblika.

Arhivski stručni izazovi na području upravljanja s tom dokumentacijom sežu od formiranja i vrednovanja formata, pa sve do uspješnog čitanja i razumijevanja arhivskih sadržaja i njihovih konteksta. Prilikom obrade gradiva te vrste, pojavljuju se i različite druge aktivnosti, kao što su: deduplikacija arhivskih sadržaja, provjera njihove cjelovitosti i vjerodostojnosti, izračunavanje i provjeravanje kontrolnih suma³², na kraju i izrada odgovarajućeg prijemnog informacionog paketa (SIP) u skladu s važećim odredbama, koji se može preuzeti u arhivskoj ustanovi i ubaciti u

30 Hrvoje Stančić, Computational Archival Science, *Moderna arhivistika*, 2018, št. 2, 323-330. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor. Dobijeno 27. 2. 2020. s web strane http://www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/2_2018_323-330_stancic.pdf.

31 *Introduction to Topic Modeling*. Dobijeno 27. 2. 2020. s web strane <https://monkeylearn.com/blog/introduction-to-topic-modeling/>.

32 Više o ovim postupcima u: Tatjana Hajtnik, Aida Škoro Babić, Ali nam lahko pri vrednotenju in odbiranju elektronskega gradiva pomaga tehnologija?, *Moderna arhivistika*, 2018, št. 1, 169-196. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor. Dobijeno 27. 2. 2020. s spletnne strani http://www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/radenci_2018/1_2018_169-196_%C5%A0koro.pdf.

sistem dugoročnog čuvanja arhivskog gradiva. Kada sumiramo, kod tih postupaka se radi o zapetljanim tehničko-tehnološkim rješenjima, uključujući i postupke ovladavanja sadržajem. Radi obima tih sadržaja, treba tražiti primjerenog tolikom obimu, odgovarajuća rješenja iz oblasti umjetne inteligencije.

Digitalizacija i pretvaranje oblika u kojima se pojavljuje arhivsko gradivo

Masovna digitalizacija arhivskog gradiva i s tim strojno raspoznavanje tih sadržaja se u laičkoj javnosti doima, kao da je to već dugo riješen problem. Ipak je za precizno prepoznavanje arhivskog gradiva potrebno obezbijediti odgovarajuće kvalitetno izvedene postupke digitalizacije. Pri tome se arhivski stručni radnici susreću s problemima obezbjeđivanja zahtjevnih znanja spremnosti savladavanja velikih količina podataka, ne samo na nivou datoteka, nego i na nivou sadržaja, te na nivou svih slojeva, svih vrsta i pojavnih oblika arhivskog gradiva. Posebne izazove na tom području čine dokumenti, koji postavljaju zahtjeve za raspoznavanjem međusobno djelimično, ili u cijelosti sakrivenih znakova i zapleta u različitim bojama. Kompleksnija rješenja na osnovu umjetne inteligencije bi u tom segmentu povećala produktivnost postupka digitalizacije i njihovu precizniju kontekstualizaciju. Na taj način bi povećali i opšti stepen dostupnosti cjelini arhivskog gradiva.

U tom kontekstu upotreba umjetne inteligencije možemo dodati i raspoznavanje i odgovarajuće pretvaranje različitih formata zapisa u takve formate, koji obezbeđuju dugoročnu čitljivost, upotrebljivost i povjerenje u očuvane arhivske sadržaje.

Čuvanje elektronskih i fizičkih oblika arhivskog gradiva

Na području odgovarajućeg čuvanja arhivskog gradiva po sadašnjim naznakama umjetna inteligencija se može implementirati, kako u oblasti očuvanja elektronskih, tako i fizičkih oblika arhivskog gradiva.

Kod očuvanja elektronskih formi arhivskog gradiva, radi se o obezbjeđenju dugoročne konzistencije i garantovanju javnog povjerenja i dostupnosti elektronskim sadržajima na osnovu robotizacije upravljanja medijima, ili upravljanju na primjer konzistentnosti velikog broja datoteka u elektronskim skladištima.

Odgovor na pitanje, da li prilikom garantovanja očuvanja fizičkog arhivskog gradiva, ima smisla razmišljati o robotizaciji arhivskih skladišta, nije tako jednostavan. Taj odgovor treba tražiti u širokom spektru socijalnih, ekonomskih, kao i tehnoloških uticaja u pojedinačnom arhivu. Neupitno je da bi kompleksnija robotizacija arhivskih skladišta mogla pripomoći pri bržoj i preciznijoj manipulaciji tehničkih jedinica u arhivskim skladištima, istovremeno bi pripomogla i lakšem otkrivanju grešaka kod nosilaca ili zapisa arhivskog gradiva, te cijelovitijem nadzoru mikroklima u arhivskim prostorijama.

Za arhivska skladišta fizičkog arhivskog gradiva, mogu biti zanimljiva rješenja širokog spektra od različitih robotskih ruku i sistema horizontalnog i vertikalnog transporta arhivskog gradiva, pa sve do humanoidnih robota, koji su već razvijeni za obavljanje nekih tipično ljudskih poslova i djelatnosti, prije svega na području zdravstvene zaštite.

Popisivanje i kontekstualizacija arhivskih sadržaja

Popisivanje arhivskog gradiva i postavljanje tih opisa u šire sadržajne, historijske, geografske i druge kontekste postaje sa stručnog aspekta sve zahtjevnije i kompleksnije. To nam govori i o poređenju zahtjeva standarda, gdje se broj predviđenih relacija među entitetima popisa jako povećava.³³ Istovremeno praksa pokazuje, da opise arhivskog gradiva treba dobro opremiti s tzv. kontekstnim meta podacima. Tako opstaju zapisi u bazama, koji imaju sto i više meta podatkovnih poveznica.³⁴

	<i>ISAD(g)</i>	<i>ISAAR (CPF)</i>	<i>ISDIAH</i>	<i>ISDF</i>	<i>RiC</i>
<i>Broj gornjih entiteta</i>	1	3	1	1	14
<i>Broj sadržanih entiteta</i>	26	31	35	26	67
<i>Broj predviđenih relacija</i>	Nije određeno	4 niza	Nije određeno	2 niza	792

Prilog 2. Broj entiteta i njihovih relacija, koje su predviđene u arhivskim stručnim standardima.

Ako na sve to dodamo još zahtjeve za očuvanje npr. ličnih i drugih zakonom određenih podataka, možemo ustanoviti, da se u arhivskim zbirkama podataka pojavljuje zanimljiv fenomen, da popisi na nižim nivoima zahtijevaju više pažnje i implementacije, anonimizacije i nadzora nad dostupnošću podacima te vrste, dok na višim nivoima dolazi do njihove izrazite kompleksne kontekstualizacije. Upravo te dvije arhivske stručne djelatnosti predstavljaju veliku potrebu ljudskih izvora, što bi se s implementacijom rješenja na osnovu umjetne inteligencije, moglo sadržajno bitno racionalizovati.

33 Miroslav Novak, Teorijski i praktični aspekti upravljanja relacijama u savremenoj arhivskoj teoriji i praksi, *Arhivski vjesnik*, 62/2019, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2019, 47-60.

34 Kao primjer spomenimo popis arhivskog fonda Okružne komisije za ratne štete Gornja Radgona, koji ima 144 veze do lokalnih deskriptora. Dobijeno 27. 2. 2020. s spletne strani <http://www.siranet.si/detail.aspx?ID=42726>.

Upotreba i interpretacija arhivskih sadržaja

Upotreba arhivskog gradiva je uvijek određena s relacijom korisnika i arhivskog informativnog pomagala, tj. nadležne osobe u arhivskoj čitaonici. Postojeća arhivska informativna pomagala, osim rijetkih izuzetaka još nisu standardno pripremljena za alternativne oblike upotrebe kao na primjer za potrebe invalida.³⁵ Još uvijek su ograničeni prije svega na pisani pojavnji oblik. Na drugoj strani je razvoj sintetiziranog govora tako brz, da je pitanje vremena, kada ćemo standardno glasovno komunicirati s arhivskim informacionim sistemima. U tom slučaju se pojavljuju novi zahtjevi komunikacije. Jedna od vrsta komunikacije jeste, da krajnji korisnik mora znati s kim komunicira, jer je moguće da je na drugoj strani čovjek ili stroj. Isto tako mora znati, da li upotrebljava arhivske sadržaje s javnim povjerenjem (vjerodostojne) ili su to interpretacije sadržaja, umjetničko predstavljanje i slično, koje su isto tako važne i sačuvane, kao i opšte dostupne. Ti zahtjevi predstavljaju ozbiljan izazov za buduće arhivske sisteme umjetne inteligencije, kako za cjelokupnu arhivsku struku, tako i izvedena stručna rješenja predstavljanja arhivskog gradiva javnosti.

Zaključak

Uvođenje rješenja, koja su zasnovana na slaboj ili uskoj umjetnoj inteligenciji na području arhivske teorije i prakse, otvara potpuno nove i druge dileme. One se ne odnose samo na uži stručni rad u arhivu, nego i na arhivsko gradivo koje će tek nastati pri stvaraocima u okruženjima te vrste. U tom kontekstu su najaktualnije moralno-etičke dileme. Pojavljuju se i pravni, organizacijski, socijalni, sigurnosni i drugi vidici te upotrebe. Sigurno će se pojaviti i takve dileme, koje danas još ne možemo ili ne znamo odrediti.

Arhivska stručna javnost se suočava s činjenicom, da je dosadašnje uvođenje informacijske tehnologije na području poslovanja s dokumentacijom jako promijenilo arhivsku doktrinu. Osnovna arhivska stručna načela treba interpretirati u kontekstima nematerijalnih oblika odgovarajuće dokumentacije, u prenošenju konteksta realnog svijeta u digitalna okruženja i slično.

Sa uvođenjem rješenja na osnovu umjetne inteligencije možemo očekivati neke drastične promjene u arhivskom stručnom radu. Umjesto konkretnog arhivskog stručnog rada s arhivskim gradivom bit će potrebno razviti metode i postupke provjere i garancije javnog povjerenja u arhivske sadržaje. Trebat će odrediti i garantovati vjerodostojne podatke za učenje sistema.

³⁵ Tatjana Hajtnik, Mojca Kosi, Robert Hrovat Merič, Prilagoditve različnih tipova arhivskih gradiv za dostopnost ranljivim skupinam, *Moderna arhivistika*, 2018, št. 1, 83-93. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor. Dobijeno 27. 2. 2020. s web strane http://www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/radenci_2018/1_2018_083-094_kosi.pdf.

Poseban izazov se pojavljuje u garantovanju kontrole nad izmjenama programskih kodova, koji će izvoditi djelatnosti na području upravljanja s dokumentacijom. Ti zahtjevi će biti jednako važni kod stvaralaca, kao i kod arhivskih ustanova.

Predviđena implementacija slabe umjetne inteligencije u arhivske stručne ustanove pokazuje, da ona podržava cjelokupni životni ciklus dokumenta. Isto tako se može implementirati na sve položaje modela otvorenog arhivskog informacionog sistema.

Predviđena arhivska struka se mora baviti s teškoćama i izazovima upotrebe slabijih oblika umjetne inteligencije prije svega zbog:

- uspostavljenih postupaka digitalizacije, koji sa sadašnjim metodama rada ne daju očekivane rezultate na području brze i precizne obrade podataka, te s tim povezane opšte dostupnosti digitalizatora,
- velikih količina obuhvaćenih i ostvarenih elektronskih zapisu, koji međusobno nisu dovoljno semantički povezani, da bi u budućnosti mogle ostati informacije.
- kompleksnosti pretraživačkih postupaka i mehanizama u arhivskim informacionim sistemima, koji spominju neposrednu upotrebu arhivskih sadržaja.

Summary

The implementation of solutions based on already weak or narrow artificial intelligence in the archival theory and practice opens completely new archival professional and other dilemmas. These not only relate to narrower professional work in the archive, but also to the archival material that creators produce in these environments. In this context, moral and ethical considerations exist. There are also legal, organizational, social, security and other aspects of this use. We can assume that there will be some other aspects, we cannot yet identify.

The archival professional community knows that the introduction of information technology for supporting the whole documentation life cycle has dramatically changed traditional archival doctrine. Archivists must interpret the basic archival professional principles in the contexts of intangible forms of contemporary documentation, or they must map of real-world contexts into digital environments etc.

However, with the introduction of artificial intelligence solutions, we can expect some drastic changes in archival professional work. Instead of concrete archival professional work with archival material, it will be necessary to develop methods and procedures for verifying and ensuring the public faith of archival content. It will be necessary to identify and provide credible data for system learning.

A particular challenge is to provide control over the modification of the program code, which will carry out activities in the field of documentation management. This will be equally important for creators as well as archival institutions.

The implementation of weak artificial intelligence into archival professional institutions shows us that this can support the entire life cycle of the document. We can also implement it in to all positions of the model OAIS (open archive information system).

The contemporary archival profession must address the problems and challenges of using a weak form of artificial intelligence due to:

- Used digitization processes cannot produce the expected results in the field of rapid and accurate processing digitalized documents and the related general availability of digitalized archival material with current working methods.
- Large amounts of captured and created electronic records are semantically not interconnected enough to become and stay stable information in the future.
- The complexity of search procedures and mechanisms in archival information systems that limit the direct use of archival content.

Doc. dr. sc. Vlatka LEMIĆ
Sveučilište u Zagrebu
vlatka.lemic@unizg.hr

Pregledni naučni rad/Scientific review
UDK/UDC: 930.25:004:004.8:005.92

TIME MACHINE PROJEKT: ARHIVSKE PERSPEKTIVE

Apstrakt: *Time Machine je paneuropski FET Flagship CSA projekt, pokrenut 2017. kao Horizon 2020 Large-Scale Research Initiative Programme, posvećen razvoju velikih digitalizacijskih i računalnih infrastrukturna i umjetne inteligencije (AI) s ciljem umrežavanja europske kulturne baštine i njezine dostupnosti putem mrežnih stranica i aplikacija. Četiri su osnovna stupa projekta: Znanost i tehnologija, Operativna provedba TM-a, Mogućnosti primjene i Doseg i inovacije, a projektna infrastruktura uspostavljena je kroz Time Machine Organization (TMO), kao održivu zajedničku platformu za budući razvoj i istraživanje u području tehnologije, znanosti i kulturne baštine i njihovo pozicioniranje u nove strateške europske programe za iduće desetljeće. S više stotina uključenih institucija TMO danas čini najveću europsku mrežu akademskih, istraživačkih i kulturnih ustanova i IT sektora, dio koje su i brojni arhivi. Aktivno sudjelovanje arhivske zajednice u Time Machine aktivnostima arhivima pruža jedinstvenu priliku umrežavanja i suradnje sa zainteresiranim dionicima iz područja humanistike, kulture, znanosti, IT i istraživačkog sektora, koju struka sve više prepoznaje.*

Ključne riječi: *Time Machine, digitalizacija baštine, umjetna inteligencija, veliki podaci, korištenje povijesnih izvora.*

TIME MACHINE PROJECT: ARCHIVAL PERSPECTIVES

Abstract: *Time Machine is a pan-European FET Flagship CSA project, launched in 2017 as the Horizon 2020 Large-Scale Research Initiative Program, dedicated to developing large digitization and computing infrastructures and artificial intelligence (AI) to network Europe's cultural heritage and accessibility through websites and application. There are four main pillars of the project: Science and Technology, Operational Implementation of TM, Application Possibilities and Reach and Innovation, and the project infrastructure was established through the Time Machine Organization (TMO) as a sustainable common platform for future development and research in technology, science and cultural heritage and their*

positioning in the new strategic European programs for the next decade. With hundreds of institutions involved, TMO today forms the largest European network of academic, research and cultural institutions and the IT sector, of which numerous archives are a part. The active participation of the archival community in Time Machine activities provides archives with a unique opportunity to network and collaborate with stakeholders from the humanities, culture, science, IT and research sectors, which is increasingly recognized by the profession.

Key words: *Time Machine, heritage digitization, artificial intelligence, big data, use of historical sources.*

Arhivi i digitalno doba

Djelovanje arhivske zajednice u suvremenom okruženju globalizacije, stalnih promjena i brzog tehnološkog razvoja uveliko je oblikovano praćenjem i odgovaranjem na izazove i potrebe suvremenog društva. Za arhivske ustanove to podrazumijeva dinamičnu prilagodljivost društvenim promjenama u pravnom, tehnološkom i organizacijskom smislu, a za stručnu zajednicu profesionalizaciju, unapređenje postojećih kompetencija i znanja, te razvoj novih sposobnosti.

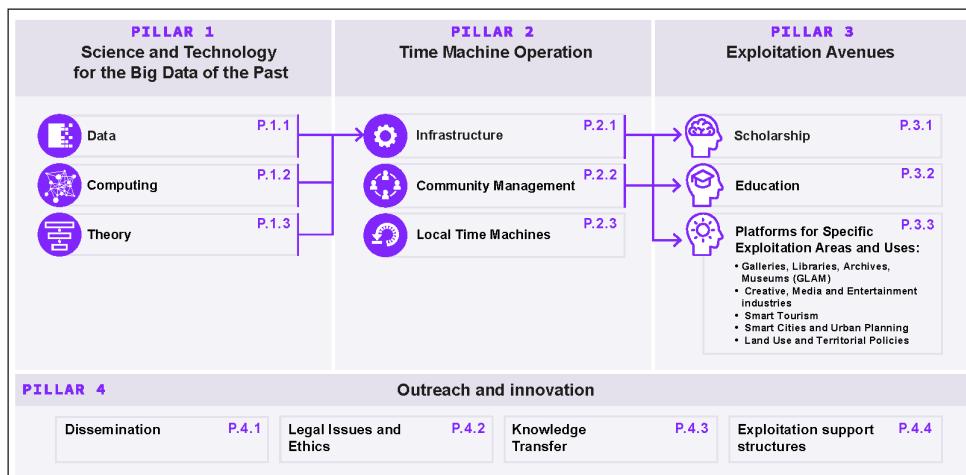
Današnje informacijsko društvo od arhiva očekuje aktivni doprinos ekonomskom rastu, demokratskoj odgovornosti i revitalizaciji kulturne baštine, posebno vezano uz povećanje dostupnosti i iskoristivosti arhivskoga gradiva i u njemu sadržanih podataka. Međunarodna arhivska zajednica na te zahtjeve odgovara interdisciplinarnim partnerstvima i umrežavanjem, kao općeprihvaćenim modelom svojega djelovanja posljednjih desetljeća. Arhivske institucije i službe, stručna udruženja i različiti konzorciji i mreže, te stručnjaci raznorodnih profila surađuju i zajednički djeluju kroz raznovrsne projekte, programe i inicijative na razvoju i održavanju strategija, politika, alata i rješenja koja svi mogu dijeliti i koristiti, a vezano uz korištenje arhivskih zapisa, digitalne tehnologije i globalne integracije.

Time Machine arhivima otvara nove mogućnosti zajedničkog djelovanja i interakcije s obrazovnim, akademskim, kulturnim, baštinskim i IT sektorima i raznovrsnim korisničkim skupinama. Takva nova partnerstva sa stručnjacima, organizacijama i ustanovama različitih područja djelovanja i specijalizacija arhivistima pružaju jedinstvenu priliku za unapređenje postojećih i razvoj novih kompetencija i profesionalnih vještina, šire od pojediničnih institucija i na globalnoj razini. S obzirom na strukturu i broj u Time Machine uključenih partnerskih ustanova i inicijativa, takvo bi djelovanje ujedno bilo i nadogradnja arhivskih aktivnosti pokrenutih proteklih desetljeća, poput DLM foruma, Europskog arhivskog portala (APE), e-ARK (European Archival Records and Knowledge Preservation) projekta, Europeane, CEF eArchiving Building Blocks inicijative, UNESCO-ve PERSIST (Platform to Enhance the Sustainability of the Information Society Transglobally) platforme i brojnih drugih suradničkih programa.

Time Machine projekt

Time Machine: Big Data of the Past for the Future of Europe (TM) je paneuropski FET¹ Flagship projekt kojega je 2017. pokrenula interdisciplinarna grupa akademskih i kulturnih institucija i IT industrije. Posvećen je razvoju velikih digitalizacijskih i računalnih infrastruktura i umjetne inteligencije (AI) s ciljem umrežavanja europske kulturne baštine i njezine dostupnosti putem mrežnih stranica i aplikacija. Okupljanjem akademskih istraživačkih timova, javnih institucija i industrijskih subjekata, od velikih europskih muzeja do vodećih tehnoloških tvrtki u području digitalizacije i umjetne inteligencije planira se kilometre arhivskih izvora, muzejskih zbirki i drugih geo-povijesnih skupova podataka pretvoriti u distribuirani digitalni informacijski sustav kroz četiri osnovna stupa projekta:

- Znanost i tehnologija (podaci, računalstvo, teorija),
- Operativna provedba TM-a (projektna infrastruktura, upravljanje konzorcijom, lokalni TM),
- Mogućnosti primjene (znanost, obrazovanje, specifične korisničke i tematske platforme),
- Doseg i inovacije (diseminacija, prava i etička pitanja, prijenos znanja, podrška implementaciji u pojedinim područjima primjene).

Prilog 1. Stupovi i tematska područja TM projekta.²

1 F(uture and) E(merging) T(echnologies) Flagships.

2 *Time Machine Manifesto: Big Data of the Past for the Future of Europe*, may 2019, 13. [citirano: 2019-09-20]. Dostupno na: <https://www.timemachine.eu/wp-content/uploads/2019/06/Time-Machine-Manifesto.pdf>.

Ideja projekta je omogućiti kretanje kroz vrijeme lako poput kretanja kroz prostor, promijeniti opseg istraživačkih metoda u društvenim i humanističkim znanostima, te simulirati i stvarati budućnost.

Specifični ciljevi projekta uključuju:

- znanstveni i tehnološki doprinos: nadogradnju trenutačnog stanja i rješavanje znanstvenih izazova za stvaranje i korištenje velikih podataka iz prošlosti,
- dizajniranje i pokretanje TM aktivnosti: izgradnju i slaganje sastavnica TM okruženja (zajednička TM infrastruktura i suradnička platforma),
- praktičnu primjenu TM-a: pokazati kako TM može dati rezultate od neposredne važnosti za kulturu, društvo i ekonomiju.

Europska komisija odabrala je 2018. Time Machine kao jedan od šest prijedloga za pripremu velikih istraživačkih inicijativa – LSRI³ koje će se strateški razvijati u sljedećem desetljeću. Jednogodišnji CSA⁴ projekt (1. ožujka 2019 – 28. veljače 2020) provodi TM konzorcij od 33 partnerske ustanove pod vođstvom Ecole Polytechnique Federale de Lausanne (EPFL), uz podršku suradničke mreže okupljene oko projektnih aktivnosti. Ova je TM mreža 2019. okupljala više od 350 europskih institucija, uključujući i 19 nacionalnih arhiva iz Belgije, Bugarske, Hrvatske, Češke, Danske, Estonije, Finske, Njemačke, Mađarske, Litve, Malte, Norveške, Poljske, Rumunjske, Slovenije, Španjolske, Slovačke, Švedske i Švicarske.⁵ Popis svih članova i suradnika TM konzorcija, tj. članova TMO-a – akademskih i istraživačkih institucija, pridruženih mreža i programa, AKM institucija, organizacija civilnog društva, privatnih i industrijskih subjekata, upravnih tijela, medija i raznih drugih organizacija dostupan je na TM mrežnim stranicama.⁶

Aktivnim uključivanjem u Time Machine projekt svoju su podršku pružile već postojeće glavne inicijative i suradničke platforme vezane uz digitalizaciju europske baštine koje će se imati koristi od očekivanog znanstvenog i tehnološkog napretka, kao što su Europeana, Archives Portal Europe (APE), Digital Research Infrastructure for the Arts and Humanities (DARIAH), European Research Infrastructure for Heritage Science (E-RIHS), European Spatial Data Research (EuroSDR), Consortium of European Research Libraries (CERL), International Image Interoperability Framework (IIIF); European Association for Urban History (EAUH), Common Lab Research Infrastructure for the Arts and Humanities (CLARIAH), Joint Programming Initiative Cultural Héritage and Global Change (JPI-CH) i brojni drugi. Ovakva partnerstva TM pružaju status jednog od najvažnijih

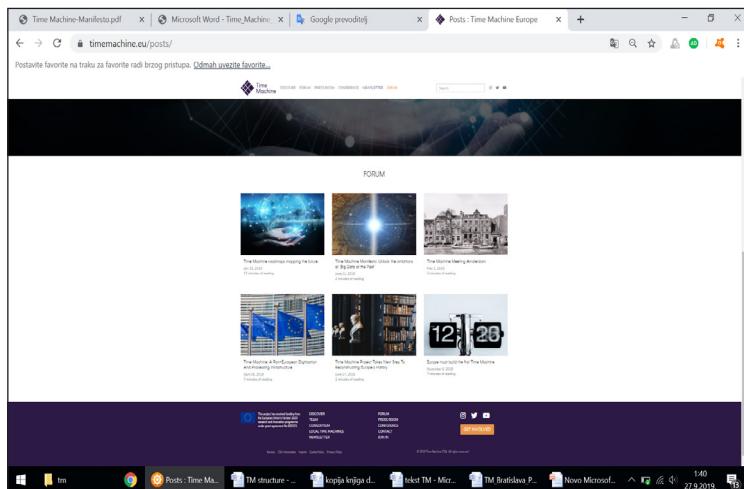
³ LSRI - Horizon 2020 Large-Scale Research Initiative Programme.

⁴ CSA - Coordination & Support Action.

⁵ *Time Machine Manifesto: Big Data of the Past for the Future of Europe*, may 2019, 25 [citirano: 2019-09-20]. Dostupno na: <https://www.timemachine.eu/wp-content/uploads/2019/06/Time-Machine-Manifesto.pdf>.

⁶ <https://www.timemachine.eu/members/>.

sudionika u budućim istraživačkim i stručnim projektima na području kulturne baštine u Europi.

Prilog 2. *Time Machine Forum*.⁷

S obzirom na široku bazu partnera i suradnika, TM predstavlja presudni korak u pretvaranju vizije u (virtualnu) stvarnost, tj. izgradnju računalne simulacije velikih razmjera koja će mapirati 5.000 godina europske povijesti, te primjenom umjetne inteligencije i rudarenja velikih podataka (*Big Data mining*) ponuditi njezina bogatija tumačenja. Veliki skupovi podataka (*Big Data*) o prošlosti predstavljaju zajednički resurs za budućnost i pokrenut će pionirske i monumentalne kulturne, gospodarske i društvene pomake.

Time Machine aktivnosti

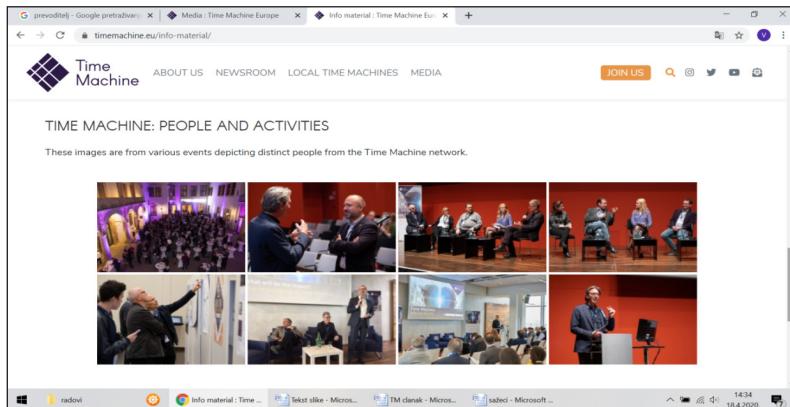
U okviru projektnih aktivnosti realizirane su različite aktivnosti, a veliki broj stručnih zajednica bio je uključen u izradu smjernica i operativnih planova za ostvarenje vizije i ciljeva Time Machine. Različite projektne radne grupe i tijela izradile su opsežni desetogodišnji akcijski plan (*Time Machine Roadmaps*), uz radne sastanke i radionice je od 2018. započela organizacija godišnjih TM konferencija, pokrenut je TM Bilten, društvene mreže i komunikacijski kanali, te objavljeni brojni TM materijali (*Manifesto*, *Factsheet*, medijski servis i dr) za diseminaciju projektnih ideja i aktivnosti.

ICARUS (*International Center for Archival Research*) je jedan od pokretača Time Machine inicijative i član upravnog vijeća TM projekta, te CSA projektni partner

7

Time Machine Forum dostupan je na: <https://www.timemachine.eu/posts/>.

zadužen za vođenje infrastrukture i diseminacije. Ovaj međunarodni konzorcij je angažiran u ovim aktivnostima zahvaljujući svom djelovanju u izgradnji i održavanju zajedničkih informacijskih platformi posljednjeg desetljeća, te svojim rezultatima koji se temelje na kreativnosti, inovativnim idejama i umrežavanju „bez granica“, tj. iskoraku arhiva izvan svojih tradicionalnih okvira. Projektna infrastruktura uspostavljena je kroz *Time Machine Organization* (TMO), koja je osnovana 2019. kao održiva zajednička platforma budućeg razvoja i istraživanja u području tehnologije, znanosti i kulturne baštine i njihovoga pozicioniranja u nove Horizon Europe programe za iduće desetljeće. Do početka 2020. u TMO se uključilo više od 500 institucija i time uspostavilo najveću europsku mrežu akademskih, istraživačkih i kulturnih ustanova i IT sektora.⁸ Oblikovanje TMO kao institucionalnog okvira za održivo financiranje i koordinaciju rada ovakvog konzorcija kroz uspostavu međusektorske komunikacije i partnerstva omogućuje svim članovima sudjelovanje u upravljanju organizacijom, definiranju istraživačkih i inovacijskih akcija, te u njihovoj implementaciji i smjerovima razvoja.

Prilog 3. *Time Machine* medijski materijali.⁹

TMO je registrirana kao organizacija za međunarodnu suradnju (razvoj i istraživanje) u području tehnologije, znanosti i kulturne s nekoliko strateških ciljeva:

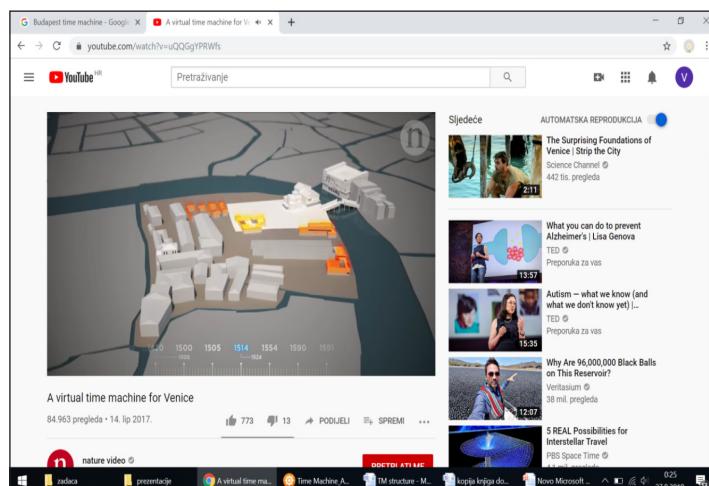
- omogućavanje tehnološke revolucije - razvoj novih „open source“ tehnologija za kulturnu baštinu,
- povezivanje (zajedništvo) kulturnih ustanova, znanosti i industrije,
- poboljšanje, lobiranje i razvoj novih i alternativnih načina suradnje i interakcije na temelju snažnog međuinstitucijskog i međusektorskog uključivog pristupa,
- stvaranje uvjeta za nove tehnologije povezane s kulturnom baštinom na nacionalnoj i EU razini.

8 Popis svih uključenih partnera dostupan je na: <https://www.timemachine.eu/institutions>.

9 Time Machine medijske objave dostupne su na: <https://www.timemachine.eu/info-material/>.

Završetkom CSA Time Machine projekta, TMO je 1. ožujka 2020. preuzeo koordinaciju Time Machine aktivnosti. Sjedište organizacije je u Beču u prostorima ICARUS-a, s dodatnim uredima u Lausanni, Amsterdalu i Budimpešti. Informacije o strukturi organizacije (upravna tijela, službe, radne skupine, TM ambasadori) i aktivnostima (lokalni TM projekti, nacionalni TM dani, TMO konferencije, razvoj novih usluga i projekata, itd) dostupne su na mrežnim stranicama.¹⁰

Jedna od ključnih aktivnosti projekta je i razvijanje lokalnih vremenskih strojeva po uzoru na primjer Venecije iz 2013. kao pilot projekta ove inicijative. Do sada je pokrenuto više takvih projekata: Amsterdam TM (1500-2000), Antwerp TM (1500-2000), Barcelona TM, Broumov TM (1200-2020), Budimpešta TM (1680-1990), Beč TM (1200-2000), Dresden TM (1200-2000), Dubrovnik (1400-1450), Ghent-Bruges TM (800-2000), Innsbruck (1500-2020), Jeruzalem TM (2000 pr. Kr. - 2000), Limburg TM (1000-2018), Donja Austria TM (800-2000), Luxembourg (1800-2000), Napulj (800-2000), Nuremberg TM (1000-2000), Pariz TM (1000-2000), Regensburg TM (1200 pr. Kr. - 2000), Sion TM, Utrecht TM (40-2000) i Venecija TM (1000-2000). Ova se mreža trajno nadopunjuje novim mjestima i partnerima i materijalima iz novih vremenskih razdoblja te se može pratiti na interaktivnoj mapi na: <https://www.timemachine.eu/timemachines/>.

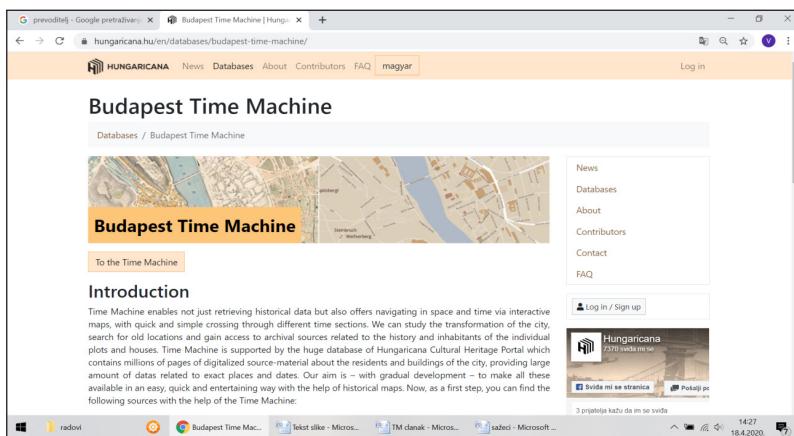
Prilog 4. Venecijanski Time Machine.¹¹

Izgradnja TM lokanih franšiza koje uključuju alate, standarde, te ekonomski modeli i procese predstavljaju jednu od presudnih aktivnosti za razvoj i upravljanje sveobuhvatne zajedničke Time Machine infrastrukture. Time Machine nastoji stvoriti svojevrsni *History Streetview* i izgraditi četverodimenzionalne prikaze gradova

10 <https://www.timemachine.eu/>.

11 Promotivni film *Venice Time Machine* dostupan je na: <https://www.youtube.com/watch?v=B3INp81NimE>.

zahvaljujući podacima iz prošlosti, za što su posebno važne povijesne karte. Jedan od ciljeva je i razvoj tehnologije prepoznavanja likova i slika, koja će omogućuti automatsko „čitanje“ povijesnih karata kako bismo ih povezali s georeferencama i drugim podacima (katastar, vlasnički dokumenti, popisi umjetnina i dr). U srednjoročne ciljeve Time Machine projekta uključen je i razvoj tražilice za pristup informacijama o ljudima i mjestima iz prošlosti kroz funkcionalnosti pretraživanja rukom pisanih povijesnih dokumenata, ikonografske građe i vremensko pregledavanje povijesnih karata. Prototip ove platforme demonstriran je već tijekom 2018. godine, a na temelju planirane masovne digitalizacije koju će omogućiti digitalizacijski centri diljem Europe, planira se njezino preuređenje radi usklađivanja s International Image Interoperability Framework (IIIF) tehnologijom i standardima Europeane.

Prilog 5. Budimpeštanski Time Machine.¹²

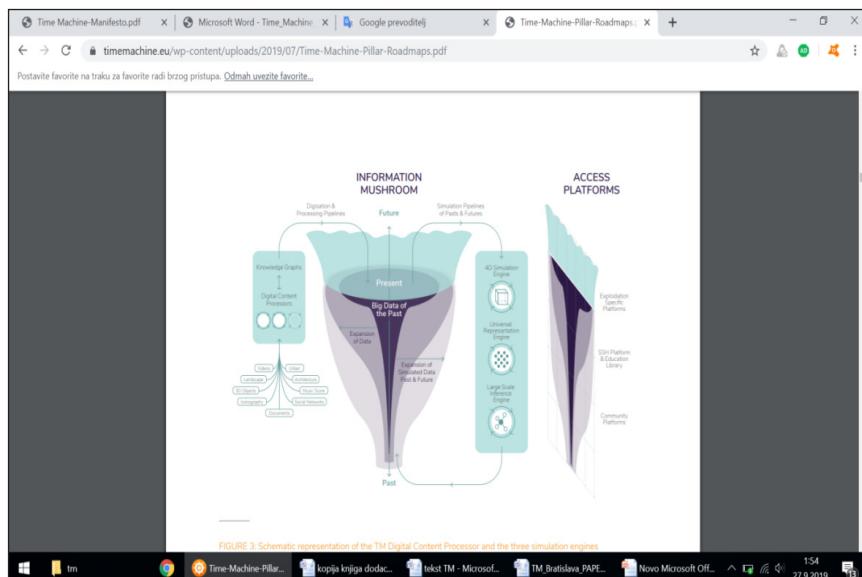
Realizacija Time Machine ideje: oživljavanje europske povijesti s velikim podacima iz prošlosti

Ideje i aktivnosti koje oblikuju Time Machine projekt usmjerene su na ostvarenje specifičnih ciljeva:

- rješavanje velikih otvorenih znanstvenih i tehnoloških izazova,
- razvoj i upravljanje velikom suradničkom TM infrastrukturom,
- pretvaranje rezultata istraživanja u inovacijske platforme u pojedinačnim područjima primjene i
- maksimaliziranje dosega projekta prema svim kritičnim ciljnim skupinama i poticanje primjena rezultata istraživanja.

¹² Budimpeštanski Time Machine dio je portala Hungaricana i dostupan je na: <https://hungaricana.hu/en/budapest-idogep/>.

Znanstvena vizija Time Machine je strukturirana oko velikih setova povijesnih podataka, tj. povećanja digitalnih informacija za starija povijesna razdoblja kroz razvoj i implementaciju naprednih novih tehnologija digitalizacije i umjetne inteligencije (AI) tj. pretvaranje europske povijesti i kulturne baštine u živi izvor. Kulturna baština jedna je od najdragocjenijih europskih političkih, ekonomskih i društvenih resursa čija bi veća dostupnost uvelike utjecala na razumijevanje povijesnih i društvenih evolucija Europe, te na brojne gospodarske sektore poput kreativne industrije i turizma.

Prilog 6. Shematski prikaz TM¹³ procesora za obradu digitalnih sadžaja.

Projekt Time Machine operativno je usmjeren na kratkoročne, srednjoročne (2-3 godine) i dugoročne ciljeve (3+ godine), ali za ostvarivanje Time Machine vizije važno je kontinuirano osigurati opsežne izvore financiranja, te je stoga jedna od osnovnih aktivnosti TMO-a angažman na realizaciji LSRI projekata, tj. vizionarskih znanstvenih interdisciplinarnih velikih istraživačkih inicijativa na nacionalnoj i EU razini. Pri tome je za uspjeh projekta od vitalnog značaja ne samo održavati aktivnost i angažiranost heterogene TM zajednice, već i unapređivati suradnju i širiti mrežu kako bi se osnažio glas inicijativa koje se bave kulturnom baštinom.

13 Time Machine: A Large-Scale Research Initiative on Building the Big Data of the Past for the Future of Europe, 12. [citirano: 2019-09-15]. Dostupno na: <https://www.timemachine.eu/wp-content/uploads/2019/07/Time-Machine-Pillar-Roadmaps.pdf>.

Zaključak

Za odgovor na globalne izazove u području kulturne baštine, pa tako i arhivske djelatnosti, potrebni su nadnacionalni i meta-stručni pristupi, kao i čvršće umrežavanje i uključivanje više sudionika, što se postiže poticanjem projekata i inicijativa u kojima individualni istraživači ili projektni timovi analiziraju segmente problematike iz različitih nacionalnih konteksta, legislativevnih okvira i povijesno-političkih diskursa. Time Machine projekt je jedan od takvih globalnih inicijativa koja je usmjerena na razvoj i uspostavu široko distribuirane digitalizacije i računalne infrastrukture koja će duboko promijeniti dijalog između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Okupljanje sudionika iz područja humanistike, kulture, znanosti, IT i istraživačkog sektora oko ovoga projekta otvara mogućnost globalnog zajedničkog rada na velikim setovima podataka (*Big Data*), umjetnoj inteligenciji, proširenoj stvarnosti, 3D-u i razvoju europskih platformi u skladu s europskim vrijednostima, kao i predstavljanja vlastitih dostignuća i potencijala vezanih uz istraživanje, inovacije, tehnološki razvoj i kulturnu baštinu.

Summary

Responding to global challenges in the field of cultural heritage, including archival activities, requires transnational and meta-professional approaches, as well as stronger networking and multi-faceted involvement, which is achieved by encouraging projects and initiatives in which individual researchers or project teams analyze segments issues from different national contexts, legislative frameworks and historical-political discourses. The Time Machine project is one such global initiative aimed at developing and establishing a widely distributed digitization and computing infrastructure that will profoundly change the dialogue between past, present and future. Gathering participants from the humanities, culture, science, IT and research sectors around this project opens the possibility of global collaboration on large data sets (*Big Data*), artificial intelligence, augmented reality, 3D and the development of European platforms in line with European values, as and presenting their own achievements and potentials related to research, innovation, technological development and cultural heritage.

Mr. sc. Omer ZULIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona
omer.arhiv@gmail.com

Stručni rad/Professional paper
UDK/UDC: 930.25:34:004:005.92(497.6) (083)

ULOGA PROPISA U USPOSTAVLJANJU SISTEMA UPRAVLJANJA E-ZAPISIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Apstrakt: Dvadeset prvo stoljeće pred arhivistе postavlja niz otvorenih pitanja i izazova u dijelu nastanka, postupanja i upravljanja e-zapisima. Da bi se na ista adekvatno odgovorilo neophodni su valjani zakonski okviri, odnosno zakonska regulativa, koja na žalost u bosanskohercegovačkim okolnostima, nije uređena u skladu sa zahtjevima vremena i potrebama arhivske struke. Postoje neka parcijalna rješenja, koja nisu dio sistemskih rješenja. Stoga ovaj rad ima za cilj da aktualizira pitanje značaja propisa i hitnost njihovog donošenja. Na taj način bi arhivi u Bosni i Hercegovini imali neophodnu i adekvatnu zakonsku osnovu za kvalitetno praćenje e-zapisa, propisno upravljanje istim, te dugoročno čuvanje.

Ključne riječi: Propisi, Bosna i Hercegovina, arhivi, e-zapisi, upravljanje, zaštita.

THE ROLE OF REGULATIONS IN ESTABLISHING A MANAGEMENT SYSTEM E-RECORDS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: The twenty-first century poses a number of open questions and challenges to archivists in the creation, handling and management of e-records. In order to adequately respond to them, valid legal frameworks are necessary, ie legal regulations, which, unfortunately in the circumstances of Bosnia and Herzegovina, are not regulated in accordance with the requirements of the time and the needs of the archival profession. There are some partial solutions, which are not part of the system solutions. Therefore, this paper aims to update the issue of the importance of regulations and the urgency of their adoption. In this way, archives in Bosnia and Herzegovina would have the necessary and adequate legal basis for quality monitoring of e-records, proper management, and long-term storage.

Key words: Regulations, Bosnia and Herzegovina, archives, e-records, management, protection.

Uvodne napomene

Informacione tehnologije dvadeset prvog stoljeća pred arhive i arhiviste stavljuju obilje novih izazova u smislu postupanja i iznalaženja najoptimalnijih rješenja, vezanih za uspostavljanje adekvatnih i propisnih sistema za upravljanje, zaštitu i čuvanje e-zapisa. „Upotreba novih tehnologija uveliko je usmjerila i arhivsku službu postavljajući nove zadaće pred suvremene arhive. Suvremene su informacijske tehnologije među najvažnijim čimbenicima razvoja arhivske službe, a i sama je arhivska djelatnost jedan od ključnih informacijskih servisa u društvu, te stoga njezina djelotvornost neposredno ovisi o mjeri u kojoj će se prilagoditi zahtjevima suvremenog informacijskog okruženja i biti sposobna unaprijediti i prilagoditi svoje usluge zahtjevima korisnika s jedne i tehnološkim imperativima s druge strane.“¹ Da bi arhivi mogli djelovati stručno, profesionalno, odgovorno i nadasve uniformno, osnovna pretpostavka jeste uređen i unificiran zakonski okvir, koji bi kao takav bio obavezujući, ali i jednoobrazno uređen na cijelom području Bosne i Hercegovine. Bez uređenog zakonskog okvira, ne postoji validna zakonska osnova za pravovremeno i profesionalno stručno djelovanje. To opet dovodi do improvizacije u dijelu postupanja arhiva i registratura prema pitanjima zaštite, čuvanja i upravljanja e-zapisima.

Različiti arhivi različito postupaju, ili uopće ne postupaju, što za posljedicu može imati nesagleđive posljedice koje se prije svega mogu reflektovati na pitanje dugoročne zaštite e-zapisa. Ukoliko se ta komponenta ne bi razvijala kod stvaralaca arhivske građe, bili bismo dovedeni u situaciju, da kroz izvjesno vrijeme trajno izgubimo te izvore, što bi bilo posljedično za mogućnost korištenja, a samim time i (ne)mogućnost ostvarivanja građanskih prava u dijelu dokazno-pravnih postupaka, te (ne)mogućnost korištenja za naučna istraživanja.

Veliki broj registratura na području Bosne i Hercegovine produkuje arhivsku građu u e-formatima, a da ne postoje adekvatni zakonski okviri niti za arhive, niti za registrature u smislu preciznih i konkretnih zakonskih imperativa postupanja. Sve to uzrokuje da vrlo često registrature djeluju po svojim internim postupcima i procedurama, da arhivi različito nastupaju kod stručnih nadzora, pa do alarmantnih spoznaja, da pojedine registrature i ne poklanjaju naročitu pažnju zaštiti i čuvanju elektronskih zapisa, već prevashodno onoj konvencionalnoj, odnosno papirnoj.

Zakonska regulativa o e-zapisima u Bosni i Hercegovini

Zakonsko regulisanje e-zapisa u Bosni i Hercegovini, nije uređeno u skladu sa zahtjevima vremena. Ovome treba dodati i činjenicu da su propisi donijeti, u skladu sa ustavnim uređenjem države, što znači na državnom i entitetskim nivoima. Na nivou države Bosne i Hercegovine, donijeti su propisi koji djelimično definišu

1 Vlatka Lemić, *Arhivi i arhivistika za suvremenog korisnika*, Zagreb 2016, 31. (dalje: V. Lemić, *Arhivi i arhivistika*).

ovo pitanje.² Na nivou Federacije Bosne i Hercegovine, to pitanje skoro da nije ni uređeno. Pozitivan primjer uređenosti jeste Republika Srpska, koja je e-zapise sveobuhvatno tretirala zakonom i sa nekoliko podzakonskih akata.³ Međutim, evidentno je da pitanje zakonodavnog okvira nije krovno uređeno u skladu sa zahtjevima vremena. Shodno tome, postavlja se pitanje na koji način se takva zakonska regulativa reflektira na postojeće stanje i sistem upravljanja e-zapisima u Bosni i Hercegovini.

Evidentno je da trenutni zakonski okvir ne daje sistemske i jednoobrazan pristup stručnog djelovanja arhiva na terenu, na planu stručnog nadzora, zaštite, te korištenja e-zapisa, a takav sistem u e-okruženju je više nego bitan i obavezan. Naime, u takozvanom „klasičnom“ poslovnom okruženju, standardizacija je bila dobrodošla, ali nije bila uslov bez kojeg poslovni sistem nije mogao funkcionisati. U današnje vrijeme, svi postupci koje vršimo u poslovnom svijetu, naročito kod nastanka i očuvanja digitalne dokumentacije zahtijevaju od nas standardizaciju rada. U digitalnom okruženju, standardizacija je podstakla temelj na kojem poslovni sistem uopće funkcioniše. Dakle, oprema i aplikacije su iste, postupci i sve ostalo, mora biti standardizirano, da bi moglo međusobno komunicirati i izvršiti zadane radnje. Standardizacija je obavezna i u arhivima, koja bi omogućila kako prenos arhivske građe u arhiv, tako i njeno čuvanje, korištenje i zaštitu. Jedini način da postupak prenosa e-građe u arhiv teče bez problema, jeste uspostavljanje sistema na terenu, priprema detaljnih uputa i zahtjeva i kontrola nad e-građom u postupku nastajanja iste.⁴

Budući da su arhivi nadležni i odgovorni za pravovremeno, adekvatno i propisno djelovanje na planu stručnog nadzora nad zaštitom, čuvanjem i korištenjem arhivske građe, koja nastaje radom stvaralaca, isti se moraju više angažovati i na planu iniciranja i davanja rješenja na polju uređenja zakonske regulative. „Postalo je očito da arhivi u okruženju intenzivnog tehnološkog razvoja trebaju preuzeti mnogo aktivniju ulogu od dosadašnje, odnosno uključiti se u cijelokupni proces upravljanja svim vrstama dokumenata – od analognih do elektroničkih i multimedijalnih – od njihova nastanka do korištenja. Brzi razvoj suvremene tehnologije i njezina primjena u radu stvaratelja, posebno državne administracije, promijenio je djelokrug rada arhiva, a odrazio se i na arhivsko zakonodavstvo. Opći problemi vezani uz pojavu i širenje novih medija, sve veću produkciju zapisa i opće teškoće u zaštiti i korištenju informacija bitno obilježavaju rad arhiva, a informacijsko-komunikacijske tehnologije promijenile su način na koji organizacije djeluju, proizvode dokumentaciju i upravljaju njome.“⁵

² Detaljnije o analizi propisa vidjeti u: Omer Zulić, Analiza propisa u Bosni i Hercegovini u oblasti postupanja i upravljanja zapisima na novim nosiocima informacija, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, XLVI/2017, Sarajevo 2017, 140-149. (dalje: O. Zulić, *Analiza propisa*).

³ O. Zulić, *Analiza propisa*, 140-149.

⁴ Nada Čibej, ISO 13008:2012 – Informatika i dokumentacija – postupci konverzije i migracije digitalnih dokumenata, *Arhivska praksa*, br. 16, Tuzla 2013, 222. (dalje: N. Čibej, *ISO 13008*).

⁵ V. Lemić, *Arhivi i arhivistika*, 31.

Stoga ovaj rad ima za cilj da problematizira i otvori po nama bitna pitanja, vezana za e-zapise, potrebu njihovog zakonskog regulisanja, u skladu sa zahtjevima arhivske struke i vremena u kojem živimo. Osim toga, u radu se žele dati odredene smjernice i promišljanja, kako u cilju prevazilaženja postojećeg stanja, tako i eventualno iznalaženju trajnijih rješenja.

Posljedice neuređenosti zakonske regulative

Pod elektronskim zapisom podrazumijevamo zapis koji je nastao uz pomoć informacijske tehnologije, bez obzira da li je to njegov izvorni oblik ili je riječ o zapisu nastalom na klasičnom nosaču informacija, koji je prenesen u elektronsku formu postupkom digitalizacije.⁶

Kao posljedica neadekvatne zakonske regulative pitanje stvaranja, postupanja, upravljanja, korištenja i zaštite e-zapisa nije na potrebnom nivou. Na terenu, kod stvaralaca e-zapisa, primjenjuju se različiti pristupi, softverska rješenja, uopće različita informatička oprema i programi. U arhivima također nije sistemski uređeno pitanje informatizacije arhiva, u dijelu informacione opreme, programa, kadrova i slično.⁷ Sve to, sveukupno utiče na (ne)mogućnost uspostavljanja sistemskog pristupa rješavanju i prevazilaženju navedenih izazova sa kojima se susreću kako registrature, tako i arhivi. Ti postupci se razlikuju od stvaraoca do stvaraoca. Kompjuterska tehnika je također različita, često samo prilagođena potrebama nekog stvaraoca. Kadrovi, njihova stručnost i kompetentnost u određenim registraturama, ali i arhivima nije na potrebnom nivou.

Arhivi, kao ustanove koje su zadužene za praćenje i nadzor nad stvaranjem, čuvanjem, upravljanjem i korištenjem informacija, u nedostatku valjane regulative postupaju različito i bez uspostavljenog sistema. Sve to uzrokuje mnogobrojne probleme od kojih su najznačajniji:

- korištenje neadekvatne informatičke opreme, softverskih paketa,
- stvaranje i upravljanje e-zapisima bez sistemskog pristupa,
- nemogućnost sistemskog pristupa i djelovanja nadležnih arhiva u smislu monitoringa, kontrole i praćenja, kako e-zapisa tako i informatičkih tvrtki koje nude informatičku opremu i softverske pakete,
- neizvjesnost u dijelu dugoročnog čuvanja, preuzimanja, ali i korištenja e-zapisa, itd.

⁶ Vidjeti više u: Hrvoje Stančić, Arhivsko gradivo u elektroničkom obliku, *Arhivska praksa*, br. 11, Tuzla 2008, 314. (dalje: H. Stančić, *Gradivo u elektroničkom obliku*).

⁷ Vidjeti više u: Jasmin Jajčević, Adnan Tinjić, Informatička oprema i sistemi u arhivima Bosne i Hercegovine sa akcentom na Arhiv Tuzlanskog kantona – stanje i potrebe, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 48, Sarajevo 2018, 50-7; Omer Zulić, Kadrovi arhivske službe Bosne i Hercegovine (stanje i potrebe), *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 46, Sarajevo 2017, 91-107.

Dakle, ovo su samo neka od otvorenih pitanja i problema sa kojima se susreću svi akteri ovih procesa, od arhiva, registratura, do informatičkih firmi. U dijelu informatičke opreme i softverskih paketa, u primjeni su različiti paketi, što zavisi od finansijskih mogućnosti registratura, ali i ponuda koje daju informatičke tvrtke. Često te ponude ne zadovoljavaju zahtjevima i potrebama registratura, tako da samim time izostaju i očekivani rezultati. Stvaranje bez sistemskog pristupa i upravljanje e-zapisima, znači da će se navedeni postupci provoditi neujednačeno od stvaraoca do stvaraoca, jer ne postoji zakonski uređen okvir, koji striktno propisuje postupke djelovanja.

Ključna posljedica upravljanja bez sistemskog pristupa e-zapisima, odnosi se na činjenicu da nadležni arhivi nemaju jasan zakonodavni okvir na koji način postupiti u određenoj situaciji, da li su softverski paketi odgovarajući i sl. To ostavlja mogućnost neujednačenog djelovanja registratura, pa do toga da se kod određenog broja stvaralaca i ne posvećuje dužna pažnja čuvanju e-zapisa. Sve to utiče na postojanost e-zapisa, a posebno na prepostavke dugoročnog čuvanja e-zapisa. Naročito se upitnim postavlja mogućnost njihovog preuzimanja u nadležne arhive, te njihovo dalje korištenje.

Dakle, sve su to pitanja s kojima se susreće arhivska struka i arhivska djelatnost u Bosni i Hercegovini. Određena rješenja koja se primjenjuju u registraturama, nisu sistemska i ne mogu odgovoriti zahtjevima vremena. Tamo gdje se i primjenjuje u određenoj mjeri određeni informacioni sistem upravljanja e-zapisima, to se radi parcijalno. Tako se u mnogim registraturama organa uprave provodi samo djelimično konvertovanje zapisa u digitalnu formu, u dijelu zaprimanja zahtjeva i priloga, dok se preostali dio predmeta koji se odnosi na njegovo rješavanje, ne konverte u digitalnu formu.⁸ Takva rješenja su parcijalna i ne možemo govoriti o cijelovitom sistemskom pristupu stvaranja e-datoteka, kao zaokruženih arhivskih cjelina, odnosno zaokruženih, riješenih predmeta. Ukoliko takvi e-zapisi nisu zaokruženi postavlja se pitanje opravdanosti poduzimanja dalnjih radnji i postupaka za dugoročno čuvanje, jer takvi nekompletni predmeti u budućnosti nemaju nikakvu važnost, niti u segmentu ostvarivanja prava građana, niti u segmentu naučnih istraživanja. Pogotovo takvi nezaokruženi predmeti ne mogu biti preuzimani u nadležne arhive, pa samim time nisu ni za korištenje. Sve to postavlja pitanje u kolikoj mjeri se isplatilo ulaganje u tehnologiju, softverske pakete, ukoliko nemamo e-arhivski predmet, koji je u cijelosti sačuvan i dugoročno zaštićen.

Bitno je napomenuti da su propisi osnov za adekvatno djelovanje i postupanje svih aktera na koje se zakon odnosi i primjenjuje. U bosanskohercegovačkim okolnostima, u nedostatku valjane zakonske regulative u dijelu e-zapisa, različite

⁸ Vidjeti više u: Omer Zulić, Uloga i odgovornost arhiva u procesima informatizacije poslova u pisarnicama registratura (iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona), *Arhivska praksa*, br. 21, knj. 1, Tuzla 2018, 32-45. (dalje: O. Zulić, *Uloga i odgovornost arhiva*).

registrature, pa i nadležni arhivi različito postupaju, pokušavajući bar djelimično odgovoriti izazovima vremena, u dijelu nastanka, postupanja, upravljanja i korištenja e-zapisa. Takve prakse i pristupi su često mnogo različiti.⁹

Dakle, neophodno je na bazi valjanih zakonskih rješenja djelovati sistemski i jednoobrazno. Na tim osnovama potrebno je insisitirati na obezbeđenju kompletnosti i cjelovitosti predmeta, a zatim dalje postupati sa istim u dijelu migriranja i dugoročnog čuvanja, vrednovanja e-zapisa, njihovog obavezujućeg evidentiranja u arhivsku knjigu i sl. Bitno je naglasiti da se i zemlje okruženja još uvijek bore sa iznalaženjem najboljih rješenja, te da arhivima, ali i registraturama predstoji još puno aktivnosti i rada na sveobuhvatnom uređenju pitanja e-zapisa, od njihovog nastanka do korištenja. Unatoč već dugotrajnoj upotrebi elektroničkog gradiva u poslovnom životu u arhivima se još uvijek većina toga svodi na teoriju. U praksi tek treba početi s evidencijom elektroničkog gradiva kod stvaratelja koje arhiv nadzire, a zatim će se imati bolji uvid u stvarno stanje na terenu i početi surađivati s njima u vrednovanju i stvaranju uvjeta za preuzimanje.¹⁰

Dalji pravci djelovanja

U situaciji kada propisi o e-zapisima u Bosni i Hercegovini ne odgovaraju zahtjevima vremena, sasvim logičnim se nameće potreba za donošenjem istih, odnosno usaglašavanjem postojećih. Pri tome se aktivno moraju uključiti svi akteri, na koje se na posredan ili neposredan način odnosi zakonska regulativa, a prvenstveno na arhive. Naime, budući da su ovim radom otvorena određena pitanja uloge propisa, onda je logično dati odredene prijedloge i ponuditi rješenja za prevazilaženje istih. Naime, navedenim propisima je neophodno obavezno definisati nekoliko ključnih oblasti:

Odnos i uzajamna saradnja nadležnih arhiva i registratura, ali i informatičkih tvrtki, se mora urediti propisima, koji bi obavezno uključivali:

- obavezu registratura da konsultuju i pribavljaju stručno mišljenje nadležnog arhiva, kod iniciranja postupaka koji za cilj imaju informatizaciju pisarnica, postupke digitalizacije i sl,
- obavezu registratura da donose normativna akta kojima regulišu sve ključne faze u procesima stvaranja e-zapisa (kadrovi, oprema, prostor i sl) postupak stvaranja, postupanja i čuvanja građe u digitalnom obliku i dostave iste nadležnom arhivu na saglasnost,
- obavezu ponuđača usluga i opreme za informatizaciju, te dugoročnu zaštitu registraturne građe u digitalnom obliku da pribave saglasnost arhiva, kojom

⁹ O. Zulić, *Uloga i odgovornost arhiva*, 32-45.

¹⁰ Maja Kovačević Kuzmanić, Elektroničko gradivo, problemi kod evidentiranja, vrednovanja i očuvanja elektroničkog gradiva, *Arhivska praksa*, br. 16, Tuzla 2013, 195. (dalje: M. Kovačević K., *Elektroničko gradivo*).

- se potvrđuje da ispunjavaju uslove i da su kvalifikovani i kompetentni za pružanje usluga, informatičke opreme, odgovarajućih softverskih programa, i edukacije u navedenim procesima informatizacije,
- da obavezu registratura osiguraju dugotrajno čuvanje elektronske arhivske građe, valorizaciju, popisivanje, odabiranje, izlučivanje, migriranje, odnosno prebacivanje na nove nosače u propisanim formatima sve do predaje digitalne arhivske građe nadležnom arhivu, a po pravilu kada baze podataka budu zatvorene, a digitalni dokumenti i predmeti do kraja dovršeni i kompletirani.¹¹

Dakle, od ključne je važnosti obostrana saradnja registratura, arhiva i informatičkih firmi. Mnogo je uslova koji moraju biti zadovoljeni da bi se elektronsko gradivo očuvalo kako treba, toga moraju biti svjesni i njegovi stvaratelji i suradivati s arhivima što ranije u životnom ciklusu gradiva koje je potrebno prije svega evidentirati. Logično se nameće važnost suradnje i dobre komunikacije između stvaratelja i nadležnih arhiva.¹²

Osim toga vrlo bitno pitanje koje bi trebalo urediti propisima jesu kadrovi. Napredovanje, odnosno ulazak u digitalni svijet podrazumijeva kako učenje o informacijskim tehnologijama i njihovu primjenu u stručnom okruženju, tako i stjecanje novih znanja o izmijenjenom pravnom, poslovnom, ekonomskom, kulturnom, znanstvenom, političkom i društvenom kontekstu digitalne ere.¹³ Naime, u smislu postupanja sa e-zapisima, naročito do mometa njihove konverzije u digitalne zapise za dugoročno čuvanje, ključna je uloga kadrova koji na tome rade. Stoga bi propisima trebalo definisati da arhivski/informacijski stručnjaci u arhivima/registraturama/ informatičkim firmama moraju da budu inicijatori svih pozitivnih ideja i prijedloga, koje za krajnji cilj imaju uređenje oblasti informatizacije poslova u arhivima, ali i registraturama.

Naime, klasični arhivisti, ukoliko nemaju dodatno obrazovanje iz dijela informacijskih tehnologija, u suštini ne mogu odgovoriti zadatku na terenu. Neće moći definisati problem, niti ponuditi odgovarajuća rješenja.

Propisima bi takođe trebalo definisati i minimum koji se mora ispunjavati u dijelu obvezujuće informatičke opreme, koja je neophodna kako za stvaranje, tako i migriranje, pohranjivanje i dugoročno čuvanje e-zapisa. U tom smislu, naročito je bitno postaviti minimum zahtjeva, te definisati minimum očekivanja, šta se želi dobiti od određenog informacijskog sistema.

11 Vidjeti više u: O. Zulić, *Uloga arhiva*, 39-40.

12 M. Kovačević K, *Elektroničko gradivo*, 194.

13 V. Lemić, *Arhivi i arhivistika*, 33.

Pri tome naročitu pažnju treba obratiti na:

- svrhu, opseg i način korištenja određenog programa;
- minimalne hardverske i softverske zahtjeve;
- mjere zaštite zapisa od neovlaštenog pristupa, mijenjanja i gubitka podataka; format i strukturu zapisa;
- predviđeni način trajne pohrane zapisa (npr. čuvanje u izvornom formatu, konverzija u drugi format, kopiranje na drugi medij i dr.);
- način (tehnologija na koji će se osigurati pristup podacima ako je predviđeno čuvanje izvan izvornog hardverskog i softverskog okruženja);
- način predaje građe arhivu (format zapisa i medij, aplikacija/tehnologija za pristup podacima koja treba omogućiti iskoristivost podataka nakon predaje, dokumentacija o aplikaciji i strukturi zapisa, dokumentacija o postupku pripreme za predaju).¹⁴

Dakle, ključno je da se e-zapisи системски i po propisima, od strane stručnih, kompetentnih arhivskih i informacijskih stručnjaka, obrađuju, primjenom propisane, adekvatne informacijske opreme, u elektronskom obliku, da se u potpunosti dovršeni predmeti arhiviraju i čuvaju na način kojim se obezbjeđuje njihova vjerodostojnost i autentičnost i obezbjeđuje mogućnost njihove migracije na nove tehnološke platforme i konvertovanje u nove formate, njihovo vrednovanje, odabiranje, izlučivanje, evidentiranje, te u konačnici kao takvih preuzimanje u arhive, njihovo dalje korištenje i sl.

Kada govorimo o postupanju sa e-zapisima, onda nedvojbeno možemo konstatovati da se toj vrsti zapisa ne posvećuje dovoljna pažnja, kao zapisima na konvencionalnim nosiocima informacija. Upravo zbog činjenice da to nije definisano propisima, ne primjenjuje se jedinstven sistem evidentiranja, što je pogrešno. Naime, bitni su zapisi, koji se i vrednuju i čuvaju, pa i evidentiraju, a ne samo nosač zapisa. Iako su arhivske službe zemalja regiona uveliko napredovale u tim procesima, ipak su i u nekim od njih još uvijek prisutne određene dileme i nedorečenosti, te propusti u dijelu postupanja, čuvanja, evidentiranja i zaštite e-zapisa. „Unatoč već dugotrajnoj upotrebi elektroničkog gradiva u poslovnom životu u arhivima se još uvijek većina toga svodi na teoriju. U praksi tek treba početi s evidencijom elektroničkog gradiva kod stvaratelja koje arhiv nadzire, a zatim će se imati bolji uvid u stvarno stanje na terenu i početi surađivati s njima u vrednovanju i stvaranju uvjeta za preuzimanje.“¹⁵ Tehnološke promjene pogonska su sila koja pokreće evoluciju arhivske struke.

14 M. Kovačević K, *Elektroničko gradivo*, 186, 187. Takođe, vidjeti više: V. Lemić, *Arhivi i arhivistika*, 234.

15 Maja Kovačević Kuzmanić, Izazovi vanjske službe arhiva 21. stoljeća, *Arhivska praksa*, br. 17, Tuzla 2014, 66.

Elektronički zapisi postavili su mnoge izazove pred arhiviste, a radovi i rasprave na temu elektroničkih zapisa sve više dominiraju unutar arhivske zajednice i vode novim konceptualnim shvaćanjima, kao i novim strategijama i praksama. Elektronički zapisi dovode arhiviste u eru virtualnih arhiva i virtualnog gradiva, gdje su fizički dokumenti i njihov poredak od sekundarnog značaja u usporedbi s funkcionalnim kontekstom u kojem je gradivo nastalo, opisano od strane svojih stvaratelja i korišteno od strane svojih suvremenika.^{“¹⁶}

Ovakvo stanje na planu zaštite i postupanja sa e-zapisima treba aktuelizirati, kako bi se u što skorije vrijeme nastojao uspostaviti valjan, uniforman sistem praćenja i monitoringa stvaranja e-zapisa kod registratura, te sve daljnje neophodne korake na planu propisnog dugoročnog čuvanja, dugoročne zaštite, te preuzimanja e-zapisa u arhive. Bitno je naglasiti da u ovim procesima arhivi imaju naročitu odgovornost, jer isti imaju javna ovlaštenja od strane države da se bave ovim pitanjima, te će u tom smislu i njihova odgovornost, biti veća. Stoga arhivi ne smiju biti nijemi, pasivni posmatrači stanja, već poduzimati konkretne korake na prevazilaženju problema i iznalaženju najoptimalnijih i najadekvatnijih rješenja. Samo na taj način, sistemskim pristupom, arhivi će odgovoriti zahtjevima struke i vremena, ali i zaštite, i to one dugoročne, e-zapisa. Konačni je cilj da buduće generacije, koje se budu bavile istraživanjem perioda, čiji smo svi mi savremenici, imaju bar minimun informacija, na osnovu kojih će moći optimalno sagledavati, razumijevati i istraživati historijske procese našeg vremena.

Zaključak

Uzimajući u obzir navedeno, neophodan je jasan, zajednički stav arhivske struke, kako bi zakonodavna rješenja bila cjelovita i uskladena sa potrebama i zahtjevima arhivske struke i vremena. To podrazumijeva zakonsko tretiranje navedene problematike u svim fazama uspostavljanja sistema upravljanja zapisima na novim nosiocima informacija, od nastanka zapisa do predaje nadležnom arhivu, sa precizno definisanim obavezama i odgovornostima svih sudionika i aktera tih procesa. Neophodno je veće angažiranje nadležnih arhiva u segmentu uključivanja i davanja stručnih uputa registraturama, kako bi se uspostavio jedinstven pristup u dijelu uspostavljanja sistema upravljanja, zaštite i korištenja zapisima na novim nosiocima informacija.

Summary

Taking into account the above mentioned situation, a clear, common position of the archival profession is necessary, in order for the legislative solutions to be complete and harmonized with the needs and requirements of the archival profession and time. This implies legal treatment of the above issues in all phases of establishing a record management system on new media, from the creation of records to the competent archive, with precisely defined obligations and responsibilities of all participants and actors in these processes. It is necessary to increase the involvement of the competent archives in the segment of inclusion and giving professional instructions, registries, in order to establish a unified approach in the part of establishing the system of management, protection and use of records on new information carriers.

Др. Јасмина ЖИВКОВИЋ
Историјски архив Пожаревац
jasminazivkovic@yahoo.com

Стручни рад/Professional paper
UDK/UDC: 930.25:004:34:342.7(497) (083)

ЗАШТИТА ПОДАТАКА О ЛИЧНОСТИ КАО ИЗАЗОВ У ВРЕМЕНУ ЕЛЕКТРОНСКИХ ЗАПИСА

Апстракт: Развој информационих технологија захтева прилагођавање архивске делатности у циљу брже комуникације и лакше доступности архивске грађе истраживачима и корисницима. Електронски записи се све више, заједно са конвенционалним записима, појављују као документарни материјал и извор за одабир архивске грађе. Стога се у Србији и земљама окружења последњих година интензивније развила норматива којом се дефинише архивска грађа у извornом електронском облику и уређује систем електронског канцеларијског и архивског пословања.

Са друге стране, изазови су вишеструки, а један од озбиљнијих представља доступност електронске архивске грађе и заштита података о личности и других поверљивих информација, који су као такви квалификовани посебним националним прописима и међународним уговорима. У раду се приказују дometи најновијих законских прописа којим се ова област уређује у Србији, уз упоредни приказ стања у земљама окружења. Са друге стране, покушали смо, уз релевантне аргументе, да сагледамо улогу и значај архива и архивске делатности у поступању са архивском грађом која садржи податке од значаја за личност и у вези са тиме дефинишућемо начела њене заштите са аспекта архивистике.

Кључне речи: Архивска грађа, електронски записи, електронска архивска грађа, поверљиви подаци, подаци о личности, заштита података о личности, нормативна акта електронског канцеларијског и архивског пословања, упоредна анализа, доступност архивске грађе.

PROTECTION OF PERSONAL DATA AS A CHALLENGE IN THE TIME OF ELECTRONIC RECORDS

Abstract: The development of information technologies requires the adaptation of archival activities in order to communicate faster and make archival records more accessible to researchers and users. Electronic records are increasingly

appearing, along with conventional records, as documentary material and a source for the selection of archival material. Therefore, in Serbia and the surrounding countries, a norm has been developed more intensively in recent years, which defines archival material in its original electronic form and regulates the system of electronic office and archival business.

On the other hand, the challenges are multiple, and one of the most serious is the availability of electronic archives and the protection of personal data and other confidential information, which as such are qualified by special national regulations and international treaties. The paper presents the scope of the latest legal regulations governing this area in Serbia, with a comparative overview of the situation in the surrounding countries. On the other hand, we tried, with relevant arguments, to see the role and importance of archives and archival activities in dealing with archival material that contains data of importance to the person and in this regard define the principles of its protection from the aspect of archiving.

Key words: *Archival records, electronic records, electronic archival material, confidential data, personal data, protection of personal data, norms of electronic office and archival business acts, comparative analysis, availability of archival material.*

Уводне напомене

Право на доступност архивске грађе представља један од основних архивских принципа. На међународном нивоу, улога архива се посматра кроз „централну заштиту права појединца и државе, целину архивске грађе обухваћену информативним средствима, без обзира да ли постоји ограничење за њено коришћење или не“. Следи да се суштина свеукупног архивског деловања проналази у сабирању, стручној обради и припреми архивске грађе ради њеног коришћења у истраживачке, научне, јавно и приватно правне сврхе.¹ Задатак архивиста је усклађен са наведеним и огледа се кроз континуирану и најширу могућу доступност архивалија, једнаку услугу свим корисницима, поштовање права на приступ архивској грађи, али и права на заштиту приватности правних и физичких лица. Слобода приступа информацијама, отвореност, узајамно поштовање, доступност јавне архивске грађе проглашена као право (уз неопходне изузетке и ограничења) и у том смислу поштовање проглашених процедура, опште су прихваћена начела у међународној архивској теорији и пракси. Такође, један од „стубова“ доступности и подједнаког права на коришћење архивске грађе, било да се она налази на конвенционалном или

¹ Electronic Records: A Workbook for Archivists International Council on Archives, Committee on Current Records in an Electronic Environment, ICA Studies 16, Paris, april 2005. Ранка Рађеновић, Препоруке савета Европе (превод), *Архив*, бр. 1-2, Београд, 2005, 9-19.

електронском запису као извornом, или је преведена на дигитални медиј, представља проучавање и угађивање заједничких принципа у законске прописе сваке од земаља, како би оно било уједначено на простору Европске уније и како би сваки појединач имао иста права у погледу доступности и коришћења архивске грађе.²

Истовремено, развој информационих технологија захтева прилагођавање архивске делатности у циљу брже комуникације и лакше доступности архивске грађе истраживачима и корисницима. Архиви све више користе дигиталне портале који садрже базе података о архивској грађи похрањеној у архивским спремиштима. Електронски записи се интензивније, заједно са конвенционалним записима, појављују као регистратурски/документарни материјал и извор за одабир архивске грађе. Као културна баштина, архивска грађа ће у скријој будућности бити равноправно заступљена у конвенционалном и електронском запису, ако не и у већем обиму у корист свог виртуелног облика. Захваљујући електронским медијима, архивска грађа је много више, и много лакше него у претходним деценијама, постала доступна јавности. Захваљујући томе, такође, изазови су вишеструки, а један од озбиљнијих представља однос између доступности електронске архивске грађе и заштите података о личности и других повериљивих информација, који су као такви квалификовани посебним националним прописима и међународним уговорима.

Електронско окружење у пословању, комуникацији бржој и лакшој, наметнуло је архивској делатности у Србији и земљама окружења потребу да прилагођавају себе и своју праксу, како у делатном, оперативном, заштитном смислу, тако и, пре свега последњих година, интензивнијем развоју нормативе којом се дефинише архивска грађа у извornом електронском облику и уређује систем електронског канцеларијског и архивског пословања. Сходно томе, савремена архивистика озбиљно промишиља о односу између конвенционалне и електронске архивске грађе, њеној доступности у општем смислу, у односу на неминовно ограничавајуће факторе промовисане у сferи заштите повериљивих података или података о личностима.³

² Више о теми у међународним архивским правилима, стандардима и препорукама: *Archive Development Strategy* (ICA), *Archivist Code of Ethics* (ICA), *Recommendation R (2000) 13 of the Committee of Ministers of the Council of Europe, Electronic Records: A Workbook for Archivists International Council on Archives, Committee on Current Records in an Electronic Environment*, ICA, etc.

³ Јасмина Живковић, Доступност архивске грађе и заштита података о личности (промишљања о легислативи), рукопис припремљен за објављивање у Билтену Архивистичког друштва Србије, *Архивски гласник*, 2020.

Релевантна норматива

Доступност архивске грађе и крајња њена сврха – коришћење од стране заинтересованих лица није ново архивистичко питање. Упоредна архивистика се у првим деценијама 20. века, прецизније одмах по проширивању значења и значаја архивске грађе у смислу његове историјске, културолошке и научне вредности, заразлику до тада схваћене искључиво као доказног средства, суочила и са проблемом доступности, услова коришћења и евентуалног изузимања одређене врсте документације, од општег права коришћења и доступности архивске грађе, те су се истакнути архивисти у теорији и пракси озбиљно бавили овим питањем.⁴ Такође, први архивски прописи на југословенском простору су третирали коришћење архивске грађе као посебну фазу сложеног процеса њене заштите, па су на свом еволутивном путу прецизирали услове, одредбе и методологију доступности архивалија у различите сврхе. Следећи општа начела на савезном нивоу, републичка законодавства су предвидела начелни законски рок после кога архивска грађа може бити доступна за коришћење, а који се углавном поклапа са роком када су ствараоци архивску грађу предавали надлежним архивима. Тада је она постајала јавно, културно добро и могла је бити предмет истраживања у научне, јавне или приватно правне сврхе. Случајеви изузимања од општег рока доступности су били „резервисани“ за архивску грађу која је по посебним прописима третирана и чувана, а односила се на партијску, као и документацију савезних и републичких органа за војне, одбрамбене, унутрашње послове и међународне односе, друштвено-политичких организација.⁵

Државе, правне наследнице некадашње социјалистичке Југославије су преузеле методологију израде архивских закона, наравно уз неопходне

⁴ Theodor S. Schellenberg, *Modern Archives, Principles and Techniques* Melbourne 1956, (прво издање), *Moderno arhivi, Principi i tehnika rada*, превод у издању Савеза друштава архивиста Југославије, Београд 1968, 247-252. Аутор наводи неколико разлога због којих би „широк опсег приступачности“ архивске грађе требало ограничити: уколико она садржи информације чија би доступност јавности могла нанети штету „сигурности нације“, безбедности земље или спољних, дипломатским пословима, ако се акта везана за исте сматрају „пoverљивим“, акта пословно и финансијско повериљиве природе или се ради о документацији која садржи „одређене врсте персоналних података“. И други су архивски тероетичари и практичари увељко разматрали питање коришћења архивске грађе, неки више или мање пажње посветили правилима и условима под којима иста треба и може бити доступна најширој јавности. Видети више: Jelena Nedeljković, *Korištenje arhivske građe, Priručnik iz arhivistike*, Zagreb 1977, 197-227; Bernard Stulli, *O pravnom režimu korišćenja arhivske građe, Arhivistika i arhivska služba, Studije i prilozi*, Zagreb 1997, 98-192; Luciana Duranti, *Arhivski zapisi, Teorija i praksa* (prevod Mate Krizman i Josip Kolanović), Zagreb 2000, 132-137; Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд 2006, 244-251.

⁵ Одредница „пoverљиво“ и „строго повериљиво“ је била карактеристична за велику количину документације у овој области, па је према томе од стране ових органа као стваралаца архивске грађе и документарног материјала, био предвиђен посебан рок чувања. Архивски закони савезног и републичког нивоа у СФРЈ су приказани и систематизовани у публикацији Владимир Бргуљан, *Извори споменичког права у Југославији*, Београд 2000, 30-50.

иновације у складу са захтевима савремене архивске теорије и праксе, поступка и облика настајања архивских докумената, па у оквиру тога третирају и доступност, јавност и коришћење архивске грађе. У новије време, ово је питање све актуелније имајући у виду широку платформу доступности информација различите садржине које се налазе у оперативној, али и пасивној документацији стваралаца, ималаца и сопственика правних, физичких лица или породица.⁶

Да бисмо проблем разматрали пре свега са „заштитног“ становишта, неопходно је упознати се са актуелном законском регулативом коришћења архивске грађе и документарног материјала, једнако као и са оним прописима који обрађују предмет заштите или доступности личних или података квалификованих као поверљиви по разним основама. У земљама Европске уније, али и земљама које су одабрале пут придрживања Европској унији, начело доступности архивске грађе је промовисано у Препоруци Р (2000) 13 Одбора министара Савета Европе. Препоруком је доступност јавне архивске грађе проглашена као право (уз неопходне изузетке и ограничења), а обавезе установа које је чувају су између остalog, да информативним средствима обухвате целину архивске грађе сваког фонда, без обзира да ли постоји ограничење за њено коришћење или не. Један од главних циљева Препоруке представља усклађивање правних норми које третирају доступност архивске грађе у европским земљама.⁷

Закон о архивској грађи и архивској делатности у Србији донет је 24. јануара 2020. године,⁸ а ступио је на снагу осмог дана од дана објављивања у државном службеном гласилу. Почетак примене Закона је одложен до „истека године дана од дана његовог струпања на снагу“, што значи да ће „постати актуелан“ од фебруара месеца 2021. године. Даном почетка примене Закона престаће да важе одредбе *Закона о културним доброма* (1994)⁹ које се односе на архивску грађу као културно добро и регистратurski/документарни материјал као добро од претходног значаја. До тада, архиви су обавезни да примењују одредбе *Закона о културним доброма* у области заштите, доступности и

6 На основу увида у позитивну архивску нормативу земља у окружењу, правних наследница некадашње СФРЈ (Босна и Херцеговина, Македонија, Словенија, Србија, Црна Гора), доступне базе података законских, подзаконских прописа и стручних упутстава на званичним интернет презентацијама државних архива ових земља.

7 Слободанка Цветковић, *Доступност архивске грађе и информација о архивској грађи на интернету у архивима у Србији*, доступно на: <http://www.arhivistika.edu.rs/clanci/arhivi-i-internet/72-slobodanka-cvetkovic-dostupnost-arhivske-grade-i-informacija-o-arhivskoj-gradi-na-internetu-u-arhivima-u-srbiji>. Препорука је заснована на претходно донетим конвенцијама о заштити људских права и слобода. У вези с тим дају се препоруке начела и процедура које треба поштовати. Препоруком се саветује уградња заједничких принципа у законске прописе сваке од земаља како би она била уједначена на простору Европске уније и како би сваки појединач имао иста права у погледу доступности и коришћења архивске грађе.

8 *Закон о архивској грађи и архивској делатности*, „Службени гласник РС“, бр. 6/2020.

9 *Закон о културним доброма*, „Службени гласник РС“, бр. 71/94, 52/2011, 99/2011.

коришћења архивске грађе. Дакле, према још увек важећем Закону, општи рок за предају архивске грађе на чување историјским архивима (30 година од настанка архивске грађе), истовремено представља и рок после кога она постаје доступна за истраживање и коришћење.¹⁰ Архивска грађа се може користити „само по одобрењу архива као установе заштите“, а посебна дозвола за истраживање архивске грађе „складу са прописима закона“ неопходна је за стране држављане као истраживаче. Претходним подзаконским прописом, *Упутством о поступку одабирања архивске грађе, излучивању безвредног регистратурског материјала и о начину примопредаје архивске грађе* (1981), предвиђено је било да предавалац архивске грађе приликом примопредаје, записнички може утврдити начин коришћења архивске грађе, што подразумева и евентуална ограничења доступности архивске грађе за потребе истраживача и других заинтересованих лица.¹¹

Дате су одредбе неспорне, међутим, чињеница је да су више од двадесет година архивску делатност у Србији карактерисале прилично опште одредбе о доступности и коришћењу архивске грађе. Стoga су нашу пажњу заокупиле значајно конкретније одредбе управо донетог *Закона о архивској грађи и архивској делатности*. Најпре вреди поменути да је Закон дефинисао појам „доступности и коришћења архивске грађе“. Тако, доступност представља „право увида у архивску грађу“, а коришћење „нарочито представља право увида, прибављања копија и објављивање архивске грађе, под истим условима за сва физичка и правна лица“ и у складу са Законом. Према „слову“ новог Закона, архивска је грађа „културно добро од општег интереса за Републику Србију које ужива посебну заштиту утврђену Законом“. Као таква, она је по правилу доступна за коришћење након истека рока од 30 година од дана њеног настанка. Изузетно, утврђена је могућност њене доступности и пре истека рока од 30 година у случајевима када „то одобри њен стваралац или ималац, ако је потребна државним органима и организацијама за обављање њихове делатности, ако је потребна за утврђивање, остваривање или заштиту права у судском, управном или поступку арбитраже и у научно-истраживачке сврхе“. При томе, одговорност за повреду јавних интереса односно приватности, као и повреду права и интереса лица до које би дошло услед коришћења архивске грађе, сноси корисник архивске грађе.¹²

10 Архивска грађа војне провенијенције доступна је за коришћење протеком рока од 50 година од њеног настанка, уколико то није у супротности са интересима Министарства одбране, Војске Србије и важећег Закона о заштити података о личности. Извор: <http://www.vojniarhiv.mod.gov.rs/> (преузето 11.5.2020).

11 Упутство о поступку одабирања архивске грађе, излучивању безвредног регистратурског материјала и о начину примопредаје архивске грађе, „Службени гласник СРС“, бр. 47/1981. Сопственици архивске грађе као културног добра су обавезни да обезбеде њену доступност јавности. Поред осталих стручних послова, архив као установа заштите архивске грађе „објављује архивску грађу“ чиме је такође чини доступном јавности.

12 Закон о архивској грађи и архивској делатности, „Службени гласник РС“, бр. 6/2020.

За разлику од Закона о културним добрима, нови архивски закон јасније предвиђа и ограничења у погледу општих правила и случајеве дужих рокова доступности архивске грађе. Тако, архивска грађа која садржи податке од значаја за одбрану земље и националну безбедност, као и за привредне и друге интересе Србије, доступна је за коришћење по истеку рока од 50 година од дана настанка, ако посебним прописом није другачије одређено. Даље, доступност и коришћење архивске грађе и досијеа лица насталих у раду служби безбедности уређују се посебним прописима. Посебна ограничења односно правила у погледу коришћења архивске грађе предвиђена Законом имају извесне сличности са већ постојећим нормама у Закону о културним добрима. Према њима, архивска грађа се не даје на коришћење у случају када је „њен стваралац, предавалац, дародавац приликом предаје у писаној форми поставио ограничења у погледу њеног коришћења“ (пређашње предвиђено у Закону о културним добрима), затим „ако стручни савет архива утврди да се може користити само под посебним условима“ или „ако директор архива процени да би њеним коришћењем могли да буду повређени интереси државе или права грађана“. У међународној архивској пракси вероватно се последњем ограничењу у погледу права директора архива да процењује могућност доступности архивске грађе, не би придавала посебна пажња, имајући у виду значај, утемељену пословичној одговорности архивске струке и позорност државе у обављању, по нама једног од најзначајнијих државних и националних дужности - заштите архивске баштине. Међутим, не можемо порећи да је формулатија „процена директора архива“ вероватно посебно занимљива архивистима, пре свега у погледу степена овлашћења, кредитабилитета и недефинисаног или „широко схваћеног“ архивског знања које перцепирају руководиоци архивских установа у Србији. Посебно ако се имају у виду још увек „живе“ последице својеврсне, крајње забрињавајуће девастације којој су архиви и архивско знање, заједно са свим вредносним обрасцима културне политике, али и целокупне државне и друштвене заједнице, били изложени почев од десетих година 20. века.¹³

Други, подједнако значајан, ниво нашег интересовања односи се на електронски запис, електронски оперативни или архивски документ, као изворни или онај који је путем дигитализације преведен из конвенционалног у електронски/дигитални. Ову материју у Србији данас уређује „сет“ законских и уредбених прописа, међу којима као релевантан наводимо Закон о електронском документу, електронској идентификацији и услугама од поверења у електронском пословању из 2017. године. Њиме је дефинисан електронски документ и низ других битних појмова, процедура и вредности везаних за настанак, комуникацију, ток и размену документације у

¹³ Јасмина Живковић, Доступност архивске грађе и заштита података о личности (промишљања о легислативи), рукопис припремљен за објављивање у Билтену Архивистичког друштва Србије, *Архивски гласник*, 2020.

извornom електронском, виртуелном облику. Електронски документ се израђује применом једне од „доступних и употребљивих информационо комуникационих технологија“, ако законом није другачије одређено. Квалитативну новину коју доноси *Закон о електорнском документу...*, а према којој смо помало неповерљиви, представља пуноважност и доказну снагу електронског документа, која му се „не може оспорити само зато што је у електронском облику“. Електронски документ који представља архивску грађу мора бити израђен у „форми која задовољава услове прописане овим Законом за поуздану припрему за електронско чување“.¹⁴

Ближи услови, задаци, послови, стандарди и процеси дигитализације културног наслеђа и савременог стваралаштва који се односе на поступке и технолошка решења, прописују се посебним подзаконским актима. У том смислу је Министарство културе и информисања Републике Србије, на основу поменутог Закона, и *Смерница за дигитализацију културног наслеђа у Републици Србији* (2017), донело Правилник о ближим условима за дигитализацију културног наслеђа (2018). Дигитализацију законодавац види као битан фактор у превентивној заштити културног наслеђа, која се врши ради „заштите културног наслеђа и дуготрајног чувања дигиталних објеката(?!“, којом се обезбеђује „већа видљивост, квалитетнија презентација и промоција културног наслеђа државе“,¹⁵ доступност информација о културном наслеђу, омогућавање размене података између установа заштите, стварање нове и допуне постојеће документације о културном наслеђу, промоције и представљања културног наслеђа, повећања броја корисника, стварања нових садржаја и увођења нових услуга“.¹⁶

Правилник се осврнуо и на доступност дигитализованог архивског наслеђа. Предвидео је могућност јавног приступа подацима о културном наслеђу које воде информациони системи по врстама културних добара посредством Агрегатора културног наслеђа, који омогућава приступ дигиталном објекту преузимањем метаподатака из информативних система прописаних

14 *Закон о електронском документу, електронској идентификацији и услугама од поверења у електорном пословању*, „Службени гласник РС“, број 94/2017. Најпре „автоматска обрада података“, потом прецизирano изразом електорнска архива, електронско архивирање, електронско канцеларијско пословање и слично, у законодавству Србије још од 1994. године (*Закон о културним добрима*) говори се и сегментирано предвиђа увођење новина у архивском пословању стваралаца, самим тим у појму архивске грађе и документарног материјала, као и свим сегментима заштите ове врсте културне баштине односно извора за одабир архивске грађе као културне баштине.

15 *Смерница за дигитализацију културног наслеђа у Републици Србији*, септембар 2017. Према Смерницама, дигиталне збирке података су доступне када је доступни дигитални објекти који збирку чине доступног корисницима у физичком простору установе или у виртуелном облику путем интернета. Приступ дигиталној збирци података се реализује у складу са интерним актима установе. Доступно на: <http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/smernice-za-digitalizaciju-kulturnog-nasledja-u-republici-srbiji.pdf> (преузето 11.5.2020).

16 *Правилник о ближим условима за дигитализацију културног наслеђа*, „Службени гласник РС“, број 76/2018.

Правилником, док установа заштите може омогућити приступ подацима о дигитализованом културном наслеђу путем другог портала. Ако нам је јасно, како је Правилник дефинисао, да дигитални објекат чини „дигитални запис са припадајућим метаподацима“, да ли то значи да је приступ дигиталном објекту аутоматски и приступ непосредном архивском документу, односно дигиталном запису као делу дигиталног објекта? Или то значи да су доступни метаподаци о електронском архивском документу, предмету или јединици, у ком би случају било релевантно поређење са обавештајним средством о архивској грађи. У овом случају електронској, а што је, према нашем мишљењу, сасвим оправдано да буде доступно заинтересованим истраживачима, корисницима или јавности.

Не може се порећи да је законодавац, утврдивши одређене процедуре електронске и информатичке технологије, савремених стандарда протока електронских информација, настојао да обезбеди заштиту и законитост поступања са електронском документацијом, као и низ неопходних радњи које електронском запису опредељују статус архивског документа. Такође за архивску делатност је веома важно одређење о „припреми за чување и поуздано чување“ електронских докумената, где закон прописује истоветну припрему за начин чувања извornog електронског документа, документа који је конвертован у другачији електронски, погодан за чување, или документа који је дигитализацијом преведен из конвенционалног у електронски облик погодан за чување.¹⁷

Управо нас је посебно занимала примењивост утврђених начела у случајевима заштите података о личности када се они садрже у архивској грађи, као и однос доступности архивске грађе и заптите података о личности. Несумњиво да поједини делови архивске грађе, која као покретно културно добро може предмет дигитализације или може настати у електронском облику као извornom, заједно са припадајућим метаподацима/описом тог документа, оба као сегменти дигиталног објекта, поседују и „осетљиве“ податке о личностима или друге поверљиве податке, за које се очекују посебни услови доступности или коришћења. Шта чинити у случајевима када архивски документи садрже податке о личностима или друге поверљиве податке који су посебним законом изузети од „очију јавности“ и до ког степена доступност у том случају треба да постоји?¹⁸

17 Поуздано електронско чување докумената захтева и додатне радње у смислу припрема за такво чување, које се огледају углавном у обезбеђивање техничких услова да се документ очува у његовом извornom облику, са свим карактеристикама које му као електорном документу гарантују аутентичност. Видети више у: *Смернице за дигитализацију културног наслеђа у Републици Србији* (2017), *Правилник о ближим условима за дигитализацију културног наслеђа*, „Службени гласник РС“, бр. 76/2018.

18 Предмет посебне анализе по нашем мишљењу треба да буде и чување дигитализованог културног начела, односно архивске грађе, према предвиђеном у Правилнику, да ли је у складу са архивским прописима и да ли обезбеђује трајну безбедност и чување истих на прописаном начину.

У вези са тиме стоји трећи ниво, можда и најизазовнији у промишљању о статусу архивске грађе, њене доступности и коришћења, који представљају најновији „трендови“ у погледу заштите личних података у међународном и националном праву. Најпре смо истражили архивске нормативе у актуелном законодавству у Србији, којима је уређена доступност „осетљиве“ архивске грађе у конвенционалном и неконвенционалном облику. Закон о заштити података о личности, који је у Србији донет 2018. године, у примени је од 21. августа 2019. године.¹⁹ Закон је одговорио на питање шта представљају подаци о личности. Податком о личности се сматра „сваки податак који се односи на физичко лице чији је идентитет одређен или одредив, непосредно или посредно, посебно на основу ознаке идентитета, као што је име и идентификациони број, података о локацији, идентификатора у електронским комуникационим мрежама или једног, односно више обележја његовог физичког, физиолошког, генетског, менталног, економског, културног и друштвеног идентитета“. Надаље, „генетски податак“ је такође податак о личности, који се односи на наслеђена или стечена генетска обележја физичког лица која пружају јединствену информацију о физиологији или здрављу тог лица, а нарочито они који су добијени анализом из узорка биолошког порекла. У пракси архива у Србији тренутно су можда најактуелнији „подаци о здрављу“, као сазнања о физичком или менталном здрављу физичког лица, укључујући и оне о пружању здравствених услуга, којима се откривају информације о здравственом стању појединача. Такође „лице на које се подаци односе“ је дефинисано као физичко лице чији се подаци о личности обрађују. Поред оперативне документације, овим су Законом предвиђени и случајеви „даље обраде података“ у сврхе „архивирања у јавном интересу, у сврхе научног или историјског истраживања, као и у статистичке сврхе“. За ту сврху се захтева обрада података „на начин који је у складу са првобитном сврхом“, применом начела обраде података која је предвидео односни Закон.

По узору на *General Data Protection Directive (GDPR)* или *Opšta uredba o zaštiti podataka*, Закон о заштити података о личности, садржи правила о томе под којим околностима нека од права могу да буду ограничена.²⁰ Било

19 Закон о заштити података о личности, „Службени гласник РС“, бр. 87/2018.

20 *Vodič kroz Zakon o zaštiti podataka o ličnosti i GDPR*, Tumačenje novog pravnog okvira, (SHARE Foundation OEBS), Beograd 2019, 77. dostupno na: https://www.sharefoundation.info/Documents/vodic_zzpl_gdpr_share_2019.pdf. Према GDPR, ограничења су могућа уколико „не задиру у суштину основних права и слобода“ и ако то „представља неопходну и сразмерну меру у демократском друштву за заштиту националне безбедности, одбране, јавне безбедности, спречавања, истраге и откривања кривичних дела, гоњења учинилаца кривичних дела, или извршење кривичних санкција, укључујући спречавање и заштиту од претњи по јавну безбедност, других важних општих јавних интереса, независности правосуђа и судских поступака, спречавања, истраживања, откривања и гоњења за повреду професионалне етике, функције праћења, надзора или вршења регулаторне функције која је стално или повремено повезана са вршењем службених овлашћења, лица на које се подаци односе или права и слобода других лица, остваривања потраживања у грађанским стварима“.

да се ради о оперативној или истраживачкој обради података, Закон сматра веома важном „повреду података о личности“. Под њом подразумева „повреду безбедности података о личности која доводи до случајног или незаконитог уништења, губитка, измене, неовлашћеног откривања или приступа подацима о личности који су пренети, похрањени или на други начин обрађивани“. Примера ради, Закон је изричит у забрани обраде података којом се открива „расно или етничко порекло, политичко мишљење, верско или филозофско уверење или чланство у синдикату, као и обрада генетских података, биометријских података у циљу јединствене идентификације лица, података о здравственом стању или података о сексуалном животу или сексуалној оријентацији физичког лица“. Сходно томе, у циљу заштите података о личности, њихове безбедносне обраде и коришћења у оперативне сврхе, Законом предвиђена начела се морају поштовати.

Како су ово питање уредила законодавства земаља у окружењу, има ли синергије између архивских прописа и прописа о заштити података о личности? Увидом у сродне законске прописе земаља у региону, видимо да се исти баве проблематиком личних података, њихом обрадом, заштитом, коришћењем и складиштењем у домену оперативне примене и коришћења. Сходно томе, општеприхваћен став је да се заштита података о личности обезбеђује сходно законским прописима, а у складу са принципима и стандардима потврђеним у међународним уговорима о људским правима и основним слободама и опште прихваћеним правилима међународног права.²¹

Према прописима у Босни и Херцеговини, лични подаци подразумевају „било коју информацију која се односи на физичко лице које је идентификовано или чији се идентитет може утврдити“.²² Предметно питање је за подручје Босне и Херцеговине уређено Законом о архивској грађи и архиву Босне и Херцеговине, којим се одређује да право на коришћење јавне архивске грађе имају сви корисници под једнаким условима, и то у „службене, правне, научне и публицистичке сврхе, у сврху научних истраживања, као и за удовољавање потреба грађана у решавању њихових установних и законских права“. Општи рок доступности је 30 година, уколико ствараоци нису другачије захтевали приликом примопредаје. Јавна грађа која се односи на физичка лица (казнени предмети, судски списи, медицинска документација, лични досије), односно садржи личне податке, може се користити најкраће 10 година после смрти особе, или краће уз сагласност наследника умрлог. Научни и други оправдани разлози

21 *Zakon o zaštiti podataka o ličnosti*, „Službeni list Crne Gore“, br. 79/08 od 23.12.2008, 70/09 od 21.10.2009, 44/12.

22 *Zakon o zaštiti ličnih podataka*, „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 49/2006; 89/2011 – ispr, доступно на: <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/zakon-o-zastiti-licnih-podataka.html>. У оквиру тога посебне категорије личних података чине информације које откривају расно, национално или етничко порекло, политичко мишљење или страначку припадност, чланство у синдикатима, религиозно, филозофско или друго уверење, здравствено стање, генетски код или сексуални живот, кривичне пресуде, биометријске податке“.

могу довести до коришћења архивске грађе, с тим да се заштите интереси физичког лица, тако што се подаци наводе безимено или на други одговарајући начин. Забрањено је коришћење јавне архивске грађе или ограничено уколико би се тиме угрозио интерес државе и ентитета Босне и Херцеговине, нанела штета правним и физичким особама, користила у супротности са захтевом пређашњег власника или ствараоца, ако постоје индиције о злоупотреби грађе или ако је грађа у обради.²³

Пример Архива Републике Српске представља прецизнију регулацију дате теме. На основу Закона о архивској дјелатности (2008)²⁴ и Закона о републичкој управи (2010),²⁵ донето је Упутство о услову и начину коришћења јавне архивске грађе (2012).²⁶ Према Упутству, постоји „општи рок“ када јавна архивска грађа „која првобитно није била намењена јавности, постаје јавна за коришћење по истеку рока од 30 година од њеног настанка, а може се користити и пре истека тог рока ако то одобри њен стваралац“. Изузетно, ако јавна архивска грађа садржи податке који се односе на одбрамбена питања, међународна питања, питања државне и јавне безбедности, економске интересе Републике Српске, поверљиве комерцијалне интересе или права појединца, а чије је објављивање противно интересима државе, постаје доступна за коришћење по истеку 50 година од њеног настанка (рок доступности за истоврсну документацију истоветан је као и у Републици Србији за архивску грађу војне провенијенције). Надаље, јавна архивска грађа која садржи осетљиве личне податке о расној/ националној припадности, политичком/ верском/ филозофском уверењу, чланству у политичким странкама или синдикалним организацијама, здравственом стању, сексуалном животу, осуђиваности и слично, а на основу којих је могуће идентификовати појединца (матичне књиге, медицинска документација, персонална досије, кривични предмети, казнене евиденције), доступна је за коришћење 70 година од настанка односно 10 година након смрти лица на које се односи, уколико је овај датум познат и уколико посебним прописима није другачије одређено.²⁷

Уочили смо специфичност, за коју сматрамо да је вредна пажње и подстиче на размишљања. Наиме, посебно је издвојена архивска грађа друштвено-политичких организација, органа унутрашњих послова и правосудних органа који су „раније деловали на територији Републике Српске“, као доступна без ограничења, изузимајући грађу која садржи „осетљиве личне

23 Zakon o arhivskoj građi i arhivu Bosne i Hercegovine, „Službeni glasnik BiH“, бр. 16/2001.

24 Закон о архивској дјелатности, „Службени гласник РС“, бр. 119/2008.

25 Закон о републичкој управи, „Службени гласник РС“, бр. 118/08; 86/10.

26 Упутство о услову и начину коришћења јавне архивске грађе, „Службени гласник РС“, бр. 36/12.

27 Исто. Занимљиво је и то да се ова грађа може користити и пре истека предвиђеног рока, ако је „од настанка намењена јавности или ако на то пристане лице на које се оно односи, или његови наследници за случај после смрти“.

податке прибављене кршењем људских права и слобода, а која се односи на лица која нису била носиоци јавних функција“.²⁸

Најновији прописи у Републици Хрватској, *Закон о архивском градиву* (2018), утврдио је доступност јавне архивске грађе од „њеног настанка, ако законом није одређено друкчије“. Ограничена „законом утврђена“ постоје: јавна грађа која садржи класификоване и друге тајне податке доступна је по истеку рока од 40 година од настанка, ако није другим прописима утврђено другачије. Исти је рок доступности предвиђен и за јавну архивску грађу која није означена степеном тајности, сагласно прописима којима се то уређује, али садржи пројектну и техничку документацију заштићених и војних објеката и других стратешких и природних богатства од значаја за националну сигурност Републике Хрватске. За разлику од решења у Републици Српској, у хрватском закону видимо „општу“ доступност, без ограничења, архивске грађе настале до 30. маја 1990. године.²⁹ Изузета је наравно, она грађа која садржи личне податке или је одређена класификацијом према степену тајности. Како видимо, и у овом се случају посебно третирају лични подаци у јавној архивској грађи и они су доступни за коришћење протеком 100 година од рођења особе на коју се односе или након смрти особе, а уколико „датум рођења или датум смрти особе нису познати или је њихово утврђивање повезано с несразмерним тешкоћама и трошковима“, лични су подаци доступни после 70 година од настанка грађе. Упућује на посебан законски пропис кјим је утвђен статус личних података, а даје и рокове краће од утврђеног, уз одређене услове, који су углавном слични и у прописима других земаља.³⁰

28 „Службени гласник Републике Српске“, бр. 36/12, преузето са www.arhivrs.org (10.5.2020). Ова се ограничења доступности не односе на коришћење појединачних докумената, као и на поступке које воде надлежни органи. Посебно је утврђен и статус јавне архивске грађе стваралаца, која се не налази код архвса, или уколико интерес за њиховим коришћењем преовлађује над интересима које се штите: тада надлежни органи могу пре истека рокова предвиђених Упутством дати дозволу за коришћење исте, на захтев научних установа и организација. У погледу одговорности корисника те изјаве да је упознат са чињеницом о кажњивости злоупотребе тајних или личних података, видимо сличну формулатију коју је предвидео и пропис у Србији. Корисник је дужан са грађом поступати са „пажњом доброг домаћина“, а лица којима је омогућен увид у јавну архивску грађу су обавезна да чувају „тајност података садржаних у архивској грађи“.

29 Отвореност архивске грађе за коришћење „без ограничења“ у конкретном случају Републике Хрватске и Републике Српске, по нашем мишљењу, везује се за престанак постојања једне суверене државе и настанак, формирање нових државних заједница или ентитета, са сопственим уставним и занодавним суверенитетом. Сходно томе, законодавац је у предметним случајевима сматрао, верујемо и уз помоћ струке, да је оправдано јавности за истраживање или друге потребе, ставити на расположење сву архивску грађу која је настала у претходном, заокруженом и „пасивизираном“ историјском периоду. Вредело би чути размишљања колега архивиста из Хрватске и Републике Српске, у погледу датог законодавног опредељења.

30 *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima, „NN“, 61/2018.* На основу Закона, Министарство културе Републике Хрватске је донело *Pravilnik o korištenju javnog arhivskog gradiva, „NN“ 121/2019*, у који је инкорпорирано решење из Закона.

Македонски архивски закон, по нашем мишљењу, представља аналитичко сагледавање питања јавности архивске баштине. Општи рок доступности је занимљиво кратак и „покрива“ 20 година од настанка архивске грађе, а уз посебне одобрење и пре истека рока. Са друге стране, неуобично дуг рок доступности од 100 година од настанка (ако се посебним прописима није другачије решено), предвиђен је за документацију која садржи податке од значаја за одбрану, међународне односе, послове националне безбедности, одржавање јавног реда и мира, безбедносну делатност, економске интересе Републике Македоније, државне тајне, објекте и капацитете од стратешког значења за државу, доступна је за коришћење по истеку рока од 100 година од њеног настанка, ако се „посебним прописима не реши другачије“.³¹

Најзад, архивска грађа која садржи личне податке (слобода и права човека, расно, национално, порекло, политичко, верско или филозофско убеђење, зравствено стање, сексуални живот, казнене евиденције, национална и расна нетрпљивост и дискриминација, ограничавање, понижавање и морални интегритет човека) може се користити по истеку рока од 70 година од настанка или 20 година по смрти лица на које се ти подаци односе. Посебно су предвиђени рокови за здравствена досијеа - 20 година од смрти лица или 100 година од његовог рођења, персонална досијеа и подаци са карактеристикама и изјавама по истеку од 100 година од рађања лица, судски поступак – 50 година од правоснажности одлуке, статистички пописи и анкете 10 година од пописа, а посебно поверљиви подаци за физичка лица и њихове наследнике (силовање, ванбрачно стање, усвајање, малолетничка делкивенција) – 20 година од смрти лица или 100 година од његовог рођења.³² Ако смо погледали текст *Уредбе за утврђивање продужења рокова за коришћење архивске грађе* из 1996. године, могли смо уочити да су за поједине врсте документације били предвиђени дужи рокови доступности у односу на Закон из 2016. године (рецимо за здравствена досијеа - 150 година од рођења лица, документа из судског поступка за лица - 75 година по правоснажности пресуде, а документа која садрже поверљиве информације за физичка лица и њихове наследнице – 150 година по настанку документа).³³

Насупрот исцрпном приступу у македонском архивском закону, „сведену“ одредници у погледу коришћење архивске грађе и њене доступности налазимо у *Закону о архивској грађи Републике Црне Горе*. По њему се архивска

31 Закон за архивски материјал, „Службен весник на Република Македонија“, бр. 95/2012, 41/2014, 72/2015, 148/2015, 169/2015, 53/2016. Архивска грађа и документарни материјал који садржи податке за геолошка и геодетска истраживања природних ресурса и економе земље, доступни за коришћење по 70 година, подаци који садрже државну тајну, технолошка усавршавања и иновације – 50 година. Доступно на: www.arhiv.gov.mk (преузето: 15.5.2020).

32 Исто.

33 Уредбата за утврђувањето критериуми за подолги рокови за користење на архивском материјал, „Службен весник на РМ“, бр. 3/1996, доступно на: www.arhiv.gov.mk (преузето: 15.5.2020).

грађа даје на коришћење „за службене, научно-истраживачке, стручне, публицистичке, образовне и културне потребе и циљеве, презентовање и објављивање, остваривање личних и других права и потреба физичких и правних лица и за потребе остваривања функције државе и општина „под једнаким условим““. Ограничено коришћење се односи на грађу која садржи податке везане за послове одбране безбедности, спољне, монетарне и економске послове, чије би објављивање нанело штетне последице по државу, у којим је случајевима иста доступна протеком 50 година од њеног настанка, уколико није посебним прописом другачије предвиђено. Архивска грађа која садржи личне податке доступна је за коришћење по истеку 70 година од њеног настанка и најмање 20 година од смрти лица, а изузетно може се таква грађа користити и пре истека рока датом, уз пристанак лица на које се грађа односи или његових наследника.³⁴

Међутим, посебну позорност привлачи размишљање о овој проблематици законодавства и архивиста у Републици Словенији. И у словеначком је закону јавна грађа у архивима доступна, изузев оне која садржи тајне податке дефинисане посебним прописом, пореску тајну или податке о безбедности државе чије објављивање може бити штетно. У таквом случају, документација постаје доступна, по правилу, за 40 година од њеног настанка, ако предавалац исту означи, као такву, недоступном у складу са општим роком доступности од 30 година. Посебно је издвојена јавна архивска грађа у архивима која садржи личне податке који се односе на здравствено стање, сексуални живот, жртве злочина против сексуалног интегритета, брака, породице и деце, починилац кривичних дела и прекршаја, осим кривичног дела и прекршаја лица, против којих је покренут поступак због супротстављања бившем једнопартијском режиму, верска веровања и националност, постаје доступна за јавну употребу протеком 75 година од настанка грађе или 10 година након смрти лица, ако је познато, или није другим законом другачије предвиђено. Постоје изузети у погледу рокова недоступности, када се одговарајућом административном одлуком на основу мишљења архивске комисије у циљу спровођења значајног научног истраживања и јавним или државним потребама. Када говоримо о недоступности, вреди рећи да је недоступан само онај акт или документ који садржи осетљиве податке, док би се од недоступности могао изузети „шире посматрано предмет о теми која је у вези са заштићеним подацима“.³⁵

Такође, у Словенији је уредбено уређен приступ и употреба грађе која садржи заштићене податке, према коме свака особа која жели преглед заштићених података најпре мора помоћу одговарајућег документа, доказати правни интерес за то: по нашем мишљењу сасвим оправдано. Законом је

³⁴ *Zakon o arhivskoj djelatnosti, „Službeni list Crne Gore“, br. 49/2010.*

³⁵ *Zakon o varstvu dokumentanega in arhivsega gradiva ter Arhivih (ZVDAGA) (neuradno prečiščeno besedilo št. 1), доступно на: <https://www.gov.si/drzavni-organi/organi-v-sestavi/arhiv/zakonodaja-arhiva-republike-slovenije/>.*

предвиђено која се врста информација о архивској грађи може објавити на web порталу архива и бити доступна корисницима, па је на тај начин омогућен приступ евидентијама фондова и збирки, подацима о јавним архивима који су доступни у дигиталном облику у складу са техничким могућностима. То значи да је приступ доступној архивској грађи и њено коришћење могуће уколико је објављен приступ исте на законом предвиђеној web страници и путем посебне интернет апликације за е-корисника.³⁶

Да ли нам начела „законитост, поштење и транспарентност, ограничење у односу на сврху обраде, минимизација података – примереност, битност и ограниченост на оно што је неопходно за сврху обраде, тачност, интегритет и поверљивост као и одговорност за поступање“ пружају гаранцију да ће лични подаци о здрављу или идентитету појединача или породица, бити заштићени приликом истраживања архивске грађе, која по општем критеријуму доступности може бити предмет истраживања или коришћења од стране трећих лица? Да ли је потребно да истраживачи или корисници архивске грађе, која садржи личне или осетљиве податке, докажу свој интерес или непосредну везу са предметом истраживања архивске грађе у којој се проналазе лични подаци? Као пример можемо навести медицинске податке о лечењима појединача или још конкретније, актуелне случајеве истраживања „проблема несталих беба“ у породилиштима у Србији, наслеђених из седамдесетих година 20. века, а сада постављених у средиште различитих судских поступака или грађанских иницијатива. Не улазећи у оправданост и без намере да судимо, са гледишта архивске струке, можемо истаћи питање легитимитет лица који од надлежних архива захтевају истраживање историја болести у конкретним и појединачним случајевима, без претходно достављених доказа о постојању правног или породичног интереса. Имају ли архиви право давати на увид ову врсту архивске документације, која према општем року доступности може представљати предмет истраживања и коришћења, а да не доведу у питање примену или поступање по одредбама Закона о заштити података о личности? Овде бисмо, као корисно, истакли решење архивске струке и законодавства у Словенији, у којој је посебним прописом третирана архивска грађа која садржи личне податке о поступању са пациентом, услови и поступак под којима се таквој архивској грађи може приступити. Архивска грађа здравствене провенијенције је издвојена у складу са основним појмовима који су предвиђени здравственим прописима (да ли је то струковно оправдано или не, да ли олакшава поступање у материји или..., о дилемама се може разговарати). У том смислу је она део архивске грађе, а њена посебност се огледа у томе што креирана од „стране пружалаца здравствених услуга и Националног института за јавно здравље, садржи податке о лечењу пацијента“. Закон третира медицинску документацију и основну медицинску документацију у истом значењу које

36 *Uredba o zaštiti dokumentarne i arhivske građe*, „Službeni glasnik Republike Slovenije“, бр. 42/17.

је ресорним законом признато база података у области здравствене заштите. Истовремено, по нашем мишљењу, медицинска „база података“ има исто значење које је законом којим се уређује заштита личних података дато досијеу личних података, чиме је законодавац изједначио статус конвенционалне медицинске документације и медицинске базе података о пациентима, када се проналазе у архивској грађи или регистратурском/документарном материјалу. Сасвим је прихватљиво, према Закону, када се сматра да није сва медицинска документација истовремено и архивска грађа.³⁷

Базе података за који Закон којим се уређују базе података из области здравствене заштите предвиђа трајно чување, сматрају се архивском грађом, основна медицинска документација за коју није утврђен рок чувања трајно, постаје део архиве, на основу одлуке надлежног архива, док сва остала медицинска документација није архивска грађа. Подлеже прописима о заштити архивске грађе, изузев посебних услова у погледу приступачности и одредби које уређују употребу приватне архивске грађе. Ствараоци здравствене документације су обавезни да предају архивску грађу надлежном архиву најкасније 150 година од њеног стварања. Утврђује се доступност јавности медицинске документације, могу је користити пациент на кога се односи, лица која имају право да се упознају са медицинском документацијом, лица после његове смрти, а уколико се налази у јавном архиву доступна је истраживачима уписаним у регистар носилаца истраживања и развоја у агенцији надлежној за истраживачку делатност у сврху научног истраживања, на основу писменог пристанка лица на које се односи, као и законских наследника лица које је преминуло, ако он сам за живота није то изричito забранио. Искључиво и само за сврху за коју је одобрен приступ тој архивској грађи. Вреди поменути казнену политику за ствараоце архивске грађе у овој делатности који допусте неовлашћену употребу или приступ овој врсти архивске грађе.³⁸

Упоређујући са одредбама *Закона о здравственој документацији и евидентијама у области здравства у Републици Србији* (2014-2019) проналазимо сличност у решавању спорних питања коришћења медицинске документације односно начина располагања подацима из медицинске документације пациентата, које се користе за обраду података. Истакли бисмо два запажања у „домаћем“ Закону о медицинској документацији: најпре Закон не прави разлику између класичног и дигиталног/електронског облика здравствене документације, када уређује питање доступности, тако да се и одредбе *Закона о заштити података о личности*, када је у питању медицинска

³⁷ Овај став је примењив и у здравственом законодавству Републике Србије, судећи према одредбама *Закона о здравственој документацији и евидентијама у области здравства*, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 123/2014...25/2019. и др. Закон), у коме је утврђивањем рокова чувања појединим категоријама документације дат статус архивске грађе, док су преостале сврстане у регистратурски, оперативни материјал.

³⁸ *Zakon o arhivskem gradivu, ki vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacienta*, “Uradni list RS”, št. 85/16.

документација, примењују на документацију у оба медија. Други моменат представљају рокови чувања медицинске документације, који су појединим категоријама документације признали статус архивске грађе и утврдили трајни рок. Износимо пример различитог рока чувања за историју болничког лечења која се у конвенционалном, папирном облику чува 10 година након смрти пацијента или 90 година након отварања, односно 40 година по престанку изложености азбесту, канцерогеним или другим материјала и средствима. Са друге стране, Закон предвиђа да се „подаци који се воде у електронском облику чувају трајно“, што се, закључујемо, односи и на предње наведене историје болничког лечења сачињене у класичном, папирном облику.³⁹ Да ли је то актуелни Закон предност електронском документу у односу на конвенционални, посебно у погледу квалификације за трајно и безбедно чување? Морамо признати да код озбиљних архивиста још увек постоји опрезан приступ овој области, који је, према нашем мишљењу, најпре одлика негативних историјских искустава на овим просторима, могуће злоупотребе дигитализоване архивске грађе и још увек непоптуну и нејасно уређеног поступања са архивском грађом (пример: пре извесног времена се појавио на слободном тржишту дигитализован документарни материјал који садржи податке о здравственом стању појединача, док је пре више од десет година такође на слободном тржишту, појединим архивима била понуђена на откуп дигитализована архивска грађа, не од стране сопственика, већ држалаца по основу уговора о пословима дигитализације, истраживања и слично).⁴⁰

Има ли архивска струка јасан став по питању трајности архивског документа извorno насталог у електронском облику? Ако има, има ли сметњи да се јасно изречен став архивске службе вреднује приликом доношења прописа о електронској архиви, документацији, административном пословању, посебно у делу који се тиче заштите и очувања овог медија на коме почива архивска грађа у савременом добу? Посебно она која садржи податке личне природе, осетљиве за појединача, заједницу, породицу, најзад и државу. Такође, пружа ли „минимизација података“ о којој смо говорили као могућности да лични подаци остану невидиљиви у изложеним архивским документима, уз „процену“ руководилаца архивских установа „да ли би коришћењем конкретне архивске грађе могла бити повређена права грађана“, истинску сигурност у заштити личних података који се налазе у архивској грађи? Најзад, да ли су постављени архивски законски оквири довољни и потпуни када говоримо о доступности архивске грађе са осетљивим садржајем, у односу за заштиту тих осетљивих података коју пак траже посебни законски прописи? Актуелна ствараност отвара низ дилема за архивске упосленике...

39 Закон о здравственој документацији и евидентијама у области здравства, „Сл. гласник Републике Србије“, бр. 123/2014, 106/2015, 105/2017, 25/2019. и др. Закон).

40 Историјски архив Пожаревац, службене евидентије Одсека заштите архивске грађе, предмети заштите архивске грађе ван архива, 2005-2018. година.

Закључак

Отворили смо низ дилема и изазова које је пред архивску делатност у Србији и окружењу ставило савремено дигитално и електорнско комуницирање и посебан начин произвођења будућих архивских докумената. Упоредна анализа решења којима су прибегла архивска законодавства у окружењу, потврдила су присуство сличних размишљања о истоврсним проблемима. Разлике су спорадичне и одраз су посебности прилика у којима функционише и проблема са којима се конкретно носи архивска служба у свакој земљи региона. Неоспорно је заједничка и прокламована, усклађена са међународним прописима, обавеза заштите података о личности и других осетљивих информација које се налазе у архивској грађи или регистратурском/документарном материјалу.

За случај Србије, закључили бисмо да је важно питање доступности и ограничења коришћења архивске грађе детаљније уређено управо донетим архивским законом, у односу на претходни општи пропис о културним добрима. Међутим, мишљења смо такође да је неопходно у периоду до почетка примене *Закона о архивској грађи и архивској делатности*, утврдити одговарајуће подзаконске прописе, који ће обезбедити примену Закона, а у оквиру којих ће своје место наћи и однос доступности архивске грађе и заштита личних података уређен тако да не ускрати право заинтересованим лицима и истраживачима коришћење архивске грађе, а истовремено заштити права и податке о личности, уколико се они садрже у архивској грађи као предмету коришћења. У овом тренутку, став архивске струкве у погледу рокова доступности архивске грађе која садржи податке о личностима или друге осетљиве податке, архивисти у Србији формирају на основу архивског прописа и специјалних прописа о заштити података, посебне врсте документације (као што је случај са медицинском) или посебним прописима о статусу архивске грађе специјалног карактера (војна провенијенција, акта Министарства унутрашњих послова и сл.). Општи стручни став који заступамо на овом степену информатичне образованости и искуства на овим просторима, стоји у корист заштитне функције архивске грађе у конвенционалном и електронском облику уопште, посебно оне која садржи личне или друге осетљиве податке. У том смислу, мишљења смо да електронске базе података о архивском фондовима, збиркама и другим научно-информативним средствима о јавној архивској грађи похрањеној у архивима треба да буду доступне јавности путем интернет мрежа. Ограничавајући фактор, међутим, огледа се у спречавању или забрани неконтролисане и неограничене доступности архивске грађе у виртуелном свету, оне која садржи информације чија је доступност јавности по било ком основу регулисана на посебан начин и сходно посебно предвиђеним роковима.

И најзад, али са првенственим значајем, веома је важно мишљење архивске струкве, која је до сада у битним питањима легислативе о заштити

архивске грађе била скрајнута. То захтева сабирање архивског знања и искуства са циљем да се на принципима међународне и националне архивске нормативе, теорије и праксе, као и посебних прописа о заштити података о личности, односно прописа са карактером *lex specialis*, којима се уређује статус документације стваралаца под посебним режимом (војна провенијенција, органа иностраних послова, органа унутрашњих послова), израдио јединствен стручни став у погледу доступности, начина коришћења и објављивања архивске грађе која садржи личне, или по другом основу, поверљиве податке.

Summary

We have opened a series of dilemmas and challenges that modern digital and electronic communication and a special way of producing future archival documents have put before archival activity in Serbia and the surrounding area. A comparative analysis of the solutions resorted to by the archival legislation in the area, confirmed the presence of similar thoughts on the same problems. The differences are sporadic and reflect the peculiarities of the circumstances in which they function and the problems that the archival service in each country of the region is specifically dealing with. Undoubtedly, there is a common and proclaimed, harmonized with international regulations, obligation to protect personal data and other sensitive information contained in archives or registration / documentary material.

In the case of Serbia, we would conclude that the important issue of accessibility and restrictions on the use of archival records is regulated in more detail by the archival law just adopted, in relation to the previous general regulation on cultural goods. However, we are also of the opinion that in the period until the beginning of the application of the Law on Archival Materials and Archival Activities, it is necessary to determine appropriate bylaws, which will ensure the application of the Law, and within which the relationship between so as not to deny the right of serious interested persons and researchers the use of archival material, and at the same time to protect the rights and personal data, if they are contained in the archival material as the subject of use. At the moment, the position of the archival profession regarding the deadlines for the availability of archival records containing personal data or other sensitive data, archivists in Serbia form on the basis of archival regulations and special regulations on data protection, special types of documentation (such as medical) or special regulations on the status of archival material of a special character (military provenance, acts of the Ministry of the Interior, etc.). The general professional position that we represent at this level of information education and experience in this area, is in favor of the protective function of archival material in conventional and electronic form in general, especially those that contain personal or other sensitive data. In that sense, we are of the opinion that electronic databases on archival funds, collections and other scientific and informative means

of public archival material stored in archives should be available to the public via the Internet. The limiting factor, however, is reflected in the prevention or prohibition of uncontrolled and unrestricted availability of archival records in the virtual world, that which contains information whose availability to the public is regulated in any special way and according to specially provided deadlines.

And last but not least, the opinion of the archival profession is very important, which has so far been marginalized in important issues of legislation on the protection of archival material. This requires the collection of archival knowledge and experience in order to, on the principles of international and national archival norms, theory and practice, as well as special regulations on personal data protection, ie regulations with the character of *lex specialis*, which regulate the status of creators' documentation under a special regime (military provenance, foreign affairs bodies, internal affairs bodies), developed a unique professional position regarding the availability, manner of use and publication of archival records containing personal, or otherwise confidential data.

Tatjana SEGEDINČEV

Istorijski arhiv Subotica

tatjana.segedincev@suarhiv.co.rs

Stručni rad/Professional paper

UDK/UDC: 930.25:004:005.92(497.11 Subotica)

KORIŠĆENJE „E-ARHIVE“ U ISTRAŽIVANJU NA PRIMERU ČITAONICE ISTORIJSKOG ARHIVA SUBOTICE

Apstrakt: Od pokretanja „E-archive“ 2013. godine u Arhivu Subotice, postoji mogućnost korišćenja dela arhivske građe u digitalnoj formi. Arhivska građa u ovom formatu se koristi pri naučnom istraživanju, kao i za pretraživanje podataka od strane drugih korisnika. Digitalizovana arhivska građa se koristi putem pretraživanja na internetu on-line ili u čitaonici Arhiva pregledom postavljenog programa za istraživanje dokumenata za pojedine arhivske fondove, zbirke i fotografije koji se čuvaju u Arhivu. Rad opisuje koji su arhivski fondovi digitalizovani i koji se najviše koriste u istraživanju. Arhivi kao ustanove koji su na udaru savremenih društvenih tokova, primenjuju informacione tehnologije, kako bi što uspešnije odgovorili na zahteve društva. Digitalizacija arhivske građe povećava dostupnosti i svakako predstavlja način za lakše i brže pronađenje traženih podataka kao i mogućnost prezentovanje dokumenata kao vrednog kulturno-istorijskog nasleđa, a zaštita izvorne arhivske građe ovim načinom korišćenja je neosporna.

Ključne reči: Naučno-istraživački rad, e-istraživanje, digitalizacija, elektronski dokument, frekventnost arhivske građe.

USE OF “E-ARCHIVES” FOR RESEARCH IN THE READING ROOM OF THE HISTORICAL ARCHIVES IN SUBOTICA

Abstract: Since E-Archives started working in 2013 in the Historical archives of Subotica, a part of the archival records has become available for research in digitized form. This form of archival records is used for scientific research and for data research by outside users of the platform. Digitized documents are used online by search engine or in the reading room through a program for research of documents, archival fonds and collections of photographs which are kept in the Historical Archives. The paper is about archival fonds that are digitized and that are mostly used for research. Historical archives are institutions that are closely following contemporary technologies, aiming to apply informational technologies

in order to keep up with the needs and demands of society. Digitization of archival records increases its availability and facilitates the finding of the data. Digitization is the ultimate protection of the archival documents and a great means of representation of the valuable cultural and historical heritage.

Key words: *Scientific paper, E-research, digitization, electronic documents, frequent usage of archival material.*

Uvod

U arhivskim ustanovama gde se čuvaju najznačajniji dokumenti koji predstavljaju kulturno nasleđe, svakodnevno se odvija njihovo istraživanje. Teme koje se istražuju su raznovrsne, obuhvataju različite vremenske epohe, društvene pojave kao i istorije porodica i ličnosti.¹ Informisanje zainteresovanih istraživača, korisnika, pravnih i fizičkih lica, kao i stranaka vrši se na osnovu postojećih inventara i registara. Koriste se istorijske beleške, sumarni inventari, podaci iz dosjeda fondova kao i već objavljeni radovi nastali na osnovu istraživanja postojećih dokumenata. Istraživanje dopunjuje korišćenje knjiga arhivske biblioteke gde se mogu pronaći značajni podaci o prošlosti podneblja bilo političkog, kulturnog ili privrednog.² Razvijanjem informacionih tehnologija koje su svoju primenu našle i u domenima savremene arhivistike, dostupnost informacija je omogućena i elektronskim putem.

Arhivska građa jeste izvor prvoga reda za različita istraživanja iz oblasti istorije i drugih nauka. Takođe je ona često i jedini izvor podataka za potrebe korisnika u smislu podataka iz matičnih knjiga, zemljишnog kataстра, građevinskih projekata, sudskih rešenja ili dokaza o radnom stažu. Da bi svojim sadržajem arhivska građa mogla da odgovori na sva pitanja ona mora biti pažljivo odabrana.

Iako su postojećim zakonima i propisima utvrđena načela vrednovanja arhivske građe³ kao što su: sadržaj dokumenta, značaj i funkcija tvorca fonda, vreme i mesto nastanka, autor dokumenata, originalnost, stepen sačuvanosti, paleografske, diplomatske i posebne vrednosti dokumenata⁴, te jasno utvrđeni principi valorizacije, koji se primenjuju pri odabiranju, oni često nisu dovoljni prilikom mnogih dilema, sa kojima se arhivisti tokom rada susreću.

Zbog toga su kao pokazatelji o aktuelnosti sadržaja dokumenata relevantni istraživači, bilo da su koristili dokumenata fizičkim⁵ ili elektronskim putem. Tako je u

1 Milan Todorović, *Pedagoška funkcija biblioteka, muzeja i arhiva i oblici saradnje sa školama*, Sremski Karlovci 1977, 122.

2 Zoran Veljanović, Tatjana Segedinčev, *Scriptura de arhivo, Arhivski pregled*, br. 6, Beograd 2009, 24.

3 Hermina Đula, Kriterijumi za vrednovanje arhivskih dokumenata, *Arhivski pregled*, br. 1, Beograd 1980, 92. (dalje: H. Đula, *Kriterijumi za vrednovanje*).

4 H. Đula, *Kriterijumi za vrednovanje*, 92.

5 Misli se na korišćenje arhivskih dokumenata u originalu u čitaonici arhiva.

Istorijском arhivu Subotica, prva baza podataka nastala na osnovu iskustava tražene građe odnosno frekventnosti njenog korišćenja, pa su prvo digitalizovani indeksi crkvenih matičnih knjiga iz istoimene zbirke.⁶ Zbirka sadrži 360 knjiga, ukupno 14,99 metara arhivske građe. U njoj se nalaze matične knjige (krštenih, venčanih, umrlih) i indeksi uz knjige za godine 1687-1949, raznih crkvenih opština, iz raznih mesta, različite veroispovesti: rimokatoličke (9 crkvenih opština), pravoslavne (2 crkvene opštine), evangelističko-augustinske (1 crkvena opština).⁷

Osim frekventnosti korišćenja, drugi važan faktor digitalizacije koji je uzet u obzir je bila kategorizacija arhivske građe, odnosno vrednost i unikatnost dokumenata. Većina digitalizovanih dokumenata su iz arhivskih fondova i zbirki koji su po kategorizaciji svrstani u fondove od izuzetnog i velikog značaja.⁸

Način dostupnosti i mogućnosti pretraživanja

U Istorijском arhivu Subotica postoji mogućnost pretraživanja digitalnih snimaka na sajtu ustanove www.suarhiv.co.rs. koji sadrži registrovan poddomen <http://e-arhiva.suarhiv.co.rs> i pod istim instalirana površina za mogućnost pristupa određenoj građi preko interneta.⁹

Nakon popunjavanja podataka - formulara, administrator stranice e-istraživanja odobrava ili odbija zahtev za istraživanje.¹⁰

Korišćenje digitalizovane arhivske građe moguće je u čitaonici Arhiva povezivanjem na lokalnu računarsku mrežu i pristupom mrežnom serveru na kom je građa smeštena. Istraživač pristupom lokalnoj mreži ima mogućnost da pregleda odabranu digitalizovanu arhivsku građu.

Digitalizovana arhivska građa dostupna u čitaonici Arhiva

Početak digitalizacije dokumenata svakako je povezan sa postojećim zbirkama u Arhivu koje se odnose na matične knjige. U Arhivu Subotice postoje tri zbirke koje se odnose na matične knjige:

- Zbirka duplikata crkvenih matičnih knjiga grada Subotice - Subotica 1839-1895. (F.208),
- Zbirka crkvenih matičnih knjiga 1687-1949. (F.451),
- Zbirka državnih matičnih knjiga 1895-1910. (F.478).

⁶ Istorijski arhiv Subotica (dalje: IAS), Fond: Zbirka crkvenih matičnih knjiga 1687-1949, indeksi matičnih knjiga.

⁷ *Isto.*

⁸ Tatjana Segedinčev, Zoran Veljanović, *Vodič kroz arhivske fondove Istorijskog arhiva Subotica, knjiga XVIII/2*, Subotica 2015, 292, 326.

⁹ Hézsö Zsolt, Povratak u budućnost početak i iskustva do danas u vezi sa projektom „E-arhiva“ u Subotici, *Arhivska praksa*, br. 17, Tuzla 2014, 225. (dalje: H. Zsolt, *Povratak u budućnost*).

¹⁰ H. Zsolt, *Povratak u budućnost*, 226.

Od vremena njihovog preuzimanja u Arhiv postale su i vrlo tražene od strane korisnika i istraživača.

Arhiv biskupije u Kaloći zbog svog nedostatka u arhivskoj gradi, u ovom slučaju matičnim knjigama zatražio je da digitalizuje naše indekse crkvenih matičnih knjiga i dostavi nam kopiju. Dostavljanje digitalne kopije naših indeksa katoličkih matičnih knjiga od strane Biskupije u Kaloći u Mađarskoj, je bio prvi korak učinjen u pravcu formiranja *e-archive* u arhivu Subotice.¹¹

Tako je počela da se stvara pretraživa arhiva u elektronskom formatu, i javnosti postaju dostupni pretraživi sadržaji – najpre od indeksa crkvenih matičnih knjiga. Uskoro će se formirati dokumentacioni centar, odnosno grupa za dokumentaciju i digitalizaciju koja će razmatrati o sadržaju, količini, stanju, odabiru građe koja će se pohranjivati u elektronsku bazu podataka.

U digitalnoj zbirci koja se koristi putem čitaonice ili *on-line* mogu se pronaći raznovrsni arhivski fondovi, kao i zbirke koje nam pružaju podatke o društvenoj, ekonomskoj, političkoj, socijalnoj i kulturnoj prošlosti grada i šire. Digitalizovani dokumenti su iz različitih vremenskih epoha, oni su različitih provenijencija. Dokumenti iz najvrednijih fondova, po stepenu kategorizacije, su najzastupljeniji poput dokumenata iz fonda Magistrata povlašćene kraljevsko-komorske varoši Sent Marija (1743-1778), Magistrata slobodnog kraljevskog grada Marija Tereziopolisa (1779-1849), fondova Kraljevskih komesara, ureda Velikog župana Subotice i Baje (1887-1918), Zbirke karata i planova, Zbirke projekata, Zbirke plakata, Zbirke diploma iz perioda 1658-1845, fotografije. Digitalizovanu arhivsku građu možemo podeliti u više grupa:

Redni broj	Grupa
I.	gde je digitalizovan ceo arhivski fond
II.	gde su digitalizovani pojedini dokumenti i arhivalije iz fonda
III.	na dokumente po temama, mestima, ličnostima ili objektima
IV.	na dokumente, karte, plakate, fotografije u zbirkama
V.	Projekte najznačajnijih građevina u Subotici
VI.	Sumarne inventare
VII.	Analitičke inventare
VIII.	Registar fondova arhiva
IX.	Knjige
X.	Štampu, brošure
Ukupno	grupa po mestu 61

Navećemo najznačajnije digitalne snimke koji su svrstani po ovim celinama.

11 Arhiv Kaločke nadbiskupije je za svoje potrebe i ujedno nedostatka indeksa katoličkih matičnih knjiga koje se čuvaju u našem Arhivu zatražio digitalizaciju istih, s time da i nama ustupi jednu digitalnu kopiju 2013. godine.

Gde je digitalizovan ceo arhivski fond:

Zbirka crkvenih matičnih knjiga; IAS, F.451 1687-1949; 14,99 m

Do formiranja Zbirke je došlo primopredajom od strane Mesnih kancelarija Bajmok, Čantavir, Palić kao i Opštine Subotica na osnovu *Zakona o kulturnim dobrima*¹², a shodno zapisniku o nadzoru nad vođenjem matičnih knjiga i uvida u rad službe ličnog statusa građana matičnog područja Subotica (br. 130, RS Ministarstva za državnu upravu i lokalnu samoupravu – Sektor za upravni nadzor – Odeljenje upravne inspekcije od 29.5.2006). Kod nas je sastavljen popis po župnim uredima, parohijama, sa graničnim godinama i vrstama. Ukupno ima 387 knjiga. Građa je vrlo frekventna. U cilju da se olakša istraživanje, crkvene matične knjige su digitalizovane i pristupačne su javnosti na sajtu Istorijskog arhiva Subotice, ili pak u našoj čitaonici.

Selecta Iványi István (Zbirka Ivanji Ištvana) 1724-1783; IAS, F.179, 0,30 m. Profesor Gimnazije u Subotici, od 1883. godine bavio se istraživanjem prošlosti Subotice. Arhivalije sadrže najvažnije dokumente iz političke, kulturne, pravne, ekonomске i privredne istorije Subotice: spiskove oficira i vojnika iz doba Vojne krajine, pravila javnog reda i ponašanja iz 1745, zapisnik sa saslušanja starijih i uglednih varošana iz redova Bunjevaca i Srba, o vremenu i okolnostima pod kojima su oni naseljavani u grad, ugovor grada sa plemećima u vezi sa plaćanjem poreza.¹³

Digitalizovani pojedinačni dokumenti, arhivalije

Kao pojedinačni dokumenat digitalizovana je Privilegija kraljevskoj komorskoj varoši Sent Marija 1743. Ovom Privilegijom grad je proglašen slobodnom komorskog varoši. IAS, F.164, diploma br. 4, i Diploma iz 1779. godine kojom Carica Marija Terezija dodeljuje Subotici status slobodnog Kraljevskog grada.

Na dokumente po temama, mestima, ličnostima ili objektima

Iz ove grupe dokumenata su digitalizovani dokumenti o Caru Jovanu Nenadu Crnom 1527. godina, o banji i kupalištu Palić, spomenik Svetu Trojstvo, selo Žednik, Kraljevski komesar Đorđe Sučić, gradski blagajnik 1795-1796, sport Bačka, o Sokolskom društvu i Sokolima, parkovi u Subotici i Paliću, dokumenat o broju žrtava iz 1944. godine, dokumenat sa spiskom Jevreja odvedenih u geto marta 1944. godine, o Pravnom fakultetu u Subotici kao i dokumenti o Franjevačkoj crkvi.

Karte, plakati, fotografije u zbirkama

Digitalizovane fotografije koje se odnose na Palić, sport u Subotici, nekadašnji tramvaj, ulice, objekte i ličnosti u Subotici, razglednice iz zbirke Aleksandra Lifke, fotografije iz vremena I svetskog rata doktora Bele Maćašovskog.

12 "Sl. glasnik RS", br. 71/94.

13 Tatjana Segedinčev, Zoran Veljanović, *Vodič kroz arhivske fondove Istorijskog arhiva Subotica, XVIII/1*, Subotica 2012, 281.

Projekti najznačajnijih objekata u Subotici

Projekti Gradske kuće u Subotici gradene 1908-1910. godine, projekat Sinagoge građene 1902. godine, kao i projekti Subotičkih crkava.

Sumarni inventari

Fond – Zbirka materijala o radničkom i narodnooslobodilačkom pokretu – Subotica 1903-1989 (F.176); Gradsko veće slobodnog kraljevskog grada – Subotica 1861-1918 (F.2); Električna železnica i osvetljenje d.d. – Subotica 1897-1946 (F.39); Gradski narodni odbor – Subotica 1944-1955 (F.68); Gradsko načelstvo (Bürgermeisteramt) Maria Theresiopolis 1849-1860 (F.273).

Analitički inventari

Senat grada Subotice 1918-1941 (F.47) razna odeljenja fonda, Zbirka fotografija (F.180).

Registar fondova arhiva Subotice

Podaci o fondovima koji se nalaze u Arhivu od broja 1-484.¹⁴

Knjige

Digitalizovane su knjige koje se nalaze u biblioteci Arhiva kao: Istorija subotičke biskupije (Föplebania) knjiga štampana 1883. godine, Koreni – monografija o najznačajnijim dokumentima i istoriji grada Subotice iz 1991. godine, Subotica i kupalište Palić od Koste Petrovića iz 1928. godine.

Štampa, brošure

Novine, „Monografija“ štampa, godišnji izveštaji Gimnazije u Subotici, Subotički glasnik novine.

Vodič

Knjiga Vodiča kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva u Subotici I, i II, pisane na srpskom i mađarskom jeziku.¹⁵

14 IAS, Registar fondova arhiva koji se može pregledati u digitalnoj formi ide od broja 1-484. U međuvremenu u Arhiv je primljeno više fondova. U registru fondova do septembra 2019. godine je upisano 547 fondova.

15 *Vodič kroz arhivske fondove Istoriskog arhiva Subotica*, XVIII/1, knjiga broj 1 je izašao iz štampe 2012. godine, sa podacima za fondove od broja 1-220. Drugi deo, knjiga broj 2, je izašla iz štampe 2015. godine, od broja fonda 221-491 fonda. Knjiga je prevedena na mađarski jezik 2016. godine.

Istraživači, statistika

O istraživačima koji su koristili arhivsku građu našega Arhiva putem Interneta (ovo se ne odnosi na pomenute istraživače u čitaonici), vode se evidencije. Evidencije se vode od vremena uvođenja ovakvog načina dostupnosti arhivskoj građi 1. septembra 2013. godine. Postoji obrazac gde se upisuje ime i prezime, datum i mesto rođenja, državljanstvo, tema i svrha korišćenja arhivske građe, za matičnu knjigu se navodi prezime istraživanja, korisničko ime, lozinka te datum prijave. Nakon registracije i dobijanja dozvole, pristupa se podacima.

Primer obrasca: *Prezime i ime: Nagy Balázs (Nađ Balaž); Datum i mesto rođenja: 18. 6. 1954, Pécs (Pečuj); Državljanstvo: Magyar (Mađarsko); Tema i svrha korišćenja arhivske građe: porodično stablo, zavičajna istorija; Za prezimena: Halm, Hoffmann; Korisničko ime: Balazs; Lozinka: 190pel54; Datum prijave: 21.12.2015. godine.*¹⁶

Broj korisnika po godinama je sledeći:

Godina	Broj korisnika e-archive
2013.	326 zahteva
2014.	406 zahteva
2015.	252 zahteva
2016.	259 zahteva
2017.	204 zahteva
2018.	211 zahteva
2019.	124 zahteva ¹⁷

Na osnovu listova evidencija koji se vode zaključujemo višestruke podatke o istraživačima, kao i državljanstvu i zemljama iz koje istraživači dolaze. Pored državljana Srbije (njih 85), zastupljeni su i državljeni Mađarske (21), Austrije (2), Slovenije (1), Švedske (2), Nemačke (1), Amerike (1), Brazil (3), Bosne i Hercegovine (1), Ukrajine (1), Izraela (1).¹⁸ Osim istraživanja porodičnog stabla korisnici su naveli kao temu istraživanja i zavičajnu istoriju.

Pored već pomenutih platformi na kojima se nalazi digitalizovana arhivska građa koja se čuva u Arhivu, postoji baza podataka nastala arhiviranjem dokumenata koji se nalaze izvan ustanove, a dostavljeni su u Arhiv elektronskim putem. Takav je slučaj sa izuzetno vrednom arhivalijom – crkvenom matičnom knjigom ustupljenom od Franjevačkog reda u Subotici koja datira od 1687.

¹⁶ Istoriski arhiv Subotica, matični list broj: 246/2015, molba za odobrenje naučno-istraživačkog rada u E-archivi.

¹⁷ IAS, podaci za 2019. godinu do 20. avgusta.

¹⁸ IAS, podaci iz 2019. godine koji su evidentirani do 20. avgusta.

godine. Maticu krštenih su 1687. godine počeli voditi subotički franjevci. Pisana je do 1716. godine. Izvornik ne postoji. Izvorna je matica prepisana 1717. godine.¹⁹

Knjiga sadrži podatke o krštenim, venčanim i umrlim licima. Na naslovnoj strani je ispisano: *IHS Knjiga u koju se unose imena krštenih, venčanih i umrlih u mestu & crkvi subotičkoj, poverenoj Redu Manje Braće, provincije Presvetlog Spasitelja u Mađarskoj na novo ispisana beše godine 1717.*

*IHS LIBER in QVO PONUNTUR NOMINA BAPTIZATORUM
COPULATORUM MORTUORUM
IN LOCO & ECCLESIA
SABATKIENSI
Sub cura Fratrum Ordinis Minorum
Provincia Ssmi Salvatoris
In Hungaria de novo
Discriptus
Anno 1717.*

Osim matičnih podataka u ovoj izuzetnoj knjizi se mogu pronaći i podaci o umrlima od kuge u periodu 1738-1739. godine, podaci o obraćenicima (licima koja su sa pravoslavne, reformatorske ili evangelističke vere prešli na katoličku, tu se nalazi i lista babica iz 1752. godine kao i opaske matičara gde su vežbali rukopis i ispitivali pero. Čak na jednom mestu čitamo „Probatio Calami“ – proba trske (pera).²⁰

Zaključak

Sadržaji na digitalnim platformama su delimično rezultat potraživanja korisnika i istraživača naše dokumentacije. Oni se implementiraju u novi informacioni sistem koji nastaje u arhivskoj struci. Ovaj vid prezentovanja i zaštite arhivske građe putem novih tehnoloških rešenja, otvara niz pitanja sa kojima se današnja savremena arhivistička praksa susreće.

U vreme hiperprodukcije dokumenata potrebno je napraviti strogi kriterijum kod odabira zaista vredne kulturno-istorijske građe koja se planira za digitalizaciju. Ovaj posao za arhiviste je svakako deo izazova sa kojima se svakodnevno susreću na svom profesionalnom planu, kada se zahtevaju primena novih tehnologija poslovanja i na osnovu njih i primerena stručna rešenja.

19 IAS, Podaci iz matične knjige su ustupljeni od strane istraživača Nikole Stipića koji ih je u arhivi Franjevačkog samostana u Subotici presnimio.

20 IAS, iz knjige „Libris“, pohranjene na CD-u, kao i u e-formatu dostupnoj na arhivskoj mreži.

Novi propisi koji se tiču elektronskog poslovanja i elektronske dokumentacije²¹, potvrđuju postojanost elektronskog poslovanja. Nadamo se da će donošenjem novog Zakona o arhivima, biti temeljnije preciziran način kako se vodi i čuva dokumentacija u elektronском облику.

Summary

The content on digital platforms is partly the result of the demands of users and researchers of our documentation. They are being implemented in a new information system that is emerging in the archival profession. This type of presentation and protection of archival records through new technological solutions, opens a number of issues that today's contemporary archival practice encounters.

At the time of hyperproduction of documents, it is necessary to make a strict criterion when selecting really valuable cultural and historical material that is intended for digitization. This job for archivists is certainly part of the challenges they face every day in their professional field, when the application of new business technologies is required and based on them, appropriate professional solutions.

New regulations concerning electronic business and electronic documentation confirm the stability of electronic business. We hope that with the adoption of the new Law on Archives, the way in which documentation is kept and stored in electronic form will be more thoroughly specified.

21 Slobodanka Cvetković, Elektronska dokumentacija u obrazovanju na primeru osnovnih škola, *Arhivska grada u teoriji i praksi*, Zbornik radova, br. 2, Beograd 2018, 157.

Милене ПОПОВИЋ СУБИЋ

Архив Војводине, Нови Сад

milena.psubic@gmail.com

Stručni rad/ Professional paper

UDK/UDC: 930.25:35:352/354:003(497.11)

ЈАВНИ РЕГИСТРИ – ОСНОВ Е-УПРАВЕ

Апстракт: Иако е-управа има различите дефиниције, у основи сваке дефиниције је употреба информационо-комуникационих технологија у поступању и комуникацији органа јавне власти, грађана и привредних субјеката. Крајни циљ електронске управе је добробит грађана, односно могућност да грађани своја права остварују на брз и лак начин, посредством информационих технологија, без прикупљања потребне документације за остваривање истих. Основ за функционисање органа јавне власти у електронском окружењу (електорнско управно поступање, размена података) је успостављање јавних регистара у електронском облику. У раду ће бити приказан развој и успостављање јавних регистара у Републици Србији.

Кључне речи: Евиденција, јавни регистри, е-управа.

PUBLIC REGISTRIES – THE BASIS OF E-GOVERNMENT

Abstract: The basis of the definition of electronic government is the use of information and communication technologies in the acting and communication of public authorities, citizens and companies. The ultimate goal of e-government is the well-being of citizens, i.e. the possibility for citizens to realize their rights in a quick and easy way, through information technology, without collecting the necessary documentation to realize them. The basis for the acting of public authorities in the electronic environment (electronic administrative proceedings, data exchange) is the establishment of public registries in electronic form. The paper will present the establishment and development of public/national registries in the Republic of Serbia.

Key words: Evidence, public registries, e-government.

Увод

Е- управа има различите дефиниције, које у основи имају примену информационих технологија, првенствено интернета. Према дефиницији Светске банке, е-управа има за циљ да омогући лакшу, јефтинију и транспарентнију интеракцију између владе и грађана, владе и компанија и самих владиних организација. Једна од најчешће коришћених дефиниција је да је електронска управа коришћење информационо-комуникационих технологија (ИКТ) које пружају могућности грађанима и привреди да комуницирају и пословно сарађују са јавном управом, користећи електронске медије (интернет, мобилни телефон, паметне картице, киоске итд).

Иако основу е-управе чини примена информационих технологија, е-управа укључује промену прописа, организације и поступака и начина рада органа власти како би се ефикасно пружале јавне услуге. У суштини ради се о свеобухватној регулаторној реформи – почев од материјалних прописа који регулишу поједине области, лични статус грађана, здравство и друге видове друштвеног и привредног живота, тако и процесних поступака у класичној управи, судству... Регулаторну реформу мора да прати развој и примена телекомуникационих система и информационих технологија. У Републици Србији регулативна реформа започиње почетком двехиљадитих година доношењем стратешких докумената за развој информационог друштва и електронске управе, као и реформу државне управе: *Стратегије реформе државне управе (2004)*, *Стратегије за развој информационог друштва у Републици Србији¹*, *Стратегије развоја електронске управе у Републици Србији за период од 2009. до 2013. године²*, *Стратегије развоја информационог друштва у Републици Србији до 2020. године³* и *Стратегије развоја електронске управе у Републици Србији за период 2015-2018. године и Акционог плана за спровођење Стратегије за период 2015-2016. године⁴* и *Стратегије реформе јавне управе⁵*.

Предуслов за формирање и први кораци ка успостављању е-управе је нормативно регулисање електронског документа, његове употребе уместо папирног документа са својствима оригиналa, електронског идентитета и електронског потписа. Закон о електронском потпису⁶ донет је 2004.

1 *Стратегије за развој информационог друштва у Републици Србији*, „Службени гласник РС”, бр. 87/2006.

2 *Стратегије развоја електронске управе у Републици Србији за период од 2009. до 2013. године*, „Службени гласник РС”, бр. 83/2009. и 5/2010.

3 *Стратегије развоја информационог друштва у Републици Србији до 2020. године*, „Службени гласник РС”, бр. 51/2010.

4 *Стратегије развоја електронске управе у Републици Србији за период 2015-2018. године и Акционог плана за спровођење Стратегије за период 2015-2016. године*, „Службени гласник РС”, бр. 107/15.

5 *Стратегије реформе јавне управе*, „Службени гласник РС”, бр. 9/2014.

6 *Закон о електронском потпису*, „Службени гласник РС”, бр. 135/2004.

године, а *Закон о електронском документу 2009. године*.⁷ Исти су престали да важе доношењем *Закона о електронском документу, електронској идентификацији и услугама од поверења у електронском пословању*.⁸

Крајни циљ е-управе је добробит грађана. Органи јавне власти су све више ангажовани у најразличитијим областима са циљем пружања „јавних услуга“ грађанима и унапређења друштвених услова живота.

Под изразом електронска управа, у смислу *Стратегије развоја електронске управе у Републици Србији за период 2015–2018. године* подразумева се примена информационо-комуникационих технологија којом се постиже ефикаснији и ефективнији рад органа управе и ималаца јавних овлашћења у функцији вршења власти, економског раста и смањења терета администрације.⁹ Циљеви е-управе дефинисани су Стратегијом и они обухватају следеће опште циљеве: високо задовољство корисника јавним услугама, сви грађани имају користи од е-управе, смањење терета администрације за привредне субјекте и за грађане; повећање ефикасности јавне управе употребом ИКТ.¹⁰

Стубови развоја е-управе јесу: успостављање кључних полууга; аутоматизација процеса; успостављање електронских јавних услуга. Једна од кључних полууга неопходна за развој е-управе јесте успостављање електронских евиденција, односно националних електронских регистрара. Поред вођења евиденција у електронској форми, потребно је обезбедити ефикасан и безбедан приступ подацима из евиденција од стране службеника који воде поступак, односно успоставити централни систем за приступ службеним евиденцијама, који је с једне стране повезан са информационим системима у којима се воде поједине службене евиденције, а с друге стране повезан са органима којима је потребан увид у службене евиденције. Тиме се елиминише потреба да странка у поступку прибавља доказе о чињеницама из евиденције.¹¹

За остваривање циљева е-управе неопходна је аутоматизација међуресорских процеса базирана на размени структурираних електронских докумената. За пуну аутоматизацију процеса неопходно је да се електронски документ израђује, чува и доставља у форми која је погодна за даљу аутоматску обраду, односно у форми структурираног електронског документа. Аутоматизација међуресорских процеса базира се на комуникацији ресорних информационих система путем добро стандардизованих протокола и формата структурираних електронских докумената.¹²

7 Закон о електронском документу, „Службени гласник РС”, бр. 51/2009.

8 Закон о електронском документу, електронској идентификацији и услугама од поверења у електронском пословању, „Службени гласник РС”, бр. 94/2012.

9 Стратегија развоја електронске управе у Републици Србији за период 2015–2018. године, „Службени гласник РС“, бр. 107 /2015.

10 Исто.

11 Исто.

12 Национални оквир интероперабилности је усвојен на седници Владе одржаној 10. јануара 2014. године. Закључком 05 број 345–11418/2013. Након тога је објављена Листа стандарда интероперабилности која ће омогућити лакшу комуникацију међу системима.

Национални регистри су један од стубова уређених система јавне управе. Електронски регистри са квалификованим подацима и адекватни електронски сервиси могу знатно да подигну ниво ефикасности државне управе, а самим тим, и поверење и задовољство грађана у јавну управу.

Постоје три основне категорије података о којима се воде регистри као основа е-управе. То су подаци о грађанима, правним лицима и имовини. Сви остали сервиси и базе података су из њих изведени. Претпоставка успостављања е-управе садржана је у смањивању улоге људског фактора у свим фазама поступка управљања процедурама, за шта је основни предуслов потпуно успостављање и консолидовање наведена три регистра (у смислу стандардизовања извора података на принципима јединствености).

Национални регистри

Регистар је јединствена, централна електронска база података који се налази у једној или више евиденција, које су прописане као предмет регистрације као и докумената на основу којих је извршена регистрација. Податак јесте чињеница која је прописана као предмет регистрације или евиденције или која је од значаја за правни промет.

Национални регистри и електронске евиденције су, као што смо рекли један од стубова е-управе. Воде их као централизоване базе података надлежни државни органи или државне организације, агенције, односно други носиоци јавне власти у складу са законом. Електронски облик вођења евиденција које воде државни органи и организације био је прописан још Законом о информационом систему Републике Србије.¹³ Међутим, тек после доношења Стратегије развоја информационог друштва у Републици Србији¹⁴, Стратегије развоја електронске управе¹⁵, Стратегије реформе јавне управе у Републици Србији¹⁶ и изменом низа позитивних прописа којим је прописан електронски облик вођења евиденција и подаци који се уписују, долази до формирања регистара у електронској форми.

13 Закон о информационом систему Републике Србије, „Службени гласник РС“, бр. 12 /1996.

14 Стратегије развоја информационог друштва у Републици Србији, „Службени гласник РС“, бр. 87/2006. Стратегије развоја информационог друштва у Републици Србији до 2020. године, „Службени гласник РС“, бр. 51/2010.

15 Стратегија развоја електронске управе у Републици Србији за период 2015–2018. године и Акциони план за спровођење Стратегије за период 2015–2016. године, „Службени гласник РС“, бр. 107/2015.

16 Стратегије реформе јавне управе у Републици Србији, „Службени гласник РС“, бр. 9/2014.

Међу првим електронским регистрима формиран је бирачки списак. У складу са *Законом о јединственом бирачком списку*¹⁷ успостављен је јединствени бирачки списак, као јавна исправа у којој се води јединствена евидентија држављана Републике Србије који имају бирачко право. Бирачки списак води се као електронска база података и ажурира се по јединственој методологији министарства надлежног за послове управе. Бирачки списак води министарство надлежно за послове управе, а део бирачког списка за подручје локалне самоуправе ажурира општинска, односно градска управа, као поверен посао. *Упутством за спровођењето Закона о јединственом бирачком списку*¹⁸ регулисана је, између остalog, и обавеза државних органа за размену података за промене у бирачком списку, као и формат датотека у којим се врши размена података по службеној дужности.

Министарство надлежно за унутрашње послове, податке из службених евидентија о пребивалишту и боравишту грађана на којима се заснивају промене у бирачком списку, разврстане по врстама промена и јединицама локалне самоуправе, доставља Министарству електронским путем, које их даље разврстава по врстама промена и доставља општинским, односно градским управама надлежним за вршење промена у бирачком списку у роковима утврђеним Законом.¹⁹

Министарство надлежно за одбрану доставља министарству надлежном за вођење бирачког списка спискове бирача који су на одслужењу војног рока, на војној вежби или школовању у јединицама или установама Војске Србије, у року утврђеном Законом.²⁰

Министарство надлежно за правосуђе доставља спискове бирача који су на извршењу кривичних санкција или у притвору у року утврђеном законом. Спискови који се достављају разврстани су по заводима за извршење кривичних санкција, поред података о бирачима прописаним Законом, садрже и податак о седишту (град, односно општина и адреса) завода.²¹

Министарство надлежно за вођење бирачког списка преузима податке из Регистра матичних књига који се односе на чињеницу смрти, као и друге податке од значаја за ажурирање, односно вршење промена по службеној дужности у јединственом бирачком списку. Чињенице и подаци који су уписаны у Регистар матичних књига, а који утичу на потпуност, тачност и благовременост вођења бирачког списка достављају се електронским путем општинским, односно градским управама надлежним за вршење промена у бирачком списку у року утврђеном Законом.²²

17 Закон о јединственом бирачком списку, „Службени гласник РС“, бр. 104/2009 и 99/2011.

18 Упутство за спровођење Закона о јединственом бирачком списку, „Службени гласник РС“, бр. 15/2011, 88 / 2018, 67/2020.

19 Исто.

20 Исто.

21 Исто.

22 Исто.

До доношења Закона о јединственом бирачком списку, вођење бирачког списка било је регулисано Законом о избору народних посланика.²³ Спискове су водили органи управе за подручје своје локалне самоуправе као поверен посао. На основу Упутства о поступку обједињавања постојећих бирачких спискова у Јединствени бирачки список извршено је експортовање података из појединачних бирачких спискова јединица локалне самоуправе у Јединствени бирачки список.²⁴

Матичне књиге су основне евиденције о личном стању грађана. О личном стању грађана воде се: матична књига рођених, матична књига венчаних и матична књига умрлих. Матичне књиге воде се у два примерка, други примерак матичних књига води се применом електронских средстава за обраду и складиштење података, у складу са Законом о матичним књигама.²⁵

На основу одредаба овог Закона успостављен је Централни систем за електронску обраду и складиштење података и чување другог примерка матичних књига, као јединствена база података у којој се складиште и чувају подаци другог примерка матичних књига које се воде применом електронских средстава за обраду и складиштење података за сва матична подручја свих јединица локалне самоуправе на територији Републике Србије. Управо овај систем је омогућио издавања извода из матичних књига по месту подношења захтева, без обзира на месну надлежност органа који води матичну књигу, односно да матичар једног матичног подручја одређене општине или града, може издавати изводе из матичне књиге која се води за друга матична подручја те општине или других општина, односно градова. Унос података у Централни систем врши се преко модула централне апликације-апликативног софтвера за унос података из првог примерка – изворника матичне књиге од стране матичара, као и за издавање извода из матичних књига. Унос податка врши се на основу Јединствене методологије за вођење другог примерка матичних књига применом електронских средстава за обраду и складиштење података и чување другог примерка матичних књига.²⁶

*Изменама и допунама Закона о матичним књигама из 2018. године*²⁷ уведен је Регистар матичних књига, као јединствена база података о личном стању грађана која се води у електронском облику. Матичар је дужан да без одлагања, са уписом у Регистар матичних књига изврши упис у матичну књигу у папирном облику, односно са уписом у матичну књигу у папирном облику, без одлагања изврши упис у Регистар матичних књига.

23 Закон о избору народних посланика, „Службени гласник РС“, бр. 35/2000, 57/2003 - УС, 72/2003, 104/2009, 36/2011, 12/2020, 68/2020.

24 Упутства о поступку обједињавања постојећих бирачких спискова у Јединствени бирачки список, „Службени гласник РС“, бр. 26/2011.

25 Закон о матичним књигама, „Службени гласник РС“, бр. 20/2009, 145/2014.

26 Упутство о вођењу матичних књига и обрасцима матичних књига, „Службени гласник РС“, бр. 109/2009, 4/2010, 10/2010, 25/2011, 5/2012. и 94/2013.

27 Закон о изменама и допунама Закона о матичним књигама, „Службени гласник РС“, бр. 47/2018.

Регистар матичних књига преузима податке о личним стањима грађана који се воде у Централном систему за електронску обраду и складиштење података и чување другог примерка матичних књига.

Регистар матичних књига повезује се са службеним евиденцијама, односно регистрима у којима се воде подаци који се извorno уписују у матичне књиге, ако за то постоји правни основ и технички услови за повезивање са Регистром матичних књига. Регистар матичних књига обезбеђује податке за вршење послова из надлежности државних органа, органа аутономних покрајина, локалних самоуправа и имаоца јавних овлашћења, у складу са прописом којим се уређује општи управни поступак.²⁸

Република Србија је отпочела 2004. године са спровођењем реформе у области регистрације привредних субјеката, како би олакшала отварање и затварање предузећа и смањила административне препеке за обављање пословања. У ту сврху, основана је посебна агенција Агенција за привредне регистре.²⁹ На Агенцију прелази вођење статусних регистара, односно регистрација привредних субјеката из судске надлежности прелази на Агенцију. У складу са *Законом о Агенцији за привредне регистре*, Агенција води законом утврђене регистре као јединствене централизоване електронске базе података, и то: Регистар привредних субјеката, Регистар заложног права на покретним стварима и правима, Регистар финансијског лизинга, Регистар јавних гласила, Регистар удружења, Регистар страних удружења, Регистар мера и подстицаја регионалног развоја, Регистар комора, Регистар туризма, Регистар финансијских извештаја

28 Међусобни однос органа државне управе и однос с другим органима и имаоцима јавних овлашћења у поступку решавања о правима, обавезама или правним интересима странака прописан чланом 75а *Закона о државној управи* („Службени гласник РС“, бр. 79/05, 101/07, 95/10. и 99/14), прописује правила овог принципа – „Орган државне управе, у поступку решавања о правима, обавезама или правним интересима физичког или правног лица, односно друге странке, по службеној дужности, у складу са законом, врши увид, прибављање и обрађује податке из евиденција, односно регистара које у складу са посебним прописима воде други органи државне управе, односно други државни органи, органи територијалне аутономије, јединица локалне самоуправе и имаоци јавних овлашћења. Вршење увида, прибављање и обрада података из евиденција, односно регистара који се воде у електронском облику у поступку врши се путем информационог система који обезбеђује сигурност и заштиту података о личности. У овом поступку орган државне управе може вршити увид, прибављати и обрађивати само оне податке који су законом или посебним прописом утврђени као неопходни за решавање о одређеном праву, обавези или правном интересу странке“. Такође, чланом 102. *Закона о општем управном поступку* („Службени гласник РС“, бр. 18/16) прописано је да орган је дужан да по службеној дужности, у складу са законом, врши увид, прибавља и обрађује податке о чињеницама о којима се води службена евиденција, а који су неопходни за одлучивање. „Ако службену евиденцију води други орган, орган који води поступак дужан је да хитно затражи податке, а замољени орган да бесплатно уступи податке у року од 15 дана, ако није друкчије прописано. Ако се тражени подаци могу добити електронским путем, замољени орган их доставља у најкраћем року. У поступку који се покреће по захтеву странке орган може да врши увид, прибавља и обрађује личне податке о чињеницама о којима се води службена евиденција када је то неопходно за одлучивање, осим ако странка изричito изјави да ће те податке прибавити сама.“

29 *Закон о Агенцији за привредне регистре*, „Службени гласник РС“, бр. 55/2004, 111/2009. и 99/2011.

и података о бонитету правних лица и предузетника, Регистар стечајних маса, Регистар задужбина и фондација, Регистар представништава страних задужбина и фондација, Регистар удружења, друштава и савеза у области спорта, Регистар судских забрана и друге регистре одређене законом.³⁰

На базама података регистара и евиденција које води, Агенција има право које припада произвођачу базе података, у складу са законом и међународним стандардима.³¹

Поступак регистрације, евидентирања и објављивања података и докумената који су, у складу са посебним законом, предмет регистрације, евиденције и објављивања у регистрима и евиденцијама које води Агенција за привредне регистре уређен је Законом о поступку регистрације у Агенцији за привредне регистре.³² Регистар се дефинише као јединствена, централна, електронска база података и докумената који су прописани као предмет регистрације као и докумената на основу којих је извршена регистрација. Законом је уређен и начин подношења пријава електронским путем преко корисничке апликације намењене подношењу електронске пријаве.

Ради обављања послова регистрације, вођења регистара и евиденција, и пружања услуга обраде и издавања регистрованих и евидентираних података, Агенција за привредне регистре је овлашћена да преузима податке од надлежних државних органа и институција, као и да обезбеђује електронску повезаност регистара и евиденција које води Агенција са другим регистрима, евиденцијама и базама података који се воде у Републици Србији и изван Републике Србије и повезаност са другим корисницима услуга, путем телекомуникационе мреже или путем компјутерских медија.

Комплетни подаци из свих регистара расположиви су кроз јавне претраге на интернет страници www.apr.gov.rs, путем испорука података по захтеву, као и коришћењем лако употребљивих веб сервиса. Електронски сервиси омогућавају странкама да електронски врше регистрацију, преузимају податке из регистара и о бонитету привредних субјеката и сл.

Катастар непокретности је основни и јавни регистар о непокретностима и стварним правима на њима у Републици Србији. Почетком његове примене, престаје да важи катастар земљишта, као и земљишна књига, књига тапија, интабулационија књига и књига продатих друштвених станови са хипотеком, ако ове књиге постоје у време оснивања катастра непокретности у тој катастарској општини. Катастар непокретности као јединствена евиденција непокретности установљен је још 1992. године, а данашњи састав одређен је Законом о државном премеру и катастру.³³

30 Исто.

31 Исто.

32 Закон о поступку регистрације у Агенцији за привредне регистре, „Службени гласник РС”, бр. 99/2011, 83/2014. и 31/2019.

33 Закон о државном премеру и катастру, „Службени гласник РС”, бр. 72/2009, 18/2010,

Одредбама Закона извршена је и реформа геодетских организација, основан је Републички геодетски завод као посебна организација који врши стручне и послове државне управе који се односе на државни премер, катастар непокретности, катастар водова, основне геодетске радове, адресни регистар, топографско-картографску делатност, процену вредности непокретности, геодетско информациони систем, Националну инфраструктуру геопросторних података и геодетске радове у инжењерско-техничким областима.

У катастар непокретности уписују се непокретности и подаци о правима на њима и носиоцима тих права, теретима и ограничењима. Непокретности које се, у смислу овог Закона, уписују у катастар непокретности су: 1) земљиште (катастарске парцеле пољопривредног, шумског, грађевинског, водног и другог земљишта) назив катастарске парцеле, број парцеле, облик, површина, начин коришћења, бонитет, катастарска класа и катастарски приход катастарске парцеле; 2) надземни и подземни грађевински објекти 3) посебни делови објекта који чине грађевинску целину (стан, пословни простор, гаража и други). Објекти, у смислу овог Закона су: зграде свих врста, привредни објекти, објекти културе, спорта и рекреације, склоништа и други грађевински објекти. Права која се уписују су право својине, право сусвојине, право заједничке својине, право коришћења, право закупа, право службености, хипотека и друга стварна права на непокретностима прописана законом.

Катастар непокретности састоји се од:

1. елабората премера;
2. збирке исправа;
3. базе података катастра непокретности.

Елаборат премера јесте скуп докумената и података насталих у поступку пројектовања и реализације катастарског, комасационог премера или постојећег премера, на основу којих се оснива или обнавља катастар непокретности. Збирка исправа јесте скуп исправа на основу којих је извршен упис или брисање уписа на непокретностима. Елаборат премера и збирка исправа се чувају трајно. База података катастра непокретности јесте скуп геопросторних и других података о непокретностима и стварним правима на њима, и нарочито садржи податке о: парцелама, објектима, посебним деловима објекта, имаоцима стварних права на непокретностима. О имаоцу права уписују се следећи подаци: име, име једног родитеља и презиме, адреса пребивалишта, односно боравишта и јединствени матични број грађана, а за странца, вместо јединственог матичног броја грађана, идентификациони број из важеће путне исправе коју је издао надлежни орган, односно за правно лице пословно име, адреса седишта и матични број, односно број уписа у регистар или евиденцију ако нема матични број, а за страно правно лице вместо матичног броја, број уписа у регистар државе седишта и назив тог регистра.

65/2013, 15/2015 - УС, 96/2015, 47/2017 - Аутентично тумачење, 113/2017 - др. Закон, 27/2018 - др. Закон, 41/2018 - др. Закон, 9/2020 - др. Закон.

У бази података катастра непокретности воде се подаци Адресног регистра и Регистра просторних јединица.³⁴ Регистар просторних јединица је јавна евиденција која садржи алфанимеричке и геопросторне податке о просторним јединицама. Врсте просторних јединица су: Република Србија, аутономна покрајина, управни округ, јединица локалне самоуправе (град Београд, град, општина), градска општина, катастарски срез, катастарска општина, насељено место, месна заједница, статистички круг, пописни круг и подручје бирачког места као и просторне јединице дефинисане номенклатуром статистичких територијалних јединица. Адресни регистар јесте јавни регистар који садржи податке о улицама утврђеним одлукама јединице локалне самоуправе и кућним бројевима. Адресни регистар садржи изворне податке: назив улице, матични број улице, врста улице, кућни број, јединствени адресни код, као и геопросторне и историјске податке о улицама и кућним бројевима, и преузете податке: назив и матични број општине; назив и матични број насељеног места; назив и матични број катастарске општине; број катастарске парцеле; број дела катастарске парцеле под објектом за објекте који су уписаны у базу података катастра непокретност. Евидентирање, прикупљање, исказивање, размена и повезивање различитих врста просторних, статистичких података и података о адреси врши се на основу података из РПЈ и АР. Подаци из РПЈ и АР користе се у складу са прописима којима се уређује електронска управа, односно у оквиру софтверског решења које омогућава коришћење електронских сервиса доступних на Сервисној магистрали органа преко Јединствене информационо-комуникационе мреже електронске управе, односно преко Система за размену података. Преузимање података на претходно описан начин има доказну снагу јавне исправе. Орган је дужан да у обављању својих послова користи податке из РПЈ и АР.

Регистар географских имена је основни и јавни регистар о географским именима насељених места и физичко-географских објеката са подацима о њиховом геопросторном положају, класификацији и осталим атрибутима. Сви субјекти у Републици Србији који у свом раду користе географска имена дужни су да користе стандардизована имена из регистра географских имена.

Из базе података катастра непокретности издају се катастарски планови (у дигиталном или аналогном облику) за једну или више катастарских парцела, као и лист непокретности, који се односе на право својине, за једну непокретност.

Одредбама Закона о поступку уписа у катастар непокретности и водова³⁵, поступци и радње у поступку уписа непокретности и имаоца права на њима прилагођени су захтевима електронске управе. Исправе и захтеви странака са потребном документацијом на основу којих се врши упис, подносе

³⁴ Закон о Регистру просторних јединица и Адресном регистру, „Службени гласник РС“, бр. 9/2020.

³⁵ Закон о поступку уписа у катастар непокретности и водова, „Службени гласник РС“, бр. 41/2018, бр. 95/2018, 31/2019, 15/2020.

се у форми електронског документа, путем е-шалтера. Решење о упису у катастар доноси се у форми електронског документа, у року од 5 дана ако је захтев поднео обvezник доставе, односно у року од 15 дана, ако је захтев поднела странка. Достава се врши преко јединственог електронског сандучића у складу са правилима електронске управе. Лицу које нема јединствени електронски сандучић, решење се доставља у форми одштампаног примерка електронског документа, овереног у складу са законом који уређује електронско пословање, препорученом пошиљком преко поштанског оператора. Након експедовања решења, решење се оглашава и на веб презентацији Републичког геодетског завода. Достава странци ће се сматрати извршеном: даном пријема решења (преко електронског сандучића или поштом) и истеком рока од 30 дана од дана оглашавања решења на веб презентацији Завода, ако достава није извршена на претходно описан начин.

Увођењем категорије обvezника доставе обезбеђује се правна сигурност грађана да се исправе које су основ за упис промена на непокретностима, по службеној дужности достављају Заводу у веома кратким роковима. Обvezници доставе су: судови, јавни бележници, јавни извршитељи, органи јавне управе и други органи и организације који у вршењу јавних овлашћења доносе одлуке, односно оверавају исправе које представљају основ и подобне су за упис у катастар непокретности.

Одредбама Закона фактички је уведен једношалтерски систем за упис својине преко јавних бележника као обvezника доставе и е-шалтера. Грађани све послове обављају код јавног бележника који по службеној дужности прибавља изводе из непокретности, оверава купопродајни или други уговор, подноси пореске пријаве и преко е-шалтера у року од 24 часа доставља Заводу исправе за упис праве на непокретности.

У складу са правилима електронске управе, Завод преко своје интернет странице www.rgz.gov.rs обезбеђује јавност података катастра и приступ подацима ГКИС-а.³⁶

Приступ подацима се обезбеђује непрекидно и без накнаде, и то јавну доступност основних података катастра непокретности, који се односе на непокретност и основних података о имаоцима права на непокретности. Приступ подацима се остварује преко сервиса eКатастар јавни приступ, а за регистроваване кориснике (који имају уговор са Заводом) преко Web апликација eКатастар. За регистроване кориснике могуће је претраживати проширен сет података о непокретностима. На веб презентацији је успостављена и огласна табла катастра, која служи за потребе јавног саопштавања, односно

36 „Геодетски катастарски информациони систем” јесте централизована електронска база података коју води Републички геодетски завод, која садржи просторне и описне податке катастра непокретности и катастра водова, податке о основним геодетским радовима, премеру непокретности, државним границама, геодетским радовима за посебне потребе, вредности непокретности, као и топографске карте, регистар просторних јединица, адресни регистар и регистар цена.

објављивања решења о упису у катастар. Е-катастар омогућава и тражење предмета, односно захтева за упис. За сва лица којима се достава врши преко огласне табле катастра, Завод је дужан да обезбеди претраживост решења по броју под којим је то решење донето, као и по следећим критеријумима: имену и презимену физичког лица на које се упис односи и његовом јединственом матичном броју грађана, односно другом евиденционом броју тог лица унетом у исправу на основу које је то решење донето, ако се достава врши физичком лицу; по називу, односно пословном имену правног лица и његовом матичном броју, односно другом евиденционом броју тог лица, унетом у исправу на основу које је то решење донето.

У сврху успостављања ажурног катастра, промене података о имаоцима права на непокретностима које се уписују у катастар, аутоматски се преузимају из централног система за електронско вођење матичних књига, односно регистара које води агенција надлежна за вођење регистра привредних субјеката и евиденције о пребивалишту, односно боравишту, коју води орган надлежан за унутрашње послове.

У циљу обједињавања података из области социјалног осигурања основан је Централни регистар обавезног социјалног осигурања.³⁷ Централни регистар води јединствену базу података осигураника, осигураних лица и евиденцију обvezника доприноса. Јединствена база података успостављена је на основу постојећих база података које воде организације обавезног социјалног осигурања и Пореска управа. Подаци о осигураницима, осигураним лицима и обveznicima уплате доприноса уносе се у јединствену базу Централног регистра регистрацијом осигураника и осигураних лица подношењем јединствене пријаве у електронском облику и ажурирањем података из постојећих надлежних регистара, база података и службених евиденција, које се воде у Републици Србији.

Подаци о обveznicima доприноса – послодавцима и исплатиоцима прихода евидентирају се преузимањем из регистара и евиденција које воде органи и организације надлежни за регистрацију лица која обављају одређену делатност. Јединствена база података Централног регистра води се по прописаним јединственим методолошким принципима, а подаци се уносе у базу према прописима о јединственом кодексу шифара.

Орган који води службене евиденције о личном стању грађана – податке о рођењу, смрти, промени имена и презимена и промени пола дужни су да те податке достављају Централном регистру електронским путем, на дневном нивоу. Орган који води службене евиденције о месту пребивалишта дужан је да омогући достављање података о пребивалишту грађана електронским путем, на основу појединачних упита Централног регистра.

³⁷ Закон о Централном регистру обавезног социјалног осигурања, „Службени гласник РС“, бр. 95/2018, 91/2019.

Пореска управа је дужна да Централном регистру доставља ажурне податке о обрачунатим и плаћеним доприносима за обавезно социјално осигурање физичких лица – примаоца прихода и порезу на доходак грађана, на основу пореске пријаве за порез и доприносе који се плаћају по одбитку.

Централни регистар води и Регистар запослених, изабраних, именованих, постављених и ангажованих лица код корисника јавних средстава, који представља скуп података о корисницима јавних средстава, података о запосленим, изабраним, именованим, постављеним и ангажованим лицима код корисника јавних средстава, као и података о примањима тих лица. Корисници јавних средстава (корисници који се финансирају из буџета) дужни су да Централном регистру, у електронском облику, достављају прописане податке до десетог у месецу за претходни месец. Организације обавезног социјалног осигурања преузимају из Јединствене базе податке неопходне за вођење матичне евиденције, односно друге евиденције прописане законом који уређује пензијско и инвалидско осигурање, здравствено осигурање и осигурање за случај незапослености.

Централни регистар обавезног социјалног осигурања успостављен је још 2010. године, ради превазилажења проблема у систему наплате доприноса за социјално осигурање, а успостављањем Централног регистра са најновијим законским решењем, повезане су кључне институције у систему социјалног осигурања, као што су Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање, Републички фонд за здравствено осигурање, Национална служба за запошљавање, али и Пореска управа, што представља ефикаснији и ефективнији систем размене података за различите сврхе и доводи до најважнијег, а то је побољшање услуге корисницима.

Описани регистри представљају основне регистре који су постављени као основа е-управе у стратешким документима. Остаје, односно у поступку успостављања је Регистар становништва као централни национални регистар.

E- управа

Доношењем Закона о електронској управи³⁸ заокружен је оквир за електронско поступање органа управе и носиоца јавних овлашћења. Законом се уређује обављање послова управе државних органа и организација, органа и организација покрајинске аутономије, органа и организација јединице локалне самоуправе, установа, јавних предузећа, посебних органа преко којих се остварује регулаторна функција и правних и физичких лица којима су поверена јавна овлашћења (орган) употребом информационо-комуникационих технологија, односно услови за успостављање, одржавање и коришћење интероперабилних информационо-комуникационих технологија органа (електронска управа).

Одредбама Закона прописује се обавеза органа да, у оквиру својих овлашћења, воде регистре и евиденције у електронском облику, као и да прикупљају, обрађују и чувају податке у регистрима и евиденцијама у електронском облику. Органи јавне управе су дужни да електронски управно поступају и електронски комуницирају, како између органа, тако и у комуникацији са странкама.³⁹

Податке из евиденција у електронском облику, које су Законом, односно другим прописом установљене, органи су дужни да доставе другом органу који води регистар, ако су ти подаци неопходни за вођење тог регистра, а ради извршавања послова из њихове надлежности, и то у року од 3 дана.

Увид у податке и њихово преузимање, односно размена података између органа врши се преко сервисне магистрале органа или другог прихваћеног решења, на основу јединствених шифрарника и јединствених идентификатора корисника услуге електронске управе чије податке орган у оквиру својих надлежности обрађује. Сервисна магистрала органа је централизована софтверско-хардверска платформа за интеграцију и управљање електронским услугама органа, а јединствени идентификатори су подаци на основу којих се, из регистрара и евиденција у електронском облику које органи воде у складу са посебним законима, могу упоредити подаци о корисницима, и то: јединствени матични број грађана, јединствени образовни број, јединствени број који додељује Централни регистар обавезног социјалног осигурања за потребе обавезног социјалног осигурања обвезницима доприноса и осигураним лицима, лични број осигураника, матични број и порески идентификациони број.⁴⁰

У циљу ефикасне размене података донет је Правилник о начину на који органи врше увид, прибављају, обрађују и уступају, односно достављају податке о чињеницама о којима се води службена евиденција из регистрара у електронском облику, а који су неопходни за одлучивање у управном поступку.⁴¹

Интероперабилност регистрара и евиденција у електронском облику обезбеђује се успостављањем и вођењем Метарегистра. Метарегистар је јединствен јавни електронски регистар о свим електронским регистрима успостављеним у Републици Србији, а садржи основне податке о регистрима и евиденцијама у електронском облику, основ њиховог успостављања, врсту података који се прикупљају уз ознаку изворности података, могућност уступања односно прибављања података и органе који им приступају, правни основ за уступање односно прибављање података, опис процеса уноса података у регистар и преглед начина и услова коришћења података, као и друге податке

39 Исто.

40 Исто.

41 Правилник о начину на који органи врше увид, прибављају, обрађују и уступају, односно достављају податке о чињеницама о којима се води службена евиденција из регистрара у електронском облику, а који су неопходни за одлучивање у управном поступку, „Службени гласник РС“, бр. 57/2019.

које, у погледу регистрара и евиденција, као обавезне предвиђа закон којим се регулише заштита података о личности.

За пружање електронских услуга успостављен је Портал еУправа који представља централно место електронских услуга за све грађане, привреду и запослене у државној управи, а објављен је на адреси www.euprava.gov.rs. Портал еУправа налази се на Јединственој информационо-комуникационој мрежи органа. Приступ услугама је обезбеђен на три начина преко животних ситуација, преко назива услуга и преко институције, односно органа који пружа услугу. Садржај, обрасци и процедура за услугу су у надлежности органа, у оквиру његових законских овлашћења. Орган преко Портала еУправа: објављује услуге електронске управе, управља правима приступа овлашћених службених лица објављеним услугама електронске управе, поучава корисника услуга електронске управе о начину остваривања права, прима електронске поднеске за признавање права или друго поступање о управној ствари, обавештава корисника о предузетим радњама и донетим правним актима, односно о статусу предмета у поступку; омогућава плаћање такси, накнада и других трошкова, прибавља, односно уступа и доставља податке преко Сервисне магистрале органа, прати статистику коришћења услуга електронске управе и пријављује сваку неправилност у раду на Порталу е-Управа надлежном органу.⁴²

Наведеним одредбама Закона о електронској управи реализовани су циљеви постављени у стратешким документима, а који се односе на вођење регистрара и евиденција у електронском облику и размену података између органа у поступку одлучивања.

Закључак

У основи електронске управе је примена информационо-комуникационих технологија у поступању и комуникацији органа јавне власти, грађана и привредних субјеката, али успостављање електронске управе захтева свеобухватну регулаторну реформу. Регулаторна реформа започиње заменом папирног документа електронским, до промене начина рада и поступања органа јавне власти, као и промена у начину вођења евиденције о физичким и правним лицима, имовини, просторним јединицама и др. Кључна полуга за функционисање електронске управе је успостављање националних јавних регистрара. Они се воде као централизована база података (на државном нивоу) из једне или више евиденција које се воде у електронском облику. Воде их државни органи и организације са подацима и на начин који се утврђује посебним законима. На интернет страницама ових органа омогућено је физичким и правним лицима да врше увид, прикупљају податке или остварују неко друго право електронским путем. Национални регистри омогућавају

42 *Исто.*

размену података (увид, преузимање) између државних органа у поступању у оквиру њихових надлежности. На овај начин се повећава рационализација и ефикасност у раду јавне управе, а странке (грађани и привредни субјекти) се ослобађају обавезе прикупљања доказа за остваривање својих права, односно ствара се могућност да своја права остварују на једном управном месту. Тиме се остварују и општи циљеви електорнске управе - смањивање терета администрације и задовољство корисника јавним услугама.

Summary

The basis of the definition of electronic government is the use of information and communication technologies in the acting and communication of public authorities, citizens and companies, but the establishment of e-government requires all-inclusive regulatory reform. The regulatory reform begins with the replacement of the paper document with the electronic until the change in the manner of work and acting of public authorities, as well as the change in the manner of keeping of registries about persons and corporate bodies, properties, spatial units, etc. The key lever for the acting of e-government is the establishment of national public registries. They are kept as a centralized database (at the state level) from one or more evidence kept in electronic form. They are kept by state institutions and organizations with data and in a manner determined by special laws. On the websites of these institutions, it is possible for persons and corporate institutions to search, collect data or realize some other right electronically. National registries enable the exchange of data (search, insight, download) between state institutions acting within their competences. In this way, rationalization and efficiency in the work of public administration is increased, and parties in proceedings (citizens and enterprises) are released from the obligation to collect evidences for realizing their rights, ie the possibility is created to realize their rights in one administrative place. This also achieves the general goals of e-government - reducing the burden of administration and increasing satisfaction of customers with public services.

Stjepan PRUTKI

Državni arhiv u Vukovaru

stjepan.prutki@davu.hr

Stručni rad/Professional paper

UDK/UDC: 930.25:004:34:347.2:005.92(497.5 Vukovar)"1786/1892"

MOGUĆI METAPODACI I NJIHOVO POVEZIVANJE U OPISU I KORIŠTEЊU DIGITALIZIRANIH ZEMLJIŠNIH KNJIGA DRŽAVNOG ARHIVA U VUKOVARU

Apstrakt: *Državni arhiv u Vukovaru proveo je digitalno snimanje zemljjišnih knjiga fonda: Brodska graničarska pukovnija Gruntovni ured Vinkovci, sačuvanih u rasponu 1786-1892. godine, kao prvorazrednih historiografskih izvora za proučavanje povijesti razvoja zemljjišno-vlasničkih odnosa, migracija i zavičajnosti stanovništva, ali i sporednih povjesnih grana – toponomastike i onomastike. U radu se daje povijesni pregled razvoja posjedovnih odnosa u Vojnoj krajini, te pregled izrade mogućih metapodataka (oznake čestica i posjeda s poveznicom na kućne brojeve, vlasnici, promjena vlasništva, osnove vlasničkih promjena, nadnevci i povezivanje podataka) relevantnih za opis i korištenje repozitorija digitaliziranih zemljjišnih knjiga kao završne faze u procesu elektronske obrade ovih jedinstvenih arhivskih izvora.*

U radu se naglasak stavlja na mogućnosti sveobuhvatnoga korištenja vrijednih zapisa digitalno obrađenih zemljjišnih knjiga, te njihovog povezivanja u jedinstven sustav agregacije podataka u informatičkome okružju, s ciljem jasne i neposredne dostupnosti podataka kao kvalitetnog izvora informacija. Ujedno se skreće pažnja i na moguće povezivanje podataka iz zemljjišnih knjiga s već postojećim platformama koje prezentiraju kartografsku dokumentarnu baštinu, što u konačnici nudi potencijal povezivanja slijeda vlasničkih odnosa kroz 150-godišnju povijest našega područja s pozicijama posjeda na sačuvanim i digitalno obrađenim georeferenciranim katastarskim planovima Austro-Ugarske Monarhije.

Ključne riječi: *Zemljjišna knjiga, digitalizacija, katastarski plan, vlasništvo, Austro-Ugarska, Vukovarsko-srijemska županija.*

POTENTIAL METADATA AND THEIR LINKING IN DESCRIBING AND USE OF DIGITIZED LAND REGISTRIES OF CROATIAN STATE ARCHIVES IN VUKOVAR

Abstract: Croatian State Archives in Vukovar have digitized the land registries of the archival fond Brod Regiment, Land Registry Office Vinkovci; these preserved documents were created in the period between 1786 and 1892 and are first-rate historiographical sources for studying the historical development of land ownership relationships, migrations and regionality of the population, as well as of secondary branches of history – toponymy and onomastics. This paper provides a historical overview of the development of ownership relationships in the Military Frontier, as well as an overview of potential metadata generation (lot numbers and property designations with links to house numbers, owners, changes of ownership, grounds of ownership changes, dates and data linking) relevant for the description and use of the repository of digitized land registries as the final step in the process of electronic processing of these unique archival resources.

The paper emphasizes the possibilities of comprehensive use of valuable records of digitized land registries, as well as of connecting them into a single system for data aggregation in the electronic environment, with the aim of clear and immediate availability of data as a high-quality source of information. At the same time, attention is drawn to the potential linking of land registry data with existing platforms that present the heritage of cartographic documents, which ultimately provides the possibility of connecting the sequence of ownership relationships through the 150-year history of our region with the positions of properties on preserved and digitized georeferenced cadastral plans of Austria-Hungary.

Key words: Land registry, digitization, cadastral plan, ownership, Austria-Hungary, Vukovar-Srijem County.

Uvod

Jedan od najvrijednijih arhivskih fondova pohranjenih u Državnom arhivu u Vukovaru predstavlja, među ostalim, arhivski fond Brodske graničarske pukovnije Gruntovni ured Vinkovci.¹ Sastoje se od ukupno 182 knjižne jedinice koje se odnose na najstarije sačuvane zemljišne knjige za područja nekadašnje Brodske pukovnije koja su poslije ukidanja Vojne krajine 1881. godine pripala vinkovačkom i županjskom kotaru. U njima je dokumentiran cjelokupan razvoj posjedovnih odnosa

¹ Državni arhiv u Vukovaru (dalje: DAVU), Fond: Brodska graničarska pukovnija. Gruntovni ured Vinkovci (dalje: BGP-GUVk).

od prve katastarske izmjere na području bivše Vojne krajine, izvršene na temelju carskog patenta od 10. 2. 1786. godine², sve do 90-tih godina 19. stoljeća, kada se na području Austro-Ugarske sastavlaju jednoobrazne zemljische knjige, na bazi zemljisno-knjižnih uložaka, kakve danas znamo.³

Njihov značaj i vrijednost kao povijesnog izvora proizlazi iz njihova sadržaja i funkcije, a da bismo razumjeli narav podataka u njima sadržanih, nužno je dati detaljan osvrt na razvoj posjedovnih odnosa na području bivše Vojne krajine, koji su se u bitnome razlikovali od onih u ostalom, feudalnom, tj. „civilnom“ dijelu Austrijskog Carstva.

Povijesni razvoj posjedovnih odnosa u Vojnoj krajini

Počeci normiranja posjedovnih prava

Nakon osvajanja Slavonije, austrijske vlasti započinju proces inkorporiranja zemlje u postojeće institucije kakve su vladale u ostalim zemljama Habsburške Monarhije. Iznimka je bila ta da vlast u ovim krajevima sve do polovice 18. stoljeća nije bila u rukama bana i Hrvatskog sabora, već bečke Dvorske komore. Čitavo oslobođeno područje dijeli se na civilni dio, tzv. paoriju, gdje se uspostavljaju feudalni društveno-ekonomski odnosi, kakvi su vladali u čitavoj Monarhiji, i vojni dio, tzv. Vojnu krajину, koja je kao pogranični dio prema Turskom Carstvu bila organizirana na jedan poseban način. Naime, u Vojnoj je krajini sva uprava bila u vojnim rukama, administrativno-upravne jedinice bile su pukovnije, kojima je na čelu bio pukovnik, a svaki je seljak-graničar od 16. do 60. godine o svome trošku bio dužan služiti vojsku, i na carev poziv ratovati u i izvan zemlje. Svrha je takvog uređenja bila, stvoriti čvrstu bazu stalne i uvijek spremne vojske. Da bi se to ostvarilo, u Vojnoj je krajini uveden nekakav oblik vojno-feudalnog sustava, u kojem je sam car jedini zemljisni gospodar, a zemlja, dodijeljena kao „vojno leno“ na uživanje seljacima-graničarima, služila je kao naknada za vršenje vojne službe. Posjedovanje zemlje bilo je povezano, dakle, uz obvezu služenja vojske. Zemlju je obitelj uživala trajno, a nakon smrti nositelja lena, posjed se naslijedivao u muškoj lozi, a ako nije bilo muških potomaka, zemlju su naslijedile kćeri, ukoliko su živjele u krugu obitelji. Ako takvih nije bilo, posjed su mogla naslijediti braća i druga rodbina umrloga, ukoliko su živjela s njim u kući, a naposljetku, i druga rodbina izvan kuće, ako nisu imali sami dovoljno zemlje za vlastito uzdržavanje. Ako nositelj lena nije imao nikakve rodbine iza sebe, posjed je pripao fisku.⁴

2 Franz Vaniček, *Spezialgeschichte der Militärgrenze*, sv. 3, Beč 1875, 10-13. (dalje: F. Vaniček, *Spezialgeschichte*).

3 Stjepan Prutki, *Zemljische knjige – počeci, povijesni razvoj, značaj*, *Okrugli stol Zemlja: zbornik radova*, Centar HAZU Vinkovci, Vinkovci 2014.

4 Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb 1985, 229-230. (dalje: I. Beuc, *Povijest*).

Osnovni krajiški zakon iz 1807.

Sva prava i dužnosti graničara prvi su puta konkretnije definirana tek osnovnim krajiškim zakonom iz 1807. godine.⁵ Prema njemu su svi posjedi i dalje „vojna lena“, data graničarima na trajno i neotuđivo korištenje, dok je vrhovni zemljijišni gospodar i dalje car (čl. 1). Osnovna životna zajednica u Vojnoj krajini bila je graničarska zadruga, i kao takva bila je pod osobitom zaštitom, jer su vojne vlasti procijenile kako se samo u takvoj većoj zajednici, sastavljenoj od jedne, a najčešće i više obitelji, može uspješno voditi gospodarstvo uz neometano obavljanje vojne službe. Posjednik zemlje mogla je biti samo ona obitelj ili pojedinac, koji je uživao dospjelost, te se podvrgavao obvezi služenja vojske⁶, ili pak onaj, tko se namjeravao doseliti na područje Vojne krajine i time ispunjavati obvezu graničara. Karakter posjeda bio je trojak: ograničeni posjed, neograničeni posjed i privilegirani posjedi. Neograničeni posjed uživao je onaj, tko je ispunjavao bezuvjetnu i besplatnu osobnu vojnu dužnost, i spadao u redovni graničarski sloj (njem. *der obligate Grenzstand*). Ograničeni se posjed odnosio na dijelom ograničene, a dijelom nikakve vojne dužnosti. Privilegirani posjedi bili su oni posjedi, koji su zakonskim putem stečeni još prije stupanja na snagu *Osnovnog krajiškog zakona* (čl. 2). Stanovnici slobodnih vojnih općina i „civilnog“ dijela Slavonije i Hrvatske, koji nisu ispunjavali vojne obveze, nisu mogli stjecati posjede u Vojnoj krajini. Iznimka je bila moguća samo u slučaju poticanja i razvoja trgovine i obrta, kada je i strancima bilo dopušteno kupovanje građevinskog zemljишta i kuća graničara, u svrhu otvaranja pogona ili manufaktura (čl. 3 i 4). Vojni časnici, katoličko svećenstvo i činovnici, kao ograničeni posjednici, mogli su postati vlasnici po jedne kuće i najviše 1 jutra vrta, a trgovci i obrtnici, koji nisu živjeli u zadruzi, do 3 jutra posjeda. Muški članovi onih obitelji, koji su na ograničen način uživali neki posjed, mogli su sami steći neograničeni posjed, ukoliko bi se u potpunosti podvrgli vojnim obvezama (čl. 5). Ove su odredbe bile usmjerene na to da se što je više moguće održi posjed seljaka-graničara i njihovih obitelji, kao temelj na kojem počiva sustav Vojne krajine, a ujedno ograniči časnicima prekomjerno stjecanje posjeda. Samo je pravoslavno svećenstvo moglo neograničeno stjecati posjede, jer je ono obavljalo sve vojne dužnosti kao i redovni graničarski sloj.⁷

Obrotnicima i trgovcima bilo je u načelu dopušteno posjedovati samo jednu stambenu kuću, jer bi u protivnom to moglo dovesti do neželjenih dijeljenja zadruge. Iznimno bilo im je dopušteno izgraditi dodatnu kuću na nekom praznom zemljишtu, pod uvjetom da ju u roku od dvije godine prodaju nekoj drugoj posjedovno sposobnoj osobi, ili daju u zakup, ukoliko bi se kuća nalazila izvan mjesta obitavanja njenog vlasnika.⁸

5 F. Vaniček, *Spezialgeschichte*, sv. 3, 144-279.

6 Obveze i vojne dužnosti graničara opisuju čl. 91-138 osnovnog krajiškog zakona. F. Vaniček, *Spezialgeschichte*, sv. 3, 229-268.

7 *Isto*, 152-153.

8 *Isto*, 158.

Zakup neke kuće ili posjeda bio je zabranjen vojnim časnicima, katoličkom svećenstvu, činovnicima, građanima slobodnih vojnih općina, trgovcima, obrtnicima i „provincijalcima“⁹ (čl. 6). Ovaj je zakon razradio i problematiku privilegiranog posjeda, tj. omogućio je osobama, koje su nekretnine stekli zakonskim putem prije donošenja ovoga zakona, ostanu u posjedu istih, čak i ako bi prema novoj klasifikaciji mogli imati tek ograničeno, ili gotovo nikakvo pravo na posjed. Takav, privilegirani posjed mogla su naslijediti djeca vlasnika, po njegovoј smrti, pod istim pravima i obvezama, koji su bili vezani na oca, a posjed je mogao postati običnim graničarskim posjedom, tek ako bi ga kupio netko iz redovnog graničarskog staleža (čl. 7). Najčešće su to bili posjedi koje su stjecale crkve, bilo darovanjem, oporučno, ili kao posjed dodijeljen im pri novim naseljavanjima.¹⁰ Ostali graničari, koji su obavljali vojne dužnosti, svoj posjed su uživali neograničeno i slobodno, a oduzet im je mogao biti samo u određenim slučajevima (čl. 8). Odšteta se dijelila onda ako bi im posjed bio oduzet u svrhu gradnje cesta ili državnih građevina od opće koristi (čl. 9). Kako bi se smanjila raštrkanost naselja i povećala unutarnja sigurnost u Vojnoj krajini, vojne su vlasti dopuštale pojedinim obiteljima, koje su živjele na većoj udaljenosti od nekog sela, da svoj posjed zamijene za drugi, ili, ako nisu imali drugog zemljišta za gradnju nove kuće, ono bi im se dodijelilo oduzimanjem dijela posjeda druge obitelji uz primjerenu naknadu. Ovakva su preseljenja bila čak poželjna, jer bi se, osim okrupnjavanja naselja, donekle suzbilo tada učestalo pljačkanje udaljenih posjeda od strane raznih pljačkaških bandi. U mnogim slučajevima, vojne su vlasti provodile i prisilna preseljenja pojedinih zadruga, kojima bi zauzvrat bili dodijeljeni neki privilegiji (novčane potpore, besplatno drvo za gradnju nove kuće, privremeno oslobođenje od služenja vojske i davanja robote u godini preseljenja i sl.). U svakom je slučaju pukovniji bilo potrebno pribaviti dopuštenje od generalne komande (čl. 10 i 11).¹¹

Kako bi se održala postojanost seljačkog posjeda, sva je nepokretna imovina podijeljena na djedovinu (njem. *Stammgut*) i tzv. preostalu zemlju (njem. *Überland*). Djedovina je označavala osnovni posjed seljaka-graničara, koji se u pravilu nije smio prodavati, a obuhvaćao je, u propisanoj veličini, vrtove, njive i livade, a zajedno s kućom i drugim gospodarskim zgradama činio je tzv. punu „sesiju“, ili „selište“ (njem. *Grundansässigkeit*), dok je preostala zemlja označavala sav ostali posjed nekog graničara, poznat i pod nazivom *predij*. Njime je obitelj smjela slobodno raspolagati, tj. on je mogao biti predmetom kupoprodaje, zamjene ili darovanja, naravno, uz prethodno pribavljeni odobrenje pukovnije. Nositelj vojnog lena bio je starješina zadruge, u pravilu najstariji muški član, a sva imovina vodila se kao zajedničko vlasništvo zadruge. Odlukom vojnih vlasti utvrđeno je kako puno selište

⁹ Misli se na stanovnike „civilne“ Hrvatske i Slavonije.

¹⁰ F. Vaniček, *Spezialgeschichte*, sv. 3, 155-156.

¹¹ *Isto*, 158-159.

ne smije premašivati posjed veličine 1 jutra kuće, okućnice i vrta, 24 jutara njiva i 10 jutara livada. Ako bi obitelj posjedovala više od toga, taj bi se posjed vodio kao preostala zemlja. Kao najmanje dopušteni posjed djedovine, potreban za uzdržavanje jedne graničarske obitelji, bilo je propisano $\frac{1}{4}$ selišta, što je značilo da je pojedina graničarska obitelj mogla, uz kuću, imati najmanje 6 jutara njiva i $2 \frac{1}{2}$ jutara livada. Ako bi joj to nedostajalo, pukovnija bi takvim obiteljima dodjeljivala, ako bi je bilo, općinsku zemlju. Sama je obitelj na koncu mogla odlučiti koji će dijelovi zemljишta ulaziti u djedovinu, a koji u preostalu zemlju. Samo vinogradni, dijelom i voćnjaci, ako se nisu nalazili na kućnom posjedu, nikako nisu mogli biti ubrajani u djedovinu (čl. 12-14). Pri tome se strogo vodilo računa o tome da svaka obitelj može posjedovati samo onoliko posjeda, koliko se može obrađivati. Ako bi neka obitelj eventualno stekla vlasništvo nad djedovinom neke druge obitelji, bilo smrću, preseljenjem ili drugim putem, a sama nije imala dovoljno ljudi za njeno obrađivanje, morala ju je prodati nekoj drugoj imovno sposobnoj obitelji u roku od dvije godine. S druge strane, posjedi obrtnika i trgovaca, koji nisu ulazili u redovni graničarski sloj, uvijek su se vodili kao preostala zemlja, i njima se smjelo slobodno trgovati.¹²

U Vojnoj krajini nije bilo državnih poreza (tzv. *kontribucija* ili *dica*), a sva podavanja išla su izravno u blagajnu pukovnije. Svaka je graničarska obitelj bila oslobođena davanja na kuću, a od poreza obavezna je bila jedino zemljarina, koja se plaćala po veličini posjeda. Obrtnici i trgovci plaćali su i porez na obrt i trgovinu, a vlasnici mlinova i tzv. mlinarinu. Porez na kuće plaćao se samo u slobodnim vojnim općinama. Naturalnih davanja u Vojnoj krajini nije bilo, obvezna je još bila robota u javne svrhe, koja se također mjerila po veličini posjeda, a u prosjeku je iznosila oko 18 besplatnih godišnjih dana ručnog rada, i još po 4 dana vučnog rada za svaki komad stoke. Činovnici, časnici, trgovci i obrtnici bili su oslobođeni robote, no kao osobni otkup plaćali su tzv. *relutum*, koji je iznosio godišnje po 25 kr. za svako jutro njiva i livada. Od javnog besplatnog rada bez ikakve naknade oslobođeni su viši časnici, katoličko i pravoslavno svećenstvo, kuće serežana, strani doseljenici u godini doseljenja, te one kuće, kojih su pojedini članovi bili unovačeni. Obveza podvoza bila je obavezna za sve.¹³

Pašnjaci su bili u vlasništvu općina, a uživati su ih mogli svi graničari. Općina je dio pašnjaka, u slučaju da nije bilo drugog zemljisha, mogla besplatno prepustiti pojedinim obiteljima, kojima je nedostajalo zemlje za djedovinu. Čest je bio slučaj i krčenja šuma, kako bi se dobilo obradivo zemljiste, davano obično novim doseljenicima ili siromašnijim obiteljima. Davanje pašnjaka časnicima, činovnicima, trgovcima i obrtnicima bilo je strogo zabranjeno (čl. 16). Sama djedovina nije se

12 Cehovski organizirani obrti bili su koncentrirani u slobodnim vojnim općinama i „štropskim“ mjestima. Redovni graničari se, zbog obveze služenja vojske, nisu smjeli baviti profesionalnim obrtimi, već samo obrtimi u vidu sporednih zanimanja. Iz graničarskih obitelji za obrtnike su se regrutirali isključivo vojno nesposobni mladići. Poglavlja ovoga zakona iz 1807. godine, koja se odnose na bavljenje obrtom i trgovinom u: F. Vaniček, *Spezialgeschichte*, sv. 3, 194-199.

13 *Isto*, 229-275.

smjela prodavati, niti se smjelo njome slobodno raspolagati. Također se taj posjed nije smio dati u zakup, niti založiti, a ako je već bilo vjerovnika zbog duga obitelji, onda su pukovnijske vlasti bile dužne naći druga rješenja, kako bi se potraživanja namirila. Pljenidbi takve imovine prilazilo se tek u iznimnim slučajevima. Prodaja djedovine bila je moguća samo onda ako bi obitelj prešla na neki drugi posjed, ili se uzadružila u neku drugu obitelj (čl. 17). Odlučnost vojnih vlasti, da se u potpunosti održi tradicionalni seljački zadružni život kao temelj opstojanja Vojne krajine, govori i činjenica da su na razni način pronalazili sredstva za pomoći siromašnim zadrugama, koje bi, bilo ratovima, zarobljeništvom, bolešću ili nekim drugim razlogom, ostale na neko vrijeme bez dovoljno radne snage za održavati domaćinstvo. Tada bi im općina naredbom dodijelila pojedince kao besplatnu ispomoć. Zakup djedovine bio je moguć jedino u slučaju da je obitelj toliko osiromašila da po više godina ne bi bila u stanju obrađivati svoj posjed. Tada bi zakup prestajao zakonskim putem čim bi se zadruga materijalno oporavila (čl. 19, 20). Prodaju djedovine, ili nekog njenog dijela, vojne su vlasti provodile samo u iznimnim slučajevima, kada se ne bi moglo naći drugog načina za namiru vjerovnika, ili materijalni oporavak zadruge. Tada bi se prodaja provodila putem javne dražbe, a kupiti ju je mogla, naravno, samo imovno sposobna zadruga s punim pravom na vlasništvo zemlje (čl. 21). Zamjene pojedinog zemljista između graničarskih obitelji bile su dozvoljene, zamjene pak, zemlje graničara s posjedom obrtnika i trgovaca, samo u slučaju, da se time ne bi naškodilo posjedu graničara. Zamjene „privilegiranih“ posjeda s posjedima „pravih“ graničara moglo je odobriti samo Dvorsko ratno vijeće (čl. 22). Sav posjed, naprotiv, koji se ubrajao kao preostala zemlja, stajao je slobodno na raspolaganju svakoj obitelji. Moglo ga se dati u zakup, založiti, ili prodati. Pri prodajama i stjecanju posjeda svaki je novi doseljenik u Vojnu krajинu imao ista prava kao i pripadnik redovnog graničarskog sloja, od trenutka kada bi se podvrgao vojnim obvezama (čl. 23). Vojna je krajina poznavala i pravo prvokupa, koje se ostvarivalo u slučaju da je zemlju prodavao netko, tko ju je stekao legalno, a do donošenja ovoga zakona nije uživao status graničara. U tom bi slučaju seljak, uživatelj statusa pravog graničara, ostvarivao pravo prvokupa, a prednost bi imala ona obitelj, koja još nije uživala temeljni posjed u punoj veličini, ili pak ona obitelj, koja, u razmjeru s vojnim obveznicima koje daje, uživa najmanje zemlje (čl. 24).

Daljnji zakonski članci razrađuju pitanja zakupa, zaloge i prodaje nekretnina, i uglavnom se zasnivaju na Općem građanskom zakoniku, kakav je bio na snazi u čitavoj Habsburškoj monarhiji. Iznimka, koja se odnosila na Vojnu krajinu, bila je u tome, što je, uz obvezu sastavljanja ugovora o svakoj promjeni na posjedu, prethodno bila potrebna suglasnost svih za to sposobnih članova kućne zadruge. Takav bi se ugovor potom podnio na odobrenje pukovnijskim vlastima, i, konačno, unio u zemljische knjige (čl. 29, 30). Također je bilo potrebno pukovnijsko odobrenje,

u slučaju kada bi graničar želio pretvoriti njivu ili voćnjak u livadu, i obratno.¹⁴ Ako bi se pak određeni dio posjeda želio pretvoriti u vinograd, pukovnija je strogo pazila da to bude samo na za to prikladnom zemljištu (čl. 31, 32). Niti jedan se posjed nije smio ostaviti neobrađenim duže od tri godine, jer bi se u protivnome takav posjed dodijelio siromašnijim obiteljima. Ako se pri tome radilo o zemljištu koje je ulazilo u djedovinu, onda bi se, u pravilu, od preostale zemlje oduzeo jedan dio i pridodao djedovini, kako bi se održao gore navedeni minimum propisanog posjeda (čl. 33).

Pravo na vlasništvo imali su svi muški članovi zadruge, bez obzira bili oni njeni članovi od rođenja, ili su se u zadrugu priženili, ili ušli u nju na bilo koji način. Ako više u obitelji nije bilo muških članova, ta prava prelazila su i na ženske potomke. No, da bi se osiguralo kontinuirano vršenje vojne službe, bila je bar jedna od njih dužna, u roku od dvije godine svojom udajom dovesti u kuću vojno sposobnog muškarca, koji bi tako postao punopravan član zadruge, kao da je iz nje i potekao. Posjed bi se tada prepisao na njegovo ime, i on bi nad njime vodio sav nadzor. Ako bi, pak, u kući ostala samo jedna žena, udana za muškarca, koji ne bi bio voljan prihvati vojne obveze, već se posvetiti drugim djelatnostima, onda je ona bila dužna, pod prijetnjom konfiskacije, posjed u roku od dvije godine prodati nekome iz sloja redovnih graničara (čl. 34, 35). U slučaju kada bi jedna zadruga izumrla, ili se potpuno razvrgnula, te više ne bi bilo nikoga, tko bi kućanstvo održavao, posjed bi prema naslijednom redu prešao u ruke muškim rođacima posljednjeg vlasnika. Zemlju je mogla naslijediti i ona rodbina, koja nije živjela u Vojnoj krajini, no, ako se ne bi podvrgla vojnim obvezama i pristala naseliti se na naslijedenom posjedu, bila je dužna posjed prodati u roku od dvije godine. Isto tako se posjed u roku od dvije godine morao prodati, ako bi ga naslijedila neka graničarska obitelj, koja ga, uz već postojeći vlastiti posjed, ne bi mogla obrađivati. Posjede graničara iznimno su mogli steći i vojni časnici, činovnici i građani slobodnih vojnih općina, ali samo u slučaju da bi se podvrgli vojnim obvezama, i tako ušli u redovni graničarski sloj. Jedino katoličko svećenstvo nikako nije moglo naslijediti posjed neke graničarske obitelj (čl. 36-38). Ako pak izumrla zadruga više nije imala ni bliže ni daljnje rodbine, posjed bi pripao Vojnoj krajini. Takav posjed vojne su vlasti obično dodjeljivale onim zadrugama, koje još nisu imale punu sesiju, ili onima, koje bi, u razmjeru s vojno sposobnim članstvom, imale premalo posjeda za svoje uzdržavanje. Često se takav posjed dodjeljivao i novim doseljenicima (čl. 39-40).

14

To je bilo potrebno zbog ravnoteže između posjeda djedovine i preostale zemlje.

Promjene nakon ukidanja feudalnih odnosa 1848. godine

Neke velike promjene u pogledu prava na stjecanje zemlje nisu se dogodile niti nakon donošenja novog Osnovnog krajiškog zakona, koji je na snagu stupio 1850. godine. Najveća promjena odnosila se na formalno vlasništvo nad zemljom. Naime, ukidanjem feudalnog sustava na području Habsburške monarhije i donošenjem novog ustava 1849. godine nestaju one tradicionalne veze, koje su obilježavale stoljetne odnose između seljaka-obrađivača zemlje i njihovih zemljšnjih gospodara. To je na području Vojne krajine praktično značilo da je seljak-graničar postao jedini i punopravni vlasnik čitavog zemljišta, kojega je dotada uživao kao njegov korisnik. Također je ukinuta i rabota, tj. obveza besplatnih radnih dana. Sve ovo, kao i odluka o formiranju općina 1862. godine, značilo je polagano prodiranje građanskih elemenata u životu Vojne krajine, i sve osjetnije izjednačavanje graničara u pravima sa svim ostalim stanovnicima krunkih zemalja Habsburške monarhije.¹⁵

Vlasništvo nad posjedom i dalje je ostalo vezano jedino uz obvezu služenja vojske, a onaj, tko je želio steći zemlju i nastaniti se na području Vojne krajine, morao je prethodno dobiti dozvolu pukovnijskih vlasti. Stranci su također mogli dobiti austrijsko državljanstvo, i to preko Glavnog zapovjedništva za Vojnu krajинu u Zagrebu. Obrtnicima, trgovcima i industrijalcima dozvoljavalo se naseljavanje na području Vojne krajine i kupovanje zemljišta za izgradnju magacina i manufakturna, ili kupovanje već postojećih zgrada, uz oslobođenje od služenja vojske. Godine 1862. dozvoljeno im je posjedovanje većih mlinova, a od 1868. godine i gostionica, svratišta i drugih većih objekata.¹⁶

I dalje je na snazi ostala podjela posjeda na djedovinu i preostalu zemlju, u istoj količini i istom omjeru, kakvog je odredio prethodni zakon iz 1807. godine. Djedovinom se nije moglo slobodno raspolagati, no dopušteno je bilo založiti najviše do trećine iznosa procijenjene vrijednosti djedovine. Klasična podjela posjeda na djedovinu i preostalu zemlju ukinuta je tek 1868. godine, a kao novi minimum neotuđivog zemljišta određena je količina od $\frac{1}{2}$ dotadašnjeg punog selišta. Časnicima, činovnicima i svećenicima, koji nisu živjeli u zadruzi, prošireno je pravo stjecanja do 3 jutra posjeda, a obrtnicima i trgovcima do 6 jutara posjeda. Ograničenje je prestalo važiti onda, kada bi se podvrgli izvršavanju vojnih obveza, kao i svi graničari. Već 1862. godine bilo im je dozvoljeno posjedovanje do $\frac{1}{4}$ punog selišta, što je, prema normativu iz 1807. godine, značilo oko $8 \frac{1}{2}$ jutara posjeda. Konačno, vojne su vlasti popustile i u ovim ograničenjima, pa im je 1868. godine omogućeno da stječu posjede u istoj onoj mjeri, koja je vrijedila i za obične graničare.¹⁷

15 O formiranju općina, općinskih magistrata, vijeća i drugih tijela vidi: F. Vaniček, *Spezialgeschichte*, sv. 4, 310-325; I. Beuc, *Povijest*, 232-234.

16 F. Vaniček, *Spezialgeschichte*, sv. 4, 333-335.

17 *Isto*, 336-338.

Pašnjaci su postali puno vlasništvo općina, koje su njima sada mogle slobodno raspolagati. Dano im je pravo, da pojedine dijelove pašnjaka uz novčanu naknadu, a iznimno i bez nje, daju podijeljenim zadrugama, ili pojedinim doseljenim obiteljima, kojima bi nedostajalo zemlje. Kasnije im je dopušteno i da pojedine dijelove mogu pretvoriti u plodne njive ili livade.

Šume su bile u vlasništvu države, a svaki je graničar imao pravo na besplatno drvo za ogrjev ili za gradnju kuće, a također su imali i pravo besplatnog korištenja općinskih pašnjaka radi ispaše svoje stoke. Šumsku takstu za drvo plaćali su jedino obrtnici i trgovci u svrhu izgradnje manufaktura, pogona ili tvornica.¹⁸

Izmjene u odnosu na zakon iz 1807. godine dogodile su se i na području bavljenja obrtom i trgovinom. Ukinuti su cehovi, a ujedno i sva druga ograničenja pri izučavanju i bavljenju obrtom u Vojnoj krajini. U svrhu poticanja trgovine i obrta na području Vojne krajine, osnovana je trgovačka i obrtnička komora za Vojnu krajину u Sisku.¹⁹

Zemljische knjige i metapodaci

Prema gore prikazanom povijesnom i zakonodavnom razvoju u normiranju posjedovnih odnosa u Vojnoj krajini, razvidno je kako je s promjenama u vremenu od 1786. do 1892. godine, bilo potrebno postojeće podatke i evidencije prilagođavati suvremenim odredbama, te je u tom rasponu ukupno sastavljen 3 serije zemljischenih knjiga:

- serija: 1786–1808. godine, tj. od sastavljanja prve gruntovnice u okviru „jozefinskog“ kataстра, do donošenja Osnovnog krajiškog zakona 1807. godine,
- serija: 1808–1861. godine, tj. od cit. Zakona do novog zakona iz 1850. godine i osnivanja krajiških općina i
- serija: 1861–1892. godine, tj. do sastavljanja nove gruntovnice sa zemljisno knjižnim ulošcima.

Obzirom na važnost i značaj zapisa, Državni arhiv u Vukovaru u suradnji s tvrtkom Arcanum Adatbazis kft. Budapest proveo je 2014. godine digitalno snimanje svih zemljischenih knjiga, a rezultat je ukupno 40.845 pojedinačnih snimaka, pohranjenih u repozitoriju Arhiva.²⁰ Zemljische knjige sastavljene su za svaku satniju u sastavu pukovnije, a posjedi su se bilježili prema sistemu registarskih listova.

18 *Isto*, 338–345.

19 *Isto*, 345–347.

20 Tehničke specifikacije snimaka: Format: jpg, bez kompresije; razlučivost 300 dpi; dubina 24 bit; dimenzije 8688 x 5792 mm.

Svaki se registarski list odnosio na popis cijelokupnog posjeda koji je pripadao jednom kućnom broju, a sadržavao je podatke o vlasniku i njegovom statusu (graničarska zadruga ili obrtnik), te evidencije o posjedu. Evidencije o posjedu sastoje se od tri osnovna dijela: prvi dio sadrži topografske oznake smještaja pojedinih čestica zemljišta, te njima granične posjede.

Prilog 1. DAVU. BGP-GUVk, knj. 9. Gruntovna knjiga Bošnjaci 1786.

Drugi dio sadrži podatke o vrsti (kuća s okućnicom, vrtovi, vinogradi, pašnjaci, njive i sl) i količini posjeda, izraženoj u tada važećim austrijskim mjerama, s osnovnom podjelom na tzv. djedovinu i preostalu zemlju. Treći dio sadrži upise o vlasništvu, njegovim promjenama (kupovina, prodaja ili naslijedstvo), zalugu imovine i sve ostale zabilješke koje se izravno ili neizravno odnose na raspolaganje imovinom, i to za svaki pojedini posjed koji je pripadao kućnom broju, s posebno vrijednim zapisima koji sadrže podatke o pravima krčmarenja, plodouživanjima, suvlasništвима u posjedima mlinova i manufaktura, uzadruženjima, tj. primanjima novih članova u zadruzi, zadružnim diobama i sl. Tako koncipirani podaci mogu pružiti obilje informacija za proučavanje razvoja posjedovnih odnosa u Vojnoj krajini, te brojnih drugih znanosti, poput genealogije, demografije, toponimije, društvene strukture tadašnjeg stanovništva, etnologije, pa čak i lingvistike.

Kako bismo odredili moguće metapodatke opisa registarskih listova zemljišne knjige, pristupili smo valorizaciji i strukturiranju zapisa s relevantnim podacima koji bi bili polazišna točka za povjesna i druga istraživanja koja se odnose na obitelji, zadruge, vlasništvo i posjede. Obzirom je izvor svakog istraživanja o posjedu

obitelj tj. u ovom slučaju krajiška zadruga, u fokusu je navođenje podataka poput imena i prezimena, koji se, povezivanjem s registarskim listovima i pripadajućim kućnim brojevima sa bilježenim slijedom promjena vlasničkih odnosa, lako mogu iskoristiti u istraživanjima posjedovnih odnosa u kontinuitetu sve do današnjih dana.

U radu ćemo se osvrnuti na ogledni primjer metapodataka, izrađen na temelju obrade jedne iz posljednje (treće) serije zemljišnih knjiga, sastavljene 1861. godine za mjesto Andrijaševci u sastavu vinkovačke satnije.

Prilog 2. DAVU. BGP-GUVk, knj. 95. Gruntovna knjiga Andrijaševci.

Za svaku je zemljišnu knjigu izrađena baza podataka u *Excel* tabličnom pregledniku. Obzirom su zemljišne knjige od svojih početaka vođene na njemačkom jeziku, bila je potrebna sveobuhvatna transliteracija zapisa i prilagodba naziva mjesta, osobnih imena i pravnih pojmove vezanih uz regulaciju vlasničkih odnosa standardiziranom hrvatskom jeziku. S dobivenim podacima strukturirana je tablica sa slijedećim opisnim elementima:

1. *Registarski list.* Redni broj upisa registarskog lista je ujedno i redni broj stranice knjige, a svaki je registarski list sadržavao evidenciju posjeda za svaki pojedini kućni broj. Ukoliko se pokazalo da je stranica knjige nedostatna za upis cjelokupnog posjeda, tada se niz nastavljao i na slijedeći registarski list, što je u praksi značilo kako je često jedan kućni broj svoj posjed imao evidentiran u više registarskih listova u nizu. Kada je evidencija posjeda za pojedini kućni broj zaključena, započinjao je novi registarski list posjedom novog kućnog broja. No, ukoliko se dogodilo da slijedom brojnih promjena vlasništva (diobe, naslijedstva, kupoprodaje i sl.) kasnije više nije bilo slobodnog mjesto za upis na stranice knjige gdje

- je bio evidentiran posjed matičnog kućnog broja, tada se vršio prijenos na prvi slobodni registarski list, koji se obavezno bilježio u rubrici *Napomene*.
2. *Kućni broj*. Navodi se oznaka kućnog broja koji je sadržavao podatke o posjedu. Kućni brojevi vođeni su u nizu za sve kuće u mjestu, i za razliku od topografskih oznaka čestica, od prvotnog dodjeljivanja 1786. godine nikad se nisu mijenjali, sve do početka 20. stoljeća i numeriranja kuća prema uličnom nizu.
 3. *Vlasnik*. Navodi se oznaka osobnih imena vlasnika posjeda i njihov status. Ukoliko se radilo o obrtnicima, učiteljima, vojnim časnicima ili drugim društveno kategoriziranim osobama, redovno se bilježilo i njihovo zanimanje. Kada je u vremenskom kontinuitetu vođenja knjige došlo do promjena vlasnika, podaci o novom vlasniku bilježili su se u novi red.
 4. *Topografski broj*. Označava topografsku oznaku čestice kućnog broja u numeracijama koje su korištene pri izradi katastarskih planova. Usporedbom podataka iz zemljишnih knjiga sa sačuvanim katastarskim planovima lako se može rekonstruirati položaj kućnih brojeva i pripadajućih posjeda. U tablici metapodataka bilježene su samo one čestice koje su se odnosile na posjed kuće, dok su podaci o česticama pripadajućih posjeda izostavljene kao suvišne i nepotrebne. Ukoliko je za istraživanje potrebno, uvidom u kućni broj i poveznicom sa slikovnom datotekom bez poteškoća može se sumirati čitav zadružni ili kućni posjed.
 5. *Promjena vlasništva*. Bilježila se, ukoliko je ista upisana u zemljische knjige, pravna osnova svih vlasničkih promjena, poput zadružnih dioba, kupoprodaja, stečevina, ili pak ovršnih sudskih postupaka.
 6. *Nadnevak*. Podatak je vezan uz godinu svake promjene vlasništva kućnog posjeda.
 7. *Napomene*. Bilježene su sve bitne napomene vezane uz kućni posjed. Ovdje se nalaze podaci poput zabilježbi godine dioba zadružnog posjeda ili stjecanja novih kućnih brojeva uslijed razlaza, primanjima novih članova u zadružnu (uzadruživanja) ili izlazima pojedinaca iz matične kuće, te evidentiranja nekih gospodarskih prava, kao što je bilo pravo krčmarenja i držanja svratišta ili su/vlasništva u posjedima mlinova (tzv. „suvara“ i vodenica). Na ovom su mjestu bilježeni i svi eventualni prijenosi upisa na nove registarske listove, ako je u međuvremenu došlo do „zasićenosti“ upisa te više nije bilo moguće bilježiti promjene vlasništva na matičnom registarskom listu pojedinog kućnog broja.
 8. *Broj slikovne datoteke*. Bilježi se redni broj slikovne datoteke za svaku pojedinu knjigu u digitalnom rezervoriju.

Ovako strukturirane opisne podatke zorno prikazuje slika u prilogu.

A	B	C	D	E	F	G	H	I
Registorski list	Kućni broj	Vlasnik	topografski broj	promjena vlasništva	nadnevak	napomena	broj slike	
2	1	1 Mihaljković Janko, grančar	2				0003 - 0008	
3	4	2 Mihaljković Vid (Prakturović), grančar					0009 - 0014	
4		Mihaljković Marijan		dodata zadruge	1886.			
5		Mihaljković Marijan i Vranješevac Matilda		ženidbeni ugovor	1886.			
6	7	3 Gložić Joso (Blažković), grančar	71		prijenos na list 383		0015 - 0020	
7	10	4 Ižaković Marko (Blažević), grančar	70				0021 - 0026	
8		Ižaković Martin, zadruga						
9	13	5 Ižaković Joso (Stipin), grančar	69				0027 - 0030	
10		Ižaković Munika, udova		sudska odluka	1887.			
11	15	6 Galović Anton (Jelić), grančar	8/1				0031 - 0034	
12	17	7 Kljeković Mat, grančar	88/1				0035 - 0038	

Prilog 3. Primjer tablice s metapodacima za knj. 95 općine Andrijaševci.

Iskoristivost opisa na postojećim mrežnim platformama

Mađarska tvrtka Arcanum Adatbazis kft. iz Budimpešte prije više godina kreirala je i implementirala jedinstven projekt pod nazivom Mapire, koji u stvari predstavlja mrežnu stranicu starih, detaljnih, georeferenciranih povijesnih karata na aktualnim kartama, a nastalu kao rezultat međunarodne suradnje više nacionalnih arhiva i katastarskih ureda.²¹ U osnovi se radi o dvije cjeline vojnih i katastarskih planova: vojne karte odnose se na tri katastarske vojne izmjere, izrađene na području bivše Austro-Ugarske Monarhije u vremenu od 1763. do 1887. godine (izvor: Ratni arhiv u Beču), te katastarskih izmjera, koje su započele s prvim, tzv. „stabilnim“ katastrom 1817. godine i dovršene do druge polovice 19. stoljeća (izvor: Hrvatski državni arhiv). Unos digitaliziranih katastarskih i vojnih karti izvršen je pomoću metode „georefenciranja“ koja se zasniva na mogućnosti definiranja GPS koordinata za svaki piksel digitalne snimke. Tako se karta, koja je u stvari dvodimenzionalni prikaz trodimenzionalnog objekta, georefenciranjem ponovo pretvara u trodimenzionalni objekt, te se, poznavanjem metoda geodetskog snimanja, unosi u GIS sustav (GlobalMapper) ili ručno. GIS sustav potom prepoznae GPS koordinate za svaki uneseni piksel digitalne snimke, a rezultat je u konačnici virtualno složena karta s mogućim „sinkroniziranim preglednikom“ položaja svakog mjesta kroz razne povijesne epohe.²²

21 Sándor Biszak, Mapire: Povijesne karte Habsburške Monarhije, Časopis @rhivi, br. 2, Zagreb 2017.

22 Arcanum Adatbazis kft. Budapest, <https://mapire.eu/en/> (Pristup: 20.5.2020).

Tako prikazane katastarske karte s ucrtanim topografskim oznakama čestica u budućnosti bi se moglo povezati s metapodacima iz zemljишnih knjiga, opisanim u prethodnom poglavlju, a u konačnici bi spoj metapodataka s planovima svakog pojedinog naselja mogao isporučiti dodatnu vrijednost obrade i korištenja razvoja posjedovnih odnosa. Takvim postupkom u virtualnom se okružju povezuje položaj svake pojedine čestice s prikazom kontinuiteta vlasničkih odnosa i drugim relevantnim podacima (vidi prethodno poglavlje). Povezivanje položaja kućnog broja s vlasničkim slijedom tehnološki je moguće izvršiti putem „skočnih prozora“ na kartografskom prikazu svake pojedine topografske oznake pojedine čestice, ili drugim alternativnim metodama, pred kojima, vjerujemo, predstoji još faza razvojnih postupaka i interdisciplinarne suradnje, uvjetovanih, dakako, s jedne strane osiguranjem potrebnih financijskih sredstava, a s druge strane i potrebnih ljudskih resursa da se takav projekt oživotvori u praksi.

Daljnji rad na izradi metapodataka i njihovom povezivanju sa digitaliziranim zemljишnim knjigama i katastarskim planovima bivše Vojne krajine na državnoj je razini moguće promatrati i u okviru *Nacionalnog plana digitalizacije kulturne baštine 2025*, kojemu su kao osnovni ciljevi postavljeni:

- Uspostavljanje umreženog središnjeg sustava za digitalnu kulturnu baštinu,
- Osiguranje i poticanje korištenja digitalne kulturne baštine,
- Kontinuirano praćenje, vrednovanje i izvještavanje o rezultatima Nacionalnog plana,
- Razvoj novih proizvoda i usluga.

Plan se trenutno nalazi u verziji nacrta kojega je izradila Radna skupina za izmjenu i dopunu strategije digitalizacije kulturne baštine, sastavljena od stručnjaka s područja informativnih, obrazovnih i humanističkih djelatnosti, a objavljen je na mrežnoj stranici Središnjeg državnog portala *e-Savjetovanja* Vlade Republike Hrvatske.²³

Zaključak

Zemljische knjige fonda Brodska graničarska pukovnija čine jedan od najvrijednijih arhivskih fondova koji se čuvaju u Državnom arhivu Vukovar. One svjedoče o historijskom kontinuitetu razvoja zemljishnih odnosa na teritoriju bivše Vojne Krajine. Knjige koje su sačuvane odnose se na naselja koja su pala pod nadležnost Vukovara i Županje nakon ukidanja Vojne Krajine. Podaci prikazani u radu stoga su izvor za izučavanje historije vlasničkih odnosa, kao i drugih nauka, kao što je demografija, genealogija, toponomija, sociologija, etnologija pa čak i lingvistika.

²³ Vlada Republike Hrvatske, *Nacionalni plan digitalizacije kulturne baštine 2025*, <https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/MainScreen?entityId=10350> (Pristup: 20.5.2020).

Hrvatski državni arhiv u Vukovaru je 2014. godine digitalizirao sve Zemljische knjige fonda Brodska graničarska pukovnija - Gruntovni ured Vinkovci, sačuvanih u rasponu 1786-1892. godine. Arhiv je trenutno u proceduri stvaranja opisnih metapodataka za građu sadržanu u zemljischenim knjigama, a isti će sadržati slijedeće: broj zemljische knjige, broj kuće, topografski broj, informacije o vlasniku, informacije o pravnoj osnovi i datumu promjene vlasništva nad objektima, komentare i poveznicu sa slikovnim dokumentom koji sadrži digitalni zapis stranice iz zemljische knjige. Digitalni zapis svake pojedinačne zemljische knjige sa metapodacima čuva se u depou Hrvatskom državnog arhiva u Vukovaru, a zainteresiranim korisnicima može biti dostupan u čitaonici Arhiva.

Ono što daje vrijednost ovom procesu jeste mogućnost povezivanja tj. primjena metapodataka na postojeće web platforme, kakav je postojeći projekat "Mapire", koji predvodi kompanija Arcanum Adatbazis kft. iz Budimpešte. Ova kompanija razvila je web sistem georeferenciranja i sihronizacije katastarskih planova i vojnih mapa svih dijelova bivše Austro-Ugarske, kroz različite periode. Povezivanje metapodataka koji se odnose na vlasničke odnose imovine i njenih zapisa u digitaliziranim planovima može korisnicima pružiti bogat uvid u regionalnu historiju, kao vrstu "lične karte" grada, sela ili naselja. Dodatno, generisani metopodaci sa digitalnim zapisima zemljischenih knjiga predstavljaju osnovni potencijal za korištenje historijskih izvora, kao dijela plana za digitalizaciju hrvatskog nacionalnog kulturnog blaga, 2025. kao centralne platforme za obradu i korištenje digitaliziranih historijskih izvora u Republici Hrvatskoj.

Summary

Land registries of the Brod Regiment are one of the most valuable archival funds that are kept in the Croatian State Archives in Vukovar; they attest to the historical continuity of development of land ownership relationships in the territory of the former Military Frontier. They have been preserved for settlements that fell under the competence of the Vukovar and Županja districts after the disestablishment of the Military Frontier; the data therein represent a source for studying the history of ownership relationships, as well as other sciences, such as demography, genealogy, toponymy, sociology, ethnology and even linguistics.

In 2014, the Croatian State Archives in Vukovar digitized all land registries of the former Brod Regiment – Land Registry Office in Vinkovci, preserved in the period between 1786 and 1892; the Archives are currently in the process of generating descriptive metadata for the records contained in the land registries, which show the following: land registry folio, house number, topographical lot number, information about owners, information on legal grounds and date of change of ownership over objects, comments and a link containing the image file of the digital record of the page in the registry. Digital records of each individual land registry with metadata

are stored in the repository of the Croatian State Archives in Vukovar and may be examined directly in the Archives' reading room.

What adds value to this process is the possibility of linking, i.e. implementing metadata on existing web platforms, such as the existing web project "Mapire" by the Budapest-based company Arcanum Adatbazis kft., which developed a web system of georeferencing and synchronizing cadastral plans and military maps for all parts of the former Austria-Hungary through different periods. Linking metadata that pertain to ownership relationships of properties with their records in digitized plans may provide a comprehensive overview of regional history to users, as a sort of "personal identity card" of a town, village or settlement. In addition to that, the generated metadata with digital records of land registries represent the basic potential of using historical sources as part of the creation of the Croatian national cultural heritage digitization plan 2025 as the central platform for the processing and use of digitized historical resources in the Republic of Croatia.

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ

Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona

jasmin.jajcevic989@gmail.com

Stručni rad/Professional paper

UDK/UDC: 930.25:001.32:06.01./05(497.6 Tuzla)"2003/2020"

DRUŠTVO ARHIVSKIH ZAPOSLENIKA TUZLANSKOG KANTONA U FUNKCIJI RAZVOJA ARHIVSKE DJELATNOSTI

Apstrakt: Strukovne asocijacije predstavljaju važan segment razvoja arhivske djelatnosti ne samo na domaćem, nego i na međunarodnom nivou. Takva strukovna asocijacija je i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona koja kroz svoj rad od osnivanja 2003. godine (od 1998. godine kao ograna Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine), pa sve do današnjih dana radi na razvoju arhivske djelatnosti kroz organizaciju savjetovanja, naučnih i stručnih konferencija, okruglih stolova, javnih tribina, održavanju raznih seminara, zatim rad na polju izložbene i izdavačke djelatnosti, kroz organizaciju i postavku raznih izložbi iz historijske i arhivske djelatnosti, potom na publikovanju i promociji časopisa i knjiga iz oblasti arhivistike, historije i drugih naučnih oblasti. Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona je kroz zajedničke projekte, sa Arhivom Tuzlanskog kantona, bilo jedan od organizatora i realizovalo je brojne stručne i naučne sadržaje koji predstavljaju značajan doprinos razvoju arhivske struke i nauke, ne samo na Tuzlanskom kantonu i na prostoru Bosne i Hercegovine, već i šire. Jedan takav stručno-naučni sadržaj je i projekat "Arhivska praksa" koji je poznat kroz dva vrijedna stručno-naučna i izdavačka sadržaja: jedan vezan za izdavanje časopisa Arhivska praksa, a drugi za održavanje savjetovanja "Arhivska praksa". Pored projekta "Arhivska praksa" značajan segment doprinosa razvoja arhivske djelatnosti Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, dalo je i kroz organizaciju okruglih stolova, koji takođe predstavljaju kontinuirani doprinos razvoju arhivske djelatnosti. Okrugli stolovi su se od 2007. do 2019. godine, organizovali redovno na neku aktuelnu temu iz oblasti arhivske djelatnosti u povodu obilježavanja Dana arhivske službe i arhiva u Bosni i Hercegovini. Organizovano je i realizovano dvanaest okruglih stolova, a organizacijom okruglih stolova sa interesantnim i za struku aktuelnim i značajnim temama, posebno se doprinijelo značaju razvoja, doprinosu i unapređenja arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini.

Cilj ovog rada je ukazati na značaj i doprinos Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona za razvoj arhivske djelatnosti kroz organizovanje gore navedenih naučnih, stručnih, kulturnih i obrazovnih sadržaja. Autor nastoji ukazati na značaj

istih na razvoj arhivske djelatnosti na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou, kao i ostvarivanju saradnje, kako one međustrukovne i međuarhivske, tako i one sa drugim naučnim i kulturnim institucijama, organizacijama i asocijacijama.

Ključne riječi: Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, strukovna asocijacija, arhivska djelatnost, savjetovanje, okrugli stolovi, izložbena i izdavačka djelatnost, domaća i međunarodna saradnja, značaj, doprinos, kulturno-obrazovna djelatnost, edukativna komponenta.

ASSOCIATION OF ARCHIVAL EMPLOYEES OF TUZLA CANTON IN THE FUNCTION OF DEVELOPMENT OF ARCHIVAL PROFESSION

Abstract: Professional associations represent an important segment of the development of archival activity not only at the domestic, but also at the international level. Such a professional association is the Association of Archival Employees of Tuzla Canton, which through its work since its founding in 2003 (since 1998 as a branch of the Association of Archival Workers of Bosnia and Herzegovina) to this day works on the development of archival activities through the organization of conferences, scientific and professional conferences, round tables, public forums, holding various seminars, then working in the field of exhibition and publishing activities through the organization and setting of various exhibitions in history and archives, then the publication and promotion of journals and books in the field of archiving, history and other scientific fields. Through joint projects with the Archives of Tuzla Canton, the Association of Archival Employees of Tuzla Canton was one of the organizers and realized numerous professional and scientific contents that represent a significant contribution to the development of archival profession and science, not only in Tuzla Canton and Bosnia and Herzegovina, but also wider. One such professional-scientific content is the project "Archival Practice", which is known through two valuable professional-scientific and publishing contents: one related to the publication of the journal *Archival Practice*, and the other to the conference "Archival Practice". In addition to the project "Archival Practice", a significant segment of the contribution to the development of archival activities of the Association of Archival Employees of Tuzla Canton, gave through the organization of round tables, which also represent a continuous contribution to the development of archival activities. From 2007 to 2019, round tables were organized regularly on a current topic in the field of archival activities on the occasion of marking the Day of Archival Service and Archives in Bosnia and Herzegovina. Twelve round tables were organized and realized, and the organization of round tables with interesting and current and important topics for the profession, especially contributed to the

importance of development, contribution and improvement of archival activity in Bosnia and Herzegovina.

The aim of this paper is to point out the importance and contribution of the Association of Archival Employees of Tuzla Canton for the development of archival activities through the organization of the above scientific, professional, cultural and educational content. The author tries to point out the importance of the same contents on the development of archival activity at the local, national and international level, as well as the realization of cooperation, both interprofessional and interarchival, as well as those with other scientific and cultural institutions, organizations and associations.

Key words: *Association of Archival Employees of Tuzla Canton, professional association, archival activity, consulting, round tables, exhibition and publishing activity, domestic and international cooperation, significance, contribution, cultural-educational activity, educational component.*

Uvod

U današnje vrijeme, konstantne promjene u "modernom" društvu i stalna potreba za novim informacijama stavlja pred strukovne asocijacije, ali i institucije koje se bave arhivskom djelatnošću nove zadatke, koji se radi promocije struke i boljeg položaja u društvu, okreću sve većoj saradnji sa drugim srodnim asocijacijama, ustanovama i institucijama, ali i organizovanju kroz posebne stručne asocijacije radi zajedničke borbe za bolji status arhivske djelatnosti u društvenoj sredini, te boljem razvoju i unapređenju arhivske i druge struke.¹

U Bosni i Hercegovini danas postoji nekoliko strukovnih arhivskih asocijacija, udruženja koja djeluju na razvoju i unapređenju arhivske djelatnosti u zemlji. Stručna arhivska asocijacija koja djeluje na području Tuzlanskog kantona je Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona.

Značaj osnivanja i ciljevi Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona

Namjera za osnivanjem društva je proizašla iz potrebe da se koordiniraju i podstiču aktivnosti vezane za arhivsku djelatnost, te da se putem programskih aktivnosti i ciljeva rješavaju bitna pitanja iz arhivske prakse i urgentne situacije koje su proizašle iz novonastalih tranzicijskih i globalizacijskih promjena.²

¹ Vidi više: Selma Isić, Stručne asocijacije i njihov doprinos razvoju arhivske struke, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Zbornik mednarodne konference „Arhivi v globalni informacijski družbi“, Radenci 2014, 211-226.

² Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona registrirano je u skladu sa *Zakonom o udruženjima i fondacijama*, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 45, Sarajevo 2002.

Grupa arhivskih stručnjaka je na osnovu kontinuiranog praćenja stvaralaca arhivske građe uvidjela potrebu osnivanja strukovne asocijacije uz čiju pomoć bi se intenzivnije sarađivalo sa arhivarima, arhivistima, te kroz realizaciju raznovrsnih stručnih, naučnih, kulturnih i drugih projekata provodila kontinuirana edukacija.

Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona (DAZ TK) osnovano je 2003. godine³ i u svom dugogodišnjem radu uspjelo je i dalje uspijeva da ostvari svoje zacrtane ciljeve i zadatke. Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona je od osnivanja do danas radilo i radi na unapređenju arhivistike, arhivske službe i ukupne arhivske djelatnosti na području Tuzlanskog kantona, Bosne i Hercegovine, ali i šire. Kroz raznovrsne projekte, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona je radilo na stručnom osposobljavanju i usavršavanju svojih članova, na popularizaciji arhivske djelatnosti i razvijanju svijesti o društvenom značaju arhivske građe i arhivske službe. Zatim, radilo je na razvijanju saradnje sa srodnim strukovnim asocijacijama i organizacijama i institucijama, na izdavanju časopisa *Arhivska praksa* i drugih publikacija iz oblasti arhivistike i historije, na organizovanju stručnih seminara, savjetovanja "Arhivska praksa", konferencija, okruglih stolova iz

i *Zakona o arhivskoj djelatnosti Tuzlanskog kantona*, "Službene novine Tuzlanskog kantona", br. 15, Tuzla 2000. Društvo arhivskih zaposlenika podstiče i koordinira aktivnost svih članova na ostvarivanju zajedničkih ciljeva i zadataka, u skladu sa Zakonom o udruženjima i fondacijama i drugim zakonskim propisima, a na bazi svojih programskih ciljeva radi kojih je Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona i osnovano. Programski ciljevi Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, zadaci i djelatnost članova su: unapređenje arhivistike, arhivske službe i ukupne arhivske djelatnosti na području Tuzlanskog kantona, Federacije Bosne i Hercegovine i Bosne i Hercegovine; stručno osposobljavanje i usavršavanje svojih članova; popularizacija arhivske djelatnosti i razvijanje svijesti o društvenom značaju arhivske građe i arhivske službe; razvijanje saradnje sa nadležnim organima vlasti i drugim zainteresiranim subjektima na pripremi propisa i drugih mjera za unapređenje arhivske djelatnosti, kao i drugim pitanjima iz djelokruga rada arhivskih ustanova; saradnja sa srodnim organizacijama i ustanovama; izdavanje časopisa i drugih publikacija iz arhivske djelatnosti, historije i drugih srodnih nauka; rad na podizanju stručnog digniteta arhivske djelatnosti i statusa arhivskih djelatnika u društvu, kao i afirmacija arhivske djelatnosti, organizovanje stručnih seminara, konferencija, okruglih stolova, tečajeva, savjetovanja, simpozijuma, predavanja i drugih stručnih, kulturnih i naučnih sadržaja; organizovanje stručno-informativnih i naučnih ekskurzija u zemlji i van nje; organiziranje izložbi, prikupljanje materijalno-finansijskih sredstava, kao i drugih sredstava za egzistiranje Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, u skladu sa važećim zakonskim propisima.

³ Društvo je od 1998. godine djelovalo kao ogrank Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, da bi se u oktobru 2002. godine osamostalilo, kada je održana Osnivačka skupština Udruženja, a zvanična registracija Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona izvršena je 2003. godine. Više o osnivanju i Izbornim skupštinama Duštva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona vidi: Zapisnik sa Osnivačke konferencije Udruženja – Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, održane u Sali Doma Armije u Tuzli, 18. oktobra 2002. godine, *Arhivska praksa*, br. 6, Tuzla 2003, 260-278; Nermana Hodžić, Zapisnik sa Konferencije DAZ TK održane 8. 10. 2004. godine (poslije završenog Savjetovanja) u sali „Hotela Tuzla“, *Arhivska praksa*, br. 8, Tuzla 2005, 477-485; Ešefa Begović, Zapisnik Izborne konferencije Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona održane u Tuzli 22. septembra 2006. godine, *Arhivska praksa*, br. 10, Tuzla 2007, 472-479; Saneta Adrović, Izvještaj sa Izborne skupštine (konferencije) Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Tuzla, 1. oktobar 2010. godine, *Arhivska praksa*, br. 14, Tuzla 2011, 531-532; Ešefa Begović, Zapisnik sa izborne skupštine (konferencije) Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona (Hotel „Tuzla“, Tuzla, 26. 9. 2014. godine), *Arhivska praksa*, br. 18, Tuzla 2015, 581-582.

oblasti arhivske djelatnosti i historije, zatim na organizovanju stručno-informativnih i naučnih ekskurzija u zemlji i van nje, organizovanju izložbi i drugim oblicima kulturno-obrazovne djelatnosti.⁴ Svi stručni, naučni, kulturni, obrazovni, izdavački i drugi sadržaji i projekti, koji se analiziraju u ovom radu, realizovani su u saradnji Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona.⁵

“Arhivska praksa”: Savjetovanje međunarodnog značaja i karaktera

Tokom svog djelovanja i rada u proteklom periodu, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona je kroz zajedničke projekte bilo jedan od organizatora i realizovalo brojne stručne i naučne sadržaje koji predstavljaju značajan doprinos razvoju arhivske stuke i nauke, ne samo na Tuzlanskom kantonu i na prostoru Bosne i Hercegovine već i šire. Jedan takakav stručno-naučni sadržaj je i savjetovanje “Arhivska praksa” gdje je Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona od 2003. godine (od 1998. kao ograna Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine) bio jedan od organizatora, a njegovi članovi nosioci organizacije i realizacije.

Savjetovanje „Arhivska praksa“⁶ koji traje 31 godinu (do 2018. godine

⁴ Arhiva Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, *Dokumenti o osnivanju Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona*.

⁵ Izuzetak je Međunarodna konferencija “Tuzlanski arhivski dani”, te časopis *Arhivski pogledi*, koji predstavljaju samostalne projekte Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona.

⁶ Više o Savjetovanju „Arhivska praksa“ vidi: Zapisnik o toku 12. savjetovanja „Arhivska praksa 99“, Živinice, 27. i 28. maj 1999. godine (Hotel „Konjuh“), *Arhivska praksa*, br. 3, Tuzla 2000, 200-207; Zapisnik o toku 13. savjetovanja „Arhivska praksa 2000“, Tuzla, 1. i 2. juna 2000. godine (Hotel „Bristol“), *Arhivska praksa*, br. 4, Tuzla 2001, 193-201; Zapisnik o toku 14. savjetovanja „Arhivska praksa 2001“, Tuzla, 9. novembar 2001. godine (Dom Armije Tuzla), *Arhivska praksa*, br. 5, Tuzla 2002, 233-243; Zapisnik o toku 15. savjetovanja „Arhivska praksa 2002“, Tuzla, 17. i 18. oktobra 2002. godine (Dom Armije Tuzla), *Arhivska praksa*, br. 6, Tuzla 2003, 251-259; Ešefa Begović, Zapisnik o toku 16. savjetovanja „Arhivska praksa 2003“, Tuzla, 16. i 17. oktobar 2003. godine (Hotel Tuzla), *Arhivska praksa*, br. 7, Tuzla 2004, 271-279; Ešefa Begović, Zapisnik o toku 17. savjetovanja „Arhivska praksa 2004“, Tuzla, 7. i 8. oktobar 2004. godine (Hotel Tuzla), *Arhivska praksa*, br. 8, Tuzla 2005, 463-476; Nermana Hodžić, Zapisnik o toku 18. savjetovanja „Arhivska praksa 2005“, Tuzla, 29. i 30. septembar 2005. godine (Hotel Tuzla), *Arhivska praksa*, br. 9, Tuzla 2006, 385-395. i 421-422; Nermana Hodžić, Zapisnik o toku 19. savjetovanja „Arhivska praksa 2006“, Tuzla, 21. i 22. septembar 2006. godine (Hotel Tuzla), *Arhivska praksa*, br. 10, Tuzla 2007, 463-471; Selma Isić, Zapisnik o toku 20. savjetovanja „Arhivska praksa 2007“, Tuzla, 18. i 19. oktobar 2007. godine (Hotel Tuzla), *Arhivska praksa*, br. 11, Tuzla 2008, 437-466; Selma Isić, Zapisnik o toku 21. savjetovanja „Arhivska praksa 2008“, Tuzla, 9. i 10. oktobar 2008. godine (Hotel Tuzla), *Arhivska praksa*, br. 12, Tuzla 2009, 508-513; Ešefa Begović, Zapisnik o toku 22. savjetovanja „Arhivska praksa 2009“, Tuzla, 8. i 9. oktobar 2009. godine (Hotel Tuzla), *Arhivska praksa*, br. 13, Tuzla 2010, 478-483; Ešefa Begović, Zapisnik o toku 23. savjetovanja „Arhivska praksa 2010“, Tuzla, 30. septembar i 1. oktobar 2010. godine (Hotel Tuzla), *Arhivska praksa*, br. 14, Tuzla 2011, 527-530; Ešefa Begović, Zapisnik o toku 24. savjetovanja „Arhivska praksa 2011“, Tuzla, 6. i 7. oktobar 2011. godine (Hotel Tuzla), *Arhivska praksa*, br. 15, Tuzla 2012, 645-650; Ešefa Begović, Zapisnik o toku 25. savjetovanja „Arhivska praksa 2012“, Tuzla, 27. i 28. septembar 2012. godine (Hotel Tuzla), *Arhivska praksa*, br. 16, Tuzla 2013, 489-494; Ešefa

op.a) umnogome je doprinijelo i dalo vidan pečat razvoju arhivske struke u Bosni i Hercegovini i šire. Savjetovanje "Arhivska praksa" koje je egzistiralo 31 godinu postalo je prepoznatljiv stručni i naučni sadržaj sa međunarodnim priznanjem i vrijednostima. U početnoj fazi, savjetovanje je bilo zamišljeno kao sadržaj namijenjen za edukaciju i osposobljavanje arhivskih kadrova na području Tuzlanskog kantona. Međutim, kako se savjetovanje razvijalo iz godine u godinu, učešćem arhivista iz inozemstva, isto je poprimalo sve više međunarodni karakter i značaj.⁷

Vizija savjetovanja bila je da se kroz realizaciju različitih stručnih i naučnih formi i sadržaja unapređuju osnovne komponente arhivske struke u Bosni i Hercegovini i šire i u tome se uspjelo. Koncepcija savjetovanja prepoznata je kroz dva vrijedna stručno-naučna i izdavačka sadržaja: jedan vezan za izdavanje časopisa *Arhivska praksa*, a drugi za nastavak kontinuiteta stručnog obrazovanja arhivskih zaposlenika, održavanjem savjetovanja "Arhivska praksa". Iсти su bili usmjereni ka snaženju arhivske struke u svim njenim segmentima.⁸ Savjetovanjem „Arhivska praksa“ u proteklih 31 godinu otvorena su brojna krucijalna pitanja arhivske teorije i prakse⁹, i ne samo to, stavovi, zaključci, smjernice i sugestije djelovale su usmjeravajuće na tokove razvoja arhivske struke u Bosni i Hercegovini, ali i u zemljama okruženja.

Plasirana znanja na savjetovanju i prezentovana u časopisu *Arhivska praksa* bila su važna osnova stručne nadgradnje znanja arhivskih kadrova, kako onih u arhivima, strukovnim asocijacijama, tako i u registraturama. Ta nadgradnja traje punih 31 godinu, a svake godine bila je bogatija za neko stručno znanje i iskustvo.¹⁰

Begović, Zapisnik o toku 26. savjetovanja „Arhivska praksa 2013“, Tuzla, 26. i 27. septembar 2013. godine (Hotel Tuzla), *Arhivska praksa*, br. 17, Tuzla 2014, 514-518; Ešefa Begović, Zapisnik o toku 27. Međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa 2014“, Tuzla, 25. i 26. septembar 2014. godine (Hotel „Tuzla“), *Arhivska praksa*, br. 18, Tuzla 2015, 569-573; Ešefa Begović, Međunarodno savjetovanje „Arhivska praksa 2015“, Tuzla, 1. i 2. oktobar 2015, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 45, Sarajevo 2015, 347-350; Ešefa Begović, Zapisnik o toku 28. Međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa 2015“, Tuzla, 1. i 2. oktobar 2015. godine (Hotel „Tuzla“), *Arhivska praksa*, br. 19, Tuzla 2016, 601-608; Ešefa Begović, Zapisnik o toku 29. Međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa 2016“, Tuzla, 29. i 30. septembar 2016. godine (Hotel „Tuzla“), *Arhivska praksa*, br. 20, Tuzla 2017, 648-653; Ešefa Begović, 29. Međunarodno savjetovanje „Arhivska praksa 2016“, Tuzla, 29. i 30. septembar 2016. godine (Hotel Tuzla), *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 46, Sarajevo 2016, 253-256; Ešefa Begović, Zapisnik o toku 30. Međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa 2017“, Tuzla, 27. i 29. septembar 2017. godine (Hotel „Tuzla“), *Arhivska praksa*, br. 21, knjiga 2, Tuzla 2018, 217-226; Ešefa Begović, Izvještaj sa 30. Međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa 2017“, Tuzla, 27-29. septembar 2017. godine (Hotel Tuzla), *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 47, Sarajevo 2017, 357-360.

⁷ Izet Šabotić, Međunarodni značaj projekta „Arhivska praksa“, *Arhivska praksa*, br. 20, Tuzla 2017, 165. (dalje: I. Šabotić, *Međunarodni značaj projekta*).

⁸ Izet Šabotić, Omer Zulić, *Arhivska praksa (1998-2017) – u povodu dvadeset godina publikovanja časopisa*, Tuzla 2017, 16. (dalje: I. Šabotić, O. Zulić, *Arhivska praksa (1998-2017)*).

⁹ Više o pitanjima i temama koje su bile predmetom rasprave na savjetovanjima „Arhivska praksa“ vidi: Selma Isić, Osvrt na stručno-tematsku zastupljenost na stranicama časopisa „Arhivska praksa“, *Arhivska praksa*, br. 20, Tuzla 2017, 216-224. (dalje: S. Isić, *Osvrt na stručno-tematsku*).

¹⁰ Više vidi: Izet Šabotić, Projekat: "Arhivska praksa" u funkciji edukacije arhivskih kadrova,

Zahvaljujući tim znanjima spašeno je i zbrinuto na hiljade metara dužnih arhivske građe. Na značaj ovog savjetovanja za razvoj arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini, ali i okruženju struka otvoreno podsjeća i ukazuje. Savjetovanje „Arhivska praksa“ je postalo čvrsta poveznica između arhiva i registratura, te arhivskih radnika i radnika u registraturama, kao i strukovnih asocijacija i arhiva kako u Bosni i Hercegovine, tako i šire.

Zajedničkim snagama i znanjem usvojenim na savjetovanjima rješavana su veoma složena pitanja sa kojima je bila opterećena arhivska struka u Bosni i Hercegovini. Podsticajem dobivenim kroz učešće u sadržajima ovog projekta, razvile su se i druge ideje i motivi za realizaciju brojnih stručnih sadržaja koji su danas predmetom moderne i postmoderne arhivistike. Postignuti rezultati putem savjetovanja „Arhivska praksa“ su dio jednog dobro osmišljenog stručnog sadržaja iza kojeg стоји relevantan broj stručnjaka iz Bosne i Hercegovine i dvadesetak drugih evropskih država. Svi su oni bili na zajedničkom zadatku unapređenja arhivske struke. Iza njih stoje na stotine realiziranih stručnih sadržaja, dio istih ugradili su u savjetovanje „Arhivska praksa“, za šta treba biti neizmjerno zahvalan, jer time su doprinijeli kontinuitetu ovog savjetovanja, koji je uticao na bolju educiranost arhivskog kadra i izvjesniju zaštitu arhivske građe, kao nezamjenjivog pisanog kulturnog naslijeda. Savjetovanje „Arhivska praksa“, kao i druge stručne i naučne sadržaje, potrebno je dalje razvijati i nadograđivati u skladu sa zahtjevima i potrebama savremenih kretanja u arhivskoj struci. Samo tako, zacrtana vizija unapređenja arhivske struke može biti uspješna i može doprinijeti pozitivnim stremljenjima u arhivskoj struci i društvu u cjelini.¹¹

Prilog 1. Plakat 31. međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa 2018.“

Arhivska praksa, br. 15, Tuzla 2012, 101-118; Azem Kožar, Doprinos projekta „Arhivska praksa“ edukaciji arhivista u Bosni i Hercegovini i okruženju, *Atlanti*, br. 24, N. 2, Trst-Maribor 2014, 175-183.

¹¹ Više o doprinosu arhivista iz inozemstva na realizaciji projekta „Arhivska praksa“ vidi: I. Šabotić, *Međunarodni značaj projekta*, 166-184.

Savjetovanje “Arhivska praksa” odavno je postao poznat i priznat stručni i naučni sadržaj, ne samo u Bosni i Hercegovini, već i izvan njenih granica, a njegov doprinos razvoju i promovisanju arhivske struke i djelatnosti je izuzetno značajan. Zahvaljujući doprinosu arhivskih stručnjaka iz više europskih zemalja internacionalizirano je savjetovanje “Arhivska praksa”, što je posebno imalo utjecaj na razvoj arhivistike, ne samo u Bosni i Hercegovini, već i u zemljama okruženja. Međunarodni značaj i karakter savjetovanja “Arhivska praksa”, ogleda se kroz brojne segmente njegove ukupne realizacije i rezultata. Učešće i doprinos arhivskih stručnjaka iz inozemstva u savjetovanju “Arhivska praksa” bio je i ostao važan most saradnje i prožimanja znanja, kojima je unaprijeđvana arhivska struka i nauka. To je značajno doprinijelo afirmaciji i internacionalizaciji arhivske struke u Bosni i Hercegovini, što je bio jedan od važnih ciljeva savjetovanja “Arhivska praksa”.

Još jedan važan segment savjetovanja “Arhivska praksa” je i organizovanje ekskurzija, odnosno posjeta određenim lokalitetima, koji su imali svrhu promovisanja kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa grada Tuzle i njegove okoline. Organizatori savjetovanja, (Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona i Arhiv Tuzlanskog kantona) su počev od 2005. godine, tj. od 18. savjetovanja “Arhivska praksa” počeli sa organizacijom stručnih ekskurzija, koje su organizovane na izuzetno profesionalnom nivou, uz prezentaciju kulturnog naslijeđa, za koju su bili zaduženi kustosi i kulturni zaposlenici, koji su učesnicima savjetovanja nastojali približiti i promovisati kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe Tuzlanskog kantona.¹²

Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona je savjetovanjem “Arhivska praksa” obilježio stručni i naučni aspekt arhivske djelatnosti i dalo nemjerljiv doprinos unapređenju arhivske teorije i prakse u zemlji. Posebno naglašenim međunarodnim karakterom savjetovanja, omogućeno je povezivanje i razmjena znanja i iskustava iz inozemstva, što se pokazalo posebno korisno za arhivsku struku.

“Tuzlanski arhivski dani”: novi projekat, novi izazovi, novi pogledi

Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona od 2019. godine, pokrenulo je samostalno, novi projekat, odnosno međunarodnu konferenciju pod nazivom “Tuzlanski arhivski dani”. Zamisao organizatora Konferencije jeste da Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, u novim, promijenjenim okolostima, samostalno nastavi sa projektom koji ima za cilj razmjenu znanja i iskustava, edukaciju arhivista i arhivara, te saradnju sa arhivistima, informacijskim stručnjacima i historičarima, na domaćem, ali i međunarodnom planu. Prva međunarodna konferencija “Tuzlanski arhivski dani” održana je, uspješno, 27. i

¹² Više vidi: Željko Marković, Doprinos projekta „Arhivska praksa“ promociji kulturno-historijskog nasleđa Tuzle i njene okoline, *Arhivska praksa*, br. 20, Tuzla 2017, 276-290.

28. septembra 2019. godine, u Tuzli. Konferencija je okupila stručnjake iz oblasti arhivistike, historije i informaciono-komunikacijskih tehnologija iz Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije. Izloženo je 19 naučnih radova na temu: *Elektronski zapisi kao historijski izvori četvrte generacije – značaj, zaštita i korištenje*. Riječ je o veoma aktuelnoj temi, s obzirom na činjenicu da se arhivi, ali i registrature susreću sa sve većom produkcijom e-zapisa. Cilj konferencije bila je razmjena znanja i iskustava na vrlo aktuelnu i značajnu temu arhivske konferencije.

Na ovaj način Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona nastojalo je dati svoj doprinos uspostavljanju, uređenju i unapređenju sistema upravljanja e-zapisima u arhivima, ali i registraturama. Učesnici i izlagaci na konferenciji bili su eminentni stručnjaci iz oblasti arhivistike, informacionih tehnologija i historije iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Slovenije. Prilagođavanje arhiva potrebama vremena, obilježenog novim tehnologijama, je proces i zato je najvažnije raditi na razvoju i razumijevanju novih tehnologija i njihovoј efikasnoј primjeni. Na ovaj način će se i digitalna građa kvalitetno zaštititi, ali i biti dostupna korisnicama, za korištenje. Za taj proces izuzetno su važni stručni i naučni skupovi, kao što je konferencija “Tuzlanski arhivski dani”.¹³ Pored ovog projekta, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona pokrenulo je novi stručni i naučni časopis pod nazivom *Arhivski pogledi*, a prvi broj časopisa bit će publikovan 2020. godine.

Prilog 2. Plakat Međunarodne konferencije
“Tuzlanski arhivski dani”.

¹³ Više o međunarodnoj konferenciji „Tuzlanski arhivski dani“ vidi: Jasmin Jajčević, Izvještaj sa Međunarodne konferencije „Tuzlanski arhivski dani“, Tuzla, 27. i 28. septembar 2019. godine, @rhivi, ICARUS Hrvatska, br. 7, Zagreb 2020; Jasmin Jajčević, Izvještaj sa Međunarodne konferencije „Tuzlanski arhivski dani“, Tuzla, 27. i 28. septembar 2019. godine, *Arhivski glasnik*, Informativni bilten Arhivističkog društva Srbije, br. 14, Beograd 2019, 30-32; Jasmin Jajčević, Izvještaj sa Međunarodne konferencije „Tuzlanski arhivski dani“, Tuzla, 27. i 28. septembar 2019. godine, *Glasnik Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske*, god. XI, br. 11, Banja Luka 2019, 387-390; Miroslav Novak, Mednarodna konferenca „Tuzelski arhivski dnevi“, *Arhivi*, Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije, Letnik 42, št. 2, Ljubljana 2019, 372-375.

Okrugli stolovi: tradicijski razvoj arhivske djelatnosti

Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona redovno od 2007. do 2019. godine godišnje, organizuje okrugli sto na neku aktuelnu temu iz oblasti arhivske djelatnosti u povodu obilježavanja Dana arhivá i arhivske službe u Bosni i Hercegovini. Do sada je realizovano dvanaest okruglih stolova. U realizaciju istih, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona je uključivalo predstavnike mnogobrojnih drugih institucija i asocijaciju iz oblasti nauke i kulture, te brojne stručnjake za teme koje su obrađivane. Organizacija okruglih stolova sa interesantnim i za struku značajnim temama, je doprinijela razvoju i unapređenju arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini, ali i šire.

Prvi okrugli sto, na temu: *Dostupnost informacija: Zakonski okvir i stvarna praksa – ljudska i građanska prava*¹⁴, održan je 2007. godine. Na ovom okruglom stolu se pokušalo odgovoriti na neka bitna pitanja vezana za provođenje *Zakona o slobodi pristupa informacijama*, a u vezi sa tim i na ostvarivanje osnovnih ljudskih prava koja iz njega proizilaze. Ovaj zakon kao temelj izgradnje demokratskog društva u kojem je pravo javnosti na informacije definirano i kao vrhunsko načelo djelovanja vlasti na svim nivoima, još uvijek nije u dovoljnoj mjeri zaživio u našem društvu. Zakon predstavlja obavezu za funkcionere i pravo za građane, medije, nevladine i druge organizacije kojima je informacija potrebna.¹⁵

Jedan od zaključaka ovog okruglog stola bio je da građani nisu dovoljno upoznati o mogućnostima koje im pruža zakon i da ga još uvijek nedovoljno koriste, te da je potrebno pokrenuti šиру kampanju na promoviranju i provođenju *Zakona o slobodi pristupa informacijama*. Također, mišljenje većine učesnika je da je Zakon veoma značajan s aspekta demokratizacije društva. Postavio je visoke standarde za uspostavljanje odgovorne i transparentne vlasti i po tome Bosnu i Hercegovinu svrstao u sami vrh modernih evropskih država. Na vlastima i građanima ostaje da odgovore na ove visoke standarde i da svako u svom domenu radi na promovisanju i provođenju zakona.

Okruglim stolom *Zaštita industrijskog naslijeda*¹⁶, održanim 2008. godine, pokušalo se ukazati na stanje, značaj i perspektive arhivske građe o značaju industrijskog naslijeda, te na koji način zaštiti i očuvati industrijsko naslijede na području Tuzlanskog kantona, a i šire. Industrijski kapaciteti su ostavili neizbrisiv pečat na privredni i sveukupni razvoj Tuzle, urbanizaciju, demografsku i socijalnu strukturu, te izrastanje Tuzle u kulturni, administrativni, univerzitetski, te urbani centar prepoznatljiv u Bosni i Hercegovini, ali i šire. Okruglim stolom se nastojalo

¹⁴ Više o okruglom stolu vidi: Ešefa Begović, Okrugli sto „Dostupnost informacija: Zakonski okvir i stvarna praksa – Ljudska i građanska prava“ (Tuzla, 4. 12. 2007. godine), *Arhivska praksa*, br. 11, Tuzla 2008, 435-436.

¹⁵ Vidjeti više: Izet Šabotić, Značaj i uloga arhiva u ostvarivanju ljudskih i građanskih prava, *Izlaganje sa stručnog skupa Dostupnost informacija: zakonski okvir i stvarna praksa, „2. Zagrebački arhivski dan“*, Zagrebačko arhivističko društvo, Zagreb 2006, 8-14.

¹⁶ Vidi: Omer Zulić, Izložba „Industrijsko naslijede - treba li nam?“ Okrugli sto „Zaštita industrijskog naslijeda“, Tuzla, 11. 12. 2008. godine, *Arhivska praksa*, br. 12, Tuzla 2009, 519-520.

ukazati na značajnu kulturnu industrijsku baštinu, koja je dijelom devastirana, oštećena, te je bilo neophodno iste markirati i zaštititi, probuditi svijest šire društvene zajednice, a zaštitu industrijske baštine staviti pod institucionalni okvir.

Tema okruglog stola održanog 2009. godine bila je *Fotografska građa – historiografska i umjetnička vrijednost*¹⁷, održanim u povodu obilježavanja 170 godina od pojave prve fotografije. Cilj okruglog stola jeste da se ovoj vrsti kulturnog naslijeda pokloni posebna pažnja, te potrebu da se ista čuva u arhivima, odnosno na institucionalan način. Na okruglom stolu se govorilo o osnovnim vrijednostima fotografije, o fotografskoj zbirci u Arhivu Tuzlanskog kantona, o zaštiti fotografске građe u nastajanju i njenoj historiografskoj vrijednosti, kao i fizičkoj i tehničko-tehnološkoj zaštiti fotografije. Ovim okruglim stolom se nastojalo ukazati na značaj fotografije, potrebu i obavezu zaštite istih, historiografsku važnost fotografija, kao prvorazrednih historijskih izvora, a građanima i posjetiteljima okruglog stola su prenijete važne poruke i pouke o važnosti fotografске građe i potrebe njene zaštite.

*Naučno i stručno djelo Šabana Hodžića*¹⁸ naziv je okruglog stola, održanog 2010. godine, a koji je održan u čast Šabana Hodžića, koji je bio arhivski pionir u Arhivu Grada Tuzle, njegovim osnivanjem 1954. godine. Šaban Hodžić je jedan od entuzijasta, koji je svojim predanim radom, idejama i profesionalizmom, utemeljio rad arhiva na prostoru tuzlanskog bazena. Dao je nemjerljiv doprinos razvoju arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini. Njegovi rezultati, entuzijazam i profesionalnost bili su osnovni motivi i razlozi, da se putem realizacije okruglog stola podsjeti na ovog, od strane šire javnosti zaboravljenog, arhivskog, kulturnog i naučnog radnika. Na okruglom stolu predstavljeno je stvaralaštvo i doprinos Šabana Hodžića, na polju arhivistike, te njegov naučni opus, u velikom broju stručnih i izvornih naučnih radova.

Tematika kojom se okrugli sto (2011. godine) pod nazivom *Značaj i zaštita ličnih i porodičnih zbirki*¹⁹, bavio na pravi način je skrenula pažnju na važnost i značaj sakupljanja, zaštite i čuvanja privatne, lične arhivske građe, te pokazala značaj i korist od njene upotrebe pri izučavanju historije. Ista je ujedno i podstakla neke od učesnika skupa, da svoje lične zbirke pohrane u Arhiv, kao stručnoj ustanovi, na čuvanje ili barem započnu da formiraju svoju privatnu zbirku. Na taj se način željela poslati jasna poruka svim građanima da je samo institucionalnom zaštitom soubina arhivske građe izvjesna. Sam okrugli sto je poluciо odlične rezultate budуći da se određeni broj građana tokom diskusije javio sa željom da svoju ličnu i porodičnu arhivu deponuju u Arhiv.²⁰

17 Više vidi: Omer Zulić, „Fotografska građa – historiografska i umjetnička vrijednost“. Izložba „Fotografijom protiv zaborava“, Tuzla, 20. 11. 2009. godine, *Arhivska praksa*, br. 13, Tuzla 2010, 494-495.

18 Omer Zulić, Okrugli sto „Naučno i stručno djelo Šabana Hodžića“, Tuzla, 15. decembar 2010. godine, *Arhivska praksa*, br. 14, Tuzla 2011, 533-534.

19 Adnan Tinjić, Okrugli sto „Zaštita i značaj ličnih i porodičnih zbirki“, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 41, Sarajevo 2011, 281-282.

20 Izet Šabotić, Omer Zulić, Izložbe u funkciji afirmacija arhivske djelatnosti (primjer Arhiva Tuzlanskog kantona), *Arhivistika-kultura-znanost: partnerstvo za razvoj*, Zbornik radova sa „4. Zagrebačkog dana“, Zagreb 2013, 12. (dalje: I. Šabotić, O. Zulić, *Izložbe u funkciji afirmacije arhivske djelatnosti*).

Genealoška baština-sehara naše prošlosti²¹, naziv je okruglog stola, održanog 2012. godine. Riječ je o značajnoj temi, posvećenoj genealoškoj baštini, kako sa aspekta arhivske struke (stanje genealoške građe, zaštita, preuzimanje, značaj za genealoška istraživanja), tako i pragmatične strane, za građane koji se bave istraživanjem i izradom rodoslova. Učesnici na okruglom stolu su naglasili značaj genealoške građe, kako za arhivsku struku, historijsku nauku, tako i građane koji se bave istraživanjem i pisanjem porodičnog stabla. U stručnom pogledu, okrugli sto je polučio značajne rezultate, jer se jedan od zaključaka odnosio na potrebu, aktivnijeg uključivanja arhiva u prioritetnom rješavanju pitanja preuzimanja matičnih knjiga i ostale arhivske građe matičnih službi, koje u dosadašnjem postojanju arhivske službe Bosne i Hercegovine, uslijed pogrešne percepcije značaja istih, ali i određenih objektivnih razloga nisu bili prioritet za preuzimanje u arhive.

Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona i Arhiv Tuzlanskog kantona su prilikom organizacije okruglih stolova uključivali osim arhivista i eminentne stručnjake iz drugih oblasti. Taj multidisciplinarni pristup je davao željene rezultate kod definisanja i rješavanja nekog važnog pitanja. Jedno od takvih pitanja je *i Kulturno naslijeđe u funkciji turizma*.²² Na ovom okruglom stolu održanom 2013. godine, izlagači su bili eminentni kulturni i naučni radnici, iz nekoliko institucija koje baštine kulturno naslijeđe. Definišući kulturno naslijeđe i kulturni turizam, na okruglom stolu, izlagači su dali presjek stanja kulturnog naslijeđa, istakli manjkavosti pravne zaštite, kao i nedostatak dinamičnosti u radu ustanova kulture. Također je istaknut i negativan odnos društvene zajednice prema kulturnim institucijama, odnosno kulturnom naslijeđu, a što se reflektuje na funkcionalnost istih, ali i na mogućnost korištenja istih u turističke svrhe. Istaknuto je da su muzeji dugo vremena bili nosioci kulturnog turizma i konzervatori kulturnog naslijeđa, kao i da je nematerijalna baština Tuzlanskog kantona u turizmu s posebnim osvrtom na dovišta, vašare i izvornu muziku vrlo značajna u funkciji turističke ponude. Pored ovog kulturnog naslijeđa prezentovani su sakralni objekti užeg gradskog jezgra. Naglašen je značaj vjerskog turizma, kao odličnog načina promovisanja kulturnog naslijeđa graditeljskog tipa. Prezentovani su kulturno-stručni sadržaji Arhiva Tuzlanskog kantona, kojima se afirmaše kulturno naslijeđe, vrši njegova valorizacija, prezentacija, te potreba stavljanja navedenih sadržaja u turističku ponudu Tuzle.

Prvi svjetski rat u historijskim izvorima²³, tema je okruglog stola održanog 2014. godine, povodom obilježavanja stogodišnjice od početka Prvog svjetskog rata. Stoga su organizatori ovo pitanje na okruglom stolu posmatrali sa aspekta značaja

21 Omer Zulić, Saneta Adrović, Okrugli sto „Genealoška baština – sehara naše prošlosti“, Tuzla, 11. 12. 2012. godine, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 42, Sarajevo 2012, 285-287.

22 Hatidža Fetahagić, Izvještaj sa okruglog stola „Kulturno naslijeđe u funkciji turizma“, Tuzla, 16. 12. 2013. godine, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 43, Sarajevo 2013, 370-373.

23 Hatidža Fetahagić, Okrugli sto „Prvi svjetski rat u historijskim izvorima“, Tuzla, 17. 12. 2014. godine, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 44, Sarajevo 2014, 318-319.

historijskih izvora za njegovu rekonstrukciju i bolje razumijevanje. Potrebno je istaći da je 2014. godina bila godina evociranja uspomena na ovaj veliki historijski događaj, te da se u više navrata, uz pomoć arhivske građe i objektivnijeg sagledavanja „Velikog rata“, pokušalo ukazati na neke nove, po prvi puta istaknute historijske činjenice, vezane za brojne činjenice, poput: korištenja naprednog naoružanja koje je doprinijelo ogromnom stradanju stanovništva i uništavanju materijalnih i drugih dobara na brojnim frontovima gdje su se vodile teške borbe. Cilj je bio da se na okruglom stolu predstavi jedan broj važnih i nekorištenih historijskih izvora, kako bi se bolje razumjela najvažnija pitanja vezana za Prvi svjetski rat.

Prilog 3. Plakat Okruglog stola „Prvi svjetski rat u historijskim izvorima“.

bližoj ili daljoj prošlosti, te o prikupljanju i zaštiti istih. Okrugli sto polučio je značajne rezultate – značajan broj građana je u Arhiv Tuzlanskog kantona predao lične ili porodične arhivalije, te im na taj način osigurao odgovarajuću zaštitu. Građani koji su posjedovali neku vrstu memoarskih zapisa (dnevnika, hronika, zabilješki ili sjećanja na određene događaje) pozvani su da iste predaju Arhivu Tuzlanskog kantona. Na taj način memoarska građa se nastojala valorizirati i sačuvati od zaborava, te pomoći historičarima i istraživačima da upotpune sliku o određenim dešavanjima iz prošlosti.

Desetim, jubilarnim okruglim stolom održanim 2016. godine otvorene su važne teme iz arhivske teorije i prakse i tražila su se rješenja za određena otvorena pitanja. Tema okruglog stola bila je: *Arhivi i mediji u funkciji zaštite i afirmacije pokretnog kulturnog naslijeđa*.²⁵ Ciljevi okruglog stola su bili poboljšati i obogatiti

²⁴ Adnan Tinjić, Izvještaj sa okruglog stola „Memoarska građa i usmena predaja – značaj za naučna istraživanja“, Tuzla, 15. decembar 2015. godine, *Arhivska praksa*, br. 19, Tuzla 2016, 616-617.

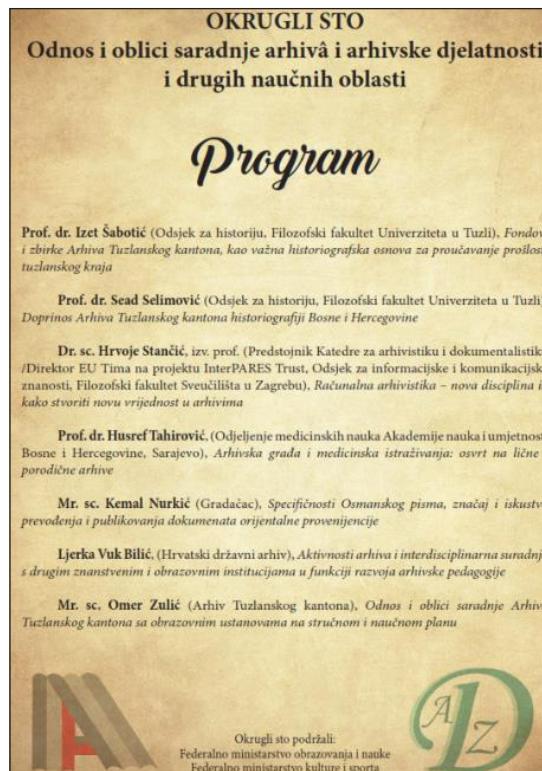
²⁵ Hatidža Fetahagić, Okrugli sto na temu „Arhivi i mediji u funkciji zaštite i afirmacije

saradnju arhiva i medija, kao „čuvara“ i promotora kulturnog naslijeđa, jer su mediji bitni promotori i putem istih je moguće prezentirati važnost kulturnog naslijeđa i vidove zaštite široj društvenoj zajednici. Djelovanje arhiva je veoma važno za jednu državu i narod uopće, ali ponekad se čini da se toga nije svjesno, zato je neophodna obostrana saradnja arhiva i medija. Okrugli sto je polučio razmjenu znanja i iskustava i pružio priliku da se zajednički otkriju novi modeli promocije i afirmacije kulturnog naslijeđa, koje se čuva u arhivima, široj društvenoj zajednici putem medija. Izloženi radovi su pomogli da se sa aspekta različitih profesija i iskustava, sagledaju mogućnosti bolje zaštite kulturnog naslijeđa na terenu u sadejstvu medija i arhiva.

Jedanaest godinu za redom (2017. godina) Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona i Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla organizovali su okrugli sto, gdje je težište analize i razmatranja stavljeno na odnos i oblike saradnje arhiva i arhivske djelatnosti i drugih naučnih oblasti. Osnovni cilj okruglog stola bio je poboljšati i obogatiti saradnju arhiva i naučnih institucija. S tim u vezi je održan okrugli sto pod nazivom *Odnos i oblici saradnje arhiva i arhivske djelatnosti i drugih naučnih oblasti*.²⁶ Izlaganja na okrugom stolu su predstavila odnos arhivistike i drugih naučnih disciplina. Na našim prostorima, arhivistika se još uvijek ne posmatra dovoljno kao zasebna naučna disciplina, što ona jest već odavno u razvijenim zemljama. Arhivska djelatnost je također još uvijek u ulozi „sluge“ drugim naučnim disciplinama, dok se u svijetu taj odnos znatno promjenio i arhivistika ima partnersku ulogu sa drugim наукама. Interesantno je bilo saznati

pokretnog kulturnog naslijeđa“, Tuzla, 15. 12. 2016. godine, *Arhivska praksa*, br. 20, Tuzla 2017, 654-656.

²⁶ Hadžija Hadžiabdić, Izvještaj u povodu obilježavanja 70 godina Arhiva i Arhivske službe u Bosni i Hercegovini, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 47, Sarajevo 2017, 374-375; Jasmin Jajčević, Izvještaj sa okruglog stola „Odnos i oblici saradnje arhiva i arhivske djelatnosti i drugih naučnih oblasti, Tuzla, 15. 12. 2017. godine, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 47, Sarajevo 2017, 376-378.

Prilog 4. Program Okruglog stola „Odnos i oblici saradnje arhiva i arhivske djelatnosti i drugih naučnih oblasti“.

u kojoj mjeri se arhivska građa, koju arhivi čuvaju, obrađuju i daju na korištenje zainteresovanim licima, koristi u razne naučne svrhe, kao što su pisanje historijskih publikacija i članaka, istraživanja historije jezika, u svrhu istraživačkog novinarstva i za potrebe drugih naučnih disciplina. Zanimljiv je bio i prikaz pedagoške arhivistike i saradnje Hrvatskog državnog arhiva sa svim nivoima obrazovanja i građanstvom. Posebno su interesantna bila iskustva prevodilaca sa staroosmanskom jezikom, čime se približava istraživačima, naučnim radnicima važno arhivsko gradivo pisano na staroosmanskom jeziku, a tice se krajeva i događanja za vrijeme osmanske uprave u Bosni i Hercegovini. Jedno važno iskustvo je predstavljeno i u radu koji govori o vezama između arhiva i ličnih i porodičnih zbirki, te informacijskim znanostima u otkrivanju medicinske historije i ljekara. Izlagači su se u svojim radovima osvrnuli na odnos arhivistike i drugih naučnih disciplina, te naglasili potrebu veće povezanosti između različitih naučnih oblasti, jer nema valjanih istraživanja bez činjenica koje su pohranjene u arhivima.

Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona i Institut za društvena i religijska istraživanja Tuzla su 2019. godine održali okrugli sto, sa međunarodnim učešćem, pod nazivom *Arhivska građa vjerskih zajednica: stanje, značaj i zaštita*.²⁷

Prilog 5. Učesnici Okruglog stola „Arhivska građa vjerskih zajednica: stanje, značaj i zaštita”.

Cilj okruglog stola bila je afirmacija i popularizacija arhivske građe vjerskih zajednica, kao historijskih izvora i kulturnog naslijeđa, razmjena znanja i iskustava na polju zaštite, prezentovanja i korištenja, odnosno otvaranja vjerskih zajednica prema stručnoj, naučnoj, kulturnoj i široj javnosti. Arhivska građa vjerskih zajednica

²⁷ Uoči samog otvaranja okruglog stola upriličeno je potpisivanje sporazuma o naučnoj i kulturnoj saradnji između Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona i Instituta za društvena i religijska istraživanja Tuzla. Ovim sporazumom obje strane su bile saglasne da zajednički rade na unapređenju, afirmaciji i prezentaciji naučnih i kulturnih vrijednosti kroz realizaciju zajedničkih projekata. Vidi: Jasmin Jajčević, Izvještaj sa okruglog stola „Arhivska građa vjerskih zajednica: stanje, značaj i zaštita, Tuzla, 30. mart 2019. godine, Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, br. 48, Sarajevo 2018, 223-227.

je veoma važna i zanimljiva jer ne sadrži samo matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih, već i raznu dokumentaciju koja govori o radu vjerskih zajednica koja se može koristiti u razne naučne svrhe, kao što su pisanje historijskih publikacija i članaka, istraživanja porijekla porodica, izrade porodičnih stabala, izučavanje historije maternjeg jezika, u svrhu istraživačkog novinarstva i za potrebe drugih naučnih disciplina. Arhivsku građu vjerskih institucija trebalo bi pravilno arhivistički obraditi, zaštititi od propadanja, lječiti (restaurirati), jer se radi o veoma starim primjercima koji su pretrpjeli dosta oštećenja ili su bili i neuslovno čuvani. Učesnici okruglog stola imali su priliku čuti i iskustva kolega u Hrvatskoj na ovu vrlo značajnu temu.

Okruglim stolovima, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona nastavilo je sa tradicijom davanja doprinosa razvoju arhivske službe u Bosni i Hercegovini, što su osnovni statutarni ciljevi Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona.

Učešće na domaćim i međunarodnim skupovima: sveukupni značaj

Članovi Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona su aktivno učestvovali na savjetovanjima arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, koja su se održavala svake godine sa stručnim prilozima, gdje su razmijenjena iskustva i znanja sa drugim kolegama iz zemlje i inozemstva. Članovi Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona aktivno su sudjelovali u radu Organizacionog odbora za pripremu i održavanje Savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, kongresa, okruglih stolova u povodu obilježavanja značajnih godišnjica u oblasti arhivske struke i djelatnosti.

Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona je aktivno učestvovalo i u organizaciji, naučnih konferencija i okruglih stolova sa Univerzitetom u Tuzli (Odsjek za historiju) i Društvom historičara Tuzlanskog kantona, zatim sa Centrom za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, te Institutom za društvena i religijska istraživanja Tuzla i drugim

Prilog 6. Program Naučne konferencije "Znamenite ličnosti u historiji Bosne i Hercegovine".

organizacijama. Društvo je učestvovalo u realizaciji nekoliko skupova, kao što su: *Znamenite ličnosti u historiji Bosne i Hercegovine*²⁸, *Pedagoški i naučni rad prof. dr. Azema Kožara*²⁹, *Historijski značaj prijema Bosne i Hercegovine u članstvo UN*³⁰ i dr.

Na planu međunarodne saradnje učinjeni su dodatni pomaci. Najviše saradnje kroz učešće na naučnim skupovima (seminari, savjetovanja, okrugli stolovi i sl) ostvareno je sa arhivima Republike Slovenije, Republike Hrvatske, Republike Srbije i Vojvodine. Predstavnici Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona učestvovali su na istima sa odgovarajućim stručnim radovima. Ostvareno je prisustvo na svjetskom kongresu arhivista u Beču i Kuala Lumpuru, na 74. njemačkom arhivskom danu, Međunarodnom arhivskom danu u Mariboru, jubilarnom Savjetovanju arhivskih radnika Mađarske održanom u Veszprému, Drugom kongresu Hrvatskih arhivista održanom u Dubrovniku, savjetovanjima i konferencijama u Trstu, Zagrebu, Osijeku, Zadru, Radencima, Subotici, Tari, zatim na skupovima ICARUS-a i dr.

Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona bio je jedan od domaćina Međunarodnom okruglom stolu održanog 2016. godine na temu "Arhivi i tržište", koji je organizovan u saradnji sa Arhivističkim udruženjem Bosne i Hercegovine, Arhivskim društvom Slovenije, Hrvatskim arhivističkim društvom i Društvom arhivskih radnika Vojvodine.³¹ Bio je

Prilog 7. Plakat Međunarodnog Žokruglog stola "Arhivi i tržište".

Domaćini: Društvo arhivskih zaposlenika TK i Arhiv TK.

28 Jasmin Jajčević, Izvještaj sa Međunarodne naučne konferencije "Znamenite ličnosti u historiji Bosne i Hercegovine", Tuzla, 16-17. novembar 2017. godine, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 47, Sarajevo 2017, 366-370; Jasmin Jajčević, Izvještaj sa Međunarodne naučne konferencije "Znamenite ličnosti u historiji Bosne i Hercegovine", Tuzla, 16-17. novembar 2017. godine, *Historijski pogledi*, god. I, br. 1, Tuzla 2018, 341-345.

29 Vidi: Salkan Uzičanin, Zenita Fazlić, Naučni skup "Pedagoški i naučni rad prof. dr. Azema Kožara", Motel "Rudar", Tuzla, 19. 11. 2011. godine, *Arhivska praksa*, br. 15, Tuzla 2012, 659-664.

30 Jasmin Jajčević, Izvještaj sa okruglog stola "Historijski značaj prijema Republike Bosne i Hercegovine u članstvo Organizacije Ujedinjenih nacija – 26. godina poslije", Tuzla, 22. maj 2018. godine, *Arhivska praksa*, br. 21, knjiga 2, Tuzla 2018, 227-229; Adnan Tinjić, Izvještaj sa okruglog stola "Historijski značaj prijema Republike Bosne i Hercegovine u članstvo Organizacije Ujedinjenih nacija – 26. godina poslije", Tuzla, 22. maj 2018. godine, *Historijski pogledi*, god. I, br. 1, Tuzla 2018, 349-351.

31 Vidi više: Selma Isić, Izvještaj sa Međunarodne konferencije „Arhivi i tržište“, 11. i 12.

ovo drugi po redu međunarodni okrugli sto koji se održao u Bosni i Hercegovini.³² Okrugli sto održan je s ciljem da se razmjenom saznanja i iskustava postave smjernice daljeg razvoja arhivske djelatnosti, te da zajedničkim snagama da doprinos napredovanju i usavršavanju arhivske struke. U radu okruglog stola učestvovalo je oko 60 stručnih arhivskih radnika među kojima su bili predstavnici arhivskih ustanova, arhivisti, predstavnici arhivske struke izvan arhiva, stručnjaci iz lokalnih organa vlasti, stručni i naučni radnici iz Bosne i Hercegovine, Slovenije, Hrvatske i Vojvodine. Razmjena vlastitih stručnih iskustava i znanja na planu odnosa arhiva i tržišta potaknula je mnoga razmišljanja u pravcu pronaalaženja najboljeg rješenja za održivost arhiva u savremenom društvu. Svi učesnici su se složili s tim da je okrugli sto predstavlja samo još jednu kariku na putu ka pronalasku adekvatnog rješenja za arhive.

Kulturno-obrazovna djelatnost

Značajan doprinos razvoju arhivske djelatnosti, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, je dalo kroz organizovanje i realizaciju raznih kulturnih i obrazovnih sadržaja, samostalno ili u organizaciji sa drugim ustanovama i strukovnim asocijacijama.

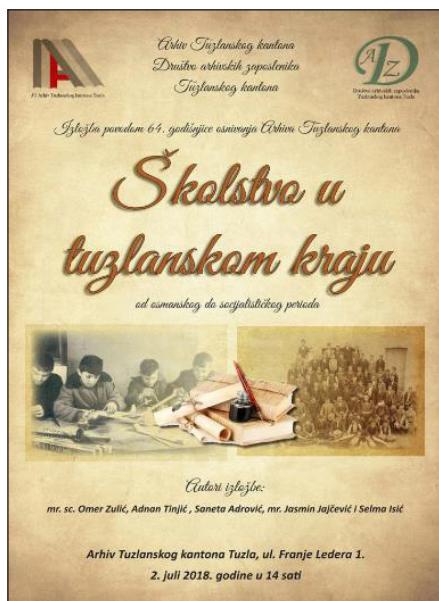
Jedan takav vid kulturno-obrazovne djelatnosti su izrade i postavke izložbi, kako domaćih, tako i međunarodnih. Najstariji, najjednostavniji i najefikasniji način predstavljanja arhivske građe, te popularizacije arhivske djelatnosti jesu arhivske izložbe. Izložbe arhivske građe (dokumenti, fotografije, skice, crteži, razglednice, plakati, itd), kao jedan od načina prezentacije arhivske građe, direktno doprinose popularizaciji arhivske djelatnosti i uspostavljanju prisnije obostrane saradnje između arhivskih i drugih asocijacija, arhiva i šire društvene zajednice. Izložbe zahtijevaju timski rad, što je veoma značajno, ne samo za pripremu i realizaciju već i za ukupan efekat izložbe, koji se u krajnjem svodi na isticanje značaja arhivske djelatnosti. Izložbe su značajne za unapređenja rada arhiva i strukovnih asocijacija i arhivske djelatnosti. Izložbe arhivskih dokumenata jedan su od značajnijih vidova popularisanja arhivske djelatnosti i kulturno-obrazovnog djelovanja arhivskih ustanova. Izložbe su najzastupljeniji i najmasovniji način prezentacije kulturnog naslijeđa i otvaranja

maj 2016. godine, Jezero Modrac-Lukavac, *Arhivska praksa*, br. 19, Tuzla 2016, 621-624; Selma Isić, Izvještaj sa Međunarodne konferencije „Arhivi i tržište“, 11. i 12. maj 2016. godine, Jezero Modrac-Lukavac, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 46, Sarajevo 2016, 247-250; Duška Rebić, „Održan međunarodni okrugli sto arhivista Bosne i Hercegovine, Slovenije, Hrvatske i Vojvodine“, *Glas TK*, br. 42, God. III, Tuzla, petak, 20. maja 2016, 12.

32 Prvi međunarodni okrugli sto u Bosni i Hercegovini održan je 2013. godine u Bihaću. Saradnja na organizaciji okruglog stola arhivista započela je 2008. godine potpisivanjem Deklaracije o saradnji i organizovanjem Prvog okruglog stola arhivista Hrvatske i Slovenije u Tuhejskim toplicama. Godine 2011. konferenciji su se priključili arhivisti iz Bosne i Hercegovine, a 2013. i arhivisti iz Vojvodine (Srbija).

arhiva prema javnosti. Interesovanje za arhivsku građu, kod šire društvene zajednice, bilo je dobrom dijelom povod za otvaranje prvih izložbi arhivskih dokumenata.³³

Izložbena aktivnost je od početnih kratkotrajnih, periodičnih, opštih i nepokretnih izložbi, prerasla u intenzivnu kulturno-izložbenu aktivnost, gdje osim

Prilog 8. Plakat Izložbe

“Školstvo u tuzlanskem kraju – od osmanskog do socijalističkog perioda”. Rad Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, kako samostalno, tako i u saradnji sa drugim institucijama i asocijacijama dosegao je velike razmjene,

već navedenih dominiraju tematske, pedagoške, trajno aktivne, odnosno stalne postavke izložbi, zatim pokretne izložbe, koje izlaze van okvira ne samo lokalne zajednice, nego i države. Izložbena aktivnost se od početnih tema izložbi koje su se odnosile na određene političke i historijske događaje, te istaknute ličnosti, vremenom orijentisu na konkretnije sadržaje koji se tematski odnose na konkretnija pitanja prezentacije arhivske građe, poput planskog predstavljanja fotografске građe, razglednica, memoranduma, plakata, kao i teme koje se odnose na zaštitu industrijskog kulturnog naslijeđa, rodoslovija, itd.³⁴

U novije vrijeme, sve više se odstupa od opštih izložbi, te se okreće ka realizaciji konkretnijih tematskih izložbi. Naime, opšte izložbe su za neupućene građane dosta kompleksnije za razumijevanje i praćenje istih, dok prezentacija izložbi vezanih za određeno pitanje, koje je aktuelno u datom trenutku može pobuditi veću pažnju i interes građana. U tom smislu je značajna idejnost i kreativnost u odabiru prave teme u pravo vrijeme. Ovakve, tematske izložbe jedan su od najznačajnijih i najvrednijih oblika i djelovanja kulturno-izložbene aktivnosti.³⁵

³³ Omer Zulić, Uticaj kulturno-obrazovnih sadržaja na otvorenost i afirmaciju arhiva u društvu (iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona), *Atlanti*, br. 26, N. 2, Trst-Maribor 2016, 279-281. (dalje: O. Zulić, *Uticaj kulturno-obrazovnih sadržaja*). Saneta Adrović, Arhivske izložbe kao oblik unapređenja međuarhivske i međunarodne saradnje (Iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona), *Arhivska praksa*, br. 19, Tuzla 2016, 391-392. (dalje: S. Adrović, *Arhivske izložbe*). Vidi i: Bernard Stulli, *Kulturno-prosvjetna djelatnost arhiva*, Priručnik iz arhivistike, Zagreb 1977, 259-268; Radmila Lekić, *Kulturno-prosvjetna delatnost arhiva*, *Arhivist*, br. 1-2, Beograd 1984, 213-214.

³⁴ Izet Šabotić, Omer Zulić, Izložbe u funkciji afirmacije arhivske djelatnosti (primjer Arhiva Tuzlanskog kantona), *Arhivistika-kultura-znanost: partnerstvo za razvoj*, Zbornik radova, „4. Zagrebački arhivski dan“, Zagreb 2013, 9-13. (dalje: I. Šabotić, O. Zulić, *Izložbe u funkciji afirmacije*).
³⁵ I. Šabotić, O. Zulić, *Izložbe u funkciji afirmacije*, 13-16; O. Zulić, *Uticaj kulturno-obrazovnih sadržaja*, 281-284.

jer se iste koriste za animiranje kulturne javnosti da shvati značaj arhivske građe i arhivske struke. Međutim, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona je otišlo korak dalje, pa su izložbe na kojima su radili postale pogodan vid domaće i međunarodne saradnje Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona sa institucijama kulture, kako u Tuzlanskom kantonu, tako i u Bosni i Hercegovini, a i šire.

U svom dugogodišnjem radu Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona je u saradnji sa ustanovama Tuzlanskog kantona i Bosne i Hercegovine uradilo, postavilo i realiziralo nekoliko desetina izložbi koje su bile postavljene kako u Tuzlanskom kantonu, tako i u Bosni i Hercegovini i šire. Izložbe su rađene u sklopu obilježavanja značajnih godišnjica, otvaranja savjetovanja itd. Takve izložbe su: "Srebrenica- da se ne zaboravi", "Izložba dokumenata i fotografija o Tuzli Kapija 25. 5. 1995-činjenice", "Tuzlanastarim fotografijama–Otrgnutoodzaborava", "Prvisvjetski rat u dokumentima i fotografijama Arhiva Tuzlanskog kantona", "Orientalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona", "Graditeljski simboli Tuzle", "Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu kroz historijske izvore Arhiva Tuzlanskog kantona", "Nuraga Softić – Put umjetnika", "Trideset godina savjetovanja "Arhivska praksa" 1984-2017", "Školstvo u tuzlanskom kraju od osmanskog do socijalističkog perioda" i dr.³⁶

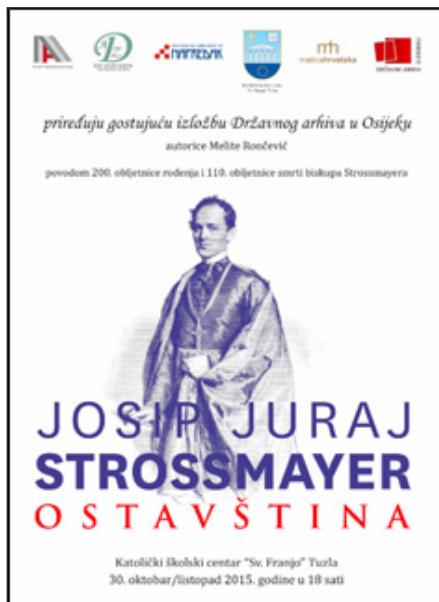
Značajan aspekt planskog djelovanja ogleda se u činjenici i potrebi kulturnog djelovanja na globalnom planu, shvatajući kulturu kao dio evropskih i svjetskih kulturnih kretanja. U tom smislu, početne izložbe, koje su bile realizovane samo na lokalnom nivou, vremenom prerastaju u kulturno-izložbene aktivnosti i prezentaciju kulturnog blaga na širem regionalnom planu.

Realizacija zajedničkih izložbi sa drugim arhivima ili ustanovama kulture i asocijacijama predstavlja dodatnu formu djelovanja na planu kulturnog naslijeđa i kulture u širem smislu. Društvo arhivskih zaposlenika je realizovao zajedničke izložbe sa drugim arhivima, muzejima, bibliotekama, ali i stručnim i drugim asocijacijama i udruženjima iz oblasti kulture i kulturnog naslijeđa. Značajno je napomenuti da su svi kulturno-obrazovni sadržaji Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona realizirani u saradnji sa Arhivom Tuzlanskog kantona.

Tako, pored domaćih izložbi, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona je organizovalo i promovisalo značajan broj izložbi iz drugih arhiva i

36 Spisak Izložbi koje je Društvo arhivskih zaposlenika uradilo u saradnji sa Arhivom Tuzlanskog kantona vidi: S. Adrović, *Arhivske izložbe*, 398-403. Više o nekim izložbama vidi: Omer Zulić, „Fotografijom protiv zaborava“. Promocija publikacije „Salih Safvet Bašić – jedan osmanski intelektualac u Bosni i Hercegovini“, Tuzla, 1. 7. 2009. godine, *Arhivska praksa*, br. 12, Tuzla 2009, 527-528; Omer Zulić, Izložba „Industrijsko naslijeđe - treba li nam?“ Okrugli sto „Zaštita industrijskog naslijeđa“, Tuzla, 11. 12. 2008. godine, *Arhivska praksa*, br. 12, Tuzla 2009, 519-520; Omer Zulić, „Fotografska grada – historiografska i umjetnička vrijednost“. Izložba „Fotografijom protiv zaborava“, Tuzla, 20. 11. 2009. godine, *Arhivska praksa*, br. 13, Tuzla 2010, 494-495; Saneta Adrović, Izložba „Nuraga Softić – Put umjetnika“, Tuzla, 15. 02. 2011. godine, *Arhivska praksa*, br. 14, Tuzla 2011, 535-537. Vidi i: Mirjana Marinković-Lepić, Izložbena djelatnost arhiva u Bosni i Hercegovini na web stranicama, *Arhivska praksa*, br. 21, knjiga 1, Tuzla 2018, 381-400.

ustanova kulture, kako iz Bosne i Hercegovine, tako i iz Srbije, Hrvatske, Crne Gore, Slovenije, Mađarske i Austrije. Neke od izložbi su: "Projekti (skice i planovi) sakralnih objekata u fondovima Arhiva Bosne i Hercegovine 1878-1918" (Arhiv Bosne i Hercegovine), "Ka obnovi potisnutog identiteta – Slovenci u Bosni i Hercegovini

Prilog 9. Plakat gostujuće Izložbe Državnog arhiva u Osijeku "Josip Juraj Strossmayer - Ostavština".

popularizaciji arhivske djelatnosti, uspostavljaju prisnije saradnje između arhivskih udruženja, arhiva i šire društvene zajednice; uspostavljanju međustrukovne, međuarhivske i međunarodne saradnje.

Još jedan vid kulturno-obrazovne djelatnosti Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona je obilježavanja značajnih datuma (državnih, historijskih i arhivskih). U tom smislu, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona aktivno je učestvovalo u obilježavanju *Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine*, *Međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine*, *Dana osnivanja Arhiva Tuzlanskog kantona Tuzla*, *Međunarodnog dana arhiva*³⁷, *Međunarodnog dana zaštite kulturnog naslijeđa*, *Dana državnosti Bosne i Hercegovine* i *Dana arhivske službe Bosne i Hercegovine*.⁴⁰

³⁷ Duška Rebić, "U Arhivu Tuzlanskog kantona otvorena izložba "Ostavine" Državnog arhiva iz Zagreba", *BH Glas*, br. 147, god. V, Tuzla, petak, 27. maj 2016, 23.

³⁸ Više vidi: S. Adrović, *Arhivske izložbe*, 398-403.

³⁹ Duška Rebić, "Međunarodni dan arhiva 9. juna u Tuzli obilježen uz poruku „Bez Arhiva izgubit ćemo pamćenje“", *BH Glas*, god. V, br. 148, Tuzla, petak, 17. 6. 2016, 20; Duška Rebić, "Međunarodni dan arhiva u Arhivu TK-a", *Oslobodenje*, god. LXXII, br. 24.981, Sarajevo, subota, 11. juni 2016, 19.

⁴⁰ O. Zulić, *Uticaj kulturno-obrazovnih sadržaja*, 284-285.

U okviru obilježavanja značajnih datuma i godišnjica, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona je ostvarilo saradnju sa školama i fakultetima, likovnim umjetnicima.⁴¹

Prilog 10. Plakati obilježavanja Međunarodnog dana arhiva i Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine.

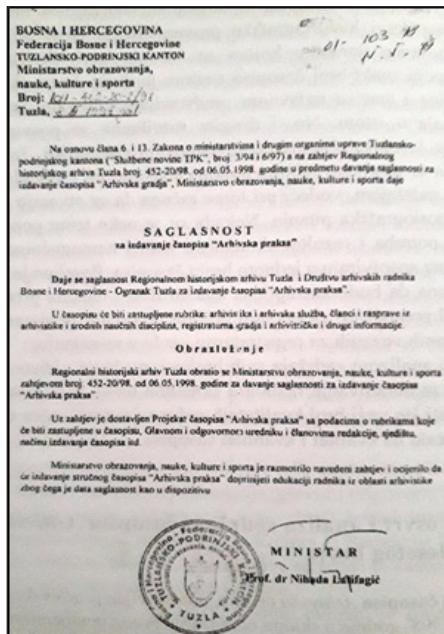
Izdavačka djelatnost: publikovanje i promocije

Izdavačka djelatnost je također jedna o primarnih djelatnosti Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. Od samog početka bila je pravilno usmjerena kao vid saradnje Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona sa drugim naučnim i kulturnim institucijama, asocijacijama, a samim tim bila je i pokretač domaće, ali i međunarodne saradnje. Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, zajedno sa Arhivom Tuzlanskog kantona, bilo je izdavač časopisa *Arhivska praksa* i brojnih drugih arhivističkih i historijskih publikacija.

Časopis *Arhivska praksa* je časopis koji je izrastao kao važan dio stručnog sadržaja iz istoimenog projekta Savjetovanja “Arhivska praksa”. Časopis je publikovan u kontinuitetu, kao godišnjak punih 21 godinu. Iz godine u godinu, časopis je rastao kvantitativno, ali i kvalitativno u stručnom i naučnom pogledu. Kroz brojeve časopisa *Arhivska praksa*, otvarana su i problematizirana najvažnija pitanja arhivske

41 Više vidi: Alma Hasukić, Jasmin Jajčević, Značaj obrazovne djelatnosti arhiva u funkciji popularizacije arhivske djelatnosti (Iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona), *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 46, Sarajevo 2016, 84-90; Hatidža Fetahagić, Efekti saradnje Arhiva Tuzlanskog kantona sa obrazovnim ustanovama, *Arhivska praksa*, br. 12, Tuzla 2009, 322-330; Izet Šabotić, Obrazovna djelatnost Arhiva Tuzlanskog kantona: uspješni mostovi saradnje arhiva i obrazovnih ustanova, *Atlanti*, br. 23, N. 2, Trst-Maribor 2013, 141-151. i dr.

teorije i prakse, a značajno mjesto u tome imaju i radovi koji su objavljivani od strane članova Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. Jasno uspostavljena struktura u časopisu davala je mogućnost tretiranja i obrade mnogih aktuelnih pitanja

Prilog 11. Saglasnost za izdavanje časopisa "Arhivska praksa".

koja je ostala pod ovim imenom do 2018. godine tj. do br. 21, kada je promjenjen naziv u *Članci i građa*.⁴³

U strukturalnom pogledu, osnovu časopisa činili su radovi stručno arhivističke provenijencije, što je i razumljivo, opravdano i prihvatljivo, jer se radi o stručnom časopisu posvećenom razmatranju pragmatičnih arhivističkih problema i pitanja. Prateći aktuelne trendove u svijetu arhivistike i njenih dostignuća, u okviru časopisa su redovno preuzimani radovi iz drugih časopisa, koji su se bavili aktuelnim i zanimljivim temama. Dodatnu stručnu i naučnu dimenziju u časopisu davale su redovno prezentovane najnovije stručne i naučne publikacije, štampane u izdanjima arhiva, arhivističkih asocijacija i srodnih ustanova i udruženja u Bosni i Hercegovini i zemljama u okruženju. Također, sastavni dio časopisa činili su i izvještaji, u kojima su predviđene najnovije aktivnosti i aktuelnosti u radu arhiva, te arhivističkih udruženja. Osim pomenutih, u časopisu su bile zastupljene i teme iz oblasti historiografije, koje

⁴² I. Šabotić, O. Zulić, *Arhivska praksa* (1998-2017), 5, 13-17. Vidi i: Izet Šabotić, *Deset godina časopisa „Arhivska praksa“ (1998-2007)*, Tuzla 2007; Izet Šabotić, *Časopis Arhivska praksa (1998-2012) – doprinos razvoju arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini (u povodu petnaest godina izlaženja)*, Tuzla 2012.

⁴³ Vidi više: I. Šabotić, O. Zulić, *Arhivska praksa* (1998-2017), 18-94; S. Isić, *Osvrt na stručno-tematsku*, 212-214.

prevashodno tretiraju istraživanja i izučavanja historijskih procesa, događaja, ljudi i pojava iz historije Tuzle i njene okoline.⁴⁴

Kroz časopis *Arhivska praksa* uključen je impozantan broj stručnjaka različitih profila (arhivisti, historičari, bibliotekari, politolozi, žurnalisti, informatičari i dr). Pored autora iz Bosne i Hercegovine, u časopisu *Arhivska praksa* zastupljeni su mnogobrojni sadržaji arhivista i stručnjaka drugih profila iz 17 zemalja Europe i svijeta. U proteklih 21 godinu ukupno je objavljeno 965 članaka, od čega stručno-naučnih članaka 705, prikaza 131, izvještaja 122 i ostalih rada sedam. Radovi su objavljeni na ukupno 9.556 stranica. Po strukturi najviše je rada iz Bosne i Hercegovine, ukupno 586, zatim Slovenije 121, Hrvatske 106, Srbije 93, Crne Gore 17, Austrije 10, Makedonije 9, Kosova 7, Mađarske 3, Italije 3, Albanije 2, Rumunije 2, Slovačke 2, Rusije 1, Bjelorusije 1, Turske 1 i Ukrajine 1.⁴⁵

Prilog 12. Naslovnice prvog (1998) i dvadesetprvog broja (2018) časopisa „*Arhivska praksa*“.

Časopis *Arhivska praksa* je zahvaljujući bogatom sadržaju i jasnoj koncepciji dao je značajan doprinos razmjeni znanja, te edukaciji i stručnom osposobljavanju arhivskih kadrova u registraturama i arhivima. Na taj način su znanja i iskustva doprinijela kvalitetnoj uspostavi sistema upravljanja zapisima u registraturama i arhivima u svim njenim segmentima, te boljoj i izvjesnijoj zaštiti. Časopis

⁴⁴ Više o doprinosu časopisa „*Arhivska praksa*“ istraživanju lokalne historije Tuzle i njene okoline vidi: Sead Selimović, Doprinos časopisa „*Arhivska praksa*“ istraživanju lokalne historije Tuzle i njene okoline, *Arhivska praksa*, br. 20, Tuzla 2017, 256-275.

⁴⁵ Prema presjeku sa dvadesetim brojem časopisa „*Arhivska praksa*“ broj objavljenih članaka iznosio je 904, od čega stručnih članaka 658, prikaza 122, izvještaja 117, i ostalih rada sedam. Radovi su objavljeni na ukupno 8.767 stranica. Po strukturi najviše je rada iz Bosne i Hercegovine, ukupno 552, zatim Slovenije 116, Hrvatske 99, Srbije 80, Crne Gore 16, Austrije 10, Makedonije 8, Kosova 7, Mađarske 3, Italije 3, Albanije 2, Rumunije 2, Slovačke 2, Rusije 1, Bjelorusije 1, Turske 1 i Ukrajine 1. Vidi: I. Šabotić, O. Zulić, *Arhivska praksa* (1998-2017), 6. 95-96.

Arhivska praksa je bio važna poveznica znanja između arhivskih zaposlenika u registraturama, sa znanjima u arhivima, ali i poveznica između arhivskih znanja bosanskohercegovačkih arhivista sa znanjima arhivista razvijenog svijeta.

Članovi Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona ne samo da su pisali i objavljivali radove u časopisu nego su aktivno učestvovali u njegovoj pripremi za publikovanje kao članovi redakcije, uređivači, lektori, korektori itd, te samim tim uveliko doprinijeli da se časopis *Arhivska praksa* održi i izlazi kontinuirano.

Časopis *Arhivska praksa* je vremenom, stručno i naučno osnažen brojnim arhivskim i historiografskim znanjima, te je postao referentan i prepoznatljiv u stručnim i naučnim arhivskim krugovima, ne samo u Bosni i Hercegovini već i zemljama okruženja. Iсти predstavlja referentno štivo na univerzitetima u Bosni i Hercegovini i zemljama bližeg i šireg okruženja, a zahvaljujući tim referensama uvršten je i u međunarodne naučne baze.⁴⁶

Pored časopisa *Arhivska praksa*, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona učestvovalo je i objavljivanju i drugih značajnih arhivskih i historijskih publikacija (knjiga, inventara, kataloga itd), gdje se Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona pojavljuvao kao jedan od izdavača, a samim tim i njegovi članovi su učestvovali u pripremi publikacija za štampanje.

Publikованo je oko 30 knjiga, neke od publikacija su: *Arhivistika u teoriji i praksi*, knj. 2, knjiga 3 i knjiga 4; *Deset godina časopisa Arhivska praksa*; *Časopis arhivska praksa-doprinos razvoju arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini (u povodu petnaest godina izlaženja)*; *Tuzlanski, bijeljinski i srebrenički sidžil 1641-1883; Tapi zabit defter Gradačac-Defteri nekretnina Gradačca iz 1875. (1292. h. godine); Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839-1878); Salih Safvet Bašić - jedan osmanski intelektualac u Bosni i Hercegovini; Defter nekretnina Gradačac iz 1875; Tuzlanske historijske minijature; Bosna i Hercegovina u 19. i 20. stoljeću: studije i članci; Bosna i Hercegovina u*

Prilog 13. Promocija izdanja Društva arhivskih zaposlenika TK i Arhiva TK na 6. Međunarodnom sajmu knjiga u Tuzli, 23. maj 2015. godine.

46 Više o zastupljenosti časopisa „Arhivska praksa“ u međunarodnim bazama vidi: Jasmin Jajčević, Zastupljenost časopisa „Arhivska praksa“ u međunarodnim bazama, *Arhivska praksa*, br. 20, Tuzla 2017, 226-248.

vrijeme pojave (veliko) nacionalnih ideja; Primjeri suživljjenja: bilješke o tuzlanskom kraju u 19. stoljeću; Uloga masovnih medija u afirmaciji ljudskih prava u Bosni i Hercegovini; Arhivska praksa (1998-2017) u povodu 20 godina izlaženja i dr. Pored ovih nabrojanih knjiga, tu je još i nekoliko inventara, *Vodič kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona* i oko 18 kataloga izložbi u kojima su članovi Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, aktivno učestovali u njihovoj izradi i realizaciji.⁴⁷

Također, potrebno je napomenuti da sve publikacije gdje se pojavljivalo Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona kao izdavač bile su i promovisane tj. članovi Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona organizovali su promocije, predstavljanje i razmjenu izdanja na mnogim mjestima, kako u Bosni i Hercegovini, tako i šire.⁴⁸ Promocije i predstavljanje publikovanih izdanja vršena su na savjetovanjima, konferencijama i kongresima, na fakultetima, u arhivima, na sajmovima knjiga itd. Ovim promocijama, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona se afirmisalo kao važna i značajna strukovna asocijaciju, koja je kroz razne segmente djelovanja u okviru izdavačke djelatnosti nastojala i nastoji da održi korak sa mnogo većim izdavačima i na taj način umnogome doprineće značaju i razvoju arhivske djelatnosti putem izdavačke djelatnosti.

Edukativna komponenta Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona

Ubrzani razvoj i napredak arhivske struke nalažu kontinuirano obrazovanje arhivskih kadrova. Na planu edukacije arhivskih kadrova, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona je dalo doprinos kroz pomenuti projekat *Arhivska praksa*, ali i mnoge druge projekte. Kao eklatantan primjer je ICARUS radionica održana u Tuzli pod nazivom *Informatizacija arhiva*, 2011. godine, na kojoj su učestvovali arhivisti iz Bosne i Hercegovine i nekoliko susjednih zemalja, a predavači su bili istaknuti arhivisti i informatičari iz Republike Hrvatske.⁴⁹

⁴⁷ Popis knjiga, časopisa, kataloga i drugih publikacija koji su publikovani u izdanju Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona i Arhiva Tuzlanskog kantona vidi: *Arhivska praksa*, br. 21, knjiga 2, Tuzla 2018, 237-240.

⁴⁸ O promocijama vidi: Ešefa Begović, Promocija monografije "Pedeset godina Arhiva u Tuzli (1954-2004)", *Arhivska praksa*, br. 8, Tuzla 2005, 451-462; Omer Zulić, „Fotografijom protiv zaborava“. Promocija publikacije „Salih Safvet Bašić – jedan osmanski intelektualac u Bosni i Hercegovini“, Tuzla, 01. 07. 2009. godine, *Arhivska praksa*, br. 12, Tuzla 2009, 527-528; Omer Zulić, Promocija knjige „Šahovići 1924 – Kad su vakat klanjali insansi“, autora akademika dr. Šerbe Rastodera, Tuzla, 28. april 2012. godine, *Arhivska praksa*, br. 15, Tuzla 2012, 665-666; Saneta Adrović, Promocija publikacija Arhiva Tuzlanskog kantona na 4. međunarodnom sajmu knjige u Tuzli, Tuzla, 24. 5. 2013. godine, *Arhivska praksa*, br. 16, Tuzla 2013, 508-510; Duška Rebić, „Udžbenik naše stvarnosti (Sa promocije 39. broja „Gračaničkog glasnika“ održane u Arhivu Tuzlanskog kantona)“, *BH Glas*, br. 131, God. V, Tuzla, petak, 7. august 2015, 22.

⁴⁹ Više o ICARUS radionici vidi: Selma Isić, Izvještaj sa ICARUS Radionice – Informatizacija arhiva, održana u Tuzli, 30. i 31. maj 2011. godine, *Arhivska praksa*, br. 14, Tuzla 2011, 549-551.

Pored ove edukacije, članovi Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona educirali su se i pisanjem radova u raznim časopisima u zemlji i inostranstvu, kao i učešćem na raznim naučnim i stručnim skupovima u zemlji i inostranstvu. Članovi Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona učestvovali su na mnogobrojnim domaćim i inostranim skupovima koje je priredila arhivska struka, gdje su kroz pisanje radova i izlaganja na skupovima, prenosili i razmjenjivali nove ideje i znanja sa vrsnim arhivskim stručnjacima u zemlji i inostranstvu. Pored arhivističkih skupova, pojedini članovi su aktivno učestvovali i na naučnim skupovima iz oblasti historije, te i na taj način popularisali Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona.

Učešće na raznovrsnim skupovima iz oblasti historije i arhivistike dovelo je do razmjene znanja, zatim do učešća historičara iz drugih oblasti u pisanju historijskih radova za arhivističke časopise, što je doprinijelo boljoj i uspješnijoj saradnji između arhivista i historičara.

Članovi Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona učestvovali su na skupovima u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji, Sloveniji, Mađarskoj, a samim tim objavljivanjem svojih radova u inostranim časopisima doprinosili boljoj saradnji sa stručnjacima iz navedenih zemalja.

Neki od časopisa gdje su članovi Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, učestvovali u pisanju radova, prikaza i izvještaja su: *Arhivska praksa*, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, *Arhivski vjesnik*, *Arhivski zapisi*, *Atlanti*, *Zbornik Tehnični in vsebinski problem klasičnega in elektronskega arhiviranja*, zatim tu su Zbornici sa savjetovanja u Hrvatskoj pod nazivom *Zapisi* i dr. Od historijskih časopisa to su: *Saznanja*, *Historijska misao*, *Historijski pogledi*, *Gračanički glasnik*, *Baština Sjeveroistočne Bosne*, *Almanah*, *Prilozi*, *Historijska traganja* i brojni drugi časopisi i zbornici sa naučnih i stručnih skupova.

Iz svega se izvodi zaključak da su se članovi Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, kontinuirano educirali kada je u pitanju arhivistika i historija i time promovisali ne samo arhivsku djelatnost nego i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, kao jednu od važnih strukovnih asocijacija, koja kroz realizaciju naprijed navedenih projekata ima za cilj da razvija i populariše arhivsku djelatnost u Tuzlanskom kantonu, ali i Bosni i Hercegovini.

Zaključak

Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona je od osnivanja do danas dalo značajan doprinos afirmaciji, popularizaciji i prezentaciji arhivske građe kao kulturnog-historijskog naslijeda. Kroz raznovrsne i bogate sadržaje i projekte kao što su savjetovanje i časopis *Arhivska praksa*, okrugle stolove, tribine i sl, dalo je doprinos na polju edukacije arhivskih kadrova, te razmjeni znanja i iskustava u oblasti

arhivske teorije i prakse, te na taj način doprinijelo kvalitetnijoj i izvjesnijoj zaštiti arhivske građe, naročito u nastajanju. Prezentacija arhivske građe putem izložbi, publikacija i dr. imala je za cilj prezentiranje arhivske građe, te animiranje stručne, naučne, kulturne i cjelokupne javnosti na planu njenog vrednovanja, ali i korištenja. Rezultati koje je Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona ostvarilo na polju stručnih, naučnih, kulturnih, izdavačkih i drugih projekata su bogati, te su značajno doprinijeli afirmaciji arhivske službe i djelatnosti Bosne i Hercegovine.

Potreba saradnje arhivskih stručnjaka u okviru stručnih asocijacija, te arhiva sa stručnim arhivskim asocijacijama, ali i drugim kulturnim institucijama, je neophodna karika na planu unapređenja arhivske službe u Bosni i Hercegovini. Organizacija i djelovanje stručnih asocijacija, kakvo je Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, jedan od faktora koji mogu bitno i značajno uticati na razvoj i unapređenje arhivske djelatnosti. Činjenica je da Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona iza sebe ima ogromne rezultate i skoro u svim određenim segmentima dalo je značajan doprinos razvoju arhivske djelatnosti u zemlji.

Druga bitna stvar je neophodnost saradnje arhivske struke i strukovnih arhivskih asocijacija u Bosni i Hercegovini. U tom smislu se imperativno nameće potreba saradnje arhiva sa stručnim asocijacijama, ali i drugim kulturnim institucijama, jer ista pruža raznovrsne mogućnosti u cilju razvoja i unapređenja struke. Iskustva koja na tom planu ima Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, ali i druge arhivske asocijacije u Bosni i Hercegovini (posebno Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine), najbolji su dokaz i primjer takvog djelovanja. Osnivanjem strukovne asocijacije, Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, koja je kroz realizaciju projekta "Arhivska praksa", okruglih stolova i drugih kulturnih i obrazovnih sadržaja dovela u jednu novu relaciju arhive, asocijacije i druge kulturne i naučne institucije u zemlji i inostranstvu, te omogućila nove oblike saradnje i razmjene iskustava i samim tim doprinijela razvoju arhivske djelatnosti.

Sa pokretanjem novog projekta "Tuzlanski arhivski danii" i novog časopisa *Arhivski pogledi*, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, kreće u nove, još snažnije izazove i nove arhivske poglede, posebno kada je u pitanju razvoj arhivske struke i djelatnosti, kako na domaćem, tako i na međunarodnom planu.

Summary

From its establishment until today, the Association of Archival Employees of Tuzla Canton has made a significant contribution to the affirmation, popularization and presentation of archival records as a cultural and historical heritage. Through various and rich contents and projects such as conferences and the magazine *Archival Practice*, round tables, forums, etc., it contributed to the field of education of archival staff, and the exchange of knowledge and experiences in the field of archival theory and practice, and thus contributed to better and more certain protection of

archival material, especially in the making. Presentation of archival records through exhibitions, publications, etc. it aimed to present archival material and animate the professional, scientific, cultural and the general public in terms of its use. The results achieved by the Association of Archival Employees of Tuzla Canton in the field of professional, scientific, cultural, publishing and other projects are rich, and have significantly contributed to the affirmation of the archival service and activities of Bosnia and Herzegovina.

The need for cooperation of archival experts within professional associations, and archives with professional archival associations, but also other cultural institutions, is a necessary link in terms of improving the archival service in Bosnia and Herzegovina. The organization and operation of professional associations, such as the Association of Archival Employees of Tuzla Canton, is one of the factors that can significantly and significantly influence the development and improvement of archival activities. The fact is that the Association of Archival Employees of Tuzla Canton has huge results behind it and in almost all certain segments has made a significant contribution to the development of archival activities in the country.

Another important thing is the necessity of cooperation between the archival profession and professional archival associations in Bosnia and Herzegovina. In that sense, the need for cooperation of archives with professional associations, but also other cultural institutions, is imperative, because it provides various opportunities for the development and advancement of the profession. The experience of the Association of Archival Employees of Tuzla Canton, but also other archival associations in Bosnia and Herzegovina (especially the Archival Association of Bosnia and Herzegovina), is the best proof and example of such action. By founding the professional association of the Association of Archival Employees of Tuzla Canton, which through the implementation of the project “Archival Practice”, round tables and other cultural and educational content brought to a new relationship archives, associations and other cultural and scientific institutions in the country and abroad, and enabled new forms of cooperation and exchange of experiences and thus contributed to the development of archival activity.

With the launch of the new project “Tuzla Archival Days” and the new journal Archival Views, the Association of Archival Employees of Tuzla Canton is embarking on new, even stronger challenges and new archival views, especially when it comes to developing the archival profession and activities, both domestic and internationally.

HISTORIJSKA GRAĐA //

HISTORICAL RECORDS

Prof. dr. Sead SELIMOVIC

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
sead.selimovic20@gmail.com

Izvorni naučni rad // Original scientific paper

UDK/UDC: 94(497.6)"1991/2013" (093)
314:314.1:341.4:355.4(497.6 Bratunac)"1991/2013"

BRATUNAC OD 1991. DO 2013. GODINE: PROMJENE U ETNIČKOJ STRUKTURI STANOVNIŠTVA POD UTJECAJEM AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU I GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

Apstrakt: *Prije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, u Bratuncu su zajedno živjeli Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Jugoslaveni i ostali. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Bratuncu je živjelo 33.619 stanovnika. Bošnjaka je bilo 21.535 ili 64,06%, Srba 11.475 ili 34,13%, Hrvata 40 ili 0,12%, Jugoslavena 223 ili 0,66% i ostalih 346 ili 1,03%. Stanovništvo Općine je živjelo u gradu Bratuncu i još 12 mjesnih zajednica.*

Bošnjaci su činili većinu stanovništva u gradu Bratunac (4.311 ili 56,02%) te u mjesnim zajednicama: Bjelovac (78,72%), Blječeva (53,05%), Glogova (99,37%), Konjević Polje (99,15%), Podčaš (67,77%), Suha (88,76%), Voljavica (87,69%) i Žlijebac (51,55%).

Srbi su bili većina u mjesnim zajednicama: Fakovići (75,43%), Hranča (52,02%), Kravica (64,72%) i Osamsko (72,37%).

Bratunac je, kao strateški važan grad u planovima i ciljevima agresora, bio meta napada već od 1991. godine. Na ovaj bosanski grad je planirana, pripremana i organizovana agresija i zločin genocida nad Bošnjacima, te drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. U Bratuncu su organizirani logori za Bošnjake, ubijeni civili su "zatrpani" u masovne grobnice, vršena su masovna i sistematska silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja, ciljano uništavanje bošnjačke elite, masovno protjerivanje i deportacija civila, uništavanje kulturnih dobara i imovine, te uništavanje vjerskih objekata.

Godine 2013. izvršen je popis stanovništva u Bosni i Hercegovini. Bio je to prvi popis nakon rata i agresije. U Bratuncu je bilo 20.340 stanovnika, što je za 13.279 osoba manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 12.350 ili 875 osoba više u odnosu na 1991. godinu. Bošnjaka je bilo 7.803 što je 13.732 osobe manje u odnosu na 1991. godinu. Hrvata je bilo 33 što je 7 osoba manje u odnosu na 1991. godinu. Ostalih je bilo 154 ili 0,76% ukupnog stanovništva Bratunca.

Procentualno je Srba bilo 60,72%, Bošnjaka 38,36% a Hrvata 0,16%. U odnosu na 1991. godinu Srba je bilo više u ukupnom stanovništvu Bratunca za 26,59%. Bošnjaka je bilo manje za 25,70%, a Hrvata manje za 0,04%.

Uzroci ovakvih promjena u etničkoj strukturi stanovništva Bratunca mogu se tražiti u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, etničkom čišćenju i genocidu nad Bošnjacima. U periodu 1991-2013. godine broj Bošnjaka se u bratunačkoj općini smanjio sa 21.535 na 7.803 (za 13.732 osobe), a procentualno se njihov broj smanjio sa 64,06% na 38,36% u ukupnom stanovništvu ove općine. Svakako, ne treba zanemariti ni druge uzroke smanjenja Bošnjaka u Bratuncu kao što su sigurnosna situacija, ekonomski položaj, obrazovanje, putna i druga infrastruktura itd.

Prema popisu stanovništva 2013. godine bratunačka općina imala je 43 naselja, uključujući i grad Bratunac. Analizom podataka mogu se vidjeti ogromne promjene u etničkoj strukturi općine, a posebno u gradskom naselju Bratunac. U periodu 1991-2013. godine broj stanovnika grada se povećao za 163 ili 2,12%. Bošnjaka je 1991. godine bilo 4.311 ili 56,02% u ukupnom stanovništvu Bratunca, 2013. samo 730 ili 9,29%. Broj Bošnjaka bio je manji u odnosu na 1991. godinu za 3.581 osobu ili 46,73% u ukupnom stanovništvu Bratunca.

U istom periodu broj Srba se povećao sa 3.037 (39,47%) na 6.997 osoba (89,04%). Broj Hrvata se smanjio sa 33 na 27. Historijski izvori pokazuju da je iz grada protjerano bošnjačko stanovništvo, a da je njihov povratak opstruiran na razne načine.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Bratunac, agresija, rat, genocid, etničko čišćenje, Bošnjaci, Srbi, Hrvati, povratak.

BRATUNAC FROM 1991 TO 2013: CHANGES IN THE ETHNIC STRUCTURE OF THE POPULATION UNDER THE INFLUENCE OF AGGRESSION ON THE REPUBLIC OF BOSNIA AND HERZEGOVINA AND GENOCIDE AGAINST BOSNIAKS

Abstract: *Before the aggression on the Republic of Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, Serbs, Croats, Yugoslavs and others lived together in Bratunac. According to the 1991 census, there were 33,619 inhabitants in Bratunac. There were 21,535 or 64.06% Bosniaks, 11,475 or 34.13% Serbs, 40 or 0.12% Croats, 223 or 0.66% Yugoslavs and the other 346 or 1.03%. The population of the Municipality lived in the town of Bratunac and 12 other local communities.*

Bosniaks made up the majority of the population in the town of Bratunac (4,311 or 56.02%) and in local communities: Bjelovac (78.72%), Blječeva (53.05%), Glogova (99.37%), Konjević Polje (99.15%), Podčauš (67.77%), Suha (88.76%), Voljavica (87.69%) and Žlijebac (51.55%).

Serbs were the majority in local communities: Fakovići (75.43%), Hranča (52.02%), Kravica (64.72%) and Osamsko (72.37%).

Bratunac, as a strategically important city in the plans and goals of the aggressors, has been the target of attacks since 1991. Aggression and the crime of genocide against Bosniaks, as well as other forms of crimes against humanity and international law, were planned, prepared and organized against this Bosnian town. Camps for Bosniaks were organized in Bratunac, killed civilians were “buried” in mass graves, mass and systematic rapes and other forms of sexual violence were carried out, targeted destruction of the Bosniak elite, mass expulsion and deportation of civilians, destruction of cultural goods, property and destruction of religious buildings.

In 2013, a census was conducted in Bosnia and Herzegovina. It was the first census after the war and aggression. There were 20,340 inhabitants in Bratunac, which is 13,279 less than in 1991. There were 12,350 Serbs or 875 more people than in 1991. There were 7,803 Bosniaks, which is 13,732 fewer than in 1991. There were 33 Croats, which is 7 less than in 1991. The rest were 154 or 0.76% of the total population of Bratunac.

The percentage of Serbs was 60.72%, Bosniaks 38.36% and Croats 0.16%. Compared to 1991, there were Serbs in the total population of Bratunac by 26.59%. There were 25.70% fewer Bosniaks and 0.04% fewer Croats.

The causes of such changes in the ethnic structure of the population of Bratunac can be traced to aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina, ethnic cleansing and genocide against Bosniaks. In the period 1991-2013, the number of Bosniaks in the municipality of Bratunac decreased from 21,535 to 7,803 (by 13,732 persons), and their percentage decreased from 64.06% to 38.36% in the total population of this municipality. Certainly, other causes of the decrease of Bosniaks in Bratunac should not be neglected, such as the security and economic situation, education, lack of roads and other infrastructure, etc.

According to the 2013 census, Bratunac municipality had 43 settlements, including the town of Bratunac. The analysis of the data shows huge changes in the ethnic structure of the municipality, especially in the urban settlement of Bratunac. In the period 1991-2013, the population of the city increased by 163 or 2.12%. In 1991, there were 4,311 or 56.02% Bosniaks in the total population of Bratunac, in 2013 only 730 or 9.29%. The number of Bosniaks was lower than in 1991 by 3,581 people or 46.73% of the total population of Bratunac.

In the same period, the number of Serbs increased from 3,037 (39.47%) to 6,997 persons (89.04%). The number of Croats decreased from 33 to 27. Historical sources show that the Bosniak population was expelled from the town and that their return was obstructed in various ways.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, Bratunac, aggression, war, genocide, ethnic cleansing, Bosniaks, Serbs, Croats, return.*

Uvod

Republika Bosna i Hercegovina je u periodu 1992. do 1995. godine bila meta agresije "susjeda", Srbije i Crne Gore i Republike Hrvatske.¹

Rezultati naučnih istraživanja zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, pretežno empirijskih naučnih istraživanja interdisciplinarnog karaktera, potvrđuju da je, na osnovama srpske i hrvatske nacionalističke ideologije, politike i prakse, u svim okupiranim mjestima i gradovima u opsadi Republike Bosne i Hercegovine 1992-1995. planski, sistematski i organizovano izvršen zločin genocida. Države Srbija i Crna Gora (Savezna Republika Jugoslavija) i Republika Hrvatska odredile su historijske i strateške ciljeve: zauzimanje i uništenje države Bosne i Hercegovine i istrebljenje Bošnjaka.²

S tim u vezi, planirano je i organizovano sistemsko izvršenje svih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, a posebno zločina protiv mira i zločina genocida, s ciljem potpunog uništenja Republike Bosne i Hercegovine kao države i genocida nad Bošnjacima, pripadnicima nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve.

¹ O agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima svjedoče mnogobrojni historijski izvori i literatura. Vidi, između ostalog: Arhiv ICTY, Predmet broj IT-96-21-T, (Predmet: Čelebići 1998), *Presuda Pretresnog vijeća*, Hag, 16. 11. 1998; Arhiv ICTY, Predmet broj IT-94-1-A, (Predmet protiv Duška Tadića), *Presuda Žalbenog vijeća*, Hag, 15. 07. 1999; Arhiv ICTY, Predmet broj IT-96-21-A, (Predmet: Čelebići 2001), *Presuda Žalbenog vijeća*, Hag, 20. 02. 2001; Arhiv ICTY, Predmet broj IT-99-36-T, (Predmet: Radoslav Brđanin), *Presuda Žalbenog vijeća*, Hag, 1. 9. 2004; *Presuda Međunarodnog suda pravde u Hagu: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, Hag, 26. 2. 2007; Arhiv ICTY, Predmet broj IT-04-74, (Predmet: Prlić i drugi), *Presuda Žalbenog vijeća*, Hag, 29. 11. 2017; Vidi i predmete (ICTY) protiv Slobodana Miloševića, Radovana Karadžića, Ratka Mladića, Ljubiše Beare, Zdravka Tolimira, Vujadina Popovića, Radislava Krstića, Drage Nikolića, Momira Nikolića, Radivoja Milićića, Dragana Obrenovića, Dražena Erdemovića; Smail Čekić, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu planiranje, priprema, izvođenje*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2004; Smail Čekić, *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo 2012. (dalje: S. Čekić, *Genocid i istina o genocidu*); Smail Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum – legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, knjiga 1, 2, 3, Sarajevo 2016. (dalje: S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*). Vidi i: Mesud Šadinlija, Historiografija i pitanje karaktera rata u Bosni i Hercegovini 1992-1995, *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001-2017)*, I, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka, knjiga 47/1, Sarajevo 2020, 339-351; Marko Attila Hoare, Historiografija genocida u Bosni i Hercegovini 1992-1995. u radovima stranih naučnika, *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001-2017)*, II, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka, knjiga 47/2, Sarajevo 2020, 11-20; Merisa Karović Babić, Historiografija i historijski izvori o genocidu u Srebrenici, *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001-2017)*, II, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka, knjiga 47/2, Sarajevo 2020, 21-69; Izet Šabotić, Historiografija o Tuzli i Tuzlanskom kraju, koja se odnosi na novi vijek i savremeno doba, nastala u vremenu 2001-2018. godine, *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001-2017)*, II, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje humanističkih nauka, knjiga 47/2, Sarajevo 2020, 127-160.

² Vidi: S. Čekić, *Genocid i istina o genocidu*; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*.

Srbijanski, crnogorski i hrvatski režimi, na čelu sa Slobodanom Miloševićem, Franjom Tuđmanom i njihovim poslušnicima, planirali su, pripremali i organizovali agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima, rukovodili i komandovali provođenjem agresije; operativno planirali, pripremali, koordinirali, usmjeravali i preko svojih oficira vodili borbene operacije protiv Bosne i Hercegovine; osiguravali živu silu (starješinski i vojnički kadar), kompletну logističku podršku (tenkove, transportere, helikoptere, artiljerijsko i pješadijsko naoružanje, radarsko-računarska sredstva, minsko-eksplozivna sredstva, municiju, gorivo i mazivo i druge strateške sirovine; sanitetski materijal; zdravstveno osiguranje i svu drugu vojnu opremu, zatim plate i penzije, te tako neposredno učestvovali u izvršenju genocida i dugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Samo u periodu do 31. decembra 1994. godine Savezna Republika Jugoslavija je za izvođenje agresije osigurala 89,4% pješadijske, 73% artiljerijske i 95,1% protivavionske municije.³

Savezna Republika Jugoslavija je u Republici Bosni i Hercegovini formirala paradržavnu tvorevinu Srpsku Republiku Bosnu i Hercegovinu (Republiku Srpsku), koja je djelovala u ime Srbije i Crne Gore (Savezne Republike Jugoslavije) – u svojstvu *de iure* i *de facto* organa i/ili agenta Savezne Republike Jugoslavije, odnosno u svojstvu i za račun i korist Savezne Republike Jugoslavije.

Osim toga, Srpska Republika Bosna i Hercegovina (Republika Srpska) bila je samo puki instrument Savezne Republike Jugoslavije, bez ikakve stvarne, političke i vojne samostalnosti, a preko koje je, pored drugih državnih organa, djelovala Savezna Republika Jugoslavija, koja je imala ukupnu i efektivnu kontrolu nad političkim i vojnim rukovodstvom RS-a.⁴

Jedan od strateških ciljeva srpske nacionalističke ideologije, politike i prakse je Bosansko podrinje, kao cjelovit geopolitički prostor, po kome rijeka Drina predstavlja kičmu spajanja teritorija istočne Bosne s Republikom Srbijom, što je i jedan od “strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini”.⁵

Cilj ovoga rada je da prikaže i objasni promjene u etničkoj i vjerskoj strukturi stanovništva Bratunca u periodu 1991-2013, pod utjecajem agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima.

Bratunac je, kao strateški važan grad u planovima i ciljevima agresora, bio meta napada već od 1991. godine. Na ovaj bosanski grad je planirana, pripremana i organizovana agresija i zločin genocida nad Bošnjacima, te drugi oblici zločina

³ Navedene podatke je pravovremeno, još u toku sudskega procesa, posjedovao Međunarodni sud pravde, ali ih, nažalost, kao i mnoge druge krucijalne dokaze o neposrednom učeštu i odgovornosti Savezne Republike Jugoslavije u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima, nije uzeo u obzir. *Agresija na RBiH i genocid nad Bošnjacima*, <http://www.bosnjaci.net/>. (Preuzeto: 20. decembra 2016).

⁴ Vidi: Smail Čekić, *Genocid i istina o genocidu.*; Intervju akademika Smaila Čekića, <http://vijesti.ba/clanak/347803/akademik-cekic-naveo-cinjenice-relevantni-dokazi-za-reviziju-presude-apсолutno-postoje>. (Preuzeto: 16. februara 2017); Smail Čekić, *Naučne činjenice o genocidu nad Bošnjacima*, 14-15.

⁵ *Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, broj 02-130/92, Banja Luka, 12. maja 1992., „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 22, petak 26. novembar 1993, 866.

protiv čovječnosti i međunarodnog prava. U Bratuncu su organizirani logori za Bošnjake, ubijeni civili su "zatravani" u masovne grobnice, vršena su masovna i sistematska silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja, ciljano uništavanje bošnjačke elite, masovno protjerivanje i deportacija civila, uništavanje kulturnih dobara i imovine, te uništavanje vjerskih objekata.

Bratunac 1991: Etnička struktura stanovništva

Grad Bratunac je smješten uz uzak pojas srednjeg toka rijeke Drine. Sjevernu i istočnu granicu općine sa Srbijom čini rijeka Drina, dok se na jugu i zapadu graniči sa općinom Srebrenica, te manjim dijelom sa općinama Vlasenica i Zvornik. Putna komunikacija Bratunac – Voljavica – Bjelovac - Skelani izlazi na most na Drini koji ovu regiju povezuje sa Srbijom, a put Bratunac – Vlasenica – Kladanj sa glavnim gradom Bosne i Hercegovine, Sarajevom. Bratunac je dobro povezan i sa Zvornikom, Tuzlom, Bijeljinom i drugim bosanskohercegovačkim gradovima.

Geografski položaj, razvijena privreda, obrazovanje i zdravstvo utjecali su da Bratunac bude privlačno mjesto za život ljudi različitih kultura, vjera i naroda. Prije agresije, u Bratuncu su zajedno živjeli Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Jugoslaveni i ostali.

Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine i Bratunca, prema popisu stanovništva 1991. godine, predstavljena je u tabeli 1:⁶

Tabela 1.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine i Bratunca prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 1991. godine						
Bosna i Hercegovina	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	Ostali
4.377.033	1.902.956	1.366.104	760.852	242.682	104.439	
Bratunac	33.619	21.535	11.475	40	223	346

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 4.377.033 stanovnika. Najbrojniji narod bili su Bošnjaci, kojih je bilo 1.902.956 ili 43,50%. Srba je bilo 1.366.104 ili 31,2%, Hrvata 760.852 ili 17,4%, Jugoslavena 242.682 ili 5,5%, ostalih 104.439 ili 2,38%.

U Bratuncu je živjelo 33.619 stanovnika. Bošnjaka je bilo 21.535 ili 64,06%, Srba 11.475 ili 34,13%, Hrvata 40 ili 0,12%, Jugoslavena 223 ili 0,66% i ostalih 346 ili 1,03%.

⁶ *Popis stanovništva Bosne i Hercegovine 1991. godine*, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo 1999.

Stanovništvo Općine je živjelo u gradu Bratuncu i još 12 mjesnih zajednica, što se može vidjeti u tabeli 2.⁷

Tabela 2.

Stanovništvo općine Bratunac po mjesnim zajednicama, prema etničkoj pripadnosti, po popisu stanovništva 1991. godine						
	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	Ostali
Bratunac - općina	33.619	21.535	11.475	40	223	346
Bjelovac	3.985	3.137	804	1	14	29
Blječeva	1.197	635	554	0	5	3
Bratunac – grad	7.695	4.311	3.037	32	159	156
Fakovići	1.526	358	1.151	0	12	5
Glogova	1.913	1.901	6	6	4	1
Hranča	1.851	878	963	2	1	7
Konjević Polje	4.583	4.544	9	0	7	23
Kravica	3.359	1.161	2.174	1	3	20
Osamsko	2.244	590	1.624	1	5	24
Podčauš	1.263	856	346	1	0	60
Suha	1.379	1.224	132	1	11	11
Voljavica	1.625	1.425	198	0	0	2
Žlijebac	999	515	477	0	2	5

Najviše stanovnika Općine živjelo je u gradu Bratunac - 7.695 ili 22,89% ukupnog stanovništva općine. U Mjesnoj zajednici Konjević Polje živjelo je 4.583 stanovnika ili 13,63% ukupnog stanovništva općine, Bjelovac - 3.985 ili 11,85%, Kravica – 3.359 ili 9,99%, Osamsko – 2.244 ili 6,67%, Glogova – 1.913 ili 5,69%, Hranča – 1.851 ili 5,51%, Voljavica – 1.625 ili 4,83%, Fakovići – 1.526 ili 4,54%, Suha – 1.379 ili 4,10%, Podčauš – 1.263 ili 3,76%, Blječeva – 1.197 ili 3,56% i Žlijebac – 999 ili 2,97% ukupnog stanovništva općine Bratunac.

Bošnjaci su činili većinu stanovništva u gradu Bratunac (4.311 ili 56,02%), te u mjesnim zajednicama: Bjelovac (78,72%), Blječeva (53,05%), Glogova (99,37%), Konjević Polje (99,15%), Podčauš (67,77%), Suha (88,76%), Voljavica (87,69%) i Žlijebac (51,55%).

Srbi su bili većina u mjesnim zajednicama: Fakovići (75,43%), Hranča (52,02%), Kravica (64,72%) i Osamsko (72,37%).

Dakle, Bošnjaci su činili većinu stanovništva u gradu Bratunac i osam mjesnih zajednica, a Srbi u četiri mjesne zajednice. To se može objasniti činjenicom da su Bošnjaci kroz historiju činili većinu stanovništva Bosanskog podrinja, pa tako i Bratunca. Kod Bošnjaka je bio i veći priraštaj u odnosu na druge etničke grupe. Treba istaći i činjenicu da je period mira i prosperiteta od 1945. do 1991. godine omogućio da se oni "razvijaju" kao narod u Bosni i Hercegovini i socijalističkoj Jugoslaviji.

⁷ Popis stanovništva Bosne i Hercegovine 1991. godine, po mjesnim zajednicama, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo 1999.

Pripremanje genocida nad Bošnjacima

Općina Bratunac bila je od iznimnog strateškog značaja za bosanske Srbe, jer je predstavljala dio teritorije koja je povezivala srpsko stanovništvo Bosne i Hercegovine sa susjednom državom Srbijom.

Rukovodstvo Srpske Demokratske Stranke (SDS) trebalo je da provede u djelo planove Slobodana Miloševića i Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) o stvaranju etnički čistih prostora, prostora na kojima će živjeti samo Srbi. Pošto je u općini Bratunac bilo 64,06% Bošnjaka, onda je taj prostor kao i cijelo Bosansko podrinje trebalo "etnički očistiti".

Naoružavanje Srba u Bratuncu bilo je u vrhu prioriteta SDS-a. U aprilu 1991. godine, nakon sjednice Glavnog odbora SDS-a na kojoj je Radovan Karadžić praktično objavio rat uz obrazloženje da je Srbima preostala samo „Velika Srbija“, sastanak su održali i trojica SDS-ovaca zaduženih za istočnu Bosnu: Miroslav Deronjić, Goran Zekić i Rajko Dukić. Na tom sastanku Rajko Dukić je rekao da je političko rukovodstvo SDS-a u Bosni i Hercegovini donijelo odluku da se Srbi u Bosni i Hercegovini naoružaju. Dalje im je prenio da je lično Radovan Karadžić ubijedio Slobodana Miloševića, koji je u to vrijeme bio predsjednik SFRJ, da naoruža Srbe u Bosni i Hercegovini. Dukić je rekao Deronjiću i Zekiću da će oni biti zaduženi za područje Srebrenice i Bratunca.⁸

Početkom maja 1991. godine, Miroslav Deronjić i Goran Zekić sastali su se s Mihaljem Kertesom u Beogradu i tu je dogovorena prva isporuka oružja za Bratunac. Miroslav Deronjić je lično učestvovao u toj isporuci oružja. Kertes je na tom sastanku rekao da je političko i državno rukovodstvo SFRJ odlučilo da će područje 50 kilometara od rijeke Drine biti srpsko. U jesen ili krajem ljeta 1991. godine, u Milićima je formiran centar za daljnju raspodjelu oružja. Uloga Srbije u naoružavanju srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini kristalno je jasna. Na području Bratunca, u selu Voljavica, tokom agresije su bile stacionirane Crvene beretke, jedinica za specijalne operacije Službe državne bezbjednosti Republike Srbije.⁹

⁸ Arhiv ICTY, Predmet IT-02-61 (Predmet: Miroslav Deronjić), *Presuda Pretresnog vijeća od 30. marta 2004; Arhiv ICTY, Predmet IT-02-54 (Predmet: Slobodan Milošević), Izjava svjedoka Miroslava Deronjića.; Vidi: Edina Bećirević, *Na Drini genocid: istraživanje organiziranog zločina u istočnoj Bosni*, Buybook, Sarajevo 2009. (dalje: E. Bećirević, *Na Drini genocid*); Sead Selimović, Izet Šabotić, *Drugi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine 1992-1995*, Bosanski kulturni centar, Tuzla 2017, 415-418. (dalje: S. Selimović, I. Šabotić, *Drugi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine*).*

⁹ U slučaju Haško tužilaštvo protiv Slobodana Miloševića iznijeti su brojni dokazi kao potpora ovoj tezi. Naime, jedan od bliskih saradnika Slobodana Miloševića, svjedok koji je protiv Miloševića svjedočio pod šifrom B-129, potvrđio je jedinstvo i izvanrednu koordinaciju svih srpskih snaga u agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Svjedok B-129 bio je prisutan kada je Slobodan Milošević naglasio da Arkan mora biti pod kontrolom, te dodao: „Sad su nam potrebeni takvi ljudi, ali niko ne sme da pomisli da je jači od države.“ Vidi: „Odluka po prijedlogu za donošenje oslobođajuće presude“, *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, (IT-02-54), par. 306, 109; Vidi: E. Bećirević, *Na Drini genocid*.

U bratunačkoj općini dizanje nacionalnih tenzija dobija na intenzitetu, avgusta i septembra mjeseca 1991. godine. S tim u vezi posebno se ističu "srpski nacionalisti" sa područja sela Kravice. Tako je ubijanje civila postalo stvarnost u Bratuncu. Dana 3. septembra 1991. godine, u zaseoku Kajići, selo Kravica, ubijena su dva mladića, Džemo Jusić i Nedžad Hodžić. Iako se znalo ko su počinioči, SDS je spriječila da se zločinci predaju sudskim organima.¹⁰

Čelnici SDS su u saradnji sa obavještajno-sigurnosnim organima Srbije i tzv. JNA, širom Bosne i Hercegovine sijali strah i stvarali haos. Stvarano je haotično stanje u svim segmentima života: blokiran je rad mnogih preduzeća, mnogi rukovodioci su smjenjivani ili otpuštani sa posla, otpuštani su ili smjenjivani rukovodioci organa uprave. Osim toga, vršena su ubistva, posebno Bošnjaka na teritoriji tzv. SAO, a SDS je zabranio bilo kakve istražne aktivnosti na rasvjjetljavanju ubistava i kažnjavanju počinilaca.¹¹

Namjera SDS-a i Radovana Karadžića¹² bila je da se provede genocid nad Bošnjacima. S tim u vezi Radovan Karadžić, predsjednik SDS-a, je u telefonskom razgovoru sa Gojkom Dogom 12. oktobra 1991. godine kazao da će Bošnjaci nestati, da će nestati sa površine zemlje, da će biti "krvi do koljena", da će to biti "pokolj krvavi". Radovan Karadžić je ponovio svoje prijetnje 13., 14. i 15. oktobra 1991. godine. "(...) Za dva – tri dana Sarajevo će nestati i biće pet stotina hiljada mrtvih. Za mjesec dana u Bosni i Hercegovini će nestati Muslimani", rekao je Karadžić. Svoje prijetnje ponovio je i u Skupštini Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, 14. oktobra 1991. godine. (...) Ovo je put na koji vi hoćete da izvedete Bosnu i Hercegovinu ista ona autostrada pakla i stradanja kojom su pošli Slovenija i Hrvatska. Nemojte da mislite, da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak, jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rat ovdje", prijetio je Karadžić.¹³

Predsjednik SDS Radovan Karadžić, bio je ubijeđen da se Bošnjaci u ratu ne mogu odbraniti i da će nestati sa lica zemlje. Njegovu politiku slijedili su predsjednici općinskih odbora SDS širom Bosne i Hercegovine.

10 Više o tome vidi: E. Bećirević, *Na Drini genocid*; Nijaz Mašić, *Srebrenica: agresija, otpor, izdaja, genocid*, Općina Srebrenica, Srebrenica 1999, 53. (dalje: N. Mašić, *Srebrenica*); Avdo Huseinović, *Naser Orić - od Gazimestana do Haga i nazad*, Haber, Sarajevo 2013, 47-52. (dalje: A. Huseinović, *Naser Orić*).

11 Senija Milišić, Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva 1992-1995. (metodi, pravci, statistički pokazatelji), *Historijski pogledi*, god. II, br. 2, Tuzla 2019, 384. (dalje: S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*).

12 O ratnom zločincu Radovanu Karadžiću vidi: Robert J. Donia, *Radovan Karadžić – uzroci, postanak, i uspon genocida u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2016.

13 Arhiv ICTY, Predmet IT-02-54-T, Pred pretresnim vijećem III, *Tužilac protiv Slobodana Miloševića, drugi pretpretresni podnesak tužilaštva* (Optužnice u vezi sa Hrvatskom i Bosnom i Hercegovinom), 31. maj 2002, paragraf 61 i 200, napomena 400; Vidi i: *Miloševiću dokazan genocid u Bosni: Međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2007, 143.

Poslanici SDS i Srpskog pokreta obnove (SPO) su 24. oktobra 1991. godine u Sarajevu donijeli Odluku o osnivanju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.¹⁴ Nelegalna odluka bila je jasan znak u kome pravcu će ići politika SDS u Bosni i Hercegovini. Na istoj sjednici donesena je i Odluka o raspisivanju i provođenju plebiscita srpskog naroda u Bosni i Hercegovini 9. i 10. novembra 1991. godine, na kojem se srpski narod treba da izjasni o pitanju da li je "saglasan sa odlukom Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, od 24. oktobra 1991. godine, da srpski narod ostane u zajedničkoj državi Jugoslaviji, sa Srbijom, Crnom Gorom, SAO Krajina, SAO Slavonija, Baranja i Zapadni Srem, te drugim koji se za taj ostanak izjasne."¹⁵ Bilo je očito i potpuno jasno da se na ovaj način stvara "Velika Srbija". Kada je SDS, 26. oktobra 1991. godine u Banja Luci, objelodanio naređenje o nasilnom preuzimanju vlasti i zadacima u ratnim uslovima, bilo je potpuno jasno da je rat kao opcija neizbjegjan.¹⁶

Nelegalna Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini je 21. novembra 1991. godine donijela odluku o verifikaciji proglašenih srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini, čime je počelo zaokruživanje tzv. "srpskih prostora".¹⁷ Dana 9. januara 1992. godine u Sarajevu je donesena Deklaracija o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine. U tački 2 Deklaracije, piše da se "Rpublika nalazi u sastavu Savezne države Jugoslavije kao njena federalna jedinica".¹⁸

Bio je to potpuno nelegalan čin pošto tada važeći Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine to nije dopuštao. Osim toga, Deklaracija je donesena od strane nelegalne tzv. Skupštine srpskog naroda. Iza ove paradržavne tvorevine stajala je u stvari Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ), koja je bila u procesu raspadanja, odnosno režim Slobodana Miloševića.

Političke i druge aktivnosti SDS i bosanskih Srbra pratile su i aktivnosti JNA, a sve to je koordinirano iz centra u Beogradu. JNA je postepeno, pod plaštom vojnih vježbi, zauzimala i kontrolirala strateški važne pravce, ključne putne komunikacije, mostove, dominantne objekte, centre veze, televizijske i radio predajnike i repetitore. Ove aktivnosti JNA i raspored jedinica ukazao je na činjenicu da je i prije zvaničnog početka rata i agresije Bosna i Hercegovina bila okupirana, te da su mjesta u kojima su Bošnjaci činili većinski dio stanovništva, bila stavljena u okruženje.¹⁹

14 Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (AIIZ), Fond SDS, inv. br. 490/4. *Odluka o osnivanju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 24. 10. 1991; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, 1700-1702.

15 AIIZ, Fond SDS, inv. br. 490/4. *Odluka o osnivanju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 24. 10. 1991; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, 1700-1702; Vidi i: „Vikend za glasanje“, *Oslobodenje*, br. 15584, Sarajevo, srijeda, 6. novembar 1991, 5; S. Selimović, I. Šabotić, *Drugi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine*, 68.

16 AIIZ, Fond SDS, inv. br. 3-1171. *Naredba SDS*, Sarajevo, 26. 10. 1991; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, 1703-1704.

17 AIIZ, Fond SDS, inv. br. 491/5. *Odluku o verifikaciji proglašenih srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini* Sarajevo, 21. 11. 1991; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, 1705-1707.

18 Deklaracija o proglašenju Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, *Javnost, list srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, 1; S. Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, 1718-1720.

19 Vidi: S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*, 385.

JNA je povlačenjem iz Slovenije i Hrvatske bila raspoređena na teritoriji Bosne i Hercegovine, gdje je bilo raspoređeno devet korpusa.²⁰ Uz sve ovo JNA je formirala i naoružavala "dobrovoljačke jedinice", kao i "srpsku TO" i tzv. "Vojsku republike srpske".

"Za stvaranje države srpskog naroda i njene oružane sile, uloga JNA je najznačajnija", isticao je Veljko Kadijević. On je, također, smatrao da komande i jedinice JNA čine kičmu za "VRS" sa kompletним naoružanjem i opremom.²¹

Početkom 1990. godine TO BiH je stavljena pod komandu GŠ JNA, te joj je oduzeto naoružanje koje je bilo raspoređeno na područja gdje su bosanski Srbi bili većina. Osim toga, Vijeće sigurnosti UN je donijelo Rezoluciju o embargu na naoružavanje Bosne i Hercegovine. Ove činjenice pogubno su djelovale na Bošnjake i odbranu Bosne i Hercegovine.²²

Nakon referendumu 1. 3. 1992. godine JNA je pokazala svu svoju brutalnost i dodatno ispresijecala komunikacije, zauzela mnoge tvornice, i zajedno sa srpskim „dobrovoljcima i paravojskom“ postavila barikade. Barikade su postavili mahom u gradovima u kojima Srbi nisu uspostavili svoju vlast. Širom Bosne i Hercegovine „incidenti“ se redaju kao na filmskoj traci, a najviše ih izazivaju pripadnici JNA i „paravojska.“ Žele se isprovocirati situacije kako bi došlo do upotrebe vatre nog oružja od strane Bošnjaka.²³

Maltretiranje naroda, ubistva, paljenje i miniranje poslovnih prostora i radnji u vlasništvu nesrba, bili su česta pojava početkom 1992. godine, a naročito nakon 1. 3. 1992. godine, kada je sve intenzivirano. Stoga su mnogi Bošnjaci i drugi nesri napustili svoje domove i otišli u inostranstvo ili u gradove gdje je legalna vlast bila dominantna. Na ovo su uticali i učestali pozivi za mobilizaciju u rezervni sastav JNA na koje se Bošnjaci većinom nisu odazivali. Neodazivanje pozivu na mobilizaciju podrazumijevalo je gubitak radnog mjesto, a nerijetko i stanarskog prava.

Nakon ovako temeljnih priprema, potpuno okupirane zemlje, dogovora između Srba i Hrvata, posebno onog u Gracu, te odluke Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini kojom su definirani „strateški ciljevi“, etničko čišćenje i uništavanje Bošnjaka i svega što je bošnjačko bilo je samo tehničko pitanje.²⁴

20 Drinski korpus 1992-1995, Vojna ekspertiza. Br. 06-01/6-6.1-328/01, od 14. 02. 2001.

21 Veljko Kadijević, *Protiv udar: Moje viđenje raspada Jugoslavije*, Beograd 2010, 148-162. (dalje: V. Kadijević, *Protiv udar*).

22 Reorganizacijom OS SFRJ, TO je stavljena pod komandu JNA. Shodno tome GŠ JNA je donio 14. 5. 1990. godine naredbu str. pov. br. 19-1, a na osnovu iste komanda 1. VO donosi 15. 5. 1990. naredbu str. pov. br. 1-190, „kojom reguliše preuzimanje, smještaj i čuvanje kompletног naoružanja i municije od TO u magacine JNA,“ Faid Hećo, *Uloga Jugoslovenske narodne armije u agresiji na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo 2005, 285-286. „Nakon intenzivnog angažmana Evropske zajednice u prvoj polovini 1991. na pokušaju rješavanja krize u Jugoslaviji...i potpunog neuspjeha, ista 5. 7. 1991. godine uvodi embargo na uvoz oružja u SFRJ i zamrzava svu finansijsku pomoć“ Vlada SAD se pridružuje embargo 8. 7. 1991. godine, a Vijeće sigurnosti UN Rezolucijom 713 od 25. 9. 1991. godine uvodi embargo na isporuke oružja i vojne opreme za sve republike bivše SFRJ. S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*, 386.

23 General Kadijević kaže: „...zadatke treba izvršavati u okviru sprečavanja međunarodnajih sukoba uz svjesno dozvoljavajuće da neprijatelj prvi napadne.“ V. Kadijević, *Protiv udar*, 93 i 127.

24 S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*, 387.

Etničko čišćenje i provođenje genocida

Nakon objavljivanja Kutiljerovog plana,²⁵ JNA i bosanski Srbi više nisu imali šta čekati, krenuli su u otvorenu agresiju. Zašto? Kutiljerov plan im je davao izvjesno pokriće; TO Bosne i Hercegovine je bila potpuno razoružana i obezglavljenja; JNA je od mirnodopske u Sloveniji, preko rata u Hrvatskoj, došla u Bosnu i Hercegovinu kao potpuno spremna za rat, a uveden je i embargo na naoružanje Bosne i Hercegovine od strane UN.²⁶

Dakle, imali su sve pogodnosti. Tako je JNA je već 27. 3. 1992. napala Bosanski Brod i Derventu i stavila ih pod kontrolu.²⁷ Nakon toga, 1. 4. 1992. slijede napadi na Bijeljinu i Kupres, a 3. 4. 1992. i Banja Luka je stavljena pod punu kontrolu.²⁸

Priznanjem Republike Bosne i Hercegovine, kao samostalne i suverene države, od strane SAD i EZ, bosanski Srbi i JNA 6. i 7. aprila 1992. napadaju Sarajevo, a do kraja aprila napadani su i zauzimani jedan za drugim gradovi u Podrinju: 8. aprila Foča i Zvornik, 13. aprila Višegrad, 18. aprila Vlasenica itd. Istovremeno, bosanski Srbi i JNA napadaju i zauzimaju gradove u Posavini: 14. aprila Bosanski Šamac, a 30. aprila 1992. i Brčko. Prijedor je takođe napadnut i stavljen pod kontrolu 30. aprila 1992. godine.²⁹

Na udaru je bio Bratunac. Dana 14. aprila 1992. godine „dobrovoljci“ iz Srbije su prešli rijeku Drinu i ušli u selo Skelane u općini Srebrenica. Svrha njihovog ulaska u Bosnu i Hercegovinu bila je da „pomognu“ bosanskim Srbima da preuzmu vlast i prisilno uklone Bošnjake s tog područja. Tako je „Srpska vojska“ 17. aprila 1992. godine preuzeila kontrolu nad Bratuncem. Bošnjaci su bili razoružani i prisiljeni da prihvate ultimatum kojim je trebalo da predaju civilnu vlast bosanskim Srbima.³⁰

Nakon sastanka u hotelu „Fontana“, na kojem su bili prisutni Arkanovi vojnici (SDB Srbije), političku vlast u općini Bratunac preuzeo je krizni štab kojim je predsjedavao Miroslav Deronjić. Deronjić je pristao na dolazak „dobrovoljaca“ iz Srbije, kao i na njihovu ulogu u primjeni sile.³¹

25 Karadžić, Boban i Izetbegović, pod pokroviteljstvom portugalskog diplomata Hose Kutiljera, kao izaslanika EZ su 18. 3. u Sarajevu usvojili izjavu o principima novog ustavnog uređenja Bosne i Hercegovine. Prema toj izjavi, Bosna i Hercegovina treba da bude nezavisna država „sačinjena od tri konstitutivne jedinice, zasnovane na nacionalnim principima... Taj plan je desetak dana kasnije Izetbegović ipak odbacio, ali on je legitimirao nacionalno kao liniju podele kojom su išli i svi sledeći planovi...“ Branka Magaš, Ivo Žanić (priredili), *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Zagreb-Sarajevo 1999, 202; Vidi: „Dogovoren ali ne i potpisano“, *Oslobodenje*, br. 15714, godina IXLIX, Sarajevo, 19. mart 1992, 1.

26 S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*, 387.

27 Djelimična hronologija preuzeta iz: *Drinski korpus 1992-1995*. Vojna ekspertiza, 45.

28 S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*, 387.

29 S. Selimović, I. Šabotić, *Drugi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine*, 141-144; S. Milišić, *Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva*, 387.

30 Arhiv ICTY, Predmet IT-02-54 (Predmet: Slobodan Milošević), *Izjava svjedoka Miroslava Deronjića*.

31 Naser Orić, *Srebrenica - svjedoči i optužuje*, Srebrenica 1995, 39-40. (dalje: N. Orić,

Međutim, Arkanovi „dobrovoljci“ nisu bili jedini koji su prešli granicu na Drini uz nalog za izvršenje specijalnog zadatka koji su dobili od političkog i vojnog vrha Srbije. U periodu od 21. do 23. aprila 1992. godine, u općinu Bratunac došla je formacija sa komandantom Reljićem na čelu, kapetanom JNA. Ta je jedinica bila u sastavu jedne oklopnomehanizovane brigade koja je bila stacionirana u Šekovićima. Reljić je u Bratuncu uveo vojnu vlast i o tome je obavijestio stanovništvo tako što je postavio plakate na kojima je pisalo da je on komandant Bratunca i da preuzima odgovornost za zbivanja u Bratuncu.³²

U napadima na naselja u kojima su živjeli Bošnjaci korišten je gotovo uvijek isti plan. Uvečer su “srpske vođe” obavezno raspravljale o sudbini naselja koje namjeravaju napasti. Odluka bi redovno bila: *pobiti muškarce, spaliti domove i rastjerati nemoće*. Oko 3-4 sata u rano jutro krenuli bi i opkolili naselje u tišini, a u rano jutro polazili u akciju. Dan prije toga, sve do jutra, negdje oko tri sata, jednu poruku satima bi preko megafona ponavljali: “*Gradani, nemojte dozvoliti da zbog jedne puške bude zapaljeno cijelo naselje*”. To je djelovalo. Bilo je mnogo ljudi koji su htjeli poginuti uz otpor. Ali ostali bi ih smirivali i opominjali na živote njihove ili tuđe djece, svejedno. Takvi su šumama bježali prema Srebrenici. Mnogi su bez oružja zarobljeni ili ubijeni u pokušaju bijega.

Prvog maja 1992. godine u selo Hranču je ušao Luka Bogdanović, bivši zamjenik komandira policije u Bratuncu. Postavio je rok za predaju oružja do sutradan u podne. Oružje je predato kako je rečeno. Bile su to tačno sve cijevi za koje su mještani imali dozvole. Sutradan, 3. maja 1992. godine Srbi su opkolili selo sa transporterima koji su odmah počeli pucati po kućama. U isto vrijeme srpski su vojnici, uglavnom komšije, istjerivali mještane iz njihovih kuća. Muškarci su se sklonili u potoke i šumarke i gledali kako Srbi pale njihove kuće. Prvo su ulazili i pljačkali sve vrijedno, a zatim posipali benzinom i palili. Ukupno je tog dana izgorjelo oko 40 domova.³³

Taj dan uhvaćeni su i odvedeni u Bratunac Adem, Dževad, Nurif, Muhamed, Sead i Karim Ramić, Hajrudin, Abdulah i Samir Hodžić. Najmlađi Sead imao je 15 godina, najstariji Adem 30 godina. Neki su vidjeli kako ih ubacuju u Duhansku stanicu. Devet mladića potrpano je u bijeli kombi i svaki trag im se izgubio.³⁴

Srebrenica); Nijaz Mašić, *Istina o Bratuncu-agresija, genocid i oslobođilačka borba 1992-1995*, Tuzla 1996, 33-37. (dalje: N. Mašić, *Istina o Bratuncu*); N. Mašić, *Srebrenica*, 1; A. Huseinović, *Naser Orić, 55-62.*

32 Deronjić je u svom priznanju, koje je u presudi prihvatio sudska vijeće ICTY-ja, potvrdio da su dolazak jedinice JNA pod komandom kapetana Reljića i „dobrovoljaca“ iz Srbije dogovorila najviša rukovodstva Republike Srpske i SFRJ. Arhiv ICTY, Predmet Deronjić, (IT-02-61) “*Glogova*”, *Presuda Pretresnog vijeća*, 30. mart 2004, par. 72 i 73.

33 Vidi: Sejo Omeragić, *Satanski sinovi*, Ljiljan, Sarajevo 1994. (dalje: S. Omeragić, *Satanski sinovi*).

34 Vidi: S. Omeragić, *Satanski sinovi*; S. Omeragić, *Satanski sinovi: počeci ubijanja – mjesto Hranča*. <https://antidayton.com/satanski-sinovi-poceci-ubijanja-mjesto-hranca/>. (Preuzeto: 13. 12. 2020).

Ubijena je taj dan petogodišnja djevojčica Selma Hodžić koju je u naručju držala njena nena Hajrija kojoj je metak prošao kroz ruku, a dijete ubio. Dok su tridesetogodišnji Osman Ramić i četrdesetogodišnji Šaćir Ramić bježali, uhvaćeni su na njivi. Dovukli su ih Najdan Mlađenović i Mirko Todorović pred kuću Čamila Ramića i ubili udarcima sjekire u glavu. Pedesetogodišnji Bego Hodžić ubijen je na isti način.³⁵

Kuće su dugo dogorjevale u Hranči. Svaki dan kad se činilo da više nema šta gorjeti, buknuo bi plamen i osvjetljavao čitavo naselje. Sve to mogli su vidjeti oni u gradu i naseljima okolo. Više niko nije spavao u svojim kućama. Ljudi su se poput uplašenih životinja krili po potocima i šumarcima oko Hranče.³⁶

Šest dana kasnije, 9. maja, ponovo su selo opkolili „srpski vojnici“, sada već sigurni da niko nema ni oružja niti se može braniti. Podvriskivali su i očito slavili svoje slijedeće ubijanje. Počela je pljačka i iznošenje iz preostalih kuća onoga što je vrijedno. Zatim je spaljeno još 55 kuća, a ljudi koji su se odvažili da spavaju u svojim domovima bili su ubijani ili živi spaljeni. Srbi su toga dana ubili Salku, Hajru, Avdu, Abdulaha, Selima, Idriza, Saliha i Musu Ramića, Nermina Jahića, Hasima Nukića i njegova dva sina, Abijara i Saliha, Hasana i Sulju Hodžića, Musu Sulejmanovića, Hameda, Nezira, Džemala, Šabana, Sulju, Hasana, Avdu i Osmana Salkića, Sadika i Osmana Avdića.³⁷

Leševi ovih ljudi ležali su na jednom mjestu, poneki na putevima i oko kuća. Ostali muškarci prikriveni su po iskopanim skrovištima u šumarcima. Četrdeset dvije žrtve ostale su iza ovog pokolja.³⁸

Naselje Suha je napadnuto 10. maja 1992. godine, a u napadima su učestvovali lokalni Srbi, pripadnici JNA i drugih jedinica koje su stigle iz Srbije. Bošnjački civilni su ubijani, odvođeni u sabirni logor na stadion fudbalskog kluba „Bratstvo“ u Bratuncu, a potom i u logor OŠ „Vuk Karadžić“. Svi preostali Bošnjaci su protjerani, a njihova imovina je u potpunosti opljačkana i uništена.³⁹

Tokom agresije ubijena su 140 Bošnjaka ovog naselja. Najmlađa ubijena osoba je Neila Hodžić, beba koja je rođena 1992. godine, a ukupno je ubijeno 22 djece iz ovoga mjesta. Najstarija ubijena osoba je Smajo Husić, koji je rođen 1905. godine.⁴⁰

U naselju Zalužje je tokom agresije ubijeno 125 Bošnjaka. Njih 96 je ubijeno u genocidu, 22 tokom 1992. godine, dok su ostali ubijeni tokom 1993. i 1994. godine.

35 *Isto.*

36 *Isto.*

37 *Isto*

38 *Isto.*

39 Bedrudin Brljavac, *Obilježena 28. godišnjica zločina u mjestima Suha i Zalužje kod Bratunca*. <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/obilje%C5%BEena-28-godi%C5%A1njica-zlo%C4%8Dina-u-mjestima-suha-i-zalu%C5%BEe-kod-bratunca/1835692>. (Preuzeto: 12.11.2020); A. Huseinović, *Naser od Gazimestana*, 63-64.

40 Bedrudin Brljavac, *Obilježena 28. godišnjica zločina u mjestima Suha i Zalužje kod Bratunca*. <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/obilje%C5%BEena-28-godi%C5%A1njica-zlo%C4%8Dina-u-mjestima-suha-i-zalu%C5%BEe-kod-bratunca/1835692>. (Preuzeto: 12.11.2020).

U zločinima je ubijeno 20 djece, a najmlađa žrtva je Rasim Hasanović, rođen 1990. godine. Najstarija žrtva je Tima Jahić, rođena 1908. godine.⁴¹

U ovim naseljima je posebno iskazana brutalnost zločinaca prema djeci i ženama. Zločinci su ubijali svoje žrtve bez obzira na godine i spol. Tako je ubijena i Zekira Begić iz naselja Suha. Ona je ubijena zajedno sa svojom nerođenom bebom.⁴²

Srpske snage koje su se sastojale od JNA (Vojske Jugoslavije), Srpske Teritorijalne odbrane i policije, te specijalnih jedinica, „arkanovaca“ i „šešeljevaca“, 5. maja 1992. godine okružile su Bratunac. Dio stanovništva je izbjegao u brda, a oko 8.000 Bošnjaka smješteni su u logoru na stadionu FK Bratstvo. Atmosfera je bila mučna. Vojnici u uniformama JNA prolazili su sa torbama i od naroda oduzimali zlato i novac. Osim toga, palili su cigare na čelu zarobljenicima, željeznim šipkama tukli po glavi. Urezivali su krstove na čelo zarobljenika. Među zarobljenim je bio i imam, efendija Mustafa Mujkanović. Njega su strašno mučili. Tjerali su ga da diže tri prsta, ali on to nije uradio. Potom su ga pitali da li zna da klanja. I kad je zanijetio i počeo klanjati, ubili su ga. Ubijena je i djevojčica Saliha Salihović, koja je imala samo šest mjeseci, te Zahida Suljagić, koja je imala 110 godina.⁴³

U školi Vuk Karadžić u Bratuncu Bošnjake nisu mučili samo pripadnici tzv. „paravojnih formacija“. To su činili i pripadnici JNA. Čuvari su imali plave uniforme i pripadali su srpskoj policiji. Tu su bili i pripadnici civilne zaštite. Njihov zadatak bio je da uklone tijela mrtvih Bošnjaka. Među onima koji su u salu škole „Vuk Karadžić“ dolazili da muče Bošnjake bio je i veliki broj Srba iz Bratunca. Nakon tri dana mučenja, preživjeli Bošnjaci prebačeni su u logor na Pale gdje su ih tukli, samo u mnogo manjoj mjeri nego u Bratuncu. Konačno, 14. maja, preživjeli zatvorenici su oslobođeni kao dio razmjene na Vratnici i u Visokom.⁴⁴

U augustu 1992. godine, tragom užasnih priča izbjeglica iz Bratunca, holandska novinarska ekipa posjetila je Bratunac. O masakru nad Bošnjacima nisu saznali ništa od srpskih vlasti, ali su novinari samoinicijativno posjetili školu „Vuk Karadžić“ u kojoj je ubijeno 300-400 ljudi. Krišom i u atmosferi velikog straha da ih srpske vlasti ne uhapse, obišli su školu „Vuk Karadžić“. U školi su vidjeli rupe od metaka, tek zamijenjen pod, a zidovi su bili svježe prefarbane. U blizini škole bio je kontejner pun ličnih karti sa bošnjačkim imenima. Također su u fabrići akumulatora u Potočarima našli neke pasoše. Prepostavlja se da je oko 300 Bošnjaka ubijeno za ta tri dana, oko 150 u samoj sali i isti toliki broj ispred škole. Ima indicija da je određeni broj tijela spaljen, da bi se uklonili tragovi zločina.⁴⁵

U školi „Vuk Karadžić“ mučeni su i ubijani preživjeli Bošnjaci iz Glogove, ali i ostalih sela koja su krajem aprila i početkom maja 1992. godine opustošile srpske snage kojima je komandovao Miroslav Deronjić. S obzirom na to da je

41 *Isto.*

42 *Isto.*

43 Vidi: E. Bećirević, *Na Drini genocid*; A. Huseinović, *Naser od Gazimestana*, 62-63.

44 Vidi: Sejo Omeragić, *Satanski sinovi*, Ljiljan, Sarajevo 1994.

45 Vidi: E Bećirević, *Na Drini genocid*.

Deronjić bio predsjednik kriznog štaba, on je vršio kontrolu nad TO i kontrolu nad bratunačkim policijskim snagama. Ove lokalne snage, zajedno sa pripadnicima Novosadskog korpusa JNA, 25. aprila 1992. godine su stigle u Glogovu u oklopnim transporterima, vojnim kamionima i policijskim automobilima.⁴⁶

“Srpska vojska” je tražila oružje po Glogovi i mještanima izdala ultimatum da oružje mora da se preda za dva dana. Dva dana kasnije, 27. aprila, stanovnici Glogove predali su oružje u akciji u kojoj su učestvovali Miroslav Deronjić, kapetan Reljić i Milutin Milošević, načelnik srpskog SUP-a, koji je stanovnicima Glogove obećao da neće biti napadnuti. Atmosfera je i prije ultimatuma bila veoma napeta. Bošnjaci su živjeli u strahu, a Srbi iz susjedne Kravice otvoreno su se naoružavalni. Uprkos datim obećanjima, 6. ili 7. maja 1992., a u sklopu provođenja plana za napad na selo Glogovu, Miroslav Deronjić i kapetan Reljić otišli su u selo Magašići, odakle su imali pogled na cijelo selo Glogovu. Cilj im je bio da izvrše izviđanje Glogove kako bi pripremili napad na to selo.

Sastanku bratunačkog kriznog štaba o napadu na Glogovu prisustvovali su samo članovi kriznog štaba, kapetan Reljić, Raša Milošević, komandant odreda iz Kravice i još jedan čovjek koji je bio pripadnik Državne bezbjednosti Srbije. Na toj sjednici kriznog štaba Miroslav Deronjić je dao uvodnu riječ, najavivši, između ostalog, da će narednog dana biti provedena operacija napada na Glogovu. Objasnio je strateški značaj zauzimanja Glogove i rekao da se plan za stvaranje srpske nacionalne teritorije u opštini Bratunac ne može provesti ako se prvo ne zauzme selo Glogova i cijelokupno stanovništvo bosanskih muslimana ne premjesti iz Glogove na nesrpsku teritoriju u centralnoj Bosni. Izjavio je i da će se operacija trajnog uklanjanja bosanskih muslimana, ako operacija u Glogovi dobro prođe, narednih dana nastaviti u gradu Bratuncu i mjesnim zajednicama Voljavica i Suha. Nakon uvodne riječi Miroslava Deronjića i diskusije o planu za Glogovu, bratunački krizni štab je usvojio plan.⁴⁷

Miroslav Deronjić je 8. maja 1992. godine izdao naredbu za napad na Glogovu, na nebranjeno i razoružano selo. On je komandovao svim snagama, osim snagama JNA sa kojima je, međutim, imao izvanrednu suradnju i koordinaciju. Zamolio je kapetana Reljića da se aktivno uključi u napad, a ne samo da ga posmatra.

46 Sa tom grupom bio je Najdan Mlađenović iz TO, kao i sljedeći bratunački policajci: Milutin Milošević, načelnik bratunačkih policijskih snaga (poznati i pod nazivom Sekretarijat unutrašnjih poslova, dalje u tekstu: SUP), Miladin Jokić, Vidoje Radović, Dragan Ilić, Dragan Vasiljević, Sredoje Stević, Vuković i Tešić. Ove navode iz optužnice Deronjić je prihvatio u Sporazumu o priznanju krivice. Za precizne navode vidi: Arhiv ICTY, Slučaj Deronjić, (IT 0261) “Glogova”, Optužnica i Sporazum o priznanju krivice od 29. septembra 2003. Vidi i: E. Bećirević, *Na Drini genocid*.

47 Moguće je da se naglašavanje strateške važnosti pojedinačnih sela u istočnoj Bosni za ostvarivanje planova Velike Srbije učini kao preuveličavanje. Međutim, Glogova i Voljavica bile su ozbiljna prepreka u realizaciji srpskih monstruoznih planova. Naime, Glogova se nalazi u neposrednoj blizini Kravice, a Voljavica na putnoj komunikaciji Bratunac-Sase-Srebrenica i Bratunac-Fakovići-Skelani, što je bilo važno za izvoženja opljačkane robe iz Srebrenice i veze sa „srpskom opštinom Skelani“.

Kapetan Reljić je obavijestio krizni štab da će i jedinica JNA učestvovati u toj operaciji, jedan od prisutnih zastupnika je rekao: „Da, vojska će učestvovati, g. Deronjiću“.

Dakle, napad na Glogovu bio je združena operacija lokalnih srpskih snaga, specijalnih (tzv. paravojnih jedinica iz Srbije), kao i jedinice JNA (Vojske Jugoslavije) pod komandom kapetana Reljića. U ranim jutarnjim satima 9. maja 1992. godine pomenute snage opkolile su selo Glogova. Mještani Bošnjaci koji su prethodno razoružani, nisu pružili otpor. U svega nekoliko sati, srpske snage su tog 9. maja 1992. godine pogubile 64 Bošnjaka. Džamija je dignuta u zrak dinamitom, a kuće, polja i plastovi sijena su zapaljeni.⁴⁸ U Bratuncu su porušene džamije, mektebi i drugi sakralni objekti. Porušeno je sve ono što je podsjećalo na islamsku vjeru, kulturu i tradiciju.⁴⁹

U etničkom čišćenju Bratunca 1992. godine, koje su počinili JNA, Srpska teritorijalna odbrana, jedinice SDB i paravojne formacije iz Srbije, u samo nekoliko dana maja ubijena 603 Bošnjaka, a oko 20.000 ih je protjerano iz svojih domova.⁵⁰

Rat u Bosni Hercegovini je okončan potpisivanjem Dejtonskog sporazuma 14. decembra 1995. godine u Parizu. Po mišljenju mnogih istraživača, intelektualaca različitih profila, Sporazum je legalizirao genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini.⁵¹

48 Dana 10. ili 11. maja 1992. godine, Miroslav Deronjić je pozvan da na Palama podnese izvještaj o događajima u Glogovi i opštini Bratunac. Tom sastanku na Palama, koji je održan u hotelu „Panorama“, prisustvovali su Radovan Karadžić, Velibor Ostojić i Ratko Mladić, uz još pedesetak učesnika, među kojima su bili predsjednici kriznih štabova iz raznih opština. Svrha sastanka bila je da predsjednici kriznih štabova iz svih opština pod srpskom okupacijom u Bosni i Hercegovini podnesu izvještaje o bezbjednosnoj i vojnoj situaciji na terenu. Na zidu iza njih nalazile su se mape na kojima je raznim bojama prikazan nacionalni sastav stanovništva dijelova Bosne i Hercegovine. Srpska područja su bila označena plavom bojom. Miroslav Deronjić je na mapi pokazao svoju opštinu. Izvjestio je da su, prema njegovom naređenju, izvršili napad na selo Glogovu, da je Glogova djelimično uništena i većim dijelom spaljena, te da su Bošnjaci prisilno uklonjeni iz sela. Kad je završio izvještaj, prisutni u sali za sastanke su mu aplaudirali, a Velibor Ostojić je prokomentarisao: „Sad možemo da obojimo Bratunac u plavo“. To je značilo da su preuzeli kontrolu nad Bratuncem i da su Srbi snaga koja drži Bratunac pod kontrolom. Sve do 3. juna 1992. godine u naselju Suha ostalo je 38 Bošnjaka. Bili su to samo žene, djeca i starci. Strijeljani su 3. juna. Njihova tijela ekshumirana su 11. maja 2005. godine. Među ubijenim Bošnjacima bilo je i osmero djece. Najmlađe dijete imalo je dvije godine. Ovaj masakr bio je u skladu sa SDS-ovim planom da „Bratunac potpuno oboji u plavo“. Nakon masakra u Suhoj, u Bratuncu nije ostao nijedan živ Bošnjak. Uloga Miroslava Deronjića u SDS-u Bratunca, predsjedavanje kriznim štabovima, te naoružavanje lokalnog srpskog stanovništva uz direktnе konsultacije sa Beogradom i vrhom SDS-a u Bosni i Hercegovini, potom veza sa JNA i tzv. paravojnim formacijama - studija su slučaja u malom na kojoj se vidi dobro funkcioniranje genocidnog srpskog sistema - od planiranja, organizacije i finansiranja, do komande i konačne implementacije ovog monstruoznog plana. Više o tome vidi: E. Bećirević, *Na Drini genocid*.

49 *Ratni zločini na Tuzlanskom okrugu (1992-1995)*, 47.

50 *Podaci Udruženja preživjelih žrtava rata u Bratuncu*. Bratunac, 12. 5. 2020; *U Bratuncu obilježena 28 godišnjica od zločina nad Bošnjacima*. <https://www.preporod.info/bs/article/16748/bih-u-bratuncu-obiljezena-28-godišnjica-od-zlocina-nad-bosnjacima>. (Preuzeto: 12.11.2020).

51 Vidi: S. Čekić, *Dejtonski sporazum*.

Povratak i problemi povratnika

U periodu od 1992. do 1995. godine, približno 2,3 miliona ljudi u Bosni i Hercegovini bilo je primorano napustiti svoje domove. Statistike govore, a podatak je saopćen i na prvom Kongresu izbjeglih i raseljenih osoba Bosne i Hercegovine, održanom 27. juna 2007., da se od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma do 2007. u Bosnu i Hercegovinu vratilo blizu milion osoba. Ovo su podaci vladinih zvaničnika. Interesovanje za povratak u Bosnu i Hercegovinu ne opada, sudeći po broju podnesenih zahtjeva za registriranje potencijalnih korisnika pomoći na osnovu javnog poziva Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice. Riječ je o više od 40.000 porodica, odnosno oko 135.000 osoba koje se žele vratiti u svoje domove. Proces povrata imovine i stanarskih prava realiziran je u visokom procentu: 99,7%. Prema službenim pokazateljima, u Bosni i Hercegovini je od ukupno blizu 445.000 potpuno srušenih ili devastiranih stambenih jedinica, obnovljeno blizu 260.000, što je oko 45%.⁵²

Stanje na terenu, ipak, govori nešto drugačije. Ne postoji ni približno tačna evidencija prodane ili zamijenjene imovine, nakon što je ona vraćena u posjed ranijim vlasnicima ili nositeljima stanarskog prava. Nemali broj povratnika, povratnici su samo na papiru. Dio njih u ranja mjesta prebivališta navraća tek u vrijeme ljetnih odmora, dio njih vrijeme boravka, u različitim omjerima, „raspoređuje“ u oba bosanskohercegovačka entiteta.

Kakav je danas položaj povratnika u Bosni i Hercegovini, bez obzira na njihovu nacionalnost? Može li se dati generalna ocjena procesa koji je zapravo ključ reintegracije Bosne i Hercegovine? Vladini izvještaji, najčešće preko resornih ministarstava, daju, preovlađujuće, optimističnu sliku, ali i detektiraju određene probleme, objektivne ili subjektivne prirode, kad je proces povratka u pitanju.

Predstavnik UNHCR-a za Bosnu i Hercegovinu James Lynch ističe da je mnogo toga postignuto u oblasti povratka i održivog ostanka u Bosni i Hercegovini, ali i dalje je potrebno ulagati napore u povratak raseljenih osoba, posebno na zbrinjavanju ljudi iz kolektivnih smještaja. S druge strane, izvještaj Helsinskih komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, čiji se značajan dio odnosi na proces povratka u Bosnu i Hercegovinu, daje prilično drugačiju sliku: U 2006. manjinskih povrataka gotovo da nije bilo. Mada se niko zbirno ne bavi analizom broja vraćene, pa prodate ili zamijenjene nekretnine, obilaskom povratničkih naselja i gradova može se ustvrditi kako je više od 50% u vlasništvo vraćenih stanova, kuća i posjeda, nekom vrstom kupoprodajnih ili zamjenskih ugovora promijenilo vlasnika, a barem još 30 posto je u procesu prodaje ili se koristi samo vikendom. Predmetom prodaje su i neki tek obnovljeni objekti sredstvima povratničkih fondova. Slabe rezultate provedbe Aneksa 7 u 2006. dodatno opterećuje, nerijetka, pojava onih koji su se prije

52 Vidi: Adnan Rondić, *Povratak: Između privida i stvarnosti*, Sarajevo 2007, 6-7. (dalje: A. Rondić, *Povratak*).

godinu ili više vratili, da bi sada, zbog neodrživog povratka, opet krenuli tamo gdje misle da mogu preživjeti.⁵³

Uzroke zbog kojih se život povratnika ne razlikuje previše od kraja do kraja, smatramo svojevrsnim faktorima *održivosti povratka*. Treba istaći da održivost povratka ovisi o najmanje šest faktora: sigurnost povratnika, ekonomski status povratnika, socijalna i zdravstvena zaštita dostupna povratnicima, mogućnost obrazovanja u povratničkim područjima, pravo i mogućnost učešća u organima lokalne samouprave i javnim preduzećima, pravo na kulturnu posebnost povratnika. Povratak u bratunački kraj medijski nije eksponiran kao što je to slučaj sa Srebrenicom, iako se na područje ove općine do 2007. vratilo blizu 7.500 njezinih prijeratnih stanovnika bošnjačke nacionalnosti. Međutim, značajan broj stanovnika Bratunca, a koji su spas potražili u srebreničkoj enklavi, ubijen je 11. jula 1995. u genocidu.

Povratak u sam grad Bratunac nije posebno izražen, za razliku od Srebrenice u čiju se gradsku zonu vratio priličan broj Bošnjaka. Bratunački Bošnjaci su se uglavnom vratili u seosko područje, koje obuhvata naselja Cerska, Konjević Polje i Glogova. Problemi s kojima se suočavaju, slični su problemima srebreničkih Bošnjaka.

Ovo područje je dugo vremena bilo područje nesigurnog življenja za bošnjačke povratnike. Tako je u naselju Glogova 2001. godine eksplozivnom napravom, podmetnutom ispod građevinskog materijala, ubijen povratnik Sejfo Ahmetović. Ovaj zločin nije riješen.⁵⁴

Napadi na imovinu povratnika kao i na njih same bili su česta pojava, posebno u samom Bratuncu. U posljednjim godinama incidenti su skoro prestali. Ipak tenzije u bratunačkoj općini su dizale odluke općinskih vlasti da se ne dozvoli ukop stradalih Bratunčana u okviru kompleksa novoobnovljene džamije u samoj gradskoj jezgri, te već svjetski poznat slučaj Fate Orlović, u čijem dvorištu je napravljena pravoslavna crkva. To se odražavalo na sigurnosne prilike, koje su, upravo zbog već navedenih razloga, bratunački Bošnjaci ocjenjivali nepovoljnim.

U bosanskohercegovačkom entitetu RS negira se *Bosanski jezik*. Zabranjuje se izvođenje nastave na bosanskom jeziku, a jezik se imenuje nepostojećim bošnjačkim jezikom. Time se vrši diskriminacija učenika koji žele da se njihov jezik imenuje *Bosanski*.

Situacija sa upošljavanjem u javnoj upravi, unekoliko je lošija nego u Srebrenici. I bratunački povratnici, uglavnom, bave se poljoprivredom i stočarstvom, no ovdje je problem plasmana viška proizvoda izraženiji nego u Srebrenici. Jedan momenat je vrijedno spomenuti: uzgajanje novih kultura, koje nisu tradicionalne na ovim područjima, u prvom redu malina, urođilo je plodom i sasvim pristojnom egzistencijom za nekoliko desetina bratunačkih obitelji.

53 A. Rondić, *Povratak*, 8-12.

54 Ramiz Salkić, *Godine borbe za slobodu, čast i dostojanstvo*, BMG, Tuzla 2018, 82.

Bratunac 2013. godine: Etnička struktura stanovništva

Godine 2013. izvršen je popis stanovništva u Bosni i Hercegovini. Bio je to prvi popis nakon rata i agresije. Etnička struktura stanovništva u Bosni Hercegovini i Bratuncu može se vidjeti u tabeli 3.⁵⁵

Tabela 3.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine i Bratunca prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 2013. godine							
Bosna i Hercegovina	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Ne izjašnjava se	Ostali	Bez odgovora
3.531.159	1.769.592	1.086.733	544.780	27.055	96.539	6.460	
Bratunac	20.340	7.803	12.350	33	26	86	42

Iz podataka u tabeli može se vidjeti da je u Bosni i Hercegovini živjelo 3.531.159 stanovnika, što je bilo 845.874 stanovnika manje u odnosu na 1991. godinu. Bošnjaci su bili najbrojnija etnička grupa i bilo ih je 1.769.592 osoba što je 223.364 osobe manje u odnosu na 1991. Srba je bilo 1.086.733 osobe što je 279.371 osoba manje u odnosu na 1991. Hrvata je bilo 544.780 što je bilo 216.072 osobe manje u odnosu na 1991. Ostalih, onih koji se nisu izjasnili i onih osoba koji su bili bez odgovora bilo je 130.054 ili 3,68% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine Procentualno je Bošnjaka bilo 50,11%, Srba 30,77%, Hrvata 15,43% u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine. U odnosu na 1991. godinu Bošnjaka je u ukupnom procentu stanovnika Bosne i Hercegovine bilo više za 6,61%, Srba manje za 0,43%, a Hrvata za 1,97%.

U Bratuncu je bilo 20.340 stanovnika, što je za 13.279 osoba manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 12.350 ili 875 osoba više u odnosu na 1991. godinu. Bošnjaka je bilo 7.803 što je 13.732 osobe manje u odnosu na 1991. godinu. Hrvata je bilo 33 što je 7 osoba manje u odnosu na 1991. godinu. Ostalih je bilo 154 ili 0,76% ukupnog stanovništva Bratunca.

Procentualno je Srba bilo 60,72%, Bošnjaka 38,36% a Hrvata 0,16%. U odnosu na 1991. godinu Srba je bilo više u ukupnom stanovništvu Bratunca za 26,59%. Bošnjaka je bilo manje za 25,70%, a Hrvata manje za 0,04%.

Uzroci ovakvih promjena u etničkoj strukturi stanovništva Bratunca mogu se tražiti u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, etničkom čišćenju i genocidu nad Bošnjacima. U periodu 1991-2013. godine broj Bošnjaka se u bratunačkoj općini smanjio sa 21.535 na 7.803 (za 13.732 osobe), a procentualno se njihov broj smanjio sa 64,06% na 38,36% u ukupnom stanovništvu ove općine. Svakako, ne treba zanemariti ni druge uzroke smanjenja Bošnjaka u Bratuncu kao što su sigurnosna situacija, ekonomski položaj, obrazovanje, putna i druga infrastruktura itd.

Prema popisu stanovništva 2013. godine bratunačka općina imala je 43 naselja, uključujući i grad Bratunac. Etnička struktura stanovništva u naseljima može se vidjeti iz tabele 4.⁵⁶

55 Vidi: *Popis stanovništva Bosne i Hercegovine 2013. godine*, Sarajevo 2016.

56 Vidi: *Popis stanovništva Bosne i Hercegovine 2013. godine*, Sarajevo 2016.

Tabela 4.

Stanovništvo općine Bratunac po naseljima, prema etničkoj pripadnosti, po popisu stanovništva 2013. godine							
	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Ne izjašnjava se	Ostali	Bez odgovora
Bratunac - općina	20.340	7.803	12.350	33	26	86	42
Bratunac – grad	7.858	730	6.997	27	23	73	8
Dubravice	274	---	270	---	---	---	4
Fakovići	114	---	113	---	1	---	---
Glogova	922	914	6	---	1	---	---
Hranča	359	259	99	---	---	---	1
Hrnčići	781	780	---	---	---	---	1
Jagodnja	45	44	---	---	---	1	---
Jaketići	21	---	21	---	---	---	---
Jelah	---	---	---	---	---	---	---
Ježeštica	346	---	345	---	---	---	1
Joševa	5	5	---	---	---	---	---
Konjevići	741	735	---	---	---	---	6
Krasanovići	288	156	130	---	---	1	---
Kravica	567	---	567	---	---	---	---
Lipenovići	4	---	4	---	---	---	---
Loznica	12	4	8	---	---	---	---
Magasići	527	236	289	2	---	---	---
Mihaljevići	233	231	2	---	---	---	---
Mlečva	5	---	5	---	---	---	---
Mratinci	5	---	5	---	---	---	---
Oćenovići	2	---	---	---	---	---	---
Opravdići	276	23	252	---	---	---	1
Pirići	31	31	---	---	---	---	---
Pobrde	202	8	192	---	1	---	1
Pobude	1.288	1.286	---	---	---	---	2
Podčauš	137	74	63	---	---	---	---
Polom	217	---	216	---	---	1	---
Rakovac	440	36	388	---	---	16	---
Repovac	352	13	336	3	---	---	---
Sikirić	122	47	75	---	---	---	---
Slapašnica	304	37	266	---	---	1	---
Stanatovići	55	---	55	---	---	---	---
Suha	397	202	193	1	---	---	1
Šiljkovići	3	---	3	---	---	---	---
Tegare	216	73	143	---	---	---	---
Urkovići	504	504	---	---	---	---	---
Vitkovići	155	30	124	---	---	---	1
Voljavica	420	417	2	---	---	---	1
Vraneševići	97	---	97	---	---	---	---
Zagoni	316	18	298	---	---	---	---
Zalužje	223	221	2	---	---	---	---
Zapolje	72	72	---	---	---	---	---
Žlijebac	273	---	272	---	---	---	1

Iz podataka u tabeli mogu se vidjeti ogromne promjene u etničkoj strukturi općine, a posebno u gradskom naselju Bratunac. U periodu 1991-2013. godine broj stanovnika grada se povećao za 163 ili 2,12%. Bošnjaka je 1991. godine bilo 4.311 ili 56,02% u ukupnom stanovništvu Bratunca, 2013. samo 730 ili 9,29%. Broj Bošnjaka bio je manji u odnosu na 1991. godinu za 3.581 osobu ili 46,73% u ukupnom stanovništvu Bratunca.

U istom periodu broj Srba se povećao sa 3.037 (39,47%) na 6.997 osoba (89,04%). Broj Hrvata se smanjio sa 33 na 27. Historijski izvori pokazuju da je iz grada protjerano bošnjačko stanovništvo, a da je njihov povratak opstruiran na razne načine.

Treba istaći da održivost povratka ovisi o više faktora: sigurnost povratnika, ekonomski status povratnika, socijalna i zdravstvena zaštita dostupna povratnicima, mogućnost obrazovanja u povratničkim područjima, pravo i mogućnost učešća u organima lokalne samouprave i javnim preduzećima, pravo na kulturnu posebnost povratnika itd.

Zaključak

Geografski položaj, razvijena privreda, obrazovanje i zdravstvo utjecali su da Bratunac bude privlačno mjesto za život ljudi različitih kultura, vjera i naroda. Prije agresije, u Bratuncu su zajedno živjeli Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Jugoslaveni i ostali. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Bratuncu je živjelo 33.619 stanovnika. Bošnjaka je bilo 21.535 ili 64,06%, Srba 11.475 ili 34,13%, Hrvata 40 ili 0,12%, Jugoslavena 223 ili 0,66% i ostalih 346 ili 1,03%. Stanovništvo Općine je živjelo u gradu Bratuncu i još 12 mjesnih zajednica

Najviše stanovnika Općine živjelo je u gradu Bratunac - 7.695 ili 22,89% ukupnog stanovništva općine. U Mjesnoj zajednici Konjević Polje živjelo je 4.583 stanovnika ili 13,63% ukupnog stanovništva općine, Bjelovac - 3.985 ili 11,85%, Kravica - 3.359 ili 9,99%, Osamsko - 2.244 ili 6,67%, Glogova - 1.913 ili 5,69%, Hranča - 1.851 ili 5,51%, Voljavica - 1.625 ili 4,83%, Fakovići - 1.526 ili 4,54%, Suha - 1.379 ili 4,10%, Podčauš - 1.263 ili 3,76%, Blječeva - 1.197 ili 3,56% i Žlijebac - 999 ili 2,97% ukupnog stanovništva općine Bratunac.

Bošnjaci su činili većinu stanovništva u gradu Bratunac (4.311 ili 56,02%) te u mjesnim zajednicama: Bjelovac (78,72%), Blječeva (53,05%), Glogova (99,37%), Konjević Polje (99,15%), Podčauš (67,77%), Suha (88,76%), Voljavica (87,69%) i Žlijebac (51,55%).

Srbi su bili većina u mjesnim zajednicama: Fakovići (75,43%), Hranča (52,02%), Kravica (64,72%) i Osamsko (72,37%).

Dakle, Bošnjaci su činili većinu stanovništva u gradu Bratunac i osam mjesnih zajednica, a Srbi u četiri mjesne zajednice. To se može objasniti činjenicom da su Bošnjaci kroz historiju činili većinu stanovništva Bosanskog podrinja, pa tako

i Bratunca. Kod Bošnjaka je bio i veći priraštaj u odnosu na druge etničke grupe. Treba istaći i činjenicu da je period mira i prosperiteta od 1945. do 1991. godine omogućio da se oni “razvijaju” kao narod u Bosni i Hercegovini i socijalističkoj Jugoslaviji.

Bratunac je, kao strateški važan grad u planovima i ciljevima agresora, bio meta napada već od 1991. godine. Na ovaj bosanski grad je planirana, pripremana i organizovana agresija i zločin genocida nad Bošnjacima, te drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. U Bratuncu su organizirani logori za Bošnjake, ubijeni civili su “zatravani” u masovne grobnice, vršena su masovna i sistematska silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja, ciljano uništavanje bošnjačke elite, masovno protjerivanje i deportacija civila, uništavanje kulturnih dobara i imovine, te uništavanje vjerskih objekata.

Godine 2013. izvršen je popis stanovništva u Bosni i Hercegovini. Bio je to prvi popis nakon rata i agresije. U Bratuncu je bilo 20.340 stanovnika što je za 13.279 osoba manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 12.350 ili 875 osoba više u odnosu na 1991. godinu. Bošnjaka je bilo 7.803 što je 13.732 osobe manje u odnosu na 1991. godinu. Hrvata je bilo 33 što je 7 osoba manje u odnosu na 1991. godinu. Ostalih je bilo 154 ili 0,76% ukupnog stanovništva Bratunca.

Procentualno je Srba bilo 60,72%, Bošnjaka 38,36%, a Hrvata 0,16%. U odnosu na 1991. godinu Srba je bilo više u ukupnom stanovništvu Bratunca za 26,59%. Bošnjaka je bilo manje za 25,70%, a Hrvata manje za 0,04%.

Uzroci ovakvih promjena u etničkoj strukturi stanovništva Bratunca mogu se tražiti u agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, etničkom čišćenju i genocidu nad Bošnjacima. U periodu 1991-2013. godine broj Bošnjaka se u bratunačkoj općini smanjio sa 21.535 na 7.803 (za 13.732 osobe), a procentualno se njihov broj smanjio sa 64,06% na 38,36%, u ukupnom stanovništvu ove općine. Svakako, ne treba zanemariti ni druge uzroke smanjenja Bošnjaka u Bratuncu, kao što su sigurnosna situacija, ekonomski položaj, obrazovanje, putna i druga infrastruktura itd.

Prema popisu stanovništva 2013. godine bratunačka općina imala je 43 naselja, uključujući i grad Bratunac. Analizom podataka mogu se vidjeti ogromne promjene u etničkoj strukturi općine, a posebno u gradskom naselju Bratunac. U periodu 1991-2013. godine broj stanovnika grada se povećao za 163 ili 2,12%. Bošnjaka je 1991. godine bilo 4.311 ili 56,02% u ukupnom stanovništvu Bratunca, 2013. samo 730 ili 9,29%. Broj Bošnjaka bio je manji u odnosu na 1991. godinu za 3.581 osobu ili 46,73% u ukupnom stanovništvu Bratunca.

U istom periodu broj Srba se povećao sa 3.037 (39,47%) na 6.997 osoba (89,04%). Broj Hrvata se smanjio sa 33 na 27. Historijski izvori pokazuju da je iz grada protjerano bošnjačko stanovništvo, a da je njihov povratak opstruiran na razne načine.

Summary

Geographical location, developed economy, education and health have influenced Bratunac to be an attractive place for people of different cultures, religions and peoples to live. Before the aggression, Bosniaks, Serbs, Croats, Yugoslavs and others lived together in Bratunac. According to the 1991 census, there were 33,619 inhabitants in Bratunac. There were 21,535 or 64.06% Bosniaks, 11,475 or 34.13% Serbs, 40 or 0.12% Croats, 223 or 0.66% Yugoslavs and the other 346 or 1.03%. The population of the Municipality lived in the town of Bratunac and 12 other local communities.

Most inhabitants of the Municipality lived in the city of Bratunac - 7,695 or 22.89% of the total population of the municipality. In the local community Konjević Polje lived 4,583 inhabitants or 13.63% of the total population of the municipality, Bjelovac - 3,985 or 11.85%, Kravica - 3,359 or 9.99%, Osamsko - 2,244 or 6.67%, Glogova - 1,913 or 5 , 69%, Hranča - 1,851 or 5.51%, Voljavica - 1,625 or 4.83%, Fakovići - 1,526 or 4.54%, Suha - 1,379 or 4.10%, Podčauš - 1,263 or 3.76%, Blječeva - 1,197 or 3.56% and Žlijebac - 999 or 2.97% of the total population of the municipality of Bratunac.

Bosniaks made up the majority of the population in the town of Bratunac (4,311 or 56.02%) and in local communities: Bjelovac (78.72%), Blječeva (53.05%), Glogova (99.37%), Konjević Polje (99, 15%), Podčauš (67.77%), Suha (88.76%), Voljavica (87.69%) and Žlijebac (51.55%).

Serbs were the majority in local communities: Fakovići (75.43%), Hranča (52.02%), Kravica (64.72%) and Osamsko (72.37%).

Thus, Bosniaks made up the majority of the population in the town of Bratunac and eight local communities, and Serbs in four local communities. This can be explained by the fact that Bosniaks throughout history made up the majority of the population of the Bosnian Podrinje, including Bratunac. Bosniaks also had a higher increase compared to other ethnic groups. It should also be noted that the period of peace and prosperity from 1945 to 1991 enabled them to "develop" as a people in Bosnia and Herzegovina and socialist Yugoslavia.

Bratunac, as a strategically important city in the plans and goals of the aggressors, has been the target of attacks since 1991. Aggression and the crime of genocide against Bosniaks, as well as other forms of crimes against humanity and international law, were planned, prepared and organized against this Bosnian town. Camps for Bosniaks were organized in Bratunac, killed civilians were "buried" in mass graves, mass and systematic rapes and other forms of sexual violence were carried out, as well as targeted destruction of the Bosniak elite, mass expulsion and deportation of civilians, destruction of cultural goods and property and destruction religious buildings.

In 2013, a census was conducted in Bosnia and Herzegovina. It was the first census after the war and aggression. There were 20,340 inhabitants in Bratunac,

which is 13,279 less than in 1991. There were 12,350 or 875 more Serbs than in 1991. There were 7,803 Bosniaks, which is 13,732 fewer than in 1991. There were 33 Croats, which is 7 people less than in 1991. The rest were 154 or 0.76% of the total population of Bratunac.

The percentage of Serbs was 60.72%, Bosniaks 38.36% and Croats 0.16%. Compared to 1991, there were 26.59% more Serbs in the total population of Bratunac. There were 25.70% fewer Bosniaks and 0.04% fewer Croats.

The causes of such changes in the ethnic structure of the population of Bratunac can be traced to aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina, ethnic cleansing and genocide against Bosniaks. In the period 1991-2013, the number of Bosniaks in the municipality of Bratunac decreased from 21,535 to 7,803 (by 13,732 persons), and their percentage decreased from 64.06% to 38.36% in the total population of this municipality. Certainly, other causes of the decrease of Bosniaks in Bratunac should not be neglected, such as the security situation, economic situation, education, road and other infrastructure, etc.

According to the 2013 census, Bratunac municipality had 43 settlements, including the town of Bratunac. The analysis of the data shows huge changes in the ethnic structure of the municipality, especially in the urban settlement of Bratunac. In the period 1991-2013, the population of the city increased by 163 or 2.12%. In 1991, there were 4,311 or 56.02% Bosniaks in the total population of Bratunac, in 2013 only 730 or 9.29%. The number of Bosniaks was lower than in 1991 by 3,581 people or 46.73% of the total population of Bratunac.

In the same period, the number of Serbs increased from 3,037 (39.47%) to 6,997 persons (89.04%). The number of Croats decreased from 33 to 27. Historical sources show that the Bosniak population was expelled from the town and that their return was obstructed in various ways.

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ
Историјски архив Пожаревац
slobodankasasa@gmail.com

Iзворни научни рад/ Original scientific paper
UDK/UDC: 93/94:930:930.25(093)

ДОКУМЕНТИ ИСТРГНУТИ ИЗ КОНТЕКСТА – ОПАСНОСТ ОД МАНИПУЛИСАЊА НАУКОМ

Апстракт: Рад разматра проблематику дигитализације и представљања дигитализованих докумената на интернету, односно опасност која по (историјска) сазнања како стручних, а посебно нестручних корисника дигитализоване архивске грађе носи објављивање појединих докумената или делова фондова и збирки са „одабраним“ документима. Такође, бројне установе којима није задатак чување архивске грађе, осим архива, све више прикупљају архивску грађу и чине је доступном корисницима. Прикупљање се врши селективно, са одређеним унапред дефинисаним тезама које се желе доказати том грађом. Архивистика заступа становништве фондовске целине и принципа провенцијенције које сматрамо да треба применити и код дигитализације. Историјска истраживања заснована на архивској грађи и сарадња архивиста и историчара у представљању историјске истине јесте најбољи начин борбе против псеудоисторичара, и сензационалиста који злоупотребљавају документа и манипулишу науком.

Кључне речи: Дигитализација, архиви, архивска грађа, историја, историчари, методологија историјског истраживања, дигитална хуманистика.

DOCUMENTS TORN OUT OF CONTEXT - THE DANGER OF MANIPULATING SCIENCE

Abstract: The paper discusses the issue of digitization and presentation of digitized documents on the Internet, i.e. the danger posed by (historical) knowledge as professional, and especially unprofessional users of digitized archives, publishing certain documents or parts of funds and collections with “selected” documents. Also, numerous institutions that do not have the task of preserving archival records, apart from archives, are increasingly collecting archival records and making it

available to users. Collection is done selectively, with certain pre-defined theses that want to prove that material. Archival science represents the population of the fund as a whole and the principles of provenance, which we believe should be applied to digitalization as well. Historical research based on archival records and the cooperation of archivists and historians in presenting historical truth is the best way to fight against pseudo-historians, and sensationalists who abuse documents and manipulate science.

Key words: *Digitization, archives, archival records, history, historians, methodology of historical research, digital humanities.*

Свако од нас има осећај да иза његовог сопственог живота постоји масовна историја, чију снагу и притиске он, додуше, уочава јасније него законе или правац.

Фернан Бродел, *Списи о историји*, Београд 1992, 112.

Мит о науци или све је релативно

Последњи човек на свету, Арно, у роману Борислава Пекића под насловом *1999*, у далекој будућности, истражује археолошке остатке Гулага,¹ радног логора у совјетској Русији. Том приликом налази спис Александра Солжењицина, *Један дан у животу Бориса Денисовича*. Покушава да на основу пронађених остатака, материјалних и писаних, реконструише давну прошлост људске врсте. Из свог угла последњег човека и из мало „остатаца“ које је пронашао, он Гулаг доживљава као Рај. Због тих малобројних остатака, али и због личне усамљености, он изводи закључке о Гулагу као Рају, а остатке живота на скученом простору логорских барака као симбол близкости припадника људске врсте. Читајући овај роман историчар се нужно замисли о својој науци и истраживању, о реконструкцији догађаја на основу фрагментарних извора и личних осећања истраживача. Можемо рећи да Арно доноси закључке на основу оскудних извора (материјалних и писаних), без шире основе, доноси закључке истргнуте из контекста, из времена, простора и друштва које посматра.

¹ Рус. ГУЛАГ — скраћеница од Главна управа за логоре и колоније поправног рада (рус. Главное управление исправительно-трудовых лагерей и колоний) НКВД-а. Ова управа је званично основана 25. априла 1930. а укинута 13. јануара 1960. г. Александар Солжењицин, добитник Нобелове награде за књижевност 1970. је овај израз учинио познатим у западном свету објављивањем своје књиге *Архипелаг гулаг* 1973. године. Извор: <https://sr.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%93%D1%83%D0%BB%D0%B0%D0%B3&oldid=9200000> (29.1.2020).

Размишљање о контексту

Сталном причом о дигитализацији стиче се утисак да је релевантно само оно што је дигитализовано или доступно на интернету, па и архивска грађа, односно историјски извори. То нас је навело на размишљање о последицама коришћења и презентовања дигитализованих докумената или делова фондова и збирки, без одговарајућих критеријума и информација.

Размишљања о истраживању и документима истргнутим из контекста почињемо дефиницијом. Контекст (лат. *contextus od contestere*) Милан Вујаклија дефинише између осталог и као *скуп околности у којима се даје или је дат неки исказ, укључујући друштвено или физичко окружење; сплет околности и чињеница повезаних с неким догађајем, ситуацијом и сл., које треба познавати да би се дати догађај, ситуација и сл. разумели*.²

О појму контекста у архивистици код нас се размишља од недавно, односно од сусрета са међународним архивским стандардима.³ У архивистичком смислу контекст се дефинише као место настанка и егзистирања једног или више докумената у оквиру архивског фонда; као оквир у којем се ствара, користи и одржава документ; организационе, функционалне и оперативне околности у вези са стварањем, пријемом, складиштењем или употребом документа и његов однос према другим документима; унутрашња структура архивског фонда на коју се документ односи, одређујући однос документа према другим документима оснивача; организационе, функционалне и оперативне околности у којима је документ креiran, коришћен и чуван.⁴

Уласком дигиталног у наше животе и дигитализацијом докумената долазимо до стварања новог контекста у коме егзистирају поједини документи. Дигитализацијом, њихово место и везе са другим ентитетима се мењају, па новим везама са дигитализованим документима који нужно нису фондовска целина, добијају и нови контекст. Исто је и са документима који се објаве на интернету. Они добијају нову димензију веза и односа, чак различиту и од дигитализованих, јер сви дигитализовани документи не морају бити и објављени на интернету. Тако долазимо до тога да један документ који је настао као производ нечијег рада (било да је то правно или физичко лице) у свом основном облику у коме је настао (нпр. папир) у склопу осталих

2 Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, 2004.

3 Стандарди Међународног архивског савета, посебно стандарди ISAD(G) и ISAAR(CPF). У Речнику архивске терминологије из 1972. нема те одреднице. Доступно на: <http://www.arhivistika.edu.rs/images/strucna%20uputstva/recnik1.pdf> (приступ 29.1.2020).

4 *Вишејезични архивски речник ИЦА* <http://www.ciscra.org/mat/mat/term/6/>; (приступ 20.1.2020) <http://www.ciscra.org/mat/mat/term/2228> (приступ 29.1.2020); о контексту више у: Љиљана Дожић, Стандарди Међународног архивског савета у контексту савремене архивске парадигме, Архив, часопис Архива Југославије, бр. 1-2, Београд 2015, 9-22.

докумената истог ствараоца има један контекст, дигитализацијом и новим везама у свету дигитализованих докумената добија неки нови који више није исти, а објављивањем на интернету контекст у коме се појављује тај документ опет добија/ствара нови контекст и нове везе са другим документима и самим тим и могућност за његово другачије поимање и коришћење. Схватање контекста у коме је грађа настала или егзистира у ствари помаже његовом бољем разумевању, његовој веродостојности, целовитости и тумачењу.

Контекст и његово познавање је важно и за историјска истраживања и формирање историјских знања. Дигитална ера и доступност на интернету дигиталних или дигитализованих историјских извора и уопште садржаја намењених оплемењивању човека и његових сазнања, условило је стварање читаве једне гране науке – дигиталне хуманистике.⁵ Међутим, дигитална ера носи са собом неколико проблема који се могу одразити у будућности на историјска истраживања и њене резултате. Поменућемо неке.

1. Сакупљачи историјског материјала.

Све чешће се појединци, установе, правна лица свих врста, невладине организације, мањинске организације, различите друштвене групе, баве прикупљањем архивске грађе, односно материјала за историјска истраживања. Њихово прикупљање и доступност просечном кориснику могу истог навести на одређене закључке о историјским догађајима, личностима, о прошлости уопште. Као пример наводимо од недавно покренут пројекат Недељних информативних новина „НИН“ под називом “Несигурна прошлост – Временска линија 1991-2015 – Нови национални и локални дигитални мултимедијални архив” подржан од ЕУ.

У образложењу пројекта, у тексту који је наведен на фејсбуку страници пројекта⁶ са упозорењем „Да се не заборави. Људи и догађаји који су обележили наше животе“, наводи се да захваљујући Медијском архиву „Ебарт“ и његовим партнерима, недељнику НИН и Градској библиотеци Владислав Петковић Дис из Чачка, на Фејсбуку, Твитеру и Инстаграм налогу НИН-а, грађани Србије ће бити подсећани шта су све грађани Србије, региона и света прегурали преко

⁵ David M. Barru, *Дигитална хуманистика: Први, други и трећи талас*. Доступно на: <http://www.humanistika.org/?p=487> (приступ 29.2.2020). Barru примећује: „Сада је сасвим јасно да ће историчари морати да се ухвате у коштац са изобиљем, а не са оскудношћу. Гугл и Савез отвореног садржаја (Open Content Alliance) су у последње две године дигитализовали неколико милиона књига, и још милионе ће дигитализовати у близкој будућности; Конгресна библиотека је скенирала и на интернету учинила доступним милионе слика и докумената из своје збирке; Проквест (ProQuest) је дигитализовао милионе новинских страна, и скоро свакодневно смо суочени са новим дигиталним историјским материјалима готово незамисливих размера.“ Такође: <https://digitalnakuolemanistika.wordpress.com/2015/03/15/hello-world/> (приступ 29.2.2020).

⁶ <https://www.facebook.com/nesigurnaproslost/> (приступ 1.2.2020).

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ

својих плећа у веома турбулетних четврт века, почев од 1991. године. Пројекат се реализује уз финансијску подршку ЕУ, а сврха је, наводи се, успостављање мултимедијалног онлајн архива, у коме ће моћи да се нађу поуздане и непристрасне информације о најмање 5.000 догађаја. Такође, аутори подсећају и да је Историја учитељица живота и да ће кроз постове подсећати и терати на размишљање шта смо научили и каква нам је била учитељица.

Свакако да је хвале вредно што желимо да подсећамо на важност памћења и историје, али има и пар проблематичних ствари из угла историчара и архивисте. Нпр. из пар дневних листова „Политика“, „Блиц“ издавају се поједни чланци. Често из скена појединачног чланка није могуће наслутити одакле је исти преузет. Текст уредника који прати скен чланка из новина врло често је сугестиван, повезан са дневно-политичким дешавањима. У том смислу ова „историјска“ прича губи на кредитабилитету јер не задовољава основне постулате науке, навођење извора, проверљивост и аутентичност, изношење само непобитних чињеница без навођења на закључке читаоца. Из угла архивисте и историчара могло би се рећи да је то ускo гледањe на догађаје „истргнуте из контекста“

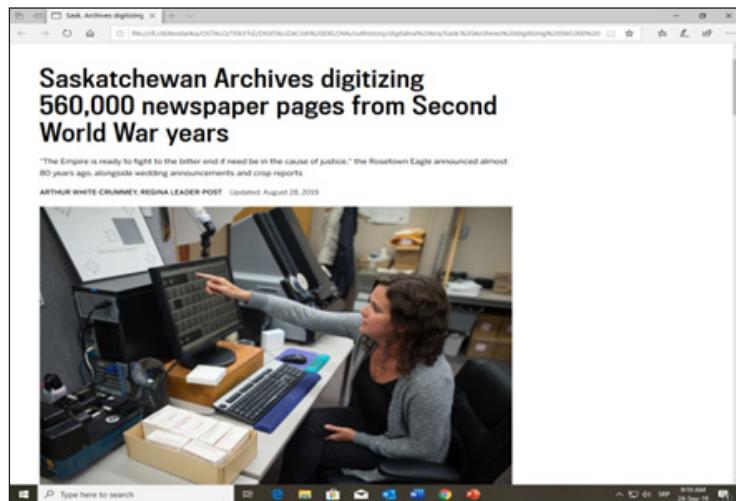
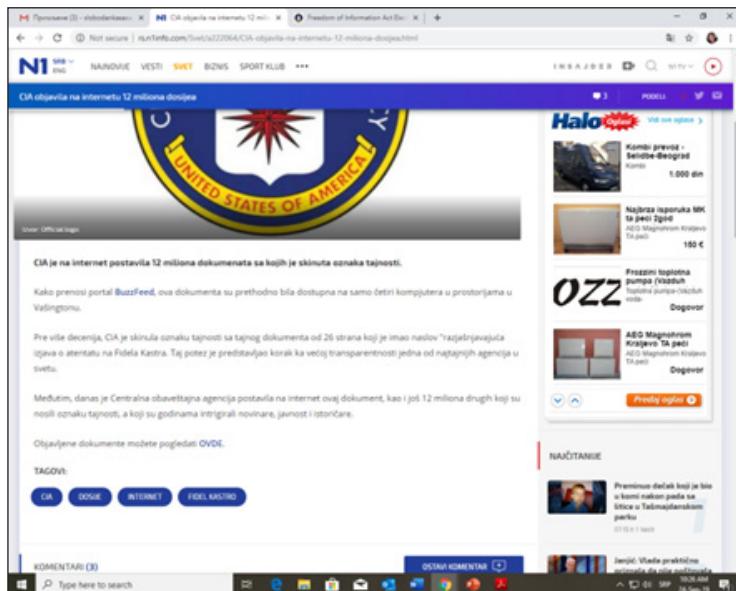

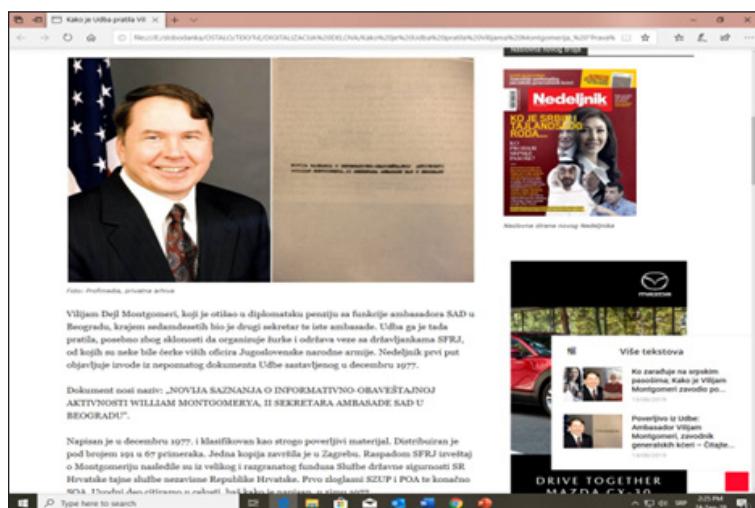
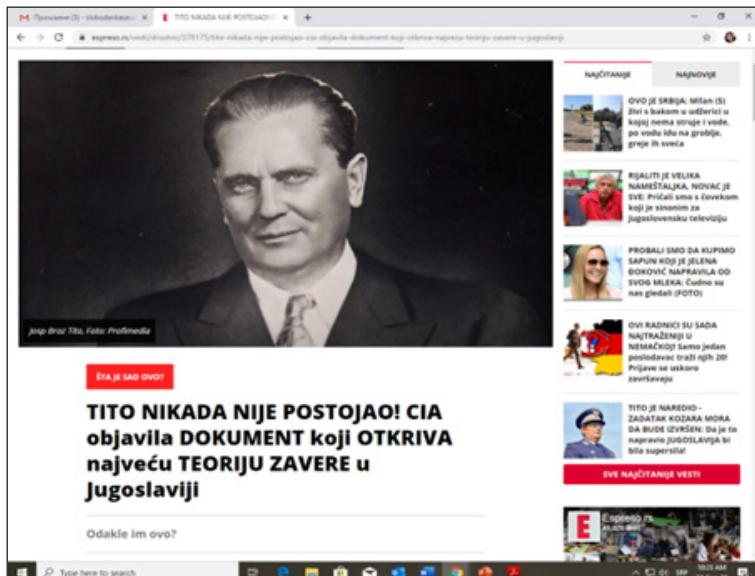
2. *Објављивање делова фондова, збирки, колекција... Парцијална дигитализација.⁷*

Све чешће се у домаћој, али и страној штампи могу прочитати сензационалистички наслови који обавештавају читаоце да је скинута тајност са одређеног документа или групе докумената, или да су објављени на интернету и доступни итд. Углавном су то документи који бацају другачије светло и разумевање на неке догађаје из прошлости за које је јавност због тренутне актуелне политичке ситуације посебно заинтересована. Наравно, то не значи да је свако објављивање онлајн дигитализованих делова збирки и колекција лоше. Напротив, има и позитивних примера, уколико је то подржано од стране стручних установа које их баштине и које објављивање дигитализованих или дигиталних извора врше у складу са правилима архивистике и историјске науке.

⁷ О парцијалној дигитализацији и њеним последицама видети: Оливера Порубовић Видовић, Дигитализација – изазов данашњице, потреба будућности, *Arhiv*, Часопис архива Југославије, бр. 2, Београд 2001, 50-60.

3. Несигурни, неутемељени и сензационалистички закључци на основу неистражене или недовољно истражене архивске грађе, без примењеног научног метода историјског истраживања, често од стране оних који нису историчари, већ публицисти и сензационалистички новинари, а који имају велики утицај, често погубан на јавно мњење и формирање мишљења о проблемима прошlostи.

4. Цензура самих установа које чувају архивску грађу – историјске изворе.

Најопаснији проблем у читавој овој прици је „затамњивање историје“ од самих установа кроз интервенције на архивској грађи, посебно често код дигиталног облика. Такав пример смо имали недавно од стране институције и државе на коју се угледа читав демократски свет. Наиме, недавно се десило да је Државна управа за архиве и документарни материјал (NARA – National Archives and Records Administration) у Вашингтону 22. јануара 2020. године

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ

објавила јавно извиђење зато што је на изложби Националног архива у Вашингтону *Rightfully Hers: American Women and the Vote* приказала изменујену оригиналну фотографију из музеја Националног архива у Вашингтону.⁸

Ради се о фотографији са протестног марша жена из 2017. године, где су појединачни натписи на протестним паролама, упућени актуелном америчком председнику Доналду Трампу и речи где се помињу појединачни женски органи замагљени (на 4 натписа). Фотографија из 2017. године је стављена упоредо са фотографијом са марша 1913. године која је снимљена истим поводом на истом месту. У образложењу и извиђењу је наведено да је одлука донета без икаквог спољног утицаја.

Дејвид Фериеро (David Ferriero), који је потписао извиђење у име установе признаје да је направљена грешка и да је овим чином веродостојност, која је толико битна у мисији архива, доведена у питање. Наводи и да су започели преиспитивање изложбене политике унутар установе да би избегли да се тако нешто не понови. Извиђење су упутили и колегама из архива, музеја, библиотека, образовања и других области. Подсећа да су они владини архиви, да је њихова мисија да очувају и омогуће јавни приступ документима које чувају. Подсећа на важност доступности, али и на поверење у институцију, која је од суштинског значаја за америчку демократију. Јавност је у коментарима позвала да се сачува и ова затамњена слика, односно да се сачува запис о околностима које су довеле до ове грешке, јер је и то део установе, срамотан, како га оцењују, али непобитан.

8 <https://aotus.blogs.archives.gov/2020/01/22/accepting-responsibility-working-to-rebuild-your-trust/> (приступ 1.2.2020).

Видимо да ни овакве установе са дугом традицијом и угледом не одолевају увек притисцима. Архивисти су сигурно и у другим земљама, признали то или не, били у ситуацији да приликом излагања појединих докумената или одабира теме, буду цензурисани или да примене аутоцензуру.

Улога архива и установа које чувају историјске изворе у обликовању (историјског) истраживања и (историјског) мишљења

Чињеница да су архивисти као чувари памћења друштва као и историчари који прошлост обрађују само људи свог времена, често утиче на вредносне судове, свесно или несвесно и у односу према архивској грађи. Традиционално посматрање архива као неутралног чиниоца и архивисте као објективног посредника између документа и корисника, без утицаја политике, проживљене прошлости, искустава, личних афинитета или анимозитета постепено нестаје. Њега преиспитује постмодерно схватање науке које не верује у могућност објективне спознаје, а карактерише га критика, сумња, релативност, интересовање за контекст, за позадинске односе, функције.⁹

Архивима и архивистима постмодерни теоретичари приписују моћ у обликовању историјске свести, моћ у одабиру онога што ће бити сачувано и у одабиру онога што ће бити презентовано.¹⁰ Сматрају да се кроз архиве може контролисати сазнање о прошлости у будућности, да су архиви извори моћи у креирању меморије и идентитета појединца и друштва у целини, да су архиви памћење друштва, а да је вредновање основа моћи архива. Улога архивисте се тако доживљава као активна у одабиру онога што ће бити сачувано, па самим тим и у истраживању прошлости и резултатима тог истраживања.¹¹

9 Todor Kuljić, *Postmoderna istorija, Sociologija*, vol. XLV (2003), No 4, Beograd 2003, 289-302. Модерна тврди да је могуће универзално знање, које када се једном спозна важи за све људе у свим временима. Сазнање је директно, неискривљено представљање спољне стварности субјекту. Насупрот томе, постмодерна се ослања на сазнајни скептицизам, пориче могућност разликовања истине од привида. Постмодерни релативизам, да је начело откривања смисла важније од реконструкције и генезе. Пажња постмодерне није усмерена на голу прошлост него на несагласнот садашњице и прошлости, тј. језика којим данас говоримо о прошлости и саме прошлости.

10 Љиљана Дожић, *Стандарди Међународног архивског савета у контексту савремене архивске парадигме*, 14.

11 Živana Heđbeli, *Appraisal in Croatia*, dostupnno na: <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-8RA88F42/1f11d545-0c85-4b74-986d-77c83b14d9e1/PDF> (приступ 21.1.2020). Хеђбели размишља зашто чувамо/ излучујемо градиво и наводи да се то ради из практичних потреба, јер ни једна земља нема доволно средстава за чување свих својих папира. Људска врста од свог постанка настоји да запамти одређене догађаје и појаве. Архиви су и настали из практичне потребе да се сачувају записи о јавно-правним и приватно-правним, управним, политичким и другим пословима. Архиви су темељ меморије одређеног друштва, народа, организације и појединача. Али, примећује да је памћење и терет!

Право корисника и обавеза установа на доступност и отвореност: Дигитализација као последица

Варљивост спознаје прошлости на основу сачуваног, неповерење у целовитост и довољност одабраног и сачуваног за формирање релевантних судова, супротстављена је потреби људског друштва за сазнањем и сталним одговорима на питање „ко смо ми?“. Свесни смо да историја никада није до краја испричана и истражена, али и свесни да треба тежити да она буде исписана што комплетније, на основу више извора, њихове анализе и упоређивања.

Демократско друштво подразумева право на сопствену културну баштину. *Декларација о људским правима*¹² међу правима која се односе на архиве подразумева право на културну баштину и право на образовање. Доступност архивске грађе се види као предуслов за демократичност и као оруђе за спречавање моћи оних који су контролисали историју, да људском друштву ускрате сазнања о прошлости.¹³

Архиви то тумаче као обавезу на доступност информација које чувају, односно архивске грађе. *Универзална декларација о архивима*¹⁴, *Препорука R(2002) 2 Одбора министара државама чланицама о доступности службених докумената*¹⁵, *Принципи доступности архивске грађе* (Бризбејн 2013)¹⁶, *Етички кодекс архивиста Међународног архивског већа* (1996)¹⁷ само су нека од најчешће помињаних докумената која регулишу питање доступности архивске грађе архивима.

По питању обезбеђивања доступности и аутентичности докумената уопште, али посебно у дигиталној ери, осврнућемо се на *Етички кодекс архивиста* (1996, Пекинг).¹⁸

У члану 1. се каже да је примарни задатак архивиста обезбеђивање интегритета документа који су им поверени на бригу и чување. У извршавању ове дужности они морају да воде рачуна о легитимним, иако понекад

12 Чл. 26. и чл. 27. *Универзална декларација о људским правима*, усвојена од стране Генералне скупштине уједињених нација на 183. седници одржаној у Паризу, 10. децембра 1948. године. Доступно на: http://lokalnefinansije.rs/pbvodic/documents/zakonski_okvir/pravni%20okvir/Univerzalna%20deklaracija%20o%20judskim%20pravima.pdf (приступ 21.1.2020).

13 Erik Norberg, Access to archives: democracy and transparency, *Arhivski vjesnik*, god. 42, 1999, 193-208, 193-194; Слободанка Цветковић, Доступност архивске грађе и информација о архивској грађи на интернету у архивима у Србији, *Записи*, бр. 1, Пожаревац 2012, 50-64.

14 http://www.arhivistika.edu.rs/images/ica_universal_declaration_on_archives_2017_bosnian_croatian_serbian.pdf (приступ 29.2.2020).

15 *Recommendation Rec (2002) 2 of the Committee of Ministers and explanatory memorandum Access to official documents*, доступно на: <https://rm.coe.int/access-to-official-documents-recommendation-rec-2002-2-of-the-committee/1680483b2b> (приступ 29.2.2020).

16 https://www.ica.org/sites/default/files/ICA_Access_Principles_CR.pdf (приступ 29.2.2020).

17 http://www.arhivistika.edu.rs/images/eticki_kodeks_arhivista1.pdf (приступ 11.01.2020).

18 Boriša Radovanović, Problematika korišćenja digitalnih kopija kao istorijskog izvora, *Arhivska praksa*, бр. 14, Тузла, 2011, 283-288.

међусобно супротствањем, правима и интересима послодавца, власника, особа, које се помињу у документима, и корисника, прошлих, садашњих и будућних. *Објективност и непристајасност архивиста су мера њихове професионалности.* Они морају да се одупру сваком притиску, без обзира одакле долазио, а коме је циљ манипулација сведочанством, прикривање или искривљивање чињеница. У члану 2. се наводи да архивисти вреднују, одабирају и чувају архивску грађу у њеном историјском, правном и административном контексту, уз поштовање принципа провенијенције, *омогућавајући тако да се очувају и јасно уоче изворни односи међу документима.* У члану 3. се каже да архивисти треба да *сачувају аутентичност документата* током архивске обраде, заштите и коришћења, у чл. 4. да треба да обезбеде континуирану доступност и разумљивост докумената. У чл. 6. се каже да треба да промовишу најширу могућу доступност архивске грађе и обезбеде једнаку услугу свим корисницима, да *поштују и право на приступ архивској грађи и право на приватност* и поступају у складу са релевантним законодавством.¹⁹

Етички кодекс је опрезан и свестан свих проблема са којима архивист, а касније и истраживач може доћи у проблем и архивистима даје темељне одговоре на професионалне недоумице.

У Републици Србији електронско пословање, електронски документ, дигитализација и доступност дигитализоване архивске грађе је стављена као приоритет актуелне Владе. У том смислу је та област регулисана са више аката. Донет је сет законских прописа који регулишу питање електронског документа и електронског пословања, али и документа која регулишу питање дигитализације архивске грађе.²⁰ У јануару 2020. године донет је *Закон о архивској грађи и архивској делатности*²¹, претходно су донете *Смернице за дигитализацију културне баштине Републике Србије* (2017)²², измене и допуне *Закона о култури*²³, док је Стратегија развоја културе Републике Србије 2020-2027 у поступку усвајања.

19 Види: Tomislav Škrbić, O ethosu arhivista, *Arhivski vjesnik*, br. 52, (2009), 9-24; Слободанка Цветковић, Етички кодекс архивиста у Србији. Познавање, проблеми, примена, *Arhivska praksa*, br. 19, Tuzla 2016, 218-234; Theo Thomassen, Archivists between knowledge and power - On the independence and autonomy of archival science and the archival profession, *Arhivski vjesnik*, br. 42, (1999), Zagreb 1999, 149-167.

20 Закон о електронском документу, електронској идентификацији и услугама од поверења у електронском пословању, "Службени гласник Републике Србије", бр. 94/2017; Закон о електронској управи, "Службени гласник Републике Србије", бр. 27/2018. Остале прописе видети на сајту Канцеларије за информационе технологије и електронску управу Владе Републике Србије: <https://www.ite.gov.rs/tekst/129/zakoni-i-akta-u-primeni.php> и <https://www.ite.gov.rs/tekst/130/zakon-o-elektronskoj-upravi-i-podzakonska-akta.php> (приступ 20.01.2020).

21 <http://www.arhivistika.edu.rs/images/PROPISI/Zakon%20o%20arhivima%202020.pdf> (приступ 20.01.2020).

22 <http://www.arhivistika.edu.rs/images/smernice-za-digitalizaciju-kulturnog-nasledja-u-republici-srbiji.pdf> (приступ 29.2.2020).

23 "Службени гласник Републике Србије", бр. 72/2009, 13/2016, 30/2016, 6/2020.

Оно што је предмет нашег интересовања је однос према дигитализацији и презентацији дигиталног кроз прописе. За разлику, на пример од Канаде, чија Национална стратегија за дигитализацију културне баштине је јасно прописала да ће у фокусу дигитализације бити сви *задњи примерци и ризични материјали*, затим 90% целокупног објављеног наслеђа пре 1917, 50% свих монографија објављених пре 1940, сви микрофилмови установа заштите, одабрани архивски фондови и информативна средства, фондови високог интереса који се налазе у више установа, и информативна средства, све историјске мапе, сва грађа од генеалошког значаја...²⁴ Ту је мало шта препуштено случају. За разлику од Канаде, у Смерницама за дигитализацију Републике Србије стоји да о ономе шта ће се дигитализовати, приоритетима и слично одлучују саме установе заштите. У недавно донетом *Закону о архивској грађи и архивској делатности* законодавац је био прецизнији па је дефинисано је да се све што се налази у архивима и проглашено је за културно добро до ступања на снагу Закона микрофилмује у року од 10 година. У циљу промоције архивске грађе, његове доступности, ефикасније обраде и квалитетнијих информативних средстава, Архив Србије развија јединствен информациони систем АРХИС који се постепено имплементира у архивским установама и чијим би обухватом за све архиве у Србији архивска грађа, односно информације о архивској грађи постале доступне у мање – више стандардизованом облику.

У циљу приближавања културне баштине широкој публици, али и научницима- истраживачима Република Србија и сектор за дигитално наслеђе при Министарству културе и информисања, покренули су *Претраживач културног наслеђа*²⁵ који је осмишљен као место за презентовање културног наслеђа које се чува у институцијама културе, архивима, музејима и библиотекама. То је мобилен алат чија ће снага зависити од установа које је буду „храниле“ подацима. Видимо га као добар вид усмеравања истраживача, јер их усмерити на установе, а не на самосталан „лов“ и трагање на интернету.²⁶ На тај начин, уз одговорно поступање установа, уз стандардизацију описа добиће се дигитализована културна баштина, дигитализовани историјски извори који ће због свог кредитилитета и интегритета установа бити главни ослонац у свим облицима истраживања прошлости. На тај начин смањиће се произвoљна тумачења прошлости, а заинтересовани корисник ће на правом извору, у установама које су за то основане, да провери податке и пронађе одговоре. Дигитализовани историјски извори - архивска грађа, на овај начин,

24 <https://nhds.ca/> (приступ 29.2.2020).

25 <https://kultura.rs/> (приступ 29.2.2020).

26 Интернет странице архива које смо истраживали не обилују са довољно информација, односно корисног материјала за истраживаче. Мало је обавештајних средстава, дигитализовене архивске грађе и информација о методама истраживања у архиву. Детаљније у: С. Цветковић, Доступност архивске грађе и информација о архивској грађи на интернету у архивима у Србији, *Годишињак Историјског архива Пожаревац*, Записи, бр. 1, Пожаревац 2012, 50-63. Sloodanka Cvetković, Web 2.0 alati – нове могућности за arhive, *Arhivksa praksa* br. 16, Tuzla 2013, 196-209.

организованим и стандардизованим приступом имају шансу да буду на прави начин презентовани као целине, а не делови истргнути из контекста.

Предуслови за дигитализацију и доступност на Вебу

- ✓ Дигитализација не сме бити себи сврха, већ средство за већу доступност и отвореност. Дигитализацијом се не сме манипулисати.
- ✓ У дигиталном свету треба да буду доступни комплетни архивски фондови, сређени и обрађени по архивистичким правилима или комплетне информације о фондовима.
- ✓ Дигитализација архивске грађе треба да буде под надзором надлежних установа заштите, по унапред припремљеним и дефинисаним стандардима и критеријумима и поступцима.
- ✓ Неопходна је транспарентност свих корака у процесу дигитализације и крајњи производ.
- ✓ Поштовање принципа провенијенције и целовитости фонда.
- ✓ Одговорност установа заштите за дигитализовану и презентовану грађу.
- ✓ Омогућити проверљивост дигитализованих копија у оригиналној грађи.
- ✓ Истраживачи треба да добију комплетну информацију о дигитализованој грађи.
- ✓ Дигитализована грађа мора да буде заштићена од накнадних интервенција.
- ✓ Код парцијалне дигитализације потребни су транспарентни и јасно дефинисани критеријуми за одабир докумената који ће бити предочени истраживачу/кориснику.
- ✓ Установа мора да и кроз дигитализацију и објављивање промовише и мисли на поверење корисника.
- ✓ Неопходна је дигитална писменост будућих истраживача и нова методологија историјских истраживања.
- ✓ Информационе технологије и њене предности морају се користити у складу са етичким принципима и од стране архивиста и истраживача/историчара/корисника!

На крају

Дигитализација не сме бити сврха по себи. Не сме се стећи утисак да је релевантно само оно што је доступно у дигиталном облику, јер је далеко доба и тренутак када ће и поред намера државе све бити дигитализовано и доступно на „клика“. Доступност мора подразумевати доступност свих информација

и о ствараоцу, творцу грађе и о самој грађи. Зато акценат треба ставити на квалитетне историјске белешке, на квалитетна информативна средства о грађи. Она морају бити доступна истраживачима и понуђена пре саме грађе.²⁷

Истраживач мора претходно да схвати целину фонда, пре него што добије делове грађе, да би схватио како и зашто је настала, у ком контексту егзистира, какве су корелације са другим документима и целинама/серијама докумената. И у дигиталном свету треба инсистрати на јединству фонда, на животу и раду творца грађе, на његовим везама са другима, његовом месту у друштвеном или државном поретку, а у случају дигитализације серија, група или појединачних докумената истраживача треба усмерити на целину из које је документ потекао. Само тако ће се стећи комплетнија слика и сваки документ разумети у контексту времена, простора у коме је настao, односно делатности ствараоца. Само записи који су комплетни и аутентични могу осигурати одговорност и заштитити лична права. Непотпуна документација доводи у питање ауторитет самих докумената, али и оних који доносе закључке на основу њих. Ако селективно приступамо дигитализацији или селективно чинимо доступним одређене документе или категорије докумената, а без информација истраживачима о томе, и закључци утемељени на њима се доводе у питање. Када недостају информације, ми не знамо да ли је то зато што нису створене или зато што су изгубљене или одбачене.²⁸

Контекст у коме су настали говори много о записима, а питање аутентичности у дигиталном свету добија нову дефиницију и улогу. Дипломатика у доба електронских записа, за разлику од руком писаних мораће бити далеко креативнија.²⁹

Резиме

Слободан приступ архивској грађи уопште, а посебно омогућен приступ грађи у дигиталном облику независно од времена и места истраживања, обогаћује наше знање о људском друштву, промовише демократију, штити права грађана и унапређује квалитет живота, али само под условом одговорног приступа свих чинилаца друштва, почев од државе до крајњег корисника.

27 Важно је пратити шта то интересује историчаре и истражваче. Пружити потпуну информацију. Пружити срећене и обрађене фондove, добра обавештајна средства – аналитична. Živana Heđbeli, Korinsici, ahrivi, literatura, Referat je održan na 36. savjetovanju Hrvatskog arhivističkog društva "Trendovi i istraživački programi u suvremenoj arhivistici", Poreč, 2-4. prosinca 1999.

28 <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:StPCF2ztwOoJ:www.filos.com/mkrzak/Korisnici.doc+&cd=1&hl=sr-Latn&ct=clnk&gl=rs>. Hrvoje Stančić, *Digitalizacija*, Zagreb 2009, 15-24.

29 Peter B. Hirtle, *Archival Authenticity: An Example*, dostupno na: <https://www.clir.org/pubs/reports/pub92/hirtle/>; (приступ 29.01.2020). Boriša Radovanović, Problematika korišćenja digitalnih kopija kao istorijskog izvora, *Arhivska praksa*, br. 14, Tuzla 2011, 283-288.

Одговоран однос подразумева доступност целовитих фондова и збирки са потпуним информацијама о њима (обавештајним средствима и евиденцијама). У случају доступности појединих докумената или серија потребно је њихово повезивање са целином којој припадају и упућивање истраживача на њих. Само тако, одговорним односом установа и отвореним информацијама, наука, знање и историјске истине се могу борити са псеудонауком и псеудоисторичарима који све чешће заузимају медијске просторе и јавности сервирају неистине, митове и искривљену прошлост. Архиви као одговорне установе на најадекватнији начин могу помоћи у разоткривању митова, заблуда и историјских полуистина одговорним приступом дигитализацији и одговорним начином за доступност дигитализованих докумената.

Summary

Free access to archives in general, and especially access to digital materials regardless of time and place of research, enriches our knowledge of human society, promotes democracy, protects citizens' rights and improves the quality of life, but only under the condition of responsible access to all factors of society, from the state to the end user. Responsible attitude implies the availability of complete funds and collections with complete information about them (intelligence and records). In case of availability of individual documents or series, it is necessary to connect them with the whole to which they belong and refer the researcher to them. Only in this way, with the responsible attitude of institutions and open information, science, knowledge and historical truths can fight pseudo-science and pseudo-historians who increasingly occupy media spaces and serve untruths, myths and distorted past to the public. Archives, as responsible institutions, can most adequately help unravel myths, misconceptions and historical half-truths through a responsible approach to digitization and a responsible way for the availability of digitized documents.

Dr. sc. Gašper ŠMID
Arhiv Republike Slovenije
gasper.smid@gov.si

Stručni rad/Professional paper
UDK/UDC: 93/94:930.25(497)"1919/1939" (093)

**SI AS 2058, ZBIRKA STENOGRAFSKIH BILJEŠKI
ZAPISNIKA SJEDNICA PREDSTAVNIŠTVA, SENATA I
SKUPŠTINE KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA,
ODNOSNO KRALJEVINE JUGOSLAVIJE (1919-1939)**

Apstrakt: *Predstavljanje štampanih zapisnika stenografskih bilješki sjednica i zasjedanja Privremenog Narodnog predstavništva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1919, Zakonodavnog odbora narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1921-1922, Narodnog predstavništva Kraljevine Jugoslavije (Senata i Narodne skupštine), 1932, Senata Kraljevine Jugoslavije, 1932-1939. i Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije.*

Zbirka je predstavljena na Savjetovanju - Tuzlanski arhivski dani, Tuzla, 27 - 28. septembar 2019. Namjena tog rada je bila prikaz mogućnosti upotrebe konkretnog arhivskog gradiva na daljinu, što je u trenutnim kriznim vremenima korona virusa i jedini mogući način i put.

Ključne riječi: *Narodna historija 1919-1939., Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevina Jugoslavija, zapisnik sjednica - stenografske bilješke sjednica i zasjedanje odbora, Skupštine i Senata Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije.*

**SI AS 2058, COLLECTION OF THE MINUTES FROM STENOGRAPHIC
NOTES TAKEN AT THE MEETINGS OF THE REPRESENTATIVE
BODIES, THE SENATE AND THE ASSEMBLY
OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES AND THE
KINGDOM OF YUGOSLAVIA (1919-1939)**

Abstract: *Presentation of the printed minutes based on the stenographic notes taken at the meetings and sessions of the Provisional People's Representative Body of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Kingdom of SHS), 1919, Legislative Committee of the People's Assembly of the Kingdom of SHS, 1921-1922, People's Representative Body of the Kingdom of Yugoslavia (the senate and the people's assembly), 1932, the Senate of the Kingdom of Yugoslavia, 1932-1939 and the People's Assembly of the Kingdom of Yugoslavia.*

The collection was presented at the conference Tuzlanski arhivski dani held in Tuzla on September 27-28, 2019. The aim of the paper is to demonstrate the possibility of online access to archival records, which in current worldwide coronavirus shutdown is actually the only possible way of accessing them.

Key words: National history 1919-1939, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, the Kingdom of Yugoslavia, meeting minutes – stenographic notes of the meetings and sessions of committees, the assembly and the Senate of the Kingdom of SHS and the Kingdom of Yugoslavia.

Uvod

Kratak historijat Zbirke stenografskih bilješki zapisnika sjednica predstavništva, senata i skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije, je Arhivu Republike Slovenije, Zvezdarska 1, u Ljubljani, predala Državna skupština Republike Slovenije, Šubičeva 4, Ljubljana. Gradivo je nastalo u periodu između 1919-1939. godine. Količinski ga ima 1,2 dužna metra ili 12 kutija "klasičnog" arhivskog formata. Zbirku stenografskih zabilješki zapisnika sjednica Kraljevine, sakupila je Knjižnica Predstavništva Vlade Narodne Republike Slovenije, što se vidi iz žigova i originalnih naljepnica s njenim signaturama. Zbirka je u fragmentarnom stanju dospjela u Dokumentacijsko-knjizični odjel Narodne skupštine Republike Slovenije.

Sadržajno bi mogli tvrditi, da je riječ o štampanoj objavi arhivskih izvora, jer je to štampana transliteracija zapisnika stenografskih bilješki sjednica, zasjedanja Privremenog Narodnog predstavništva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1919, Zakonodavnog odbora Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1921-1922, Narodnog predstavništva Kraljevine Jugoslavije (Senata i Narodne skupštine), 1932, Senata Kraljevine Jugoslavije, 1932-1939. i Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije. Zapisnici sjednica i zasjedanja su na srpskohrvatskom jeziku (na srpskom, hrvatskom) i na slovenskom jeziku, pisani pismom štampane latinice ili štampane čirilice, ovisno o tome kojim jezikom je govorio političar u raspravi.

Svi stvaraoci gradiva navedene zbirke¹ imali su svoje sjedište u Beogradu, djelovali su u različitim periodima između dva svjetska rata, u periodu 1919-1939. godine, i to: Privremeno Narodno predstavništvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Zakonodavni odbor Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca,

¹ Osnovna literatura o stvaraocima: dr. Henrik Steská: *Organizacija državne uprave*, Ljubljana 1937, *Krajevni leksikon Dravske banovine*, Ljubljana 1937, *Spominski zbornik Slovenije*, Ljubljana 1939, *Splošni pregled Dravske banovine*, Ljubljana 1939; Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije*, Ljubljana 1961, *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*, Ljubljana 1995, *Kronika 20. stoletja 1930–1939*, Ljubljana 2000; Gašper Šmid, *Uprava Dravske banovine 1929–1941*, Ljubljana 2003, *Dravska banovina v drugi polovici tridesetih let in vpliv Slovencev v Kraljevini Jugoslaviji (1935–1941)*, DKUM.

Narodno predstavništvo Kraljevine Jugoslavije (Senata i Narodne skupštine), Senat Kraljevine Jugoslavije, Narodna skupština Kraljevine Jugoslavije.

Gradivo je sakupila Knjižnica Predsjedništva vlade Narodne Republike Slovenije, što je pregledno iz otisaka žigova i originalnih naljepnica s njenim signaturama. Zbirka je u fragmentarnom stanju prispjela u Dokumentacijsko-knjžnični odjel Državnog odbora Republike Slovenije. Po dogovoru između nadležne arhivistice iz Arhiva Republike Slovenije i arhivistice u Državnoj skupštini, odlučeno je da će zbirka biti lakše dostupna širem krugu korisnika u Arhivu Republike Slovenije i zato je u decembru 2010. došlo do preuzimanja zbirke.²

Kako je već bilo rečeno, navedenu zbirku je sakupila Knjižnica Predsjedništva Vlade Narodne Republike Slovenije, koja je izradila i popis preuzimanja, koji je još bio dopunjena u Arhivu Republike Slovenije zbog kasnije digitalizacije.³ Zbirka je 2010. godine bila digitalizirana u cijelosti i dostupna korisnicima bez ograničenja, na portalu Sistory – Zgodovina Slovenije (Historija Slovenije), na internetskoj stranici Arhiva Republike Slovenije.

Odluka o saradnji između Instituta za noviju historiju i Arhiva Republike Slovenije

Zbirka predstavlja jedan od ključnih izvora za istraživanje političke historije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije. Iz zapisnika sjednica se vidi uloga i značaj slovenske politike, kao i politike drugih naroda nekadašnjih zajedničkih Kraljevina. To gradivo je bitan izvor za proučavanje parlamentarnih iskustava u prvoj Jugoslovenskoj državi, te idejnog razvoja - narodnopolitičkih, državnopravnih, te socijalnoprivrednih nazora i politike slovenskih i drugih stranaka u periodu između 1919-1939. godine. Njen sadržaj je relevantan za proučavanje cijelokupne Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije, njene politike i korelacije između tri jugoslovenska naroda.

Preuzimanje Zbirke stenografskih zabilješki zapisnika sa sjednica Predstavništva, Senata i Skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, tj. Kraljevine Jugoslavije nije bio planiran i zato nisu bila planirana ni sredstva za njegovu dalju stručnu obradu. U Sloveniji projekat digitalizacije historijskih izvora i literature vodi Institut za noviju historiju⁴, koji je i autor portala: Sistory – Zgodovina Slovenije (Historija Slovenije).

² Za Državni zbor Republike Slovenije građu je predala Nataša Mlinarič, a za Arhiv Republike Slovenije ju je preuzeo Gašper Šmid.

³ Popis preuzimanja napravila je Cvetka Varga Luthar, a u Arhivu Republike Slovenije ga je za potrebe digitalizacije dopunio Gašper Šmid.

⁴ Institut za noviju historiju bivši je Institut za historiju radničkog pokreta sa sjedištem na Kongresnom trgu 1 u Ljubljani koji se u 2020. godini, seli na novu lokaciju, Privoz 6, takođe u Ljubljani, u blizini Arhiva Republike Slovenije.

Projekt

Arhiv Republike Slovenije (ARS) i Institut za noviju historiju (INZ), oba iz Ljubljane su zaključili ugovor o saradnji. Dogovoren je bilo, da DVD-e sa PDF, meta podacima i TIFF-i dobije ARS samo za potrebe Arhiva, odnosno na čuvanje. INZ upotrebu TIFF-datoteke za svaki slučaj posebno, odobrava pismeno. Arhiv Republike Slovenije meta podatke može unijeti u svoju bazu, iako ti podaci ne smiju biti javno dostupni. Javno dostupni su samo na portalu Sistory. Linkovi na pretraživačima bi trebali biti obostrani - na nivou PDF-a. Do opoziva, koji bi trebao biti zaključen između INZ i Arhiva Republike Slovenije u obliku aneksa ugovora, na portalu Sistory objavljen gradivo je zaključano, tj. omogućeno je samo njegovo štampanje. Meta podatke Sistory može posredovati na portal DARIAH, odnosno u druge srodne sisteme. Kada gradivo bude objavljeno na portalu Sistory (u rubrici Arhiv Republike Slovenije), INZ može kao vlasnik PDF-datoteka unutar portala stvarati dodatne rubrike i poveznice na postojeće gradivo (Izvori-Štampani izvori). Arhiv Republike Slovenije je želio da se gradivo opremi s tzv. vodenim znakom, koji je propisan tehnološkim standardima u arhivskim jedinicama. O migraciji e-gradiva bilo je potrebno posavjetovati se još i sa pravnom službom, jer je gradivo javno dostupno samo na portalu Sistory - dokle taj portal ili njegov pravni naslednik postoji, odnosno garantuje standarde upotrebljivosti formata zapisa gradiva.

Postupak obrade gradiva

- predstavnik Arhiva Republike Slovenije definiše jedinice i strukturu gradiva,
- podizvođač (INVITA) i informatičar Arhiva Republike Slovenije definišu strukturu meta podataka,
- predstavnik INZ i Arhiv Republike Slovenije traže, tj. nađu gradivo za testiranje, uzorak gradiva,
- izabrani ponuđač za skeniranje izrađuje uzorak PDF, ocr i xml (10 strana, različita tipologija, cirilica) i predstavnici Arhiva Republike Slovenije i podizvođač pregledaju, da li odgovaraju svim standardima (ocr, meta podaci ...),
- izabrani ponuđač napravi digitalizaciju ukupnog gradiva,
- Arhiv Republike Slovenije pregleda to gradivo i prenosi meta podatke u informatički (elektronski) sistem Arhiva Republike Slovenije, te dodaje linkove u XML,
- digitalizirano gradivo i popravljeni meta podaci predaju se INZ-u,
- podizvođač dodaje gradivo na portal Sistory.

Staratelj nad gradivom – Arhiv Republike Slovenije je tada stručno pripremio i uredio gradivo za digitalizaciju. Samu digitalizaciju i internetsku (mrežnu) objavu finansirao je i izveo INZ. S Ugovorom o saradnji su postali nosioci „autorskih

prava“ nad snimljenim gradivom, a u slučaju prenosa snimaka gradiva trećim licima, zaključio bi se novi tripartitni sporazum, koji bi uređivao novonastale odnose.

Tehnički digitalizaciju te zbirke arhivskog gradiva, izvelo je preduzeće Mikrografija d.o.o. u svojim prostorima u Novom mestu na osnovu Posudbenog ugovora i aneksa. Ugovor je bio zaključen 20. oktobra 2010, sa zadnjim aneksom bilo je vraćeno i zadnje posuđeno i digitalizirano gradivo 8. decembra 2010. godine. Cjelokupni projekt digitalizacije za 1,2 dužna metra arhivskog gradiva je trajao dobar mjesec i po dana.

Dana 14. marta 2011. godine INZ je Arhivu Republike Slovenije predao na čuvanje: 120 DVD-a s datotekama i PDF i TIFF gradiva zbirke SI AS 2058, Zbirku stenografskih bilješki zapisnika sa sjednica predstavništva, Senata i Skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije (1919-1939). Digitalizirano gradivo zbirke SI AS 2058 odnosno datoteke PDF i TIFF, je finansirao INZ, a predati su na čuvanje Arhivu Republike Slovenije. Arhiv Republike Slovenije ih može koristiti samo za potrebe arhiva, odnosno korisnika u čitaonici.

Cjelokupno digitalizirano gradivo te zbirke je javno dostupno na portalu Sistory, koji je nastao u okviru programa: Historija Slovenije – Istraživačke infrastrukture slovenske historiografije na Institutu za noviju historiju u Ljubljani, koja želi upozoriti širu javnost o dostupnosti zapisnika sjednica Predstavništva, Senata i Skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije (1919-1939).

Kratki sadržaj zbirke tj. kako su popisane pojedinačne jedinice

Zapisnici sjednica i zasjedanja, zapisani su u štampanoj formi na srpskohrvatskom (srpskom, hrvatskom), slovenskom jeziku, na latinici ili cirilici. Zbirka predstavlja jedan od ključnih izvora za istraživanje političke historije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije, te uloge i značaja tri jedinstvena naroda u njoj. Gradivo je bitan izvor za proučavanje slovenskih, hrvatskih i srpskih parlamentarnih iskustava u prvim jugoslovenskim državama, te razvoja idejno i narodnopolitičkih, državnopravnih, te socijalnoprivrednih nazora i politike u periodu 1919-1939.

Gradivo je popisano hronološki i po cijelinama (fondovima), koji su nastali u periodu Privremenog Narodnog predstavništva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1919, Zakonodavne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1921-1922, Narodnog predstavništva Kraljevine Jugoslavije (Senata i Narodne skupštine) 1929-1941, Senata Kraljevine Jugoslavije, 1929-1941. i Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije 1929-1941. Tom prilikom pri popisu je uzeta u obzir: tehnička jedinica (arhivska kutija), popisna jedinica, stara signatura iz knjižnice Vlade Narodne Republike Slovenije, naziv predmeta sa stvaraocem i datumom sjednice, godina sjednice i u napomenama još redni rimski broj knjige, koja je navedena kod pojedinačnih zapisnika (sa dva izuzetka).

Za bolje razumijevanje i uvid u sadržaj predstavitićemo šest popisnih jedinica:

- SI AS 2058/1; 1919; II; 229

Stenografske zabilješke Privremenog Narodnog predstavništva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1. poziv, od 1. do 19. sjednice, od 3. jula 1921. do 19. oktobra 1921; 2. poziv, 1. i 2. prethodni sastanak, 21. i 22. oktobra 1921, do 15. decembra 1921.

- SI AS 2058/2; 1921; II; 230

Stenografske zabilješke Zakonodavnog odbora Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1. saziv, od 1. do 19. sjednice, od 3. jula 1921. do 19. oktobra 1921; 2. saziv, 1. i 2. prethodni sastanak, 21. i 22. oktobar 1921, od 1. do 30. sjednice, od 24. oktobra 1921. do 15. decembra 1921.

- SI AS 2058/3; 1921-1922; II, 230

Stenografske zabilješke Zakonodavnog odbora Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrata i Slovenaca, 2. saziv, od 31. sjednice do 79. sjednice, od 16. decembra 1921. do 19. juna 1922.

- SI AS 2058/4; 1932; 1752 608

Stenografske zabilješke Narodnog predstavništva Kraljevine Jugoslavije (Senata i Narodne skupštine), vanredni saziv, 1. redovni sastanak senata i skupštine, 18. januara 1932. i od 2. redovnog sastanka do 5. redovnog sastanka, od 25. januara 1932. do 27. januara 1932.

- SI AS 2058/5; 1932; II; 241

Stenografske zabilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, redovni saziv, od 1. redovnog do 15. redovnog sastanka, od 20. oktobra 1932. do 21. decembra 1932.

- SI AS 2058/21; 1932-1933, 1755, 1756, 1757, 611, 612, 613.

Stenografske zabilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, knjiga I, redovni saziv, od 1. redovnog sastanka do 20. redovnog sastanka, od 20. oktobra 1932. do 16. decembra 1932. redovni saziv, od 21. redovnog sastanka do 28. redovnog sastanka, od 7. februara 1933. do 18. februara 1933; knjiga III, redovni saziv, od 20. februara 1933. do 11. marta 1933. godine.

Još nekoliko mogućnosti za traženje digitalizatora SI AS 2058 na internetskim stranicama

Svi digitalizirani snimci gradiva te zbirke su javno dostupni na portalu Sistory, koji nastaje u okviru programa Zgodovina (Historija) Slovenije – Istraživačke infrastrukture slovenske historiografije Instituta za noviju historiju u Ljubljani.

Osnovno istraživanje na tom slovenskom historijskom portalu.

Prva varijanta:

Najprije preko internetskog pretraživača (npr: Google) upišemo Sistory, nastavljamo u grupi „Viri“ (izvori), kliknemo na: „Arhivski viri“ (arhivski

izvori), potražimo Arhiv Republike Slovenije .. i već smo na SI AS 2058, Zbirka stenografskih bilješki (zabilješki), 1919-1939. i odmah dolazimo do Fajla: SI AS 2058/1- Stenografske zabilješke privremenog Narodnog predstavništva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1919, koji nam pokazuje snimljeni tekst: Stenografske zabilješke Privremenog Narodnog predstavništva Srba, Hrvata i Slovenaca; 1919. godine, 5-40. redovnog sastanka; jezik: višejezično; vrsta gradiva: tekst; godina: 1919. i pojedinačni radovi na primjer: 5. redovni sastanak (22. mart 1919, Beograd). Nakon toga slijedi još PDF (formati), klik na „Prenesi“ i na kraju „Odpri“ (otvori), nakon čega je pred nama prvi skenirani zapis – zapisnik sjednice.

Druga varijanta:

Skraćeno traženje po SISTORY. Osnovno traženje po slovenskom historijskom portalu. U internetski pretraživač unesemo signaturu zbirke: SI AS 2058 i već nam se otvara poveznica: <http://hdl.handle.net/11686/2693> - AS 2058, Zbirka stenografskih zabilješki sa zapisnika sjednica Predstavništva, Senata i Skupštine Kraljevine Jugoslavije 1919-1939, automatski se otvara datoteka: SI AS 2058/1 – stenografske bilješke Privremenog Narodnog predstavništva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1919/Stenografske bilješke Privremenog Narodnog predstavništva Srba, Hrvata i Slovenaca; 1919. godine; 5-40. redovnog sastanka, jezik: višejezično; vrsta gradiva: tekst; godina: 1919- 5. redovni sastanak (22. mart 1919, Beograd). Kliknemo na PDF, slijedeći klik na „Prenos“ i još „Odpri“ (otvori) i pred nama je prvi skenirani zapisnik.

Ovako npr. izgledaju Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije:

Vanredni saziv za 1939.godinu.

Knjiga I

Od I Prethodnog do XV redovnog sastanka

Od 16. januara do 17. marta 1939. godine

Jezik: srpski/srpski-ćirilica/slovenski

Vrsta gradiva: tekst

Godina: 1939.

Taj rad iz Arhiva Republike Slovenije je slobodno dostupan.

Stalna poveznica: <http://hdl.handle.net/11686/3027>

Npr. pojedinačni rad:

Naslovnica

Sadržaj:

- I prethodni sastanak (16. januar 1939, Beograd)
- II prethodni sastanak (17. januar 1939, Beograd)
- III prethodni sastanak (3. februar 1939, Beograd)
- IV prethodni sastanak (4. februar 1939, Beograd)
- V prethodni sastanak (16. februar 1939, Beograd)

- I redovni sastanak (16. februar 1939, Beograd)
- II redovni sastanak (17. februar 1939, Beograd)
- III redovni sastanak (28. februar 1939, Beograd)
- IV redovni sastanak (1. mart 1939, Beograd)
- V redovni sastanak (2. mart 1939, Beograd)
- VI redovni sastanak (3. mart 1939, Beograd)
- VII redovni sastanak (4. mart 1939, Beograd)
- VIII redovni sastanak (6. mart 1939, Beograd)
- IX redovni sastanak (7. mart 1939, Beograd)
- X redovni sastanak (8. mart 1939, Beograd)
- XI redovni sastanak (9. mart 1939, Beograd)
- XII redovni sastanak (10. mart 1939, Beograd)
- XIII redovni sastanak (11. mart 1939, Beograd)
- XIV redovni sastanak (14. mart 1939, Beograd)

U prijedlogu budžeta državnih rashoda i prihoda - RASHODI

U prijedlogu budžeta državnih rashoda i prihoda - PRIHODI

XV redovni sastanak (17. mart 1939, Beograd)

Datoteke

Detaljan opis

Poveznica sa Zbirkom podataka Arhiva Republike Slovenije

Svi metapodaci

Treća varijanta:

2011. godine na Sistory je bila podjela Izvori/Arhivski izvori, dopunjena s daljom podjelom Arhiv Republike Slovenije, u kojem je do sada u cijelosti digitalizirana samo naša, već bezbroj puta spomenuta, zbirka SI AS 2058.

Pored osnovnih informacija, historijata o Arhivu Republike Slovenije nakon toga je detaljnije s historijatom stvaralaca i historijatom samog gradiva, predstavljena u 2010. godini, digitalizirana Zbirka stenografskih bilješki zapisnika sjednica Predstavništva, Senata i Skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije, koja je predstavlja kao jedan od ključnih izvora za istraživanje političke historije prve Jugoslavije, te uloge i značaja slovenske politike u njoj. Dalje, Zbirka je bitan izvor za proučavanje parlamentarnih iskustava Slovenaca, Srba, Hrvata ... u prvoj jugoslovenskoj državi, idejno i narodnopolitičkim, državnopravnim, te socijalnoprivrednim nazora i politike slovenskih i drugih stranaka u periodu 1919-1938.

AS 2058, Zbirka stenografskih bilješki, zapisnika sjednica Predsjedništva, Senata i Skupštine Kraljevine Jugoslavije 1919-1939.

- SIAS 2058/1, Stenografske bilješke Privremenog Narodnog predstavništva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1919.
- SI AS 2058/2, Stenografske bilješke Zakonodavnog odbora Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenca, 1921.

- SI AS 2058/3, Stenografske bilješke Zakonodavnog odbora Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenca, 1921-1922.
- SI AS 2058/4, Stenografske bilješke Narodnog predstavništva Kraljevine Jugoslavije (Senata i Narodne skupštine), 1932.
- SI AS 2058/5, Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, 1932.
- SI AS 2058/6, Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, 1933.
- SI AS 2058/7, Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, 1933.
- SI AS 2058/8, Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, 1933.
- SI AS 2058/9, Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, 1933-1934.
- SIAS 2058/10, Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, 1934.
- SIAS 2058/11, Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, 1934.
- SI AS 2058/12, Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, 1934-1935.
- SI AS 2058/13, Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, 1935-1936.
- SIAS 2058/14, Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, 1937.
- SI AS 2058/15, Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, 1936-1937.
- SIAS 2058/16, Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, 1937.
- SI AS 2058/17, Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, 1937-1938.
- SIAS 2058/18, Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, 1932.
- SIAS 2058/19, Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, 1932.
- SIAS 2058/20, Stenografske bilješke Senata Kraljevine Jugoslavije, 1939.
- SI AS 2058/21, Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1932-1933.
- SI AS 2058/22, Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1933.
- SI AS 2058/23, Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1933-1934.
- SI AS 2058/24, Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1934.
- SI AS 2058/25, Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1934-1935.
- SI AS 2058/26, Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1935.
- SI AS 2058/27, Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1936.
- SI AS 2058/28, Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1936-1937.
- SI AS 2058/29, Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1937.

- SI AS 2058/30, Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1937.
- SI AS 2058/31, Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1937-1938.
- SI AS 2058/32, Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1938.
- SI AS 2058/33, Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1938.
- SI AS 2058/34, Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1931-1932.
- SI AS 2058/35, Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1932.
- SI AS 2058/36, Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 1939.

Još jedna mogućnost:

U Internetski pretraživač unesemo SI AS 2058 i uz pomoć prvog klika, pokazat će nam se naslov: Zbirka stenografskih bilješki zapisnika sa sjednica predstavništva... Sa narednim klikom dolazimo na internetsku stranicu Ministarstvo za javnu upravu Republike Slovenije na OPSI – Otvoreni podaci Slovenije. S klikom na prvi PDF (Prenos PDF) povezani smo s bazom Arhiva Republike Slovenije: Pregledi i pretrage po Zbirci podataka ARS, gdje su dati „tehnički podaci“ o toj zbirci; s klikom na PDF u drugom redu (Prenos PDF) otvorit će se datoteke digitaliziranih zapisnika sjednica.

Zaključak

Gradivo sadrži transliteraciju zapisnika stenografskih bilješki sjednica i zasjedanja Privremenog Narodnog predstavništva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1919), Zakonodavnog odbora Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1919), Zakonodavstvo odbora Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1921-1922), Narodnog predstavništva Kraljevine Jugoslavije (Senata i Narodne skupštine 1932), Senata Kraljevine Jugoslavije (1932-1939) i Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije (1931-1939).

Zbirka predstavlja jedan od ključnih izvora za istraživanje političke historije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije. Iz zapisnika sjednica je vidljiva uloga i značaj slovenske politike i politika drugih naroda nekadašnjih zajedničkih Kraljevina. To gradivo je ključan izvor za proučavanje parlamentarnih iskustava u prvim jugoslovenskim državama, te idejnog razvoja narodnopolitičkih, državnopravnih, te socijalnoprивrednih nazora i politike slovenskih i drugih stranaka u periodu 1919-1939. Njen sadržaj je relevantan za

proučavanje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije, njene politike i korelacija između tri jedinstvena jugoslovenska naroda.

Ovo gradivo je bitan izvor za proučavanje jugoslovenske politike između dva svjetska rata. Zadnje poglavlje ovog rada namijenjeno je eventualnim istraživačima narodne historije jugoslovenskih naroda, između dva svjetska rata. U ovom djelu je prikazano više načina za pregled digitalnih snimaka Zbirke stenografskih zabilješki zapisnika sa sjednica Predstavništva, Senata i Skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije.

Summary

The aim of the paper is to demonstrate the possibility of online access to archival records, which in current worldwide coronavirus shutdown is actually the only possible way of accessing them. Judging from some of the more pessimistic scenarios, the current situation may not be over any time soon.

The material contains a transliteration of the minutes of stenographic notes of sessions and sessions of the Provisional National Assembly of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (1919), the Legislative Committee of the National Assembly of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (1919), Legislation of the National Assembly of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes), The National Assembly of the Kingdom of Yugoslavia (Senate and National Assembly 1932), the Senate of the Kingdom of Yugoslavia (1932-1939) and the National Assembly of the Kingdom of Yugoslavia (1931-1939).

The collection is one of the key sources for researching the political history of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, i.e. the Kingdom of Yugoslavia. The minutes of the sessions show the role and importance of Slavic politics and the policies of other peoples of the former common kingdoms. This material is an unmistakable source for the study of parliamentary experiences in the first Yugoslav states, and the ideological development of national political, state law, and socio-economic views and policies of Slavic and other parties in the period 1919-1939. Its content is relevant for the study of the entire Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, i.e. the Kingdom of Yugoslavia, its policy and correlations between the three unified Yugoslav peoples.

This material is an unmistakable source for the study of Yugoslav politics between the two world wars. The last chapter of this paper is intended for possible researchers of the national history of the Yugoslav peoples, between the two world wars. This paper presents several ways to view digital recordings of the Collection of shorthand notes from the sessions of the Representation, Senate and Assembly of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, i.e. the Kingdom of Yugoslavia.

III

NOVA IZDANJA //
NEWLY PUBLISHED

Selma ISIĆ

Arhiv Tuzlanskog kantona
selmaisić@yahoo.com

UDK/UDC: 930.25(2-9) (497.6) (082)

**“ARHIVSKA GRAĐA VJERSKIH ZAJEDNICA”,
Zbornik radova, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog
kantona, Institut za društvena i religijska istraživanja u Tuzli,
Tuzla 2020, 129 str.**

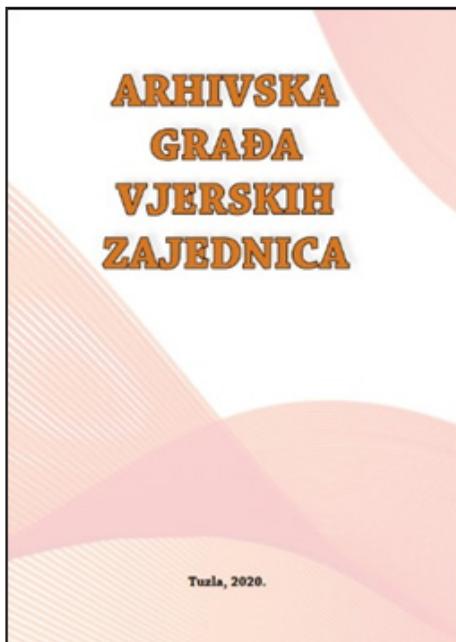
Stručna i naučna javnost u Tuzlanskom kantonu i Bosni i Hercegovini je od 2020. godine bogatija za jednu stručnu publikaciju, koja donosi niz novih saznanja i razmišljanja na temu arhivske građe vjerskih zajednica. Riječ je o Zborniku radova *Arhivska građa vjerskih zajednica* koji je objavljen u izdanju Društva arhivskih

zaposlenika Tuzlanskog kantona i Instituta za društvena i religijska istraživanja u Tuzli. U Zborniku su publikovani radovi koji su predstavljeni i izloženi na Okruglom stolu na temu „Arhivska građa vjerskih zajednica: stanje, značaj i zaštita“ koji je održan u Tuzli 30. marta 2019. godine

Publikacija je objavljena početkom 2020. godine i ima slijedeću strukturu: *Uvodna i pozdravna izlaganja, Članci, Prikazi, Prilozi i fotografije*. U okviru rubrike *Uvodna i pozdravna izlaganja* objavljena su pozdravna obraćanja direktora Instituta za društvena i religijska istraživanja, dr. sc. Šefke Sulejmanovića i predsjednice Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Hatidže Fetahagić.

U okviru rubrike *Članci*, objavljeno je osam radova istaknutih arhivskih stručnjaka i naučnih radnika iz oblasti arhivistike, informacijskih tehnologija i historiografije iz Hrvatske, Srbije i Bosne i Hercegovine i to:

Prof. dr. Sead Selimović je u radu *Značaj historijskih izvora koji nastaju u radu vjerskih zajednica za istraživanje savremene historije Bosne i Hercegovine* istakao činjenicu raznovrsnosti izvora (pisani izvori, novine, audio zapisi, fotografije i slike, video zapisi, elektronski izvori) koji nastaju u radu vjerskih zajednica, te naglasio njihov značaj za istraživanje savremene historije Bosne i Hercegovine. Kako autor

ističe tradicionalni – pisani historijski izvori, kao najvažniji za istraživače savremene historije, dugo vremena su smatrani za jedino važne, što je dovodilo do sužavanja prostora historijskog istraživanja. Nakon što je navedeno podvrgnuto historijskoj kritici, ta se praksa napušta, pa se u historijskim istraživanjima sve više koriste i druge vrste izvora. Bez korištenja štampanih, audio-vizuelnih, te elektronskih izvora koji nastaju radom vjerskih zajednica nemoguće je izučavati i pisati o savremenoj historiji Bosne i Hercegovine. Naravno preduvjet za bilo kakva istraživanja je dobra sačuvanost arhivske građe vjerskih zajednica i njena dostupnost istraživačima.

Doc. dr. Dražen Kušen je kroz prilog *Stanje, vrijednost i zaštita vjerskih arhiva u Hrvatskoj – stručna i politička perspektiva*, dao svoj pogled na navedeno pitanje. Naglasio je da se tu radi o specifičnostima vjerskih zajednica s tradicijom i razvijenom administracijom koje stvaraju i čuvaju specifičnu arhivsku građu. U radu je prvo dat stručni pogled na problematiku posebno zaštitu i obradu arhivske građe, kao i analizu najznačajnijih izvora i njihove primjene. Vjerski arhivi u Hrvatskoj su predstavljeni, prije svega, kao integralni baštinski dio arhiva uopšte, pa tek onda kroz djelovanje arhivske službe i brige za arhivsku građu. U radu se posebno ističe politički pogled na navedenu problematiku, kao i koraci političke zajednice u pravcu vrednovanja i zaštite arhivske građe vjerskih ustanova, u cilju što boljeg djelovanja arhivske struke, ali i samih vjerskih zajednica. Autor ističe i problematiku manjka stručnog osoblja koje bi moglo odgovoriti na sve zahtjeve i potrebu zaštite i korištenja arhivske građe.

Milena Popović Subić je dala pregled *Arhivske građe vjerskih zajednica u Vojvodini*. Obrazložen je pravni temelj za djelovanje vjerskih zajednica na teritoriju Autonomne pokrajine Vojvodina, te prikazani arhivski fondovi i zbirke vjerske provenijencije i sadržaja koje se čuvaju u Arhivu Vojvodine. U radu je dat osvrt na Vodič za crkveni materijal u Vojvodini koji je objavljen u 11 tomova. U istom su date neke osnovne informacije o arhivskoj građi. Autorica ističe da nakon navedenog svobuhvatnog popisa nije bilo kontinuiranog rada na zaštiti arhivske građe vjerskih zajednica.

Dr. sc. Šefko Sulejmanović i Muhamed Hodžić, u zajedničkom radu, analizirali su *Kratak pregled arhivske građe Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – stanje, značaj i sređenost*. Autori su istakli da navedena građa do sada nije imala odgovarajuću tehničku zaštitu, niti je na adekvatan način arhivistički sređena. Arhiv Islamske zajednice koji je organizaciona jedinica Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, je jedina specijalizovana služba koja se bavi čuvanjem i obradom arhivske građe Islamske zajednice. U radu je predstavljena arhivska građa koja je nastala u oficijelnom radu organa navedene ustanove, te su date neke osnovne naznake njenog stanja, značaja i sređenosti. Naznačeno je da je veliki dio arhivske građe Islamske zajednice uništen uslijed ratnih razaranja, ali i neuslovног čuvanja, pa i neadekvatne brige samog imaoца građe, posebno na lokalnom nivou. Autori su izrazili očekivanje organiziranijeg rada Islamske zajednice po ovom pitanju, na svim nivoima, gdje po njihovim riječima postoji dobra volja, ali i sve izglednije stručne i materijalne pretpostavke.

Fra Franjo Ninić u radu *Arhivarstvo franjevaca Bosne Srebrene u Bosni i Hercegovini, Provinciji Bosni Srebrenoj i Tuzli* prikazuje arhivsko blago kojeg posjeduje Franjevačka provincija Bosna Srebrena, njezina tri najznačajnija samostana (Fojnica, Krešev i Kraljeva Sutjeska) i Franjevački samostan u Tuzli. Rad je baziran na informacijama samostanskih arhiva i internet stranice Provincije Bosne Srebrene, i preglednog je karaktera. Budući da se o značaju arhivske građe franjevačkih samostana u Fojnici, Kreševu i Kraljevoj Sutjesci već po nešto zna, ovdje je posebno potrebno istaknuti značaj autora na upoznavanju šire zajednice sa arhivskom građom Franjevačkog samostana u Tuzli. Autor je za istu utvrdio da je nerazvrstana ukoliko se upoređuje sa ostalom samostanskom građom, ali je dao jedan prikaz vrste te građe i njenog stanja po mjestu njena smještaja.

Mr. sc. Dženan Rahmanović predstavio je prilog *Arhivska građa Medžlisa Islamske zajednice Tuzla – status i perspektive*. U radu je istaknuto mjesto koje Medžlis Tuzla zauzima u organizacionoj strukturi Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, te njegove nadležnosti i u skladu s tim vrste arhivske građe koju isti stvara i čuva. U radu je predstavljena struktura i perspektiva arhivske građe Medžlisa, te posebna pažnja posvećena dokumentu Vakufnama Gazi Turali-bega koja datira iz 1572. godine i jedini je sačuvani dokument iz tog perioda. Pored toga autor je u radu istakao potrebu bolje zaštite arhivske građe navedene Ustanove, ali i istakao da ta briga mora biti podijeljena sa drugim stručnim institucijama u društvu, kako bi se obezbijedila pravilna zaštita arhivske građe za buduće generacije.

Mr. sc. Omer Zulić je u radu *Arhivska građa vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini – specifičnosti i značaj saradnje sa arhivima* ukazao na potrebu bolje saradnje vjerskih ustanova i arhiva u cilju ostvarivanja boljeg uređenja i bolje zaštite arhivske građe istih. Autor ističe značaj arhivske građe vjerskih zajednica, te napominje da je ista nezaobilazna u istraživanju historije vjerskih prilika i dešavanja na određenom području, kulturnih dešavanja, obrazovnih procesa i aktivnosti, humanitarnog rada i sl. Budući da nadležni arhivi ne vrše nadzor nad stvaraocima i imiacima arhivske građe vjerske provenijencije smatra da se arhivskoj građi ne poklanja dovoljno pažnje, kao ni potrebna stručna, ni institucionalna pažnja. Radom pokušava da aktuelizira značaj arhivske građe vjerskih zajednica, ali i potrebu bliže saradnje vjerskih zajednica sa arhivima u cilju razmjene znanja i iskustva i ostvarivanja bolje zaštite arhivske građe. Po autorovom mišljenju arhivi u Bosni i Hercegovini bi trebali vršiti stručni nadzor nad arhivskom građom vjerskih zajednica, na način da to ne bi umanjilo proklamovane slobode vjerskih zajednica, nego bi to dovelo do bolje saradnje i bolje zaštite arhivske građe.

Mr. Jasmin Jajčević i Adnan Tinjić su kroz rad *Zaštita arhivske građe vjerskih zajednica* dali osvrt na značaj navedene arhivske građe ističući njen karakter i šire društveno značenje koje ista ima. Iako nastaje i čuva se u okviru vjerske zajednice, te u najvećoj mjeri služi potrebama same zajednice, ona je i svjedočanstvo od najšireg značaja, pa je po autorima i sam aspekt zaštite iste veoma slojevit. S tim u vezi autori u radu iznose osnovne podatke kako i na koji način treba zaštитiti arhivsku građu

vjerskih zajednica, kako onu tradicionalnu, tako i onu nastalu na novim nosiocima informacija. U skladu s tim iznose i određene prijedloge i pravce djelovanja u cilju unapređenja zaštite arhivske građe. Posebnu pažnju autori su posvetili i nedostatku adekvatnog stručnog kadra koje radi sa arhivskom građom vjerskih zajednica, te na potrebi promjene takvog stanja u Bosni i Hercegovini.

U okviru rubrike *Prikazi*, kolega Adnan Tinjić je predstavio knjigu *Arhivi vjerskih zajednica u sjevernoj Hrvatskoj – razvoj, tipologija, sadržajni značaj*, autora Dražena Kušena, koja je objavljena u izdanju Državnog arhiva u Osijeku, 2018. godine na 336 strana. Navedena publikacija nastala je na osnovu autorovog doktorskog rada, a teorijski i praktično pristupa arhivskoj problematici vjerskih ustanova u Hrvatskoj. Polazi od makroperspektive sveobuhvatnog arhiva i seže do mikroperspektive koja tretira posebnosti pojedinih cjelina i vrsta arhivske građe na navedenom području. Autor je analizom obuhvatio arhivsku građu niza vjerskih zajednica: Katoličke crkve, Srpske pravoslavne crkve, Židovske vjerske zajednice, Islamske vjerske zajednice, Reformirane crkve, Evangelističke crkve i dr.

U okviru rubrike *Prilozi i fotografije* dat je plakat i program okruglog stola „Arhivska građa vjerskih zajednica: stanje, značaj i zaštita“, te nekoliko fotografija koje prate održavanje okruglog stola.

Iz svega navedenog i na osnovu predstavljenog sadržaja *Zbornika* vidljivo je da se radi o jedinstvenoj publikaciji, koja tretira problematiku koja nije često u žiži interesovanja šire društvene javnosti i koja je napravedno zapostavljena, što u konačnici daje na značaju samoj publikaciji. Sve navedeno je potvrda da je publikovanje *Zbornika* opravdano i da je isti bitan kako za stručnu, naučnu, tako i širu zajednicu.

Hatidža FETAHAGIĆ

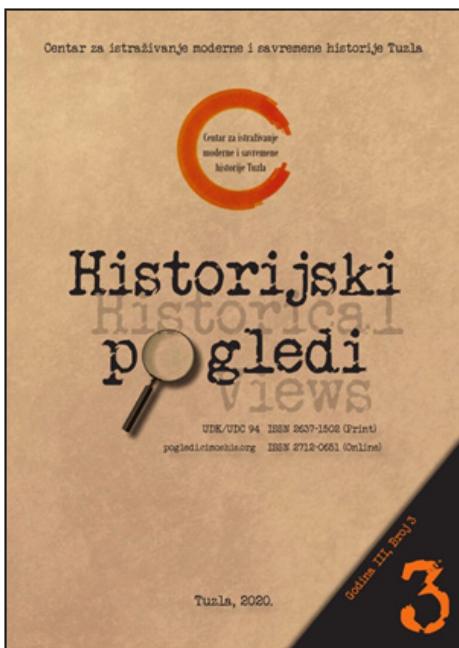
Arhiv Tuzlanskog kantona

hatidza.arhiv@gmail.com

UDK/UDC: 94(497.6)"18/20" (051)

**„HISTORIJSKI POGLEDI // HISTORICAL VIEWS“, God. III,
br. 3, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla,
Tuzla 2020, 401 str.**

Treći broj časopisa *Historijski pogledi* je unatoč teškoj globalnoj situaciji uzrokovanom corona virusom SARS-CoV-2, pripremljen i štampan 2020. godine.

Izdavač časopisa je Centar za istraživanje moderne i savremene historije iz Tuzle, u čijem nastupu se vidi ozbiljnost u bavljenju strukom i naukom, poletni entuzijazam i iznad svega, profesionalni pristup. Urednici i redakcija časopisa nastavljaju predano davati doprinos razvoju historijske nauke u Bosni i Hercegovini.

Časopis *Historijski pogledi*, od 2020. godine izlazi dvaput godišnje i edukativno-informativnog je karaktera. Objavljenim prilozima se nastoji ukazati na važnosti savremene i moderne historije uz pomoć postavljanja pitanja i tema iz moderne i savremene historije, na nacionalnom, ali i na mnogo širem nivou i prostoru. Glavni i odgovorni urednik časopisa je prof. dr. Sead Selimović, urednik je prof. dr. Izet Šabotić, a sekretar Redakcije časopisa

je mr. Jasmin Jajčević. Redakciju časopisa čine eminentni historičari: Akademik prof. dr. Šerbo Rastoder, Filozofski fakultet Nikšić, CANU, BANU, DANU (Crna Gora), doc. dr. Zećir Ramčilović, Institut za nacionalnu historiju Republike Sjeverna Makedonija (Sjeverna Makedonija), prof. dr. Redžep Škrijelj, Državni Univerzitet u Novom Pazaru (Srbija), doc. dr. Mariyana Stamova, Balkanološki institut, Bugarska akademija nauka (Bugarska), doc. dr. Sibel Akova, Yalova Üniversitesi, İstanbul (Turska), doc. dr. Filip Škiljan, Institut za migracije i narodnosti Zagreb (Hrvatska), prof. dr. Izet Šabotić, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, prof. dr. Husnija Kamberović, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, prof. dr. Senaid Hadžić, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, dr. sc. Safet Bandžović, Institut za historiju

Univerziteta u Sarajevu, prof. dr. Denis Bećirović, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, prof. dr. Sead Selimović, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, prof. dr. Adnan Velagić, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ Mostar i mr. sc. Omer Zulić, Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla (Bosna i Hercegovina).

Historijski pogledi je časopis međunarodnog karaktera u kojem rade objavljaju vrhunski naučnici i stručnjaci iz nama susjednih, kao i drugih europskih država. Časopis je indeksiran u dvadesetjednoj (21) međunarodnoj bazi¹ što je zaista pohvalno i činjenično govori o ozbilnjom i profesionalnom pristupu uređivačkog tima, te o kvalitetu samog časopisa.

Osim tri ustaljene rubrike: *Članci*, *Prikazi* i *Izyještaji* u trećem broju časopisa su publikovani i *Etički principi*, popis publikacija objavljenih od strane Centra, te upute saradnicima za pisanje i dostavljanje radova Redakciji. Radovi su recenzirani i kategorizirani.

U prvoj rubrici, *Članci*, u trećem broju časopisa objavljeno je četrnaest radova i to:

- Dr. sc. Safet BANDŽOVIĆ u radu *Ratovi i tokovi deosmanizacije Balkana (1912-1923)* govori o procesu deosmanizacije Balkana, balkanskim ratovima, Istočnom pitanju i drugim kompleksnim procesima koji su se na ovim prostorima odvijali u periodu od 1912. do 1923. godine.
- Prof. dr. Izet ŠABOTIĆ, u radu *Propadanje i usurpacija imovine Bakir-bega Tuzlića* čitaocu informira o ostavinskom postupku koji se vodio na Kotarskom šerijatskom sudu u Tuzli nakon smrti čuvenog Bakir-bega Tuzlića, te likvidaciji njegove imovine kako bi se sanirali neizmireni dugovi, što je posljedica mnogo dubljih procesa koji su se vodili u to vrijeme.
- Prof. dr. Alija SULJIĆ, Hasib HASANOVIĆ, Enez OSMANOVIĆ, u radu *Bošnjačke familije naselja Ljeskovik u drugoj polovini 19. stoljeća* predstavljaju naselje Ljeskovik od početka 17. do kraja 19. stoljeća, sa bošnjačkim porodicama koje su tamo živjele.
- Prof. dr. Adnan VELAGIĆ, u radu *Obrazovne prilike u Hercegovini za vrijeme Kraljevine SHS (1918-1929)* daje nam sliku obrazovnih prilika i lošeg stanja obrazovnog sistema u navedenom periodu na prostoru Hercegovine.

1 Baze u kojima se mogu pronaći podaci o ovom časopisu su: ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Science; C.E.E.O.L (Central and Eastern European Online Library; ROAD (Directory of Open Access scholarly Resources; MIAR – Information Matrix for the Analysis of Journals Version 2020 live; Index Copernicus International; EuroPub – Directory of Academic and Scientific Journals Academic and Scholarly Research Publication Center; Eurasian Scientific Journal Index; Scientific Indexing Services; Slavic Humanities Index; International Scientific Indexing (ISI); Advanced Sciences Index (ASI); ResearchBib – Academic Resource Index; CiteFactor – Academic Scientific Journals – Directory indexing of international research journals; DOAJ (Directory of Open Access Journals); Electronic Journals Library of University of Regensburg; OCLC (Online Computer Library Center) WorldCat; DRJI – Directory of Research Journals Indexing; OAII – Open Academic Journals Index; Google Scholar – Bibliographic database; BASE – Bielefeld Academic Search Engine; Academia.edu.

- Akademik prof. dr. Šerbo RASTODER, u radu *O pokušajima organizovanja i djelovanja političke emigracije Crne Gore u Carigradu nakon smrti kralja Nikole (1921)* predstavlja važno pitanje iz crnogorske historiografije iz 1921. godine koristeći neobjavljene historijske izvore o crnogorskoj emigraciji u Carigradu.
- Mr. Sead BANDŽOVIĆ u radu *“Turski paragraph” Vidovdanskog ustava (1921): dometi i ograničenja* između ostalog govori o ulozi Jugoslovenske muslimanske organizacije u donošenju novog ustava i položaju muslimana i Bosne i Hercegovine u Kraljevini SHS.
- Prof. dr. Sead SELIMOVIĆ u radu *Iskorištavanje i uništavanje privrede Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu* predstavlja ogromne ljudske i materijalne gubitke, ratne štete koje je pretrpjela Bosna i Hercegovina tokom razornog Drugog svjetskog rata.
- Prof. dr. Denis BEĆIROVIĆ u radu *Državna politika „diferencijacije“ sveštenika Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini (1945-1963)* koristeći neobjavljene historijske izvore govori o jednom zapostavljenom pitanju razdvajanja „lojalnih“ od „nelojalnih“ sveštenika Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini nakon Drugog svjetskog rata.
- Mr. Jasmin JAJČEVIĆ u radu *Osnivanje i djelatnost domova kulture i narodnih univerziteta u sjeveroistočnoj Bosni u prvim godinama “Nove Jugoslavije”* predstavlja nosioce kulturno-prosvjetnog rada nakon Drugog svjetskog rata.
- Mr. Semir HADŽIMUSIĆ svojim radom *Osnivanje i početak djelovanja kulturnog društva Bošnjaka “Preporod” u Osijeku poslije Drugog svjetskog rata* predstavlja jedan od tri mjesna odbora društva „Preporod“ koji su djelovali izvan prostora Bosne i Hercegovine.
- Dr. sc. Dženita SARAČ-RUJANAC u radu *Jedan unutarpartijski spor početkom 1970-ih godina. Slučaj Pašage Mandžića i Tuzlanske grupe* predstavlja nastojanja Pašage Mandžića na utvrđivanju „prave istine“ o dešavanjima u toku i nakon Drugog svjetskog rata i položaju Bošnjaka što će u konačnici završiti njegovom eliminacijom i političkom diskreditacijom.
- Dr. sc. Mesud ŠADINLIJA u radu *Determinacija neprijatelja u direktivama Glavnog štaba i Vrhovne komande Vojske Republike Srpske* govori o direktivama Glavnog Štaba i Vrhovne komande Vojske Republike Srpske tokom 1992-1995.
- Dr. sc. Amir AHMETOVIĆ svojim prilogom, naslova *Fenomen apstinencije u demokratskim izborima s osvrtom na Opće izbore u Bosni i Hercegovini* informiše čitaoca o pravu građana na biranje i posljedicama apstinencije istog prava na demokratskim izborima u Bosni i Hercegovini.
- Doc. dr. Ajdin HUSEINPAHIĆ i doc. dr. Esad ORUČ u radu *Pojam i obilježja nasljeđivanja u rimskom pravu* predstavljaju pravni sistem u dijelu nasljednog prava, testamenta i nasljednika.

U rubrici *Prikazi* predstavljeno je šest novih publikacija:

- Prof. dr. Nada TOMOVIĆ je predstavila knjigu Izeta Šabotića, *Čifčijski odnosi i promjena vlasništva nad zemljom u Bosni i Hercegovini (1878-1918)*, u izdanju Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla.
- Amir KRPIĆ je predstavio knjigu autora Senaida Hadžića i Adnana Velagića, *Balkanska Praskozorja: – od idejā do ujedinjenjā – Jugoistočna Evropa u „dugom“ 19. stoljeću (1790-1918)*.
- Omer MERZIĆ čitaocima je predstavio publikaciju Valerijan Žujo, *Doktor Karel Bayer*, u izdanju Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine.
- Hadžija HADŽIABDIĆ je predstavio knjigu Izeta Šabotića, *Život, ljudi i događaji: Tuzla na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, u izdanju Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla.
- Posljednji prikaz ponudio je Adnan HADŽIABDIĆ, koji nam više informacija nudi o knjizi Saliha Jalimama, *Kulin. Veliki ban Bosne* u izdanju Udruženja za zaštitu intelektualnih i kulturnih vrijednosti „Zenica“.

U rubrici *Izvještaji* predstavljene su dvije međunarodne naučne konferencije. Mr. Jasmin JAJČEVIĆ je podnio Izvještaj sa Međunarodne naučne konferencije *Migracije i njihov uticaj na društvena i privredna kretanja na širem području Brčkog od početka XVII do kraja XX stoljeća*, održane u Brčkom, 13. i 14. septembra 2019, dok je Adnan TINJIĆ objavio Izvještaj sa Međunarodne naučne konferencije *Pravne i političke posljedice Deklaracije o proglašenju srpskog naroda Bosne i Hercegovine 9. januara 1992. godine*, održane u Gradskoj vijećnici u Sarajevu, 8. i 9. januara 2020. godine.

Objavljene radove u trećem broju *Historijskih pogleda*, preporučujemo naučnoj, kao i široj javnosti, zainteresiranoj za ozbiljno i naučno izučavanje i istraživanje moderne i savremene historije naše zemlje i regije.

Mr. Adnan TINJIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona
 tinjicadnan@gmail.com

UDK/UDC: 930.25(100) (051)

**“COMMA”, Međunarodni časopis o arhivima,
 Volume 2019 (2020), Issue 1. Yaounde konferencija 2018/Ostalo,
 ICA/Liverpool University Press, Paris 2020, 130 str.**

Comma, međunarodni časopis o arhivima je glavna serijska publikacija Međunarodnog arhivskog vijeća. Časopis nastoji biti od koristi i širem čitalaštvu van članova Međunarodnog arhivskog vijeća i arhivskoj profesiji u najširem smislu.

Sadržaj časopisa redovno uključuje izlaganja prezentirana na kongresima i konferencijama u organizaciji Međunarodnog arhivskog vijeća, izvještaje i studije različitih organa Međunarodnog arhivskog vijeća (odjeljenja i sekcija), a izdaju se i specijalni, tematski broevi. Glavni fokus svakog broja su istraživanje, upravljanje i razvoj arhiva i arhivske profesije na globalnoj razini.

Comma izlazi dva puta godišnje i besplatno se dostavlja svim članicama Međunarodnog arhivskog vijeća. Međunarodna redakcija časopisa okuplja članove iz Egipta, Francuske, Španije, Kine, SAD-a, Rusije, Australije, Argentine, Njemačke, Švedske, Kanade, Belgije i Portugala.

Izdavač prvog broja časopisa objavljenog 2020. godine, koji primarno sadrži radove prezentirane na konferenciji održanoj 2018. godine u Yaounde-u, glavnom gradu Republike Kamerun, je i Liverpool University Press. Urednik ovog broja je dr. Margaret Procter, sa Univerziteta u Liverpulu, Ujedinjeno Kraljevstvo.

Comma je u osnovi dvojezičan časopis, i sadrži radove na engleskom i francuskom jeziku. U nekim slučajevima, kakav je primjer sa uvodnim tekstrom, odnosno intervjonom pod naslovom „Arhivi: da ne bi morao lagati“ (intervju Charlesa Kecskemetija, razgovarali Jens Boel i Perrine Canavaggio) kompletan tekst predočen

je na francuskom, te potom na engleskom jeziku. Na kraju časopisa ponuđeni su abstrakti, odnosno rezimei, svih objavljenih tekstova na nekoliko svjetskih jezika: engleskom, francuskom, njemačkom, španskom, ruskom, arapskom i kineskom jeziku.

Kako je već spomenuto, ovaj broj časopisa *Comma* sadrži niz radova prezentiranih na redovnoj godišnjoj konferenciji Međunarodnog arhivskog vijeća koja je 2018. godine održana u Kamerunu. Radovi se bave aktuelnim pitanjima kao što su uloga koju arhivi igraju u ostvarivanju održivih razvojnih ciljeva i potencijalnim rješenjima u suočavanju sa izazovima vezanim za arhivsko naslijede koje je zajedničko za više nacija. Mnogi članci imaju fokus na afričke arhive. Radovi iz Yaounde dopunjeni su sa nekoliko radova dostavljenih uredništvu po osnovu raspisa za dostavu radova, te uključuju članke o upravljanju digitalnim fotografskim naslijedom, korištenju standardizovane arhivske statistike, razvoju međunarodnog zakonodavstva iz oblasti autorskih prava, te tekst o tome kako provincijski arhivi u Kini upravljaju ličnim arhivama znamenitih, odnosno slavnih pojedinaca. Broj takođe sadrži i intervju sa bivšim generalnim sekretarom Međunarodnog arhivskog vijeća, Charlesom Kecskemetijem (uvodni tekst).

Članci, njih deset, objavljeni u ovom broju *Comme* su slijedeći:

1. Mandy Banton, *Zajedničko arhivsko naslijede: istraživanje problema i rješenja. Izvještaj EGSAH panela na konferenciji u Yaoundeu*,
2. Ese Eunice Anenene i Olawale Oyewole, *Prema osiguranju realizacije održivog razvojnog cilja 16 od strane vlada u Nigeriji: uloga arhiva*,
3. Jean Baptiste Bebissemegnie, *Upravljanje informacijama, stub održivog razvoja*,
4. Geoffrey Browell, *Arhivi Afrike: prema univerzalnom arhivskom katalogu za Afriku*,
5. Charly Jollivet, *Prenos kolonijalnih arhiva u Francusku: madagaskarski slučaj*,
6. Bulambo Mulonda, *Upravljanje arhivima u zonama konflikta: kakve su lekcije za Demokratsku Republiku Kongo?*
7. Joan Boadas i Raset, *Arhivi: višežnačna priroda*,
8. Joan Boadas i Raset, *Upravljanje fotografskim naslijedom: deset ideja za razmatranje*,
9. Wang Xiangnyu i Han Jiabao, *Istraživanje na temu arhiva slavnih osoba sprovedeno od strane regionalnih arhiva u Kini*,
10. Maik Schmerbauch, *Značaj arhivske statistike u međunarodnom upravljanju arhivima*.

Na samom kraju, časopis nudi podatke o redakciji istog, zahvale, te kontakt informacije putem kojih se moguće obratiti Međunarodnom arhivskom vijeću ili redakciji.

Iako se na prvi pogled može činiti da ovaj broj *Comme* tematski nema mnogo za ponuditi bosanskohercegovačkim arhivistima, s obzirom da je fokus - kao i sama lokacija konferencije – Afrika, problematika kojom se bavi niz radova, poput arhivskog naslijeda koje više zajednica odnosno država smatra vlastitim, upravljanje fotografskim zbirkama, iskustva sa ličnim zbirkama znamenitih ili slavnih osoba i slična pitanja mogu biti od značajne koristi kolegama u našoj zemlji, ali i regiji. Dodatno, članstvo u Međunarodnom arhivskom vijeću i praćenje njegovih glasila i izdanja trebalo bi, u najmanju ruku, biti obaveza svim arhivskim stručnjacima zainteresiranim za unaprijeđenje vlastitog stručnog rada, te rada arhivske službe Bosne i Hercegovine. Imajući navedeno u vidu, preporučujemo ovaj broj časopisa *Comma* stručnom i naučnom čitalaštvu u Bosni i Hercegovini, ali i zemljama regiona.

IV

NOVOSTI//NEWS

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ

Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona
jasmin.jajcevic989@gmail.com

UDK/UDC: 930.25(497.6 Tuzla) (047)

**Izvještaj sa Međunarodne konferencije
„TUZLANSKI ARHIVSKI DANI“
Tuzla, 27. i 28. septembar 2019. godine¹**

U organizaciji Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona održana je dvodnevna Međunarodna konferencija pod nazivom „Tuzlanski arhivski dani“,

Prilog 1. Plakat Medunarodne konferencije
"Tuzlanski arhivski dani".

27. i 28. septembra (petak i subota) 2019. godine, u hotelu Mellain u Tuzli. Otvaranje Konferencije je upriličeno 27. septembra 2019. godine, sa početkom u 18 sati u Kongresnoj sali Hotela Mellain u Tuzli. Konferencija je okupila stručnjake iz oblasti arhivistike, historije i informaciono-komunikacijskih tehnologija iz Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije. Izloženo je 19 naučnih radova sa okvirnom temom „Elektronski zapisi kao historijski izvori četvrte generacije – značaj, zaštita i korištenje“. Riječ je o veoma aktuelnoj temi s obzirom na činjenicu da u registraturama, ali i arhivima nastaju znatne količine e-zapisa.

Međunarodnu konferenciju „Tuzlanski arhivski dani“ organizovalo

¹ Više o međunarodnoj konferenciji „Tuzlanski arhivski dani“ vidi: Jasmin Jajčević, Izvještaj sa Međunarodne konferencije „Tuzlanski arhivski dani“, Tuzla, 27. i 28. septembar 2019. godine, @rhivi, ICARUS Hrvatska, br. 7, Zagreb 2020; Jasmin Jajčević, Izvještaj sa Međunarodne konferencije „Tuzlanski arhivski dani“, Tuzla, 27. i 28. septembar 2019. godine, Arhivski glasnik, Informativni bilten Arhivističkog društva Srbije, br. 14, Beograd 2019, 30-32; Jasmin Jajčević, Izvještaj sa Međunarodne konferencije „Tuzlanski arhivski dani“, Tuzla, 27. i 28. septembar 2019. godine, Glasnik Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske, god. XI, br. 11, Banja Luka 2019, 387-390; Miroslav Novak, Međunarodna konferenca „Tuzelski arhivski dnevi“, Arhivi, Glasilo Arhivskoga društva in arhivov Slovenije, Letnik 42, št. 2, Ljubljana 2019, 372-375. (http://www.arhivsko-drustvo.si/wp-content/uploads/2020/01/Arhivi_2019-Iss-2.pdf).

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ

je Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, pod pokroviteljstvom Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke. Sponzori konferencije bili su „Kabas“ d.o.o. Sarajevo i „Itineris“ d.o.o. Tuzla. Na početku, prisutne je pozdravio i održao uvodno izlaganje Predsjednik Organizacionog odbora Konferencije, mr. sc. Omer Zulić. Konferenciju je svečano otvorio ministar za kulturu, sport i mlade u Vladi Tuzlanskog kantona, gospodin Srđan Mićanović.

Prilog 2. Učesnici Međunarodne konferencije „Tuzlanski arhivski dani”.

Pored obraćanja ministra Mićanovića i predsjednika Organizacionog odbora, u dijelu pozdravnih obraćanja, skupu su se obratili istaknuti arhivski stručnjaci, naučni radnici, direktori i predstavnici arhiva, te predsjednici arhivističkih udruženja iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske i Slovenije i to:

- Dr. sc. Dinko Čutura, direktor Hrvatskog državnog arhiva,
- Dr. sc. Silvija Babić, predsjednica Hrvatskog arhivističkog društva,
- Lela Pavlović, direktorka Međuopštinskog istorijskog arhiva Čačak i predsjednica Arhivističkog društva Srbije,
- Dr. sc. Miroslav Novak, Pokrajinski arhiv Maribor,
- Spomenka Pelić, predsjednica Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine i direktorka Kantonalnog arhiva Travnik,
- Milena Popović Subić, Arhiv Vojvodine, Novi Sad,
- Mr. sc. Sejdalija Gušić, predsjednik Arhivističkog udruženja u Federaciji Bosne i Hercegovine,
- Dr. sc. Vlatka Lemić, Sveučilište u Zagrebu, ICARUS Hrvatska.

Nakon svečanog otvorenja i obraćanja gostiju, upriličena je promocija knjige dr. Vlatke Lemić (Sveučilište u Zagrebu) pod nazivom *Arhivi i arhivistika za suvremenog korisnika*. Promotori knjige bili su: prof. dr. Hrvoje Stančić (Filozofski

fakultet Sveučilišta u Zagrebu), dr. sc. Zdenka Semlič Rajh (Pokrajinski arhiv Maribor) i prof. dr. Izet Šabotić (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli). Osim toga, na konferenciji je bila upriličena i prezentacija arhivske opreme, te informacionih sistema, za upravljanje e-zapisima.

Prilog 3. Promocija knjige „Arhivi i arhivistika za suvremenog korisnika”, autorice dr. sc. Vlatke Lemić (Promotori: prof. dr. Izet Šabotić, prof. dr. Hrvoje Stančić, dr. sc. Zdenka Semlič Rajh).

Tema međunarodne konferencije “Tuzlanski arhivski dani” bilje Elektronski zapisi kao historijski izvori četvrte generacije - značaj, zaštita i korištenje, a ista je realizovana u tri sesije i to:

Prva sesija

1. Dr. sc. Vlatka LEMIĆ, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Hrvatska), **Time Machine projekt: arhivske perspektive**.
2. Dr. sc. Miroslav NOVAK, Pokrajinski arhiv Maribor (Slovenija), **O mogućnostima upotrebe umjetne inteligencije u arhivima**.
3. Prof. dr. Izet ŠABOTIĆ, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli (Bosna i Hercegovina), **Elektronski zapisi kao historijski izvori – prednosti i zamke**.
4. Dr. sc. Zdenka SEMLIČ RAJH, Pokrajinski arhiv Maribor (Slovenija), **RiC (Records in Context) i elektronski zapisi**.

Druga sesija

5. Prof. dr. sc. Hrvoje STANČIĆ, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Hrvatska), **Blockchain i očuvanje povjerenja u e-zapise**.

6. Dr. sc. Silvija BABIĆ, *Hrvatski državni arhiv* (Hrvatska), *Propitivanje temeljnih arhivističkih principa u e-okruženju.*
7. Mr. Aida ŠKORO BABIĆ, *Arhiv Republike Slovenije* (Slovenija), *Izazovi arhiviranja elektroničke građe slovenačkog pravosuđa.*
8. Zoran VUKELIĆ, *Istorijski arhiv Subotica* (Srbija), *Prednosti i mane elektronske komunikacije – Iz prakse Službe zaštite arhivske građe i registraturskog materijala Istorijskog arhiva Subotica.*
9. Mr. Jasmin JAJČEVIĆ, *Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona* (Bosna i Hercegovina), *E-zapis – prednosti, nedostaci i preporuke zaštite.*

Prilog 4. Program Međunarodne konferencije "Tuzlanski arhivski dani".

10. Mr. sc. Omer ZULIĆ, *Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona* (Bosna i Hercegovina), *Uloga propisa u uspostavljanju sistema upravljanja e-zapisima u Bosni i Hercegovini.*
11. Msr. Jasmina ŽIVKOVIĆ, *Istorijski arhiv Požarevac* (Srbija), *Zaštita podataka o ličnosti kao izazov u vremenu elektronskih zapisa.*

Treća sesija

12. Prof. dr. Sead SELIMOVIĆ, *Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli* (Bosna i Hercegovina), *Značaj elektroničkih izvora za izučavanje historije Bosne i Hercegovine od 1992. do 1995. godine.*

13. Slobodanka CVETKOVIĆ, *Istorijski arhiv Požarevac* (Srbija), **Dokumenti istrgnuti iz konteksta, opasnost od manipulisanja naukom.**
14. Tatjana SEGENDINČEV, *Istorijski arhiv Subotica* (Srbija), **Korišćenje „e-archive“ u istraživanju na primeru čitaonice Arhiva Subotice.**
15. Stjepan PRUTKI, Irena MILOBARA, *Državni arhiv u Vukovaru* (Hrvatska), **Mogući metapodaci i njihovo povezivanje u opisu i korištenju digitaliziranih zemljишnih knjiga Državnog arhiva u Vukovaru.**

<p>MEDUNARODNA KONFERENCIJA „TUZLANSKI ARHIVSKI DANI“ Tuzla, 27. – 28. 09. 2019.</p> <p>*** Petak, 27. 09. 2019. 18th-19th (Kongresna sala hotela „Mellain“)</p> <p>*** Svečano otvaranje Konferencije</p> <p>*** Pozdravna riječ i uvodno izlaganje Predsjednika Organizacionog odbora Konferencije</p> <p>*** Pozdravljeni gostiju i učesnika Konferencije</p> <p>*** Obraćanje ministra za kulturu, sport i mlade u Vladi Tuzlanskog kantona Gosp. Srđana Milanovića</p> <p>*** Promocija knjige Arhivi i arhivistika za suvremenog korisnika autoričice dr. sc. Vlastika Lemić (Promotori: prof. dr. sc. Hrvoje Stančić – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; dr. sc. Žorka Semljić Rajh – Pokrajinski arhiv Maribor; prof. dr. Izet Šabotić – Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli)</p> <p>*** Kafe pauza</p>	<p>19th-20th (Prva sesija) Dr. sc. Vlastika LEMIĆ Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Hrvatska) Time Machine projekt: arhivske perspektive</p> <p>Dr. sc. Miroslav NOVAK Pokrajinski arhiv Maribor (Slovenija) O mogućnostima upotrebe umjetne inteligencije u arhivima</p> <p>Prof. dr. Izet ŠABOTIĆ Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli (Bosna i Hercegovina) Elektronički zapisi kao historijski izvori – prednosti i zamke</p> <p>Dr. sc. Žorka SEMLIĆ RAJH Pokrajinski arhiv Maribor (Slovenija) RIC (Records in Context) i elektronički zapisi</p>	<p>Šubota, 28. 09. 2019. 9th-11th (Druga sesija)</p> <p>Prof. dr. sc. Hrvoje STANČIĆ Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Hrvatska) Blockchain i e-povjerenje u e-zapisima</p> <p>Dr. sc. Silvija BABIĆ Hrvatski državni arhiv (Hrvatska) Proprihvaćanje temeljnih arhivističkih principa u e-okruženju</p> <p>Mr. Andri ČIKOR BABIĆ Arhiv Republike Slovenije (Slovenija) Izazovi arhiviranja elektroničke grude slovenačkoj pravosuđu</p> <p>Zoran VUKELIĆ Istorijski arhiv Subotica (Srbija) Prednosti i mane elektronske komunikacije – te prakse Službe zaštite arhivske grude i registrativnog materijala Istorijskog arhiva Subotica</p> <p>Mr. Jasmin JAČEVIĆ Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona (Bosna i Hercegovina) E-zapisi – prednosti, nedostaci i poručke zaštite</p>
---	---	---

Prilog 5. Program Međunarodne konferencije “Tuzlanski arhivski dani”.

16. Milena POPOVIĆ SUBIĆ, *Arhiv Vojvodine, Novi Sad* (Srbija), **Javni registri osnov e-uprave.**
17. Jugoslav VELJKOVSKI, *Istorijski arhiv Grada Novog Sada* (Srbija), **Šta posle papira? E-dokumenti i pisanje istorije u XXI veku.**
18. Dr. sc. Gašper ŠMID, *Arhiv Republike Slovenije* (Slovenija), **SI AS 2058, Zbirka stenografskih bilježaka sednica Predstavnika, Senata i Skupštine Kraljevine Srbija, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije, 1919-1939, 1.2 t. m.**
19. Žarko ŠTRUMBEL, dr. sc. Gašper ŠMID, *Arhiv Republike Slovenije* (Slovenija), **Digitalizacija negativa na staklenim panelima iz SI AS 1138, Geodetska administracija Republike Slovenije.**

Predsjednik Organizacionog odbora Konferencije mr. sc. Omer Zulić istakao je da se arhivi već nekoliko decenija susreću sa stvaranjem elektronskih zapisa, ali da smatra da nisu na najadekvatniji način odgovorili na sve izazove sa kojima se susreću u vezi tih zapisa, od njihovog nastanka, korištenja, pa i zaštite. Da ne bismo

došli u situaciju da nakon nekoliko decenija razmišljamo da li smo uopće sačuvali te važne historijske izvore, bitno je da u ovom momentu akteliziramo to pitanje i ponudimo određena rješenja i smjernice.

Zemlje regiona već su napravile značajne korake u uspostavljanju sistema upravljanja e-zapisima u arhivima i registraturama, jer to više nije stvar izbora nego potrebe. Profesor Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu prof. dr. Hrvoje Stančić istakao je da je informacijska tehnologija već dugo prisutna u arhivima, da gradivo dolazi u arhive, zbog čega upravo arhivi trebaju biti spremni preuzeti, danas dominantno, elektroničko gradivo.

Predstavnica Istorijskog arhiva Požarevac Slobodanka Cvetković naglasila je da arhivistima u Srbiji najviše pravi problem što prethodne stvari za uređenje arhivističke struke u dovoljnoj mjeri nisu prilagođene, kako bi ispratili ono što im se dešava na polju elektronskih zapisa.

Prilog 6. Zajednička fotografija učesnika Međunarodne konferencije "Tuzlanski arhivski dani".

Cilj Konferencije bila je razmjena znanja i iskustava na vrlo aktuelnu i značajnu temu arhivske Konferencije "Elektronski zapisi kao historijski izvori četvrte generacije - značaj, zaštita i korištenje". Na ovaj način Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona nastojalo je dati svoj doprinos uspostavljanju, uređenju i unapređenju sistema upravljanja e-zapisima u arhivima, ali i registraturama. Učesnici i izlagači na Konferenciji bili su eminentni stručnjaci iz oblasti arhivistike, informacionih tehnologija i historije iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Slovenije. Prilagođavanje arhiva potrebama vremena obilježenog novim tehnologijama je proces i zato je najvažnije raditi na razvoju i razumijevanju novih tehnologija i njihovoј efikasnoј primjeni, istakli su stručnjaci na održanoj Konferenciji. Tako će se i digitalna građa kvalitetno zaštititi, ali i biti dostupna korisnicama, onda kada oni to trebaju. Za taj proces izuzetno su važni i stručni i naučni skupovi, a jedan od njih je svakako i Međunarodna konferencija "Tuzlanski arhivski dani".

**UPUTE SARADNICIMA //
INSTRUCTIONS TO ASSOCIATES**

UPUTE SARADNICIMA

Časopis *Arhivski pogledi* publikuje se u izdanju Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. U časopisu se objavljaju radovi iz područja arhivske teorije i prakse, historije, pomoćnih historijskih i informacionih nauka, kao i nova izdanja/prikazi i ocjene stručnih i naučnih publikacija i časopisa, te novosti/izvještaji sa naučnih i stručnih skupova iz zemlje i inozemstva.

Radovi koji pristignu za časopis *Arhivski pogledi* podliježu recenziji od strane eminentnih stručnjaka i naučnika iz oblasti arhivistike i historije, kojima će biti određena njihova naučna, stručna, ili pak druga vrijednost i klasifikacija. Kategorizaciju radova za časopis *Arhivski pogledi* predlaže autor rada i to: *Izvorni naučni rad, Pregledni naučni rad, Stručni rad i Drugo/Ostalo*. Radovi treba da budu neobjavljeni i da predstavljaju lični doprinos autora određenoj temi iz oblasti arhivske teorije i prakse, historije, pomoćnih historijskih i informacionih nauka.

Obim radova (članaka) može iznositi najmanje 5 i najviše 16 stranica i 5 ilustracija, a za nova izdanja/prikaze i ocjene (kao i druge priloge) 3 do 6 stranica teksta.

Struktura članka treba biti slijedeća:

- *ime i prezime sa e-mail adresom autora i nazivom ustanove u kojoj je zaposlen,*
- *naslov rada,*
- *apstrakt na jeziku članka (oko 200 riječi) sa ključnim riječima (5-10 riječi) koji se donose poslije naslova članka,*
- *prevod naslova rada, apstrakta i ključnih riječi na engleski jezik,*
- *tekst samog članka (uvodne napomene, razrađena tema sa podnaslovima, zaključak/rezime),*
- *sažetak (zaključak, rezime) na engleskom jeziku obima oko 200 riječi.*

Prilozi koji se dostavljaju trebaju biti napisani u elektronskoj formi u nekoj od verzija MS WORD programa do 6.0 i novijima, te snimljeni na formatu MS WORD dokumenta.

Rad se dostavlja u Times New Roman vrsti slova, veličine od 12 tačaka, na formatu A4, (jednostruki prored) za tekst, odnosno od 10 tačaka za fusnote koje se donose ispod teksta.

Naslov priloga piše se velikim slovima (bold), podnaslovi malim slovima (bold), a sažeci, originalni termini i nazivi na stranom jeziku kurzivom (italic).

Ilustracije treba da budu jasne i oštре u crno-bijeloj ili kolor tehniци. Prilozi se dostavljaju elektronskom poštom ili na nekom od digitalnih nosača informacija.

Radove (članke) neophodno je poslati najkasnije do 31. oktobra tekuće godine. Radovi koji dobiju pozitivnu ocjenu reczenzata, bit će objavljeni u časopisu *Arhivski pogledi*. Rukopisi ne podliježu vraćanju. Radovi se štampaju latinicom.

Primjerak rukopisa poslati poštom na adresu Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona ili na e-mail adresu daztk.tz@gmail.com, sa naznakom „za časopis Arhivski pogledi“. Autori imaju pravo na besplatan primjerak časopisa u kojem im je objavljen rad.

Napomena: Uz rad idu fusnote (podnožne napomene).

Kako pisati podnožne napomene:

1. ime i prezime autora – normal
2. naslov knjige, zbornika, publikacije – kurziv
3. naslov članka – normal (bez navodnika)
4. naslov novina i časopisa – kurziv
5. naslov zakona – kurziv
6. naziv službenih glasila normal sa navodnicima
7. Isto – kurziv.

Citiranje arhivskih izvora:

Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), fond: Ministarstvo prosvjete Bosne i Hercegovine (dalje: MPBiH), k-231, dok. 1001/48, *Materijal sa konferencije po pitanju narodnog prosjećivanja*, 1-2. oktobar 1946. Napomena: Navesti naziv dokumenta u kurzivu. Ako se radi o neobrađenoj građi, navesti osnovne podatke o dokumentu, u smislu pošiljaoca, adresu i datuma.

Citiranje knjige:

Vlatka Lemić, *Arhivi i digitalno doba*, Zagreb 2019, 133. (kod broja strane ne pisati str.).

Kad se ista knjiga citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*, 81.

Kad se ista knjiga ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv koji će se definisati u početnoj fusnoti za navedenu knjigu. (npr. V. Lemić, *Arhivi i digitalno doba*).

Citiranje radova u časopisima:

Izet Šabotić, Hibridno arhiviranje i korisnička funkcija arhivske građe, *Arhivski zapisi*, god. XXI/2014, br. 1, Državni arhiv Crne Gore, Cetinje 2015, 119.

Kad se isti rad citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*, 125.

Kad se isti rad ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv koji će se definisati u početnoj fusnoti za navedenu literaturu. (npr. I. Šabotić, *Hibridno arhiviranje*).

Citiranje radova u zbornicima:

Hrvoje Stančić, Arian Rajh, Integracija digitaliziranog i digitalnog gradiva u jedinstveni arhiv elektoničkih zapisa, *12. seminar “Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture”*, Zbornik radova, Zagreb 2009, 85-88.

Kad se isti rad citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*, 92.

Kad se isti rad ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv koji će se definisati u početnoj fusnoti za navedenu literaturu. (npr. H. Stančić, A. Rajh, *Integracija digitaliziranog i digitalnog gradiva*).

Citiranje članaka u novinama:

“Novi udarac napukloj Jugoslaviji”, *Oslobodenje*, god. XLVIII, br. 356, Sarajevo, 12. septembar 1991, 6.

Napomena: Ako članak ima autora, navesti i autora (kako je naveden u potpisu).

Kad se isti članak citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*.

Kad se isti članak ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv, koji će se definisati u početnoj fusnoti za navedene novine. (npr: “Novi udarac napukloj Jugoslaviji”, *Oslobodenje*).

Citiranje službenih glasila:

Odluka o priznavanju državnosti SR Bosne i Hercegovine, “Službeni list SR Bosne i Hercegovine”, godina XLVII, broj 37, od 23. decembra 1991, 1085.

Citiranje sa interneta:

Mirsad Rogatica, *Arhivska građa Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini od 1883-1895-Rogatica*, <http://rogatica-bih.blogspot.com/2015/02/arhivska-graa-islam-ske-zajednice-u-bih.html> (Pristup: navesti dan, mjesec i godinu pristupa).

**Adresa Redakcije: Turalibegova br. 24 (PP 120)
(za časopis „Arhivski pogledi“)
75000 Tuzla – Bosna i Hercegovina
E-mail: daztk.tz@gmail.com**

**Redakcija časopisa
*Arhivski pogledi***

INSTRUCTIONS TO ASSOCIATES

The journal „Arhivski pogledi“ (“Archival Views”) is published by the Association of Archival Employees in Tuzla Canton. The journal publishes papers in the field of archival theory and practice, history, auxiliary historical and information sciences, as well as new editions / reviews of professional and scientific publications and journals, and news / reports from scientific and professional conferences from the country and abroad.

Papers submitted to the journal are subject to review by eminent experts and scholars in the field of archival science and history, who will determine their scientific, professional, or other value and classification. The categorization of papers for the journal *Archival Views* is proposed by the author of the paper, namely: *Original scientific paper, Review paper, Professional paper* and *Other*. Papers should be previously unpublished and represent the author's personal contribution to a particular topic in the field of archival theory and practice, history, auxiliary historical and information sciences.

The volume of papers (articles) can be a minimum of 5 and a maximum of 16 pages and 5 illustrations, and for new editions / reviews and ratings (as well as other attachments) 3 to 6 pages of text.

The structure of the article should be as follows:

- *name and surname with the e-mail address of the author and the name of the institution in which he is employed,*
- *title of the paper,*
- *abstract in the language of the article (about 200 words) with key words (5-10 words) that are passed after the title of the article,*
- *translation of the title of the paper, abstract and keywords into English,*
- *the text of the article itself (introductory remarks, elaborated topic with subheadings, conclusion / summary),*
- *abstract (conclusion, summary) in English of about 200 words.*

Attachments that are submitted should be written in electronic form in one of the versions of MS WORD programs up to 6.0 and later, and recorded in the format of MS WORD document.

The paper is submitted in Times New Roman typeface, size 12 points, in A4 format, (single line spacing) for the text, or 10 points for the footnotes that are brought below the text.

The title of the article is written in capital letters (bold), subtitles in small letters (bold), and abstracts, original terms and names in a foreign language in italics (italic). Illustrations should be clear and sharp in black and white or color. Attachments are submitted by e-mail or on one of the digital media.

Papers (articles) must be sent no later than October 31 of the current year. Papers that receive a positive reviewer's review will be published in the journal Arhivski pogledi. Manuscripts are non-refundable. Papers are printed in Latin.

A copy of the manuscript should be sent by mail to the address of the Association of Archival Employees of Tuzla Canton or to the e-mail address daztk.tz@gmail.com, with the note "**for the journal Archival Views**". Authors are entitled to a free copy of the journal in which their work was published.

Note: Footnotes (footnotes) accompany the paper.

How to write footnotes:

1. name and surname of the author - normal
2. title of the book, collection, publication - italics
3. article title - normal (without quotes)
4. title of newspaper and magazine - italics
5. title of the official publications - italics
6. name of official gazettes normal with quotation marks
7. Same - italics.

Citing archival sources:

Archives of Bosnia and Herzegovina (hereinafter: ABiH), fund: Ministry of Education of Bosnia and Herzegovina (hereinafter: MPBiH), k-231, doc. 1001/48, *Material from the Conference on Public Enlightenment*, 1-2. October 1946. Note: Indicate the name of the document in italics. In the case of unprocessed material, provide basic information about the document, in terms of sender, address and date.

Book citation:

Vlatka Lemić, *Archives and the Digital Age*, Zagreb 2019, 133. (do not write „page number“).

When the same book is quoted in the next footnote, put: *Ibid*, 81.

When the same book is cited again elsewhere in the paper, use the abbreviated title that will be defined in the opening footnote for that book. (eg: V. Lemić, *Archives and the Digital Age*).

Citation of papers in journals:

Izet Šabotić, Hybrid archiving and the user function of archival material, *Archival records*, vol. XXI / 2014, no. 1, State Archives of Montenegro, Cetinje 2015, 119. When the same work is cited in the following footnote, put: *Ibid*, 125.

When the same paper is cited again elsewhere in the paper, use the abbreviated title that will be defined in the opening footnote for the cited literature. (eg: I. Šabotić, *Hybrid archiving*).

Citation of papers in proceedings:

Hrvoje Stančić, Arian Rajh, Integration of Digitized and Digital Material into a Unified Archive of Electronic Records, *12th seminar “Archives, Libraries, Museums: Possibilities of Cooperation in the Environment of Global Information Infrastructure”*, Proceedings, Zagreb 2009, 85-88.

When the same work is cited in the following footnote, put: *Ibid*, 92.

When the same paper is cited again elsewhere in the paper, use the abbreviated title that will be defined in the opening footnote for the cited literature. (eg: H. Stančić, A. Rajh, *Integration of digitized and digital material*).

Citing newspaper articles:

„A new blow to the cracked Yugoslavia“, *Oslobodenje*, vol. XLVIII, no. 356, Sarajevo, 12 September 1991, 6.

Note: If the article has an author, state the author (as stated in the signature).

When the same article is cited in the following footnote, put: *Ibid*.

When the same article is cited again elsewhere in the paper, use an abbreviated title, which will be defined in the opening footnote for the newspaper. (eg: “A new blow to a cracked Yugoslavia”, *Oslobodjenje*).

Citing official gazettes:

Decision on Recognition of the Statehood of the FR of Bosnia and Herzegovina, “Official Gazette of the FR of Bosnia and Herzegovina”, year XLVII, No. 37, dated 23 December 1991, 1085.

Quoting from the Internet:

Mirsad Rogatica, *Archives of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina from 1883-1895-Rogatica*, <http://rogatica-bih.blogspot.com/2015/02/arhivska-graaislamske-zajednice-u-bih.html> (Accessed: specify the day, month and year of access).

**Editorial office address: Turalibegova br. 24 (PP 120)
(for the magazine “Archival Views”)
75000 Tuzla - Bosnia and Herzegovina
Email: daztk.tz@gmail.com**

**Journal editorial office
*Archival Views***

O AUTORIMA

Dr. Miroslav NOVAK

Diplomirao je historiju i sociologiju kulture na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani. Od 1986. zaposlen je u Pokrajinskom arhivu Maribor. U razdoblju 1995-1996. prvo je bio vršitelj dužnosti, a zatim od 1996. do 2000. godine i direktor ove ustanove. Od 2000. zaposlen je kao arhivist s doktoratom znanosti, koji je 2007. stekao najviše arhivsko stručno zvanje - arhivski savjetnik. Poslijediplomski studij završio je na Sveučilištu u Zagrebu, gdje je 1999. promoviran u doktora društvenih znanosti - znanstveno područje: informacijske znanosti. Njegov znanstveno-istraživački rad u početku je bio usmjeren na historiografiju i arhivistiku, a u novije vrijeme na arhivske stručne i informacijske probleme suvremene arhivistike. Svoju pedagošku karijeru započeo je kao predavač arhivistike na Višoj stručnoj školi u mariborskoj drvoprerađivačkoj školi, a zatim je nastavio prvo kao docent na fakultetu DOBA u Mariboru, a od 2013. u Alma Mater Europaea ECM Maribor, gdje je izvanredni profesor arhivistike od 2018. godine. Autor je više od 470 objavljenih radova povezanih s arhivistikom, informatikom i historiografijom, te je registrirani istraživač pod SICRIS brojem 12772.

Doc. dr. sc. Vlatka LEMIĆ

Voditeljica Središnjeg ureda za arhivsku građu Sveučilišta u Zagrebu. Arhivska savjetnica, predavač na studiju arhivistike u Zagrebu i aktivni sudionik raznih stručnih i međunarodnih projekata i inicijativa vezanih uz korištenje i digitalizaciju kulturne baštine (co:op, Time Machine, CREARCH, THEY LIVE i dr). Autorica je stotinjak stručnih i znanstvenih radova i urednica časopisa @rhivi. Potpredsjednica je ICARUS-a i predsjednica ICARUS Hrvatska, članica Izvršnog vijeća EURBICA-e i EGSAH-a, stručnih tijela ICA-e i TMO ambasadorica.

Mr. sc. Omer ZULIĆ

Rođen je 1976. godine u Tuzli. U Arhivu Tuzlanskog kantona zaposlen od 2004. godine. Od 2014-2018. godine obavljao dužnost direktora JU Arhiv Tuzlanskog kantona, a od oktobra 2019. do oktobra 2020. godine dužnost v.d. direktora Arhiva TK. Od oktobra 2020. godine je na poziciji direktora Arhiva TK. Godine 2014. stekao najviše stručno zvanje u arhivskoj struci - arhivski savjetnik. Anđažovan u svojstvu stručnjaka iz prakse na Filozofском fakultetu Univerziteta u Tuzli, Odsjek Historija, na kojem je 2013. godine, stekao naučno zvanje, magistar društvenih nauka iz područja historije. Član Upravnog odbora Arhivističkog udruženja u Federaciji Bosne i Hercegovine i Upravnog odbora Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine. Član Društva arhivskih

zaposlenika Tuzlanskog kantona. Autor je preko 90 stručnih i naučnih radova objavljenih u stručnim i naučnim časopisima u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Sloveniji i Italiji. Koautor publikacije *Arhivska praksa 1998-2017*. Učesnik je mnogobrojnih naučnih skupova i konferencijskih izložbi i kataloga izložbi. Član mnogobrojnih Organizacionih odbora naučnih konferencijskih skupova, te redakcija časopisa i publikacija. Oženjen, otac dvoje djece.

Др. Јасмина ЖИВКОВИЋ

Рођена 1964. године у Пожаревцу, где је завршила основну школу и средњу - Пожаревачку гимназију. Завршила је Правни факултет Универзитета у Београду и стекла звање дипломираног правника. Мастер студије је завршила на Филозофском факултету - одељење за историју, Универзитета у Београду и стекла звање дипломирани историчар – мастер. На Филозофском факултету Универзитета у Београду је одбранила докторску дисертацију под називом „Заштита архивске грађе савезних органа власти у Југославији, 1945-1991“, чиме је стекла звање доктора историјских наука. У Историјском архиву у Пожаревцу ради од 1998. године, на стручним архивистичким пословима. Учествовала је у више издавачких и изложбених пројеката Историјског архива Пожаревац. У два мандата је била делегат Историјског архива Пожаревац у Скупштини Архивистичког друштва Србије, као и члан Извршног одбора АДС (2010-2014, 2014-2019). Иницијала је и активно учествовала на обнови рада Архивистичког друштва Србије, као члан Извршног одбора АДС, током 2013. године. Објавила је више од 60 самосталних или коауторских стручних и научних архивистичких и историографских радова. Учествовала је на више стручних и научних скупова из архивистике и историје, на којима је презентовала своје радове. Тежиште научног и стручног интересовања ставља на архивистичку теорију и праксу, те својим радом у тој области настоји да подигне углед архивске делатности на територији архивске мреже Србије, као и њеног окружења. За допринос унапређењу завичајне историографије и културе пожаревачког краја 2007. године је добила Повељу културе града Пожаревца.

Tatjana SEGEDINČEV

Arhivska savetnica u Istorijском arhivu Subotice, načelnica Odelenja za obradu i sređivanje novije arhivske građe. Diplomirala istoriju na Filozofском fakultetu u Novom Sadu, a arhivsku karijeru започела u Istorijском arhivu Subotice 1994. godine. Višegodišnji члан председништва Društva arhivskih radnika Vojvodine i Društva arhivista Srbije, od 2002. godine члан Redakcije Vodiča kroz arhivsku građu Srbije, члан uredništva časopisa *EX Pannonia*, као и autor više stručnih i naučnih radova.

Миlena ПОПОВИЋ СУБИЋ

Дипломирала је 1983. године на Правном факултету у Новом Саду. Рад у архивској служби започела је у Историјском архиву Града Новог Сада, а од 2003. године запослена је у Архиву Војводине на пословима руководица Одељења центар за документацију и информације и матичне службе Архива Војводине. Радила је на развоју матичне службе Архива Војводине, развоју Информационог система архива Војводине ISAV, пропагандне делатности архива и организацији међународних саветовања и радионица. Била је коаутор неколико изложби и приређивач првих електронских издања аналитичких инвентара и представљања архива у Војводини. У оквиру матичних послова Архива Војводине, чланица је Комисије за стручни надзор над радом архива у Војводини и председница Комисије за полагање стручног архивистичког испита у Архиву Војводине. Своје активности усмерила је и у раду Друштва архивских радника Војводине, као чланица Председништва (2005-2009) и уредница редакције ДАРВ-а и часописа *Архивски анализи* и посебних издања (главни и одговорни уредник је била до 2013. године). Учествовала је на међународним саветовањима и конгресима архивиста на Тари, у Веспрему, Мађарска, Тузли, Сарајеву, Бихаћу, Брчком и Лакташима, Босна и Херцеговина и Карловцу, Хрватска, те Тари, Чачку и Нишу, Република Србија. Радове је објављивала у часописима *Архивски анализи* и *Архивски гласник*. Звање архивског саветника стекла 2013. године. У Архиву Војводине обављала је послове помоћника директора (2002-2013), програмског директора (2013-2019), а од 2019. године обавља послове помоћника директора.

Stjepan PRUTKI

Rođen 1976. godine u Osijeku. Nakon gimnazijskog školovanja, upisuje Pedagoški fakultet u Osijeku, smjer povijest i njemački jezik i književnost, kojeg završava 2001. godine. 2003. godine zapošljava se u Državnom arhivu u Osijeku, na radnom mjestu arhiviste u Arhivskom sabirnom centru u Vinkovcima. Nakon re-organizacije arhivske mreže u Republici Hrvatskoj, od 2009. godine zaposlen je u Državnom arhivu u Vukovaru, gdje radi do danas. U vremenu 2012-2017. godine obnašao je dužnost ravnatelja arhiva. Trenutno je zaposlen kao voditelj Odjela za obradu i sređivanje arhivskog gradiva. 2017. godine stekao je zvanje višeg arhiviste. Organizirao je brojne izložbe arhivskoga gradiva, te je priredio i bio suradnik u objavljuvanju vrijednih cjelina arhivskih zapisa (Zapisnici Gradskog narodnog odbora Vinkovci, Zapisnici Brodske imovne općine, Zavičajnici grada Vinkovaca, Zavičajnici grada Županje i dr) Autor je brojnih članaka i stručnih radova, te sudjeluje kao izlagач na brojnim arhivističkim savjetovanjima i konferencijama u regiji (Hrvatska, Srbija, Bosna i Hercegovina). Oženjen je i otac je troje djece.

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ

Rođen u Tuzli 05. 12. 1989. godine. Osnovnu školu završio u Memićima, a srednju školu u Mješovitoj srednjoj školi u Kalesiji – smjer Gimnazija. Na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli upisan je akademske 2008/2009. godine, odsjek Historija, a završio 2012. godine i stekao zvanje *Bachelor historije*. Drugi ciklus studija upisao akademske 2012/2013. godine, a završio 2014. godine i stekao zvanje *Magistar historije*. Akademske 2019/2020. godine upisao je Treći ciklus studija (*Doktorat*), smjer: Historija, studijski program: Historija Bosne i Hercegovine u 19. i 20. stoljeću. Volonterски-pripravnički staž odradio je u Arhivu Tuzlanskog kantona, a 2016. godine i položio je stručni arhivistički ispit i stekao stručno zvanje *Arhivist*. Učestvovao je kao predavač na nekoliko međunarodnih naučnih i stručnih skupova, kao i u pripremi i organizaciji nekoliko naučnih i stručnih skupova održanih u Bosni i Hercegovini iz oblasti historije i arhivistike. Autor je nekoliko desetina naučnih radova iz oblasti historije i arhivistike u referentnim časopisima u Bosni i Hercegovini i inostranstvu. Član je nekoliko društvenih asocijacija iz oblasti historije i arhivistike. Živi u Kalesiji Gornjoj, općina Kalesija. Nezaposlen.

Prof. dr. Sead SELIMOVIĆ

Sead (Mehmed) Selimović, vanredni profesor na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli. Rođen je 14. oktobra 1963. godine u Babinoj Luci (općina Kalesija), Bosna i Hercegovina. Osnovnu školu završio je u Tojićima, a srednju (gimnaziju) u Tuzli. Akademsko zvanje profesora historije i geografije stekao je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli. Postdiplomski studij *Historija Bosne i Hercegovine* završio je na Filozofskom fakultetu u Tuzli gdje je, 20. novembra 2003. godine, odbranio magistarski rad i stekao je pravo na naučni stepen *magistar društvenih nauka iz područja historije*. Doktorirao je 27. decembra 2007. godine na Filozofskom fakultetu u Tuzli i stekao je pravo na naučni stepen *doktor društvenih nauka iz područja historije*. Radni vijek započeo je u Osnovnoj školi *Tojići* u Tojićima. Od akademske 1999/2000. do kraja septembra 2003. godine radio je kao saradnik - asistent na užoj naučnoj oblasti *Historija savremenog doba* na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. Od prvog jula 2002. do 31. marta 2004. godine bio je zaposlen u Arhivu Tuzlanskog kantona, a od prvog aprila 2004. godine radi na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli u zvanju višeg asistenta na užoj naučnoj oblasti *Savremeno doba*. U zvanje docenta za užu naučnu oblast *Savremeno doba* izabran je 22. aprila 2008, a u zvanje vanrednog profesora 17. januara 2013. godine. Reizabran je u zvanje vanrednog profesora 4. 2. 2019. godine. Objavio je 90 stručnih i naučnih radova (knjige, priručnici, članci, prikazi), a bio je učesnik i član organizacionog odbora više stručnih i naučnih skupova međunarodnog karaktera. Autor izložbi i član redakcije više časopisa iz oblasti historije. Glavni je i odgovorni urednik Časopisa Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, *Historijski pogledi*, koji je uvršten u 21

međunarodnih naučnih baza. Ima osjećaj za timski rad. Učestvovao je u više međunarodnih naučnih projekata i bio urednik, promotor i recenzent više stručnih i naučnih publikacija. Trenutno radi u zvanju vanrednog profesora na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli i voditelj je Odsjeka za historiju.

Слободанка ЋВЕТКОВИЋ

Рођена је 1975. године у Шапцу. Дипломирала је на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду. Као професор историје радила је од 2000. године. У Историјски архив Пожаревац долази 2006. године, а 2007. стиче звање архивист, а 2017. виши архивист. Предмет интересовања су јој теме из друштвене и културне историје Србије, посебно међуратног и периода Другог светског рата. Бавила се историјатом архивске службе у Србији и Друштва архивских радника Србије. Током свог досадашњег рада бавила се и конкретним проблемима савремене архивске теорије и праксе и могућностима примене информационих технологија у архивима. Аутор је и коаутор неколико монографија и студија и преко 40 чланака из историје и архивистике. Учествовала је на више домаћих и међународних научних и стручних скупова. Аутор је и уредник веб портала *Архивистика* од 2011. године (www.arhivistika.edu.rs) и истоимене странице на Фејсбуку. Уредник је и администратор веб сајта Архивистичког друштва Србије. Члан је Редакције часописа Историјског архива Пожаревац „Записи“, редакције билтена Архивистичког друштва Србије „Архивски гласник“ и уредник Зборника радова са Међународног архивистичког саветовања у Чачку од 2019. године.

Dr. Gašper ŠMID

Rođen 1. decembra 1954. u Ljubljani. Mladost je proveo u Komendi kod Kamnika, gdje je pohađao i osnovnu školu. Diplomirao u VII. Gimnaziji u Ljubljani. Diplomirao je na Filozofском fakultetu u Ljubljani. Područje studija: Sveučilišni dvopredmetni - nepedagoški studijski program Arheologija - Povijest s diplomskim radom: *Poljoprivreda u jugoistočnom alpskom području u rimsко doba*. Na Filozofском fakultetu u Ljubljani obranio je i magistarski rad pod nazivom: *Uprava Dravske banovine 1929 - 1941*. Na Filozofском fakultetu Sveučilišta u Mariboru - Povijest nakon 1918. uspješno je obranio doktorsku disertaciju pod naslovom: *Dravska banovina u drugoj polovici 30-ih godina i utjecaj Slovenaca u Kraljevini Jugoslaviji (1935-1941)*. Od 1. septembra 1985. zaposlen je u Arhivu Republike Slovenije kao voditelj Odjela za informacije, dokumentaciju i zaštitu građe arhivske građe, a zatim kao arhivist za arhivsko gradivo Uprave Kraljevske banske uprave Dravske banovine. Povremeno sudjeluje na konferencijama, savjetovanjima i simpozijima iz područja arheologije, povijesti, arhivistike i u objavljuvanju arhivskih izvora.

Selma ISIĆ

Zaposlena u Arhivu Tuzlanskog kantona od 2006. godine. U dosadašnjem radu objavila preko šezdeset priloga (stručnih i naučnih radova, prikaza i izvještaja), u referentnim stručnim i naučnim časopisima u Bosni i Hercegovini, Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji. Sa stručnim saopćenjima učestvovala na Savjetovanjima arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, učestvovala u organizaciji Savjetovanja „Arhivska praksa“, seminara iz oblasti kancelarijskog i arhivskog poslovanja za registrature, okruglih stolova, naučnih i stručnih skupova, itd. Član je nekoliko arhivskih udruženja: Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, Arhivističkog udruženja u Federaciji Bosne i Hercegovine, te Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, gdje obavlja različite funkcije. Od 2009. do 2018. bila je sekretar redakcije časopisa „Arhivska praksa“, a trenutno je sekretar redakcije časopisa „Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine“.

Hatidža FETAHAGIĆ

Viši arhivist u Arhivu Tuzlanskog kantona. Radi od 2002. godine na radnom mjestu Arhivist za rukovanje građom u depou i rad sa korisnicima. Zvanje profesora Bosanskog jezika i književnosti stekla je na Filozofskom fakultetu u Tuzli. Radila je u italijanskim humanitarnim organizacijama, kao prevodilac italijanskog jezika. Jednu školsku godinu je radila u Osnovnoj školi “Dobošnica” u Dobošnici, općina Lukavac, gdje je izvodila nastavu iz predmeta Bosanski jezik i književnost. Aktivno je učestvovala u pripremi i realizaciji Međunarodnog stručnog i naučnog savjetovanja „Arhivska praksa“ u Tuzli od 2002. do 2018. kao član Organizacionog odbora i učesnik sa izlaganjem stručnih radova. Objavila je više stručnih radova iz oblasti arhivistike, te radova iz arhivske građe, kao i članaka i prikaza u referentnim časopisima (*Arhivska praksa*, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* i drugi). Koautor je velikog broja arhivskih izložbi. Pripremila je više zapaženih priloga za emisije iz oblasti kulture RTV TK. Lektorisala je sve brojeve časopisa *Arhivska praksa* od 2012. godine do 2018., *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo od broja 41 (2011) do danas, te brojne druge publikacije i izložbe čiji je izdavač Arhiv Tuzlanskog kantona. Aktivno učestvuje u radu strukovnog udruženja Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, u kome je obavljala i funkciju sekretara, od oktobra 2010. do 2018. godine, te predsjednika u toku 2018. i 2019. godine.

Časopis *Arhivski pogledi* br. 1, štampan je uz finansijsku podršku:

